

Міністерство освіти і науки України

**Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника**

Навчально-науковий Юридичний інститут

II КОНКУРС ПРАВНИЧИХ ТВОРІВ-ЕСЕ

(для учнів 9-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів)

**«Сучасні проблеми правового регулювання та
модернізації правової системи України
(погляд учнів-правників)»**

02 квітня 2021 року

м. Івано-Франківськ
2021

УДК 340
ББК 67.9
Кн 53

Матеріали друкуються в авторській редакції.

За повного або часткового відображення матеріалів даної публікації, посилання на видання обов'язкове.

**Кн 53 Сучасні проблеми правового регулювання та модернізації правової системи України (погляд учнів-правників). II КОНКУРС ПРАВНИЧИХ ТВОРІВ-ЕСЕ (для учнів 9-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів) (м. Івано-Франківськ, 02 квітня 2021 року) / упорядник Книш В. В. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Навчально-науковий юридичний інститут. - Івано-Франківськ : Супрун В. П., 2021. - 420 с.
ISBN 978-617-7468-79-9**

У збірнику вміщені матеріали учнівських творів-есе, представлених на II конкурсі правничих творів-есе (для учнів 9-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів), що був організований Навчально-науковим Юридичним інститутом Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника та проведений в Івано-Франківську 02 квітня 2021 року.

Для науково-педагогічних працівників, науковців, аспірантів, вчителів правознавства, практикуючих юристів, та усіх тих, хто цікавиться первинними науковими пошуками учнів загальноосвітніх навчальних закладів у галузі права.

**УДК 340
ББК 67.9**

© Навчально-науковий юридичний інститут, 2021
ISBN 978-617-7468-79-9
© ПНУ ім. В. Стефаника, 2021

ПЕРЕДМОВА

02 квітня 2021 року на базі Навчально-наукового Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника було завершено проведення II конкурсу учнівських творів-есе з правової тематики. Даний конкурс мав на меті активізувати не лише ретроспективну активність учнів, спрямовану на відтворення отриманих знань з правознавства, а й їх перспективну (творчу) діяльність, пов'язану з формуванням власних пропозицій по удосконаленню державно-правової системи України.

Конкурс учнівських творів-есе з правової тематики проводився у декілька етапів: 1) 1-ий етап – підготовка та подання робіт на конкурс (до 19 березня 2021 р.); 2) 2-ий етап – перевірка та рецензування творів-есе з правової тематики фахівцями Навчально-наукового Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника з урахуванням профілю та спеціалізації кафедр (з 19 березня 2021 р. до 01 квітня 2021 р.); 3) 3-ій етап – узагальнення та оприлюднення результатів зазначеного конкурсу (02 квітня 2021 р.).

Конкурсантам для виконання творчих завдань було запропоновано на вибір 10 найактуальніших тем, пов'язаних з державно-правовими проблемами України та світу, зокрема: 1) Історико-правове значення та актуальність положень Декларації про державний суверенітет та Акту проголошення незалежності України; 2) Проблеми механізму забезпечення конституційних прав людини в умовах воєнного стану та окупації; 3) Проблема юридичних меж необхідної та допустимої поведінки представників публічної служби в Україні; 4) Міжнародно-правові та вітчизняні шляхи вирішення збройних конфліктів; 5) Шляхи удосконалення медичного законодавства України у контексті пандемії «Covid – 19»; 6) Екологічна катастрофа та природні стихійні явища як показник недосконалості екологічного законодавства України; 7) Право на доступ до правосуддя: європейські стандарти та проблеми забезпечення в Україні; 8) Перспективи розвитку ювенальної юстиції

в Україні та світі; 9) Неупереджений судовий розгляд як гарантія забезпечення прав людини: практичні аспекти реалізації; 10) Захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві: перспективи і проблеми і перспективи.

При цьому учні виявили особливу зацікавленість, оскільки для участі у конкурсі було подано значну роботу із загальноосвітніх навчальних закладів м. Івано-Франківська, Івано-Франківської та Житомирської областей. Особливу активність та увагу до проблематики творів-есе продемонстрували учні ЗШ І-ІІІ ступенів № 21 м. Житомира, Рогатинського ліцею № 1, Косівського ліцею № 1 імені Ярослава Мудрого, ліцеїв № 3, № 10, № 11, № 12 Івано-Франківської міської ради, а також Івано-Франківського фізико-технічного ліцею Івано-Франківської обласної ради.

Безумовно, найбільша творча та головна науково-пошукова увага учнів була спрямована на такі теми, як: 1) міжнародно-правові та вітчизняні шляхи вирішення збройних конфліктів; 2) шляхи удосконалення медичного законодавства України у контексті пандемії «Covid – 19»; 3) екологічна катастрофа та природні стихійні явища як показник недосконалості екологічного законодавства України. Такий інтерес юних дослідників об'єктивно відображає ключові проблеми правового регулювання в Україні та світі.

З числа значної кількості рецензованих праць, які надійшли на конкурс, визначено 29 переможців та призерів. Рецензування робіт забезпечувалось фаховими науково-педагогічними працівниками кафедр Навчально-наукового Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Результати цих робіт опубліковані у даному збірнику наукових есе учнів, які досліджують ключові проблеми сьогодення у галузі юриспруденції.

СЕКЦІЯ 1. ПРОБЛЕМИ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ОКУПАЦІЇ

Бойчук Володимир Русланович,
ліцеїст групи Л-11 (9 клас)
Івано-Франківського фізико-технічного ліцею
Івано-Франківської обласної ради
Науковий керівник: вчитель правознавства
Івано-Франківського фізико-технічного ліцею
Івано-Франківської обласної ради
Остап'юк-Субичева Марія Василівна

Механізми забезпечення конституційних прав людини в умовах воєнного стану та окупації

Боротьба за права людини та громадянина має кількасот літню історію, проте останнім часом це питання набуває інших обрисів і більшої актуальності. Станом на сьогодні є велика кількість як міжнародних, так і національних нормативно-правових актів (Загальна декларація прав людини; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Конституція, кодекси та інші чисельні нормативні акти України), що забезпечують права людини та громадянина. В українському національному законодавстві саме Конституція визначає забезпечення прав та свобод людини і громадянина найважливішим завданням держави. На мою думку, механізми забезпечення конституційних прав громадян є дуже цікавими та важливими.

Особливо цікавими ці механізми є у випадках воєнного стану та окупації, адже у саме тоді здійснюється значно більше порушень прав громадян та набагато частіше. Також важливою деталлю є те, що ці

порушення розглядаються на міжнародному, а не на національному рівні. Захист конституційних прав громадян на міжнародному рівні є можливим тільки тому, що більшість конституційних прав співпадають з ратифікованими актами міжнародних правових декларацій. Наприклад, 29 стаття Конституції України частково співпадає із статтею 3 Загальної декларації прав людини. На мою думку найкращий спосіб розібратися в механізмах забезпечення конституційних прав громадян – це змоделювати їх використання на якомусь прикладі.

Одним з найяскравіших прикладів є теперішня геополітична ситуація на Сході України – агресія з боку Російської Федерації, що завдала численних порушень прав людини і громадянина в умовах окупації. В цьому есе ми спробуємо розглянути способи забезпечення цих прав. Звичайно, можна було б розглянути інші ситуації, але, на мою думку, найдоцільніше буде розглянути проблеми забезпечення конституційних прав на тимчасово окупованих територіях нашої Батьківщини.

Треба зазначити, що у військовій доктрині України Росія до вересня 2015 року вважалася стратегічним партнером. І лише після 1,5 років російсько-української війни Верховна Рада України внесла зміни до військової доктрини, де було зазначено, що Російська Федерація - військовий супротивник України. В законодавстві нашої держави не було нормативно-правових актів, які б чітко регулювали сферу забезпечення конституційних прав і свобод в умовах воєнного стану та окупації. Збройна агресія Росії змусила наших законодавців заповнити ці порожнечі у правовому полі. Саме в цьому есе ми проаналізуємо наявність в Україні механізмів забезпечення конституційних прав людини в умовах воєнного стану та окупації та фактичний реальний стан введення в дію цих механізмів.

Російсько-українська війна почалася не в квітні 2014 із вторгненням російських військ на територію Донбасу і не в лютому 2014 року через окупацію Криму, а тривала вже з добрий десяток років до того через енергетичні війни, економічні заборони та проникнення

в серце української виконавчої влади і очоливши там силові структури. Сучасна війна передбачає не лише прямі військові дії, а й економічну блокаду, інформаційну пропаганду, розширення мережі своїх агентів на ворожій території. Це її (війну) робить гібридною. Така війна є дуже виснажливою і не закінчується швидко, а її наслідки є катастрофічними.

Найгіршим є те, що Росія хоче представити міжнародній спільноті свою зовнішню агресію проти України як внутрішньополітичний конфлікт – громадянську війну на Сході України між повстанцями Донбасу та незаконною державною центральною державною владою в Україні. А Росія лише допомагає російськомовному населенню захистити своє право на спілкування рідною мовою. Зрозуміло, що в повстанців не може бути в наявності такої кількості високоточної летальної, артилерійської зброї та ще й російського виробництва. До того ж, щоб застосувати окремі види бойового знаряддя, треба мати спеціальні вміння та навички, притаманні лише кадровим військовим. Найбільшою помилкою російських загарбників стало вчинення терористичного акту 17 липня 2014 року, коли літак Малайзійських авіаліній був збитий російськими військовими із ЗРК «Бук», що був доправлений на окуповану територію Донбасу з території РФ. У бойовиків такого озброєння точно не може бути, а звинуватити українську сторону не могли, бо стріляли з окупованої території. Хто ще серед міжнародної спільноти мав сумніви про участь у конфлікті безпосередньо Російської Федерації, то вони після цієї трагедії були розвіяні.

Збройна агресія є лише одним з елементів гібридної війни Росії проти України. Іншими елементами стали: пропаганда, енергетична блокада; терор і залякування громадян України; категоричне заперечення самого факту війни попри наявність численних неспростовних доказів.

Із залученням міжнародних партнерів, українська влада намагалася вирішити цей військовий конфлікт і в політичній площині. У вересні 2014 року було підписано Мінські домовленості, підписані

тристоронньою контактною групою, що була утворена представниками Росії, України та самопроголошених республік ЛНР і ДНР. Та Росія кожного разу порушувала умови цих домовленостей. Серед найбільш промовистих порушень Мінських домовленостей з боку РФ – наступ та захоплення російсько-терористичними силами міста Дебальцеве та навколишніх населених пунктів 16-18 лютого 2015 року. Здійснивши збройну агресію проти України, Росія порушила фундаментальні принципи та норми міжнародного права, тому можна лише уявити, скільки порушень прав людини відбулось на окупованих територіях.

Діями окупаційної влади фактично було ліквідоване місцеве самоврядування, у подальшому воно було сформоване в не легітимний спосіб. Таким чином громадяни що проживали на окупованих територіях були позбавлені прав які гарантувала ст.140 Конституції України (Місцеве самоврядування є правом територіальної громади - жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста - самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України). На мою думку, вирішенням цієї проблеми може стати міжнародний тиск на країну агресора та зобов'язання країни агресора провести вибори місцевого самоврядування на окупованих територіях під наглядом міжнародних експертів.

На окупованих територіях постійно порушуються фундаментальні права людини на свободу, життя, безпеку та особисту недоторканність. За звітами міжнародних та національних організацій регулярно зазнають утисків від окупаційної влади кримські татари, українці, кримчаки. Ці утиски виявляються в переслідуваннях, використанні насильства та жорстокому поводженні. Це порушує статті Конституції України: ст. 27 (Кожна людина має невід'ємне право на життя) та ст.29 (Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність). За моїми переконаннями потрібно звернутися, до Європейського суду з прав людини та заручишся підтримкою Організації Об'єднаних Націй в створенні незалежної комісії, яка

будете діяти на тимчасово непідконтрольних Україні територіях, з метою запобігання та фіксування утисків переслідування та інших порушень прав людини.

Внаслідок окупації громадяни, що залишилися на окупованих територіях втратили право на волевиявлення та право на управління державним та суспільними справами. Таким чином Росія фактично порушила положення Конституції України та низку правових міжнародних актів. Громадяни України не змогли взяти участь у низці виборів в 2014 році. В 2019 році громадяни, що перебували на тимчасово окупованій території, мали можливість взяти участь у виборах, перетнувши кордон з бойовиками і подолавши досить велику відстань. Проте ті, хто брав участь виборах, після повернення зазнавали переслідувань. Я переконаний, що створення міжнародної комісії, яка матиме повноваження фіксувати фальсифікацію виборів, утиски та переслідування виборців, дозволить незалежно проводити вибори центральної влади на окупованих територіях.

Незаконно встановлений окупаційною владою кордон, негативно позначається на свободі пересування. Також були введені інші юридичні обмеження - як російською Федерацією, так і Україною. Отже порушується право, що забезпечує ст. 33 Конституції України (Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом). На мою думку, цю проблему можна врегулювати через посередництво міжнародної спільноти створенням безпечних “коридорів”, спрощення перетину умовного кордону для громадян України та встановлення постійного режиму тиші на ділянках перетину кордону між вільною та тимчасово окупованою територією нашої держави для цивільних людей.

За підрахунками Управління Верховного комісара ООН з прав людини від початку незаконної окупації східних територій України та Криму ФСБ та поліція Криму провели приблизно 150 рейдів на об'єкти приватної власності. Офіційно вони здійснювалися на предмет пошуку

наркотиків, зброї та літератури екстремістського змісту, яка заборонена чинним законодавством Російської Федерації. Беручи до уваги, необґрунтовано широке тлумачення закону Російської Федерації про протидію екстремізму ці рейди можна розглядати як невинуватене втручання в право на повагу до приватного та сімейного життя та в право на повагу до приватної власності особи. Це порушує ст. 32 Конституції України, яка передбачає забезпечення приватності особистого та сімейного життя. Я вважаю, що єдиним ефективним способом вирішення цієї проблеми буде звернення до Європейського Суду з Прав Людини (ЄСПЛ) та ініціація міжнародного тиску на Російську Федерацію з вимогою припинити порушення цих та інших прав.

Внаслідок окупації Російською Федерацією східної території України там розпочалися релігійно та політично вмотивовані переслідування священнослужителів та релігійних громад. Утисків зазнали громадяни, які на думку окупаційної влади несуть певну загрозу окупації, завдяки своїй проукраїнській позиції чи вираженій анти окупаційній позиції конфесії. Поширилися незаконні обшуки, накладання штрафів та вилучення обладнання чи релігійної літератури за звинуваченнями у тероризмі та екстремізмі. Міжнародні спостерігачі зареєстрували велику кількість фактів, що підтверджують зростання релігійної нетерпимості щодо мусульманських храмів та християнських церков не тільки зі сторони Московського патріархату, а й зі сторони представників офіційної влади Російської Федерації, а також окупаційної влади. Надходили численні заяви про релігійні утиски від представників кримськотатарського населення. Тобто було порушено ст. 35 Конституції України (Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання). Одним з рішень цієї проблеми є звернення до ЄСПЛ, щодо переслідування релігійних організацій та їхніх членів з метою введення санкцій проти Російської Федерації та Московського патріархату та внесення представників найвищого духовенства Московського патріархату до бази Миротворця.

На окупованих територіях суттєво обмежене право висловлювання своїх поглядів і думки. В 2014 році на окупованих територіях відключили аналогове мовлення українських телеканалів та розпочалася трансляція російських телеканалів. Журналісти піддаються насильству та переслідуванню. Заборонили поширення єдиної україномовної газети «Кримська світлиця», відбувся наступ російських спецслужб на місцеві ЗМІ та журналістів. Журналісти зазнають переслідування утисків обшуків та криміналізації висловлювань. Внаслідок цього тиску багато журналістів що не погоджувалися з окупаційною політикою російської влади були змушені покинути окуповані території. Отже відбувається порушення права визначеного ст.34 Конституції України (Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань). На мою думку, рішенням цієї проблеми може стати звернення до міжнародних судових інституцій з метою відновлення мовлення національних каналів на окупованих територіях та створення незалежної комісії, що буде займатися фіксацією порушень свободи слова та засобів масової інформації на тимчасово непідконтрольних Україні територіях.

Дуже поширеним порушенням на окупованих територіях з боку Росії є адміністративно-правовий тиск на громадян України щодо відмови від громадянства. В 2015 році набув чинності закон Російської Федерації, що фактично змушує жителів окупованих територій визнавати себе лише громадянами Російської Федерації. Люди, що живуть на окупованих територіях та не мають російського громадянства, були позбавлені багатьох соціальних прав. Фактично відбулося примусова автоматична зміна громадянства. Ця зміна громадянства не визнається Україною. Проте, такі дії зі сторони окупантів порушують ст. 25 Конституції України (громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство). На сьогоднішній день автоматичне здобуття громадянства Російської Федерації не вважається Україною причиною для втрати громадянства України. Крім того, норма про автоматичне

громадянство не тільки є порушенням міжнародного гуманітарного права, а й міжнародного права в галузі прав людини.

Від початку окупації східних територій України на них це право стало досить обмеженим окупаційною владою були введені додаткові правові перешкоди для мирних зібрань та мітингів. Дії окупаційної влади порушують ст.39 Конституції України (Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування). Для вирішення цієї проблеми потрібно звернутися за допомогою до міжнародних організацій з метою створення незалежної експертної комісії, що зможе перевертати законність відмов окупаційною влади на проведення мирних зібрань та мітингів.

На окупованих територіях здійснюється зміна чинного законодавства з українського на російське під час цього відбувається плутанина серед юристів. Окупаційні суди часто порушують презумпцію невинності. Також цей суд порушив права: на інформацію та причину обвинувачення, на достатню кількість часу для підготовки захисту, на захист та отримання адвоката за власним вибором, на розгляд у належному та неупередженому суді, на суд без невинувинуваної затримки. Ці всі порушення можна віднести до ознак порушення ст. 55 Конституції України (Права і свободи людини і громадянина захищаються судом). За моїми переконаннями потрібно звернутися в міжнародні організації з прав людини з метою забезпечити створення групи незалежних експертів, що зможуть фіксувати порушення в окупаційних судах. Також потрібно звернутися до ЄСПЛ з метою доведення несправедливості рішень судів на тимчасово окупованих територіях.

В Основному Законі України є досить багато соціально-економічних прав, що потребують прямого забезпечення з боку держави. Основними причинами проблем забезпечення конституційних прав стали: дефіцит фінансових ресурсів держави; відсутність чіткого механізму та критеріїв відбору для надання

соціальної підтримки переселенцям залежно від їхнього матеріального становища та соціального статусу; брак повної й достовірної інформації щодо розмірів збитків (майнової шкоди), завданих переселеним громадянам під час воєнних дій та відсутність механізму їхньої компенсації; недосконалість державної політики у сфері забезпечення переселених громадян робочими місцями, обмеженість інформації про можливості працевлаштування; наявність у багатьох переселених громадян психофізіологічних травм. Станом на сьогодні деякі з цих проблем уже вирішено необхідними правовими актами. Для вирішення фінансових проблем необхідно створити ряд благодійних та державних фондів. Потрібно звернутися до міжнародних організацій, щоб створити незалежну комісію, яка буде мати можливість діяти на окупованих територіях та підрахує приблизні матеріальні збитки.

Отже, окупаційною владою була порушена велика кількість конституційних прав, які гарантуються другим розділом Основного Закону України. Також більшість вище згаданих порушень знівельовують ст. 3 Конституції України, яка визначає найвищою соціальною цінністю в Україні людину та її права і свободи.

Українське національне законодавство достатньо детально врегульовує питання захисту прав під час воєнного стану та окупації для такої категорії громадян України, як військовослужбовці та учасники військових формувань України. Але жертвами військової агресії Російської Федерації проти України стало і цивільне мирне населення. В Україні появилися нові соціальні групи людей, які також потребують державного захисту й підтримки. До 2014 року в нашій державі не було прецеденту існування таких категорій соціальних утворень як: населення, що проживає в зоні конфлікту та внутрішньо переміщені особи. Відповідно і прецеденту надання та захисту конституційних прав таким людям теж не було.

На сьогоднішній день законодавець заповнив ці прогалини і створив низку нормативно-правових актів, які визначають особливості державного управління на сході України та мають на меті

забезпечити соціальний захист місцевого населення, Це: Закони України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції»(2014р.), «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»(2014р.), акти Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку населених пунктів, на територіях яких здійснювалася АТО», «Про обмеження поставок окремих товарів (робіт, послуг) з тимчасово окупованої території на іншу територію України», «Про затвердження Комплексної державної програми щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення АТО в інші регіони України, на період до 2017 року» тощо. Крім того, принципи реалізації державної політики щодо захисту конституційних прав і свобод українських громадян і практичні механізми її реалізації були визначені Національною стратегією у сфері прав людини.

Ще раз пригадаємо, що за Конституцією України «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». З огляду на ситуацію, що склалася на Донбасі в 2015 році був здійснений важливий крок щодо забезпечення прав і свобод громадянина – була прийнята Національна стратегія у сфері прав людини. В цьому документі надано особливу увагу тим правам та свободам громадян, які регулярно порушуються на тимчасово окупованих територіях. Зважаючи на викладене вище, хотілося б зазначити, що сьогодні з боку держави не лише створюються важливі передумови для врегулювання збройного конфлікту, що має місце на території Донецької та Луганської областей, а й звертається неабияка увага до створення належних умов для гарантування реалізації громадянами усіх наданих їм Конституцією України прав і свобод.

Захист порушених прав на окупованих територіях потребує збільшення ефективності та удосконалення. Для збільшення ефективності механізм захисту прав можна розділити на позасудовий та судовий. На мою думку, захист прав і свобод в міжнародних

судових інстанціях є найефективнішим. Іншим альтернативним способом забезпечення конституційних та міжнародних норм є міжнародний політичний та економічний тиск на Російську Федерацію, як країну агресора у вигляді санкцій.

Необхідне забезпечити створення міжнародних механізмів захисту прав та посередництва між Україною та Російською Федерацією в гуманітарних питаннях. Це можливо здійснити шляхом звернення до міжнародних спільнот (ПАРЕ, ОБСЄ, ООН та ін.). Так у резолюції Європейського Парламенту від 4 лютого 2016 року “Ситуація з правами людини в Криму, зокрема кримських татар”, була підтримана ідея попереднього президента України. Україна підписала Римський статут ще у 2000 році, але до цього часу його не ратифікувала. Отже не має права звернення до Міжнародного кримінального суду, тому не може звертатися до МКС. Якщо наша держава ратифікує Римський статут, то зможе скористатися правом звернення до МКС у питанні захисту прав своїх громадян, зокрема й на окупованих територіях. І тут виглядає, як мінімум дивним, відсутність політичної волі в українського законодавця, щоб ратифікувати цей міжнародний акт. Чиї ж інтереси в Україні хочуть захистити???

Отже, ще багато питань, пов'язаних із реалізацією і захистом конституційних прав треба врегулювати. А для цього необхідно створювати чіткий національний механізм, який би не суперечив міжнародному законодавству, бо українське законодавство є приматом міжнародного права. Отож, перед молодого українською державою нависли різні виклики, але разом із свідомими громадянами їй все до снаги.

Отже, дослідивши дану тематику на прикладі ситуації збройної агресії Росії на Україну можна сказати, що, на жаль, на сьогоднішній день на окупованих територіях регулярно відбувається ряд порушень конституційних прав і свобод людини і громадянина. Механізми забезпечення прав цих громадян, що були створенні від початку окупації до сьогоднішніх днів дещо покращили ситуацію, проте вони

потребують удосконалення та збільшення ефективності. Зараз дуже важливо не зупинятися на існуючих механізмах, а створювати нові для того, щоб краще систематизувати забезпечення конституційних прав та збільшити ефективність. Адже на даний момент існуючі нормативно-правові акти не зовсім ефективні та дієві та не можуть вирішити всіх тих викликів, що постали перед українською державою внаслідок збройного конфлікту із сусідньою державою.

Одним із ефективних способів забезпечення конституційних прав на окупованих територіях є використання міжнародних важелів впливу та звернення до Європейського суду з прав людини та інших міжнародних організацій. Це допоможе створити умови для реалізації конституційних прав і свобод людини на окупованих територіях до врегулювання збройного конфлікту та забезпечення правопорядку. Дуже важливим кроком у вирішенні проблем забезпечення конституційних прав буде створення комісії, що фіксуватиме порушення прав людини та передаватиме їх до відповідних міжнародних інстанцій.

Особливо хотілося б відзначити важливість ратифікації Римських статуту. Адже це дозволить розширити можливості захисту конституційних прав на міжнародному рівні. В Україні є численні докази перебування на українських територіях Донбасу кадрових російських військових та інших представників Російської Федерації. Це дає підстави стверджувати, що саме Росія контролює бойовиків та псевдореспубліки. Якби Україна ратифікувала Римський статут, то змогла б звернутись до Міжнародного кримінального суду з позовом на Росію. При успішнім, для України, розгляді справи Росія офіційно була б визнана стороною військового конфлікту між нею та Україною. Тоді б вся світова спільнота наклала на Російську Федерацію такі санкції, що їй би відпало бажання вторгтися на українську територію. І тоді в Україні появиться можливість забезпечити конституційними правами та свободами населення на всіх своїх територіях. Представники влади, нарешті, мають думати про національні державні інтереси, а не про свої особисті.

Механізми забезпечення конституційних прав громадян України в умовах окупації існують, проте вони не на достатньо високому рівні.

Список використаних джерел:

1. Проблеми захисту конституційних прав і свобод громадян України під час врегулювання збройного конфлікту на Донбасі. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-05/konf_Dondas-157ee.pdf.

2. Закон України про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>.

3. Резінкова О.О. Сьомін О.В.. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

4. Іляшко О. О. Російсько-українська війна починаючи з 2014 р. Порухення громадянських та політичних прав та свобод людини на тимчасову окупованих територіях України та способи їх захисту. URL: http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/4_2018/6.pdf.

5. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

6. Безпалова О. І. Проблемні питання, пов'язані з дотриманням прав людини під час проведення антитерористичної операції об'єднаних сил. URL: <http://univd.edu.ua/science-issue/issue/4346>.

7. Закон України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text>.

8. Перешкоди в реалізації прав і свобод осіб на окупованій території Кримського півострова та тимчасово непідконтрольних територіях Донецької та Луганської областей. URL: <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2018/02/Zvilt.pdf>

9. Росія відключила загальнонаціональне аналогове телебачення «Детектор медіа». URL: <https://detector.media/infospace/article/171589/2019-10-16-rosiya-vidklyuchyla-zagalnonatsionalne-analogove-telebachennya/>.

10. Конституційні права людини та громадянина, в тому числі учасників АТО, членів їхніх сімей та внутрішньо переміщених осіб. Гарантії реалізації. URL: <https://mykolaivska.land.gov.ua>.

11. Міжнародні механізми захисту прав людини. Право громадян України на звернення до конвенційних органів з захисту прав людини. URL: <https://pl.dsns.gov.ua/ua/Tizhden-prava/17041.html>.

12. Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина. URL: http://pli.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/03/Digest-HR-1.1 - Poltava_23.11.2012.pdf

13. Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина. URL: http://pli.nlu.edu.ua/doc/20150522_conference_digest.pdf.

14. Конституційні права і свободи людини і громадянина та режим воєнного стану. URL: https://protocol.ua/ua/https_drive_google_com_open_id_1qfufv6hr4imjnc_o8win013_jdcvgckb9/

Фенин Анастасія Володимирівна,
учениця 9 класу Рогатинського ліцею №1
Науковий керівник: вчитель правознавства
Рогатинського ліцею №1
Сердюк Василь Юрійович

Забезпечення та захист конституційних прав людини в умовах окупації

Питання конституційно-правового закріплення основ взаємовідносин особи та держави, визнання пріоритетності розвитку громадянського суспільства, а також чіткого законодавчого визначення та належного практичного гарантування прав і свобод людини відіграють особливо важливу роль у функціонуванні будь-якої демократичної держави. Стан забезпечення прав і свобод є найважливішим критерієм оцінки функціонування держави, який свідчить про її демократичний (або недемократичний) характер особливо в умовах введення воєнного, надзвичайного станів а також окупації.

Конституція України містить положення про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека в Україні визначені як вища соціальна цінність, а права і свободи людини та їхня гарантія визначають сенс і спрямування діяльності держави. Затвердження і забезпечення прав та свобод людини є головним обов'язком держави.

Відповідно до Конституції України основне право громадянина - це його можливість здійснювати певні дії для задоволення своїх життєво важливих матеріальних і духовних інтересів, установлених державою і закріплених у Конституції та інших нормативно-правових актах.

В умовах воєнного стану а також окупації певної території країни не можуть бути обмежені права і свободи людини і громадянина, передбачені частиною другою статті 64 Конституції України.

Громадян України не можуть позбавляти громадянства і права змінити його. Українців не можуть вигнати за межі країни або видати іншій державі, а Україна все ще гарантуватиме піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами.

Після введення воєнного стану не можуть порушити право на життя, на повагу до гідності, на свободу та особисту недоторканність. Не можуть обмежити й право надсилати індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів. У свою чергу ці органи зобов'язані розглядати ці звернення і давати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк.

Права людини — це комплекс природних і непорушних свобод і юридичних можливостей, обумовлених фактом існування людини в суспільстві.

Право виступає мірою свободи і зміст його в тому, щоб узгодити свободу окремої людини зі свободою інших членів суспільства, дотримуючись принципу рівності. Право виступає як засобом забезпечення свободи, так і істотним засобом обмеження неузгоджених з суспільними потребами і уявленнями людей про добро і справедливість рівня свободи й обсягу влади. Встановлювані заборони й обмеження повинні бути доцільними з погляду гарантій свободи, а отже, і справедливими.

Права людини мають природну сутність і є невід'ємними від індивіда, вони позатериторіальні і позанаціональні, існують незалежно від закріплення в законодавчих актах держави, є об'єктом міжнародно-правового регулювання та захисту [13].

Конституція України містить положення про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека в Україні визначені як вища соціальна цінність, а права і свободи людини та їхня гарантія визначають сенс і спрямування діяльності держави. Затвердження і забезпечення прав та свобод людини є головним обов'язком держави. (ст. 3 Конституції України).

Свобода людини – вихідне поняття у проблемі прав людини і громадянина. Розрізняють природні права людини, тобто пов'язані з самим її існуванням і розвитком, і набуті, що в основному характеризують соціально-політичний статус людини і громадянина (інститут громадянства, право на участь у вирішенні державних справ тощо). Звісна річ, за відсутності у людини свободи вона не може володіти і реально користуватися своїми правами. Саме свобода створює умови для реального набуття прав та їх реалізації, з іншого боку, права людини закріплюють і конкретизують можливість діяти в межах, установлених її правовим статусом.

Свободу людини визначають певні ознаки. Так, люди є вільними від народження, ніхто не має права порушувати їх природні права. До того ж, у демократичному суспільстві саме держава є головним гарантом свободи людини. За своїм обсягом поняття «свобода людини» повно відображає принцип, закладений у ст. 19 Конституції України, згідно з яким людина має право робити все, за винятком того, що прямо заборонено чинним законодавством. Свободу людини характеризує й принцип рівних правових можливостей, правового сприяння і правової охорони, що його закріплюють демократичні конституції, у тому числі й Конституція України [1].

Відповідно до Конституції України основне право громадянина - це його можливість здійснювати певні дії для задоволення своїх життєво важливих матеріальних і духовних інтересів, установлених державою і закріплених у Конституції та інших нормативно-правових актах. У Конституції України (переважно в розділі II) визначено такі групи основних прав: громадянські, політичні, економічні, соціальні, екологічні, культурні, сімейні.

- Громадянські права -- можливості людей, що характеризують їхнє фізичне та біологічне існування, задоволення матеріальних, духовних та деяких інших потреб.

Сюди відносять такі суб'єктивні права: на життя; на недоторканність особи, житла, на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; на вибір місця

проживання, свободу пересування, на вільне залишення території України та повернення будь-коли в Україну; на свободу власної думки і слова, на вільне виявлення своїх поглядів і переконань; вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію усно, письмово та в інший спосіб на свій вибір; на свободу світогляду і віросповідання тощо.

- Політичні права - можливості людини і громадянина брати участь у громадському та державному житті, вносити пропозиції про поліпшення роботи державних органів, їхніх службових осіб та об'єднань громадян, критикувати вади в роботі, безпосередньо брати участь у різних об'єднаннях громадян. До цієї групи відносять такі права: брати участь в управлінні державними та громадськими справами, користуватися рівним правом доступу до державної служби, а також служби в органах місцевого самоврядування; обговорювати і приймати закони та рішення загальнодержавного і місцевого значення, беручи участь у всеукраїнському та місцевих референдумах; надсилати індивідуальні або колективні письмові звернення чи особисто звертатися до державних органів, органів місцевого самоврядування та їхніх посадових осіб; утворювати і брати участь у роботі об'єднань громадян (політичних партіях і громадських організаціях); збиратися мирно, без зброї та проводити збори, мітинги, походи й демонстрації, про що завчасно сповіщати органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування; вибирати й бути обраним до державних органів та органів місцевого самоврядування; мати громадянство.

- Економічні права - можливості людини і громадянина, що характеризують їхню участь у виробництві матеріальних благ. До них відносять: право на приватну власність (індивідуальну і колективну); право на працю і вибір професії та роду трудової діяльності; можливість вибору роду занять і роботи за своїм покликанням; право на професійну підготовку і перепідготовку; право на справедливую оплату праці; право на страйк; право на відпочинок тощо.

- Соціальні права - можливості людини і громадянина із забезпечення належних соціальних умов життя. Це є: право на охорону здоров'я; право на житло; право на матеріальне забезпечення в старості, в разі хвороби, повної або часткової втрати працездатності, втрати годувальника та ін.; право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (харчування, одяг, житло).

- Екологічні права - права людини і громадянина на безпечне екологічне середовище. Тобто це право: на безпечне для життя і здоров'я довкілля; на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди і т. ін.

- Культурні права - можливості доступу людини до духовних цінностей свого народу (нації) та всього людства, це - право на освіту; право на користування досягненнями вітчизняної та світової культури; право на свободу наукової, технічної та художньої творчості; право на захист інтелектуальної власності; право на використання результатів інтелектуальної, творчої діяльності тощо.

- Сімейні права - можливості людини і громадянина вільно розпоряджатися собою в сімейних правовідносинах. Це означає: право на невтручання в особисте й сімейне життя; на добровільне одруження, рівні права та обов'язки у шлюбі та сім'ї; право на державну охорону сім'ї, материнства, батьківства і дитинства; право на рівність дітей незалежно від походження чи народження у шлюбі або поза шлюбом[14].

Стаття 21 Конституції України визначає, що всі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Згідно зі статтею 22 Основного Закону держави, права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. Стаття 22 Конституції України підкреслює, що за прийняття нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Права людини і громадянина в Україні можуть обмежувати тільки у випадках, прямо передбачених Конституцією і з метою:

- врятування життя людей та майна;
- запобігання злочинів чи його припинення;
- забезпечення інтересів національної безпеки, територіальної цілісності, громадського порядку, економічного добробуту;
- забезпечення охорони здоров'я і моральності населення, захисту репутації або прав і свобод інших людей;
- запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно.

Воєнний стан - це особливий правовий режим, що запроваджується або на території всієї України, або в окремих її місцевостях[10].

Приводом для запровадження воєнного стану є збройна агресія або загроза нападу, небезпека для державної незалежності України та її територіальної цілісності. Правовою основою для запровадження воєнного стану є Конституція та Закон України «Про правовий режим воєнного стану». Особливість правового режиму полягає у тому, що органи державної влади, військово командування, військові адміністрації та органи місцевого самоврядування отримують повноваження, які необхідні для відвернення загрози, що має місце, для відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки. Крім того, названі органи отримують повноваження на обмеження конституційних прав і свобод людини та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень. Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» в указі Президента України про введення воєнного стану має бути зазначено, зокрема, вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану із зазначенням строку дії цих обмежень[4].

Згідно п. 3 Указу Президента України «Про введення воєнного стану» № 393 від 26 листопада 2018 року передбачено обмеження

наступних конституційних прав і свобод людини і громадянина під час дії режиму воєнного стану[6]:

1) Право на недоторканність житла . В контексті положень ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» обмеження такого конституційного права може полягати у можливості проведення огляду житла громадян та речей в ньому без відповідного рішення суду про дозвіл на такі дії, а також у встановленні військово-квартирної повинності з розквартирування військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, особового складу служби цивільного захисту, евакуйованого населення та розміщення військових частин, підрозділів і установ.

2) Право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції . Практичне вираження такого обмеження полягає у впровадженні державою регулювання роботи підприємств телекомунікацій, поліграфічних підприємств, видавництв, телерадіоорганізацій, телерадіоцентрів та інших підприємств, установ, організацій і закладів культури та засобів масової інформації, а також у можливості використовувати місцеві радіостанції, телевізійні центри та друкарні для військових потреб і проведення роз'яснювальної роботи серед військ і населення. Крім того, держава може забороняти роботу приймально-передавальних радіостанцій особистого і колективного користування та передачу інформації через комп'ютерні мережі. В разі порушення зазначених вимог телекомунікаційне обладнання, телевізійна, відео- і аудіоапаратура, комп'ютери, а також у разі потреби інші технічні засоби зв'язку можуть бути вилучені в окремих громадян.

3) Право на невтручання в особисте і сімейне життя, яке включає право на охорону конфіденційної інформації . Як обмеження цього права можна розглядати можливість держави перевіряти документи у осіб, а в разі потреби проводити огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян.

4) Свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України . Обмеження таких свобод за законом може полягати в наступному:

-запровадження комендантської години (заборони перебування у певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень);

-встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів;

-встановлення заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан;

-встановлення заборони громадянам, які перебувають на військовому або спеціальному обліку у Міністерстві оборони України, Службі безпеки України чи Службі зовнішньої розвідки України, змінювати місце проживання (місце перебування) без дозволу військового комісара або керівника відповідного органу Служби безпеки України чи Служби зовнішньої розвідки України.

5) Право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, що включає право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір . Практичне обмеження такого права може виражатися у заходах, описаних в п. 2 цього переліку.

6) Право громадян збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації . Під час дії режиму воєнного стану держава має право забороняти проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів.

7) Гарантія непорушності права приватної власності . Обмеження права приватної власності в умовах воєнного стану можуть полягати у примусовому відчуженні майна для потреб держави в установленому законом порядку та видання про це відповідних документів встановленого зразка. При цьому, якщо під час такого відчуження не було здійснено попереднє повне відшкодування вартості такого майна,

його вартість має бути повністю відшкодована в порядку, визначеному законом. Якщо майно, що було примусово відчужене у юридичних і фізичних осіб, після скасування правового режиму воєнного стану зберіглося, колишній власник або уповноважена ним особа має право вимагати у судовому порядку повернення такого майна на умовах, визначених законом. Питання примусового відчуження майна приватної власності під час дії воєнного стану врегульовано Законом України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану»[3].

8) Право на підприємницьку діяльність . Обмеження цього права полягає:

- в можливості держави використовувати потужності та трудові ресурси підприємств, установ і організацій усіх форм власності для потреб оборони, змінювати режим їхньої роботи, проводити інші зміни виробничої діяльності, а також умов праці відповідно до законодавства про працю;

-регулювати роботу підприємств телекомунікацій, поліграфічних підприємств, видавництв, телерадіоорганізацій, телерадіоцентрів та інших підприємств, установ, організацій і закладів культури та засобів масової інформації;

-забороняти торгівлю зброєю, сильнодіючими хімічними і отруйними речовинами, а також алкогольними напоями та речовинами, виробленими на спиртовій основі;

-встановлювати особливий режим у сфері виробництва та реалізації лікарських засобів, які мають у своєму складі наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори, інші сильнодіючі речовини, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України;

-вилучати у підприємств, установ і організацій навчальну та бойову техніку, вибухові, радіоактивні речовини і матеріали, сильнодіючі хімічні та отруйні речовини;

-усувати з посад керівників підприємств, установ і організацій за неналежне виконання ними визначених цим Законом обов'язків та

призначати виконувачів обов'язків керівників зазначених підприємств, установ і організацій.

9) Право на працю . Обмеження такого права полягає у можливості запровадження трудової повинності для працездатних осіб, не залучених до роботи в оборонній сфері та сфері забезпечення життєдіяльності населення і не заброньованих за підприємствами, установами та організаціями на період дії воєнного стану з метою виконання робіт, що мають оборонний характер, а також ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, які виникли в період дії воєнного стану, та залучати їх в умовах воєнного стану до суспільно корисних робіт, що виконуються для задоволення потреб Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів і сил цивільного захисту, забезпечення функціонування національної економіки та системи забезпечення життєдіяльності населення і не потребують, як правило, спеціальної професійної підготовки осіб. Порядок залучення таких осіб регламентовано постановою Кабінету Міністрів України від 13 липня 2011 року № 753[7]. Слід зазначити, що за працівниками, залученими до виконання суспільно корисних робіт, на час виконання таких робіт зберігається попереднє місце роботи (посада).

10) Право на страйк . Проведення страйків, масових зібрань та акцій в умовах воєнного стану забороняється (ст. 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»).

11) Право на освіту . Прямої заборони на здійснення такого права в законі не зазначено, проте логіка такого обмеження скоріш за все полягає в тимчасовому припиненні обов'язку держави забезпечувати доступність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах тощо саме з причин обставин воєнного стану.

Окремо слід зазначити, що відповідно до ч. 2 ст. 20 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» в умовах воєнного стану не можуть бути обмежені права і свободи людини і громадянина, передбачені ч. 2 ст. 64 Конституції України. До таких гарантій, прав і

свобод, непорушність яких гарантується державою навіть під час дії режиму воєнного стану належать рівність конституційних прав і свобод громадян; заборона позбавлення громадянства і права змінити громадянство; невід'ємне право на життя; право на повагу до гідності, заборона катувань, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання; право на свободу та особисту недоторканність; право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів; право на житло, заборона примусового позбавлення житла; право на шлюб і сім'ю; гарантія рівності дітей у своїх правах; право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень; право знати свої права і обов'язки; заборона притягнення до відповідальності за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення; право на професійну правничу допомогу; звільнення від відповідальності за невиконня явно злочинних розпорядження чи наказу; заборона подвійного притягнення до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення та гарантування індивідуальності юридичної відповідальності; презумпція невинуватості; право на відмову давати показання щодо себе членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом, а також право на захист[11].

Окупація – це тимчасове заняття збройними силами держави території, що їй не належить, без здобуття суверенітету над нею. Окупація завжди відбувається за допомогою військової сили і має кілька різновидів: окупація у стані війни, післявоєнна окупація для виконання умов мирних договорів, окупація у мирний час (неворожа окупація)[9].

Відповідно до положень IV Гаазької конвенції 1907 р., IV Женевської конвенції 1949 р., Додаткового протоколу I окуповуюча

сторона зобов'язана ужити всі заходи для забезпечення порядку на захопленій території. Населення окупованої території повинне підкорятися розпорядженням влад, проте його не можна примушувати до складання присяги на вірність, до участі у військових діях, спрямованих проти їх країни, до надання відомостей про її армію. Мають поважатися честь, життя цивільних осіб, їх власність, релігійні переконання, сім'я. Окуповуюча держава зобов'язана забезпечити цивільне населення необхідним одягом, продовольством і санітарними матеріалами.

- Відносно цивільних осіб забороняється: здійснювати будь-які акти насильства, залякування або образи;
- застосовувати заходи примусу фізичного або морального порядку, зокрема, з метою отримання відомостей;
- застосовувати тортури, тілесні покарання, медичні дослідження тощо;
- застосовувати колективні покарання;
- захоплювати заручників;
- депортувати цивільне населення з окупованої території.
- Іноземцям, що опинилися на захопленій території, забезпечується право її залишити.

Згідно закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» ст. 5 Захист прав і свобод людини і громадянина, культурної спадщини на тимчасово окупованій території, зазначено такі пункти:

1. Україна вживає всіх необхідних заходів щодо гарантування прав і свобод людини і громадянина, передбачених Конституцією та законами України, міжнародними договорами, усім громадянам України, які проживають на тимчасово окупованій території.

2. Україна зобов'язується підтримувати і забезпечувати економічні, фінансові, політичні, соціальні, інформаційні, культурні та інші зв'язки з громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території.

3. Відповідальність за порушення визначених Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина на тимчасово окупованій території покладається на Російську Федерацію як на державу-окупанта відповідно до норм і принципів міжнародного права.

4. Примусове автоматичне набуття громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території, громадянства Російської Федерації не визнається Україною та не є підставою для втрати громадянства України.

5. Кабінет Міністрів України здійснює постійний моніторинг стану дотримання прав і свобод людини і громадянина на тимчасово окупованій території, за результатами якого оприлюднює та надає відповідну інформацію міжнародним організаціям у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина та вживає необхідних заходів.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини здійснює згідно із законом парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина на тимчасово окупованій території.

6. Відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації державі Україна, юридичним особам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, у повному обсязі покладається на Російську Федерацію як на державу, що здійснює окупацію.

Держава Україна всіма можливими засобами сприятиме відшкодуванню матеріальної та моральної шкоди Російською Федерацією.

7. Відповідальність за охорону культурної спадщини на тимчасово окупованій території покладається на Російську Федерацію як на державу, що здійснює окупацію, відповідно до норм і принципів міжнародного права.

А також стаття 6. Забезпечення права громадян, які проживають на тимчасово окупованій території, на отримання документів, що

підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус:

1. Оформлення документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, громадянам, які проживають на тимчасово окупованій території, здійснює центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів, у порядку, передбаченому Кабінетом Міністрів України.

2. Для внесення відомостей до паспортного документа про місце проживання або місце перебування громадян, зазначених у частині другій цієї статті, може використовуватися інформація з Державного реєстру виборців.

3. За зверненням громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території або переселилися з неї, за місцем їх перебування оформляються і видаються органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів, довідки, що підтверджують місце їх перебування. Такі довідки видаються громадянам у день звернення на підставі паспорта громадянина України чи іншого документа, до якого згідно із Законом України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні»[5] вносяться відомості про реєстрацію місця проживання, та письмової заяви, в якій зазначається адреса, за якою громадянину може бути вручена офіційна кореспонденція. При цьому відомості (відмітка) про місце перебування такої особи не вносяться до її паспорта[2].

Зразок та порядок видачі довідки, що підтверджує місце перебування, зразок письмової заяви, яка подається громадянином для одержання довідки, затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері міграції

(імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів.

Отже, на основах всього вище вказано, можна зробити висновок проте, що в умовах воєнного стану та окупації діють деякі обмеження конституційних прав людини та громадянина. А саме такі як: 1) Право на недоторканність житла; 2) Право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; 3) Право на невтручання в особисте і сімейне життя, яке включає право на охорону конфіденційної інформації; 4) Свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України; 5) Право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, що включає право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір; 6) Право громадян збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації; 7) Гарантія непорушності права приватної власності; 8) Право на підприємницьку діяльність; 9) Право на працю; 10) Право на майно; 11) Право на освіту.

Поряд з цим, відповідно до ч. ч. 2 ст. 20 Закону України “Про правовий режим воєнного стану” в умовах воєнного стану не можуть бути обмежені права і свободи людини і громадянина, передбачені ч. 2 ст. 64 Конституції України. До таких гарантій, прав і свобод, непорушність яких гарантується державою навіть під час дії режиму воєнного стану належать рівність конституційних прав і свобод громадян; заборона позбавлення громадянства і права змінити громадянство; невід’ємне право на життя; право на повагу до гідності, заборона катувань, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання; право на свободу та особисту недоторканність; право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів; право на житло, заборона примусового позбавлення житла; право на шлюб і сім’ю; гарантія рівності дітей у своїх правах;

право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень; право знати свої права і обов'язки; заборона притягнення до відповідальності за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення; право на професійну правничу допомогу; звільнення від відповідальності за невиконня явно злочинних розпорядження чи наказу; заборона подвійного притягнення до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення та гарантування індивідуальності юридичної відповідальності; презумпція невинуватості; право на відмову давати показання щодо себе членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом, а також право на захист.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р.
2. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України».
3. Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану».
4. Закон України «Про правовий режим воєнного стану».
5. Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні»
6. Указ Президента України «Про введення воєнного стану» № 393 від 26 листопада 2018 року.
7. Постанова Кабінету Міністрів України від 13 липня 2011 року № 753 «Про затвердження Порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану».
8. Тертишник В. М. Верховенство права та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України. Монографія.

Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2009. 404 с.

9. <http://www.territoryterror.org.ua/uk/guide/terms-dictionary/details/?new>

10. <https://www.dw.com/uk/>

11. <https://www.buh24.com.ua/konstitutsiyni-prava-i-svobodi-lyudini-i-gromadyanina-ta-rezhim-voyennogo-stanu/>

12. <https://pon.org.ua/novyny/6744-garantyi-prav-svobod-gromadyan-v-umovah-vvedennya-voyennogo-stanu.html>

13. <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

14. <https://pereyaslav-rda.gov.ua/upravlinnya-yustitsiji/news-yust/2238-konstytutsiini-prava-i-svobody-hromadian-ukrainy>

15. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-05/konf_Dondas-157ee.pdf

Чеботару Даніела Ігорівна,
учениця 11 класу ліцею № 11
Івано-Франківської міської ради
Науковий керівник: вчитель правознавства та історії
ліцею № 11 Івано-Франківської міської ради
Волошенюк Любов Володимирівна

Гарантії та обмеження конституційних прав людини в умовах воєнного стану та окупації

*«Не йдіть війною проти закону,
прийміть закони проти війни»
(Єврейське прислів'я)*

Війна не робить винятків. Історія і сучасність доводять нам, що навіть розвинене суспільство не може обійтися без ворожнечі.

Я цікавилася античними та середньовічними працями, згодом вивчала праці класиків у школі. Із давніх-давен люди прагнули миру та влади, хоча у деяких випадках одночасно ці два поняття не співіснували. Історії відома маса контрастів, на яких будувалися держави та розвивалося суспільство: від Біблійного милосердя до Античної жорстокої розправи; від мирних європейських державних об'єднань до жорстоких Хрестових походів... Колонізація та окупація йшли пліч опліч.

На даний момент укладено величезну кількість міжнародних договорів, направлених на захист осіб у мирний час, та під час збройних конфліктів. Ця кодифікація, на жаль, не може достатньо захистити людину під час війни та не забезпечує у повній мірі захист її прав від свавілля авторитарних режимів. Як відомо історії, Статутом ООН у 1945 р. заборонено війну, але відтоді збройних конфліктів розпочалося більше, ніж він спромігся заборонити.

Прикладами мого аргументу можуть стати факти з історії: у XIX столітті, коли війна була дозволена, її звичаї ще не були кодифіковані,

а про права людини лише починали говорити на державному рівні. У Франко-Прусській війні загинуло лише 2% цивільних осіб. Натомість війна у В'єтнамі з 1955 року забрала 3 млн. життів цивільного населення у порівнянні зі 150 тис. військових, тобто 95%.

Змінюється також природа збройних конфліктів: у XIX столітті переважали конфлікти між державами, натомість сьогодні поширеніші внутрішньодержавні конфлікти, які часто характеризуються втручанням іноземних держав.

Нові війни провокували не тільки розвиток техніки, а й нові способи її ведення:

- симетричні конфлікти за участі недержавних збройних груп;
- транснаціональні конфлікти, що перетікають через державні кордони;
- конфлікти з розмаїттям воюючих сторін, учасниками яких можуть бути сили міжнародних організацій, збройні сили держав, повстанські групи, приватні військові структури та терористичні організації.

Відомо, що у кожній війні як конфлікті є агресор та потерпілий, однак найбільш несправедливі жертви – цивільні, невинні громадяни. Для того, щоб ефективніше захищати людей під час протистояння, були створені і згодом ускладнені правові режими регулювання права: раніше під час війни між державами застосовувалося лише міжнародне гуманітарне право, а міжнародне право прав людини – ні, адже воно створювалося здебільшого для захисту людей у мирний час. Натомість сьогодні відбувається більше взаємопроникнення міжнародного гуманітарного права і міжнародного права прав людини.

У полі міжнародного права вже давно закріплено, що вищезазначені кодифікації доповнюють один одного. Кореляції цих двох галузей в умовах сучасних конфліктів ускладнюються тим, що держави можуть вдаватися до маніпуляцій із цими правовими режимами: наприклад, у контексті боротьби з тероризмом часто робиться посилення на міжнародне гуманітарне право з метою

понизити поріг і почати застосовувати військову силу за фактичної відсутності збройного конфлікту і, навпаки, в контексті збройного конфлікту, коли можна зробити відступ від зобов'язань щодо деяких прав людини. Це використовується для пониження рівня захисту прав ув'язнених осіб.

Воєнний стан — це особливий правовий режим, що вводиться в країні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності, її територіальній цілісності.

Воєнний стан передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування необхідних повноважень для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки. Іноді воєнний стан застосовують для відновлення порядку в країні та збереження цивільної форми врядування, або для об'єднання людей у випадку військового вторгнення іншою країною.

Правовою основою введення воєнного стану є Конституція України, цей та інші закони України та Указ Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений Верховною Радою України.

Воєнний стан в Україні або в окремих її місцевостях вводиться Указом Президента України, який підлягає затвердженню Верховною Радою України протягом двох днів з моменту звернення Президента України та розглядом Ради національної безпеки і оборони України.

В указі президента про запровадження воєнного стану обов'язково має бути зазначено обґрунтування необхідності введення воєнного стану, а також межі території, на якій запроваджується воєнний стан, час введення і строк, на який він вводиться. Також в документі мають бути визначені завдання військового командування, військових адміністрацій, органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо запровадження і здійснення заходів правового режиму воєнного стану. Важливою частиною указу є перелік конституційних прав і свобод людини та громадянина, які

тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану, а також тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб.

Безпосередньо правом на встановлення обмежень після запровадження воєнного стану наділене військове командування разом з органами виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Воєнний стан припиняється із закінченням строку, на який його було введено. Цей правовий режим можна скасувати і до сплину терміну, якщо буде усуненої загрози, через які воєнний стан був запроваджений. Про скасування воєнного стану президент має видати відповідний указ.

Варто розуміти, що суть воєнного стану полягає в забезпеченні безперешкодної та оперативної можливості усунення загрози людям та громадянам, державній незалежності України, її територіальній цілісності. У зв'язку із цим певні конституційні права і свободи людини і громадянина можуть бути обмежені на період дії воєнного стану.

Правовий статус іноземців та осіб без громадянства, юридичних осіб іноземних держав, які перебувають на території України під час дії воєнного стану, визначається Конституцією та законами України, міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Незмінним є те, що введення воєнного стану не може бути підставою для застосування тортур, жорстокого чи принижуючого людську гідність поводження або покарання. Будь-які спроби використати введення воєнного стану для захоплення влади тягнуть за собою відповідальність згідно із законом.

Не можуть бути також обмежені такі права і свободи людини і громадянина:

- рівність конституційних прав і свобод громадян;
- заборона позбавлення громадянства і права змінити громадянство;
- невід'ємне право на життя;

- право на повагу до гідності, заборона катувань, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання;

- право на свободу та особисту недоторканність; право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення;

- право на житло; право на шлюб і сім'ю;

- право знати свої права і обов'язки;

- заборона притягнення до відповідальності за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення;

- право на професійну правничу допомогу;

- звільнення від відповідальності за невиконання явно злочинних розпорядження чи наказу;

- заборона подвійного притягнення до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення та гарантування індивідуальності юридичної відповідальності;

- презумпція невинуватості;

- право на відмову давати показання щодо себе членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом, а також право на захист.

Отже, передбачено обмеження наступних конституційних прав і свобод людини і громадянина під час дії режиму воєнного стану:

1) Обмеження права на недоторканність житла полягає у можливості проведення огляду житла громадян та речей в ньому без відповідного рішення суду про дозвіл на такі дії, а також у встановленні військово-квартирної повинності з розквартирування військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, особового складу служби цивільного захисту, евакуйованого населення та розміщення військових частин, підрозділів і установ.

2) Обмеження права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції полягає у впровадженні державою регулювання роботи підприємств, установ, організацій, які забезпечують будь-який зв'язок; передбачає давати місцеві

радіостанції, телевізійні центри та друкарні для військових потреб і проведення роз'яснювальної роботи серед військ і населення. Держава може забороняти роботу приймально-передавальних радіостанцій особистого і колективного користування та передачу інформації через комп'ютерні мережі.

3) Обмеження права на невтручання в особисте і сімейне життя, яке включає право на охорону конфіденційної інформації полягає у можливості держави перевіряти документи у осіб, а в разі потреби проводити огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян.

4) Обмеження свободи пересування, вільний вибір місця проживання, права вільно залишати територію України передбачає:

- Запровадження комендантської години;
- встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів;
- встановлення заборони, обмеження місця перебування, місця проживання осіб на території;
- Встановлення заборони громадянам, які перебувають на військовому або спеціальному обліку у Міністерстві оборони України, Службі безпеки України чи Службі зовнішньої розвідки України, змінювати місце проживання чи перебування без дозволу військового комісара або керівника відповідного органу Служби безпеки України чи Служби зовнішньої розвідки України.

5) Обмеження права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, що включає право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір.

6) Обмеження права брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування полягає у встановленій законом забороні проводити вибори Президента України, а також виборів до Верховної

Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування, а також проводити всеукраїнський та місцеві референдуми в умовах воєнного стану.

7) Обмеження права громадян збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (ст. 39 Конституції України). Під час дії режиму воєнного стану держава має право забороняти проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів.

8) Обмеження гарантія непорушності права приватної власності полягати у примусовому відчуженні майна для потреб держави в установленому законом порядку та видання про це відповідних документів встановленого зразка. Якщо під час такого відчуження не було здійснено попереднє повне відшкодування вартості такого майна, його вартість має бути повністю відшкодована в порядку, визначеному законом. Якщо майно, що було примусово відчужене у юридичних і фізичних осіб, після скасування правового режиму воєнного стану колишній власник або уповноважена ним особа має право вимагати у судовому порядку повернення такого майна на умовах, визначених законом.

9) Обмеження права на підприємницьку діяльність полягає в можливості держави використовувати потужності та трудові ресурси підприємств, установ і організацій усіх форм власності для потреб оборони, змінювати режим їхньої роботи, проводити інші зміни виробничої діяльності, а також умов праці відповідно до законодавства про працю.

10) Обмеження права на працю полягає у можливості запровадження трудової повинності для працездатних осіб, не залучених до роботи в оборонній сфері та сфері забезпечення життєдіяльності населення і не заброньованих за підприємствами, установами та організаціями на період дії воєнного стану з метою виконання робіт, що мають оборонний характер, а також ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, які виникли в період дії воєнного

стану, та залучати їх в умовах воєнного стану до суспільно корисних робіт.

11) Обмеження права на освіту полягає в тимчасовому припиненні обов'язку держави забезпечувати доступність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах тощо саме з причин обставин воєнного стану.

В умовах воєнного стану забороняються:

- зміна Конституції України;
- зміна Конституції Автономної Республіки Крим;
- проведення виборів Президента України, а також виборів до Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування;
- проведення всеукраїнських та місцевих референдумів;
- проведення страйків.

Окупація — зайняття збройними силами однієї держави частини або всієї території іншої держави без отримання суверенних прав на неї. Режим військової окупації регулюється Гаазькою конвенцією 1907 року, Женевською конвенцією 1949 року «Про захист цивільного населення», Гаазькою конвенцією про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 1954 року.

Згідно вищезазначених документів, територія визнається зайнятою, якщо вона дійсно знаходиться у владі ворожої армії. Захоплення поширюється лише на ті області, де ця влада встановлена і в стані виявляти свою діяльність.

З фактичним переходом влади з рук законного Уряду до окупаційного останній зобов'язаний вжити всіх залежних від нього заходів до того, щоб, наскільки це можливо, відновити та забезпечити громадський порядок і громадське життя, поважаючи існуючі в країні закони.

Можемо розглянути закони, прийняті для окупованих територій Донбасу: зазначено, що Росія на окупованих територіях здійснює «загальний ефективний контроль». Утім, у міжнародному праві такого

терміну немає, а судитися доведеться саме в міжнародних судах. Також не йдеться, хто і за якою процедурою має визначити, що на частині території Росією здійснюється «загальний ефективний контроль». Узагалі норма про відповідальність Росії прописана так, що відповідальність ніби і є, як матеріальна, так і моральна, проте не вказується ні період завдання шкоди, ні територія, на якій це вчинено, ні обставини, за яких заподіяна шкода. Поширюється особливий правовий режим, який передбачає у визначених цим Законом випадках обмеження щодо вільного перетину меж тимчасово окупованої території, здійснення господарської діяльності, укладення правочинів, реалізації інших прав і свобод.

Міжнародне право твердить, що окупована територія не є частиною держави-окупанта. Виділяють такі ознаки окупації:

1. Тимчасовість місії, непостійний статус;
2. Обов'язкова наявність держави-жертви, адміністрації захопленої території як сторони у відносинах;
3. Обов'язкове перебування в стані війни де-юре або де-факто, насильницький характер вторгнення збройних сил окупаючої сторони;
4. Обов'язкове прийняття на себе функцій управління, встановлення своєї адміністрації на окупованій території;
5. Обов'язкова відповідність нормам міжнародного права.
6. Міжнародне визнання.

На окупованій території повинні забезпечуватись основні права людини та громадянина, у тому числі право на майно, приватні та особисті права.

Міжнародні правові норми передбачають право громадянина зберігати вірність своїй державі. Водночас окупант має право посилити кримінальну відповідальність та запровадити окремі норми до кримінального законодавства на захоплених територіях, які передбачають посилення покарання за порушення безпеки його військових формувань чи власності. Недотримання державою-окупантом норм міжнародного права тягне за собою політичні,

моральні та матеріальні санкції за злочини, які є особливо небезпечними, включаючи й кримінальну відповідальність конкретних посадових осіб чи звичайних громадян. Така відповідальність може наступити за умови порушення державою-окупантом чи її представниками законів і звичаїв війни та за злочини проти миру, людяності, безпеки людства й міжнародного правопорядку.

Україна вживає всіх необхідних заходів щодо гарантування прав і свобод людини і громадянина, передбачених Конституцією та законами України, міжнародними договорами, усім громадянам України, які проживають на тимчасово окупованій території.

1. Україна зобов'язується підтримувати і забезпечувати економічні, фінансові, політичні, соціальні, інформаційні, культурні та інші зв'язки з громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території.

2. Відповідальність за порушення визначених Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина на тимчасово окупованій території покладається на Російську Федерацію як на державу-окупанта відповідно до норм і принципів міжнародного права.

3. Примусове автоматичне набуття громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території, громадянства Російської Федерації не визнається Україною та не є підставою для втрати громадянства України.

4. Кабінет Міністрів України здійснює постійний моніторинг стану дотримання прав і свобод людини і громадянина на тимчасово окупованій території, за результатами якого оприлюднює та надає відповідну інформацію міжнародним організаціям у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина та вживає необхідних заходів.

5. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини здійснює згідно із законом парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина на тимчасово окупованій території.

6. Відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації державі Україна, юридичним особам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, у повному обсязі покладається на Російську Федерацію як на державу, що здійснює окупацію.

7. Держава Україна всіма можливими засобами сприятиме відшкодуванню матеріальної та моральної шкоди Російською Федерацією.

8. Відповідальність за охорону культурної спадщини на тимчасово окупованій території покладається на Російську Федерацію як на державу, що здійснює окупацію, відповідно до норм і принципів міжнародного права.

9. Забезпечення права громадян, які проживають на тимчасово окупованій території, на отримання документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус

Отже, вищезазначені пункти створені для забезпечення порядку навіть у можливих умовах окупації. Абсолютна більшість країн зобов'язалася притримуватися цих правил, проте, на жаль, є винятки.

Найяскравішим прикладом проблеми захисту конституційних прав і свобод громадян - врегулювання збройного конфлікту на Донбасі. У такому конфлікті населення країни, проти якої здійснюється агресія, є об'єктом підвищеної уваги. Метою агресора часто є перетворення зовнішньої збройної агресії на внутрішньополітичний конфлікт на території іншої країни, що дозволяє противнику економити ресурси, а також підтримувати джерело постійного напруження у зоні конфлікту. До речі, на даний час в окремих районах Донецької і Луганської областей тимчасово припинена діяльність державних (у тому числі правоохоронних) органів України.

Отже, можна сказати, що у світі існує маса кодифікацій, які забезпечують нам мирне життя та допомагають пройти через важкі періоди. Однак міжнародне гуманітарне право має перед собою безліч викликів: тероризм, асиметричні/опосередковані конфлікти,

приватизація війни, нові технології ведення бойових дій. Наша країна не мала особливого досвіду у перебування у військовому стані, проте, вже не перший рік потерпає від агресії країни-сусіда та окупації.

Стан забезпечення прав і свобод особи є найважливішим критерієм оцінки функціонування держави, який свідчить про її демократичний (або недемократичний) характер. В Україні ця проблема набула надзвичайно важливого значення після подій Революції гідності (листопад 2013 року – лютий 2014 року), а із часу окупації Російською Федерацією Криму і частини Донбасу вона трансформувалася у чинник, що суттєво впливає на стан національної безпеки держави.

Актуальним прикладом недотримання Конституційних прав та свобод на окупованих територіях є проблеми з оформленням документів та переоформленням прав на майно, проблеми з перетином кордону та пересуванням окупованими територіями, невизнання дипломів про освіту на територіях так званих ЛНР та ДНР, а також республіки Крим.

Варто згадати окупацію територій Азербайджану, Грузії, України та Молдови в черговий раз доводять низьку ефективність існуючої у світі системи безпеки, зокрема йдеться про ООН та ОБСЄ. Країна-окупант у більшості випадків узагалі не реагує на безліч резолюцій та меморандумів. На жаль, найефективнішою стратегією нинішніх «гібридних війн» у черговий раз у світовій політиці стало «право сильного». Саме тому зміна стратегій, методів, способів впливу світових держав на дії держави окупанта повинні у найближчий час серйозно трансформуватися. До певної міри економічні санкції стосовно Росії доводять свою ефективність, але провідні країни світу до сьогодні не в змозі встановити її повну економічну ізоляцію, оскільки не бажають поступатися власним економічним комфортом та мають особисті геополітичні інтереси. Слід лише зауважити, що в середині ХХ ст. подібне «загравання» з іншим окупантом призвело до незворотних наслідків.

Узагальнюючи, варто наголосити на тому, що геополітична стратегія сучасної Росії залишається незмінною з часів утворення Московського князівства. Способи, методи, механізми не зазнали кардинальних змін за століття, що минули. Практика «збирання земель» через посилення військового, соціально-економічного тиску, поширення «смути» на таких територіях залишається актуальною до сьогодні. Так само актуальним для Росії є постійна апеляція до власних громадян про «негативний вплив Заходу» та «месіанство Росії», і, на превеликий подив це спрацьовує.

Список використаних джерел:

1. Сенаторова О. В. ПРАВА ЛЮДИНИ І ЗБРОЙНІ КОНФЛІКТИ. Київ, 2018
2. Резнікова О.О., Сьомін С.В Проблеми захисту конституційних прав і свобод громадян України під час врегулювання збройного конфлікту на Донбасі
3. «protocol.ua» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://protocol.ua/ua/https_drive_google_com_open_id_1qfufv6hr4imjnc_o8win013_jdcvgckb9/
4. «pon.org.ua» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pon.org.ua/novyny/6744-garanti-prav-svobod-gromadyan-v-umovah-vvedennya-voynnogo-stanu.html>
5. «uk.wikipedia.org» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D1%94%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD
6. «DW.com» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.dw.com/uk/%46449799>
7. «ips.ligazakon.net» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/view/t001647?an=5>
8. «zakon.rada.gov.ua» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

9. «ukrinform.ua» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2601160-aki-konstitucijni-pravamozut-obmeziti-na-cas-voennogo-stanu-rozasnenna-genstabu.html>
10. «wiki.legalaid.gov.ua» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php>
11. «zakon.rada.gov.ua» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>
12. «zakon.rada.gov.ua» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=972:okupatsiya-zemel-suverennoji-derzhavi&catid=8&Itemid=350
13. «uk.wikipedia.org» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BF%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F
14. «porto.mfa.gov.ua» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://porto.mfa.gov.ua/konsulski-pitannya/4453-pitannya-shhodo-timchasovo-okupovanih-teritorij-ukrajini>
15. «nbuviar.gov.ua» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=972:okupatsiya-zemel-suverennoji-derzhavi&catid=8&Itemid=350
16. «zakon.rada.gov.ua» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>
17. «<https://ips.ligazakon.net>» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ips.ligazakon.net/document/JG3GX1AA?an=60>
18. «hromadske.ua» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://hromadske.ua/posts/zakon-pro-okupovani-teritorii>

СЕКЦІЯ 2. ПРОБЛЕМА ЮРИДИЧНИХ МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ТА ДОПУСТИМОЇ ПОВЕДІНКИ ПРЕДСТАВНИКІВ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ

Журавльова Анна Олексіївна,
учениця 9 класу ліцею № 1
Івано-Франківської міської ради
Науковий керівник: вчитель правознавства
ліцею №1 Івано-Франківської міської ради
Савка Олександр Юрійович

Права людини: стандарти західних країн та українська дійсність

Історія – річ циклічна. Вона завжди буде повторюватися. Майже з будь-якої історичної події можна провести аналогію в сучасності. “Все нове – це дуже добре забуте старе” , чи не так? Особливо в суспільстві та політиці. Щось нове за суттю, а не за формою з’являється досить рідко. Тож які питання були важливими в минулому, але свою актуальність мають і сьогодні? Гроші? Питання досить суб’єктивне, погодьтеся. Влада? Мабуть, облишу це питання. А як щодо теми свободи та людських прав? А чи існує свобода взагалі? Сучасні та історичні приклади? Можна спробувати розібратися.

Незалежність, вільність, суверенітет, самостійність – все це може потягнути на означення слова „свобода”. Хоча, скорше на синоніми. Якщо по-розумному, то „свобода – це можливість чинити вибір відповідно до своїх бажань, інтересів і цілей на основі знання об’єктивної дійсності”. Звучить досить цікаво, враховуючи те, що об’єктивну дійсність інколи складно бачити, а сприймати і поготів. Тобто, конкретно це поняття є досить абстрактним, можна віднести до філософської категорії. Саме тому залишимо це питання на розсуд філософів.

Але ж є ще правова свобода, не забуваймо. Тут трішки легше та точніше. Юридично, свобода — це можливість людини поводитись

відповідно до своїх волевиявлень, тобто робити все, що бажається, але тільки те, що не заборонено законом і не спричиняє невинуватої шкоди правам і свободі інших людей. Ось ми і прийшли до наступного аспекту цього вступу. Права людини. Це те, що мають всі і те, що ніхто не повинен порушувати. Це те, що є і має бути. Але я не промовлю брехні, якщо скажу, що права людини порушуються досить часто та досить серйозно. Інколи навіть без підґрунтя, а інколи з ним. В обох випадках – це погано, та й незаконно. А, мабуть, приведу кілька прикладів. Кожна людина має право на життя. Але людей вбивають. Вбивць позбавляють волі на певний строк або пожиттєво. Кожному гарантується недоторканність житла. Але домівки грабують. Злочинців теж карають відповідно до закону. Тобто, за порушення прав людини йде покарання. Але набагато легше від цього не стає. Інколи суспільство дає відпір утискам та порушенням прав людини за допомогою повстань, але чи може воно це робити?

Генеральна Асамблея ООН 10 грудня 1948 року проголосила **Загальну декларацію прав людини**, у преамбулі якої зазначила: «...Беручи до уваги, що зневажання і нехтування правами людини призвели до варварських актів, які обурюють совість людства, і що створення такого світу, в якому люди будуть мати свободу слова і переконань і будуть вільні від страху і нужди, проголошено як високе прагнення людей; і беручи до уваги, що необхідно, щоб права людини охоронялися силою закону з метою забезпечення того, щоб людина не була змушена вдаватися як до останнього засобу до повстання проти тиранії і гноблення». З процитованого слідує, що право на повстання існує.

То де ж найбільше цінуються свобода та права людей? Де можна спокійно насолоджуватись життям, бути собою, висловлювати власні думки та не думати про наслідки?

США

США може похвалитися вельми насиченою історією та видатними людьми. Америка, як і інші країни, пережила революції та повстання: Американська революція 1775, повстання 1831 р. у Вірджинії, рух за громадянські права в США. В основному революції мають на меті отримати певну свободу та права. І ці не виняток. Але я хочу зробити акцент на останньому – рух за громадянські права. Що ж це було? Коротше кажучи, то цей рух мав на меті зрівняння прав чорношкірих та білошкірих людей, адже на той період часу темна шкіра вважалася ознакою того, що ти – раб, а білошкірі люди, відповідно, рабовласники або просто гнобителі.

Якщо виникло питання „до чого тут це?“, то ось відповідь: на початку я стверджувала, що до певних історичних подій можна знайти відповідник в сучасних випадках. Black Lives Matter – рух, назва якого говорить сама за себе, розпочався 2013 з використанням однойменного хештегу в соціальних мережах, після вбивства чорношкірого підлітка поліцейським. Але цей рух набрав обертів на міжнародному рівні в 2020, коли певний період часу весь медіапростір вибухав новинами про смерть Джорджа Флойда, вбивство якого також скоїв поліцейський. Загалом, то BLM організовує акції протесту, демонстрації проти поліційного насильства та расової дискримінації в правовій системі США. Але в 2020 США буквально перевернулося, людей накрила хвиля агресії. Одним з чинників може бути те, що цей рух має ідею, але не має чіткого бачення шляхів досягнення своєї мети, відсутній план дій. Діяльність руху відбувається хаотично. Та хіба люди, які не були рабовласниками, мусять через цю хаотичність цілувати ноги тих, хто не був рабами?

Саме тому, в той час, як одна частина американців проводила мирні демонстрації, інша громила все, що тільки можливо, порушуючи права та свободи звичайних громадян. В залежності від конкретної суспільно-політичної ситуації методи боротьби громадян за свої права можуть бути різними. Від мирних та спокійних демонстрацій з висловлюванням своїх вимог до певних радикальних жорстких дій, страйків, протестів, тощо, аж до масових повстань. До речі,

продовжуючи тему повстань, я наголошую, що у Декларації Незалежності США повстання є не просто правом, а **обов'язком громадян**. Аби досягнути свободи, за неї потрібно боротися, чи не так? Саме це і роблять громадяни Америки.

Але чи всі масові протести мають об'єктивне підґрунтя? Адже як ми всі знаємо, мислити холодною головою буває деколи складно. То того ж повстання можуть супроводжуватися різними провокаційними діями певних сил, які використовують ситуацію для досягнення власних цілей. Саме тому пропоную оглянути масові протести в європейських країнах та причини їх виникнення, аби провести такий собі аналіз.

Польща

2020 рік був також насиченим і для країн Європейського Союзу. Наприклад, якщо повертаючись до розумного означення свободи, то це можливість чинити згідно власних бажань. До юридичного означення, то також чинити відповідно до своїх бажань, але не порушуючи закону та прав інших людей.

У людей має бути вибір, авжеж? А що буде, якщо в певному питанні забрати цей вибір? В якому? Жовтень 2020. Конституційний суд Польщі вирішив посилити закон про аборти. У висновку після рішення суду зробити аборт стало майже неможливо. Постанову, яку виніс суд, зробило аборти незаконними навіть за умови того, якщо в плода будуть небезпечні для життя хвороби або ж можливість необоротної інвалідності. Для абарту доступно два варіанти: якщо сталося зґвалтування і якщо вагітність загрожує здоров'ю та життю жінки. Ситуація напружена, правда? У жінок був вибір: народжувати дитину або зробити аборт з тих чи інших причин. Цей вибір забрали, обмежили. І в що це вилилось?

Протести. Люди не задоволені обмеженню. Виходили, проходились по центрах своїх міст, біля церков. Але коли в кількох людей з'являється рішучі наміри, то у всіх інших теж з'явиться. Згодом учасники протесту влаштували акції протесту біля церков. Деякі церкви постраждали внаслідок вандалізму. Потім перекривали дороги.

Загалом всі сучасні масові протести мають спільні методи: перекривання доріг, інтернет-активізм, демонстрація. Будь-що, що може показати незадоволення суспільства. Але що має бути у кожного протесту? Вимоги. Конкретно в цьому випадку вимога була очевидною. Скасувати обмеження. В ситуації Польщі – це скасувати рішення Конституційного суду.

Протести були масштабними: за весь час протестів вийшло більше ніж 500 тисяч людей. Та й тривали вони з 22 жовтня по 13 грудня 2020 року.

До речі, Польське законодавство про аборти і до ухвалення цього рішення було одним з найсуворіших в Європі. Наприклад, у законі 1993 року передбачені три умови легальності абортів: якщо вагітність загрожує життю або здоров'ю матері, якщо медичний огляд покаже наявність у плода важкого і незворотного дефекту або невиліковної хвороби, яка загрожує його життю, якщо вагітність виникла в результаті кримінальних дій. Як висновок, в Польщі з'явилися явища „абортивного туризму” та „абортивного підпілля”.

Люди завжди розумітимуть, коли їх свободу хочуть обмежити і вони не будуть мовчати. Якщо суспільство не досягне офіційного скасування указів, що обмежують волю людини, то воно знайде методи, як обійти заборону.

Франція

Мабуть, це не буде перебільшенням, якщо я назву Францію однією з справді революційних країн. Таки волелюбний народ. Французька революція. 1789, Французькі революційні війни 1792, революція у Франції 1848. Але візьмемо більш сучасний приклад протестів, а саме рух „жовтих жилетів”. Звісно, цей рух був поширений ще в кількох країнах, але найбільше та найгучніше саме у Франції.

„Жовті жилети” з'явилися так само неочікувано, як і сніг в березні. Ще від самого початку (2018) і до нині цей рух не має вираженого лідера, та й навряд буде. Першопочатковою причиною протестів було підвищення цін на паливо внаслідок збільшення

податків. Хто б міг подумати, що це стане цілим рухом, але тим не менш це сталося. Та згодом вимоги розширилися аж до відставки чинного президента Франції Емманюеля Макрона.

Але конкретного переліку вимог нема, бо рух децентралізований. В інтернеті можна знайти багато умовних списків вимог, але за правдивість ніхто не несе відповідальності. Тим не менш, є найпопулярніші вимоги і це, як я вже згадувала, відставка Макрона, збільшення зарплат та пенсій, повернення прогресивного податку на багатство.

Я казала, що протести досить масштабні. Але що саме коїлося? Знову ж таки, блокування великих вулиць та проспектів, одиничні страйки, протестні виступи. Але далі-більше: протестувальники намагалися прорватися до президентського палацу, відбувалися сутички з поліцією, поліція застосовувала сльозогінний газ, завдано суттєвих матеріальних збитків, але найгірше те, що сутички забрали людські життя. В решті решт, президент погодився виконати більшу частину вимог.

Тобто, можемо дійти до висновку, що французи добилися того, що хотіли. Якщо не повністю, то принаймні частково.

Україна

Тепер згадаймо власну історію, яка наповнена різними подіями. Як позитивними, так і трагічними. Одначе, я зупинюсь на найбільш масштабній події Новітньої історії: Революція Гідності 2013-2014.

Те, що відбувалося на вулицях, безперечно, мало свої причини та неабиякі. Президент Віктор Янукович відмовився підписувати документ, до якого держава йшла роками: угоду про асоційоване членство України в Європейському Союзі. Вночі 30 листопада в центрі Києва знаходились студенти, які висловлювали свій протест з цього приводу. Згодом їх жорстко розігнала поліція. Наступного дня на вулиці вийшли тисячі людей, які були обурені жорстоким побиттям молоді та незадоволені фактичним згортанням курсу країни на євроінтеграцію.

Євроінтеграційні гасла дали безперервному мітингу назву Євромайдан. Перетворившись на проект повного оновлення державної системи, він отримав назву Революція гідності. Після жорстокого побиття молоді спецпідрозділами силовиків на головній площі Києва – майдані Незалежності, протестний рух перетворився на тривалу кампанію громадянської непокори владному режиму, проти корупції та порушень прав людини.

З кожним днем революція набувала кровопролитного розвитку подій: застрелені та понівечені активісти, вибухи, пожежі, стрілянина. Загиблих було багато. Офіційно встановлено 107 жертв Революції Гідності. Висока ціна за власний вибір та за звільнення від диктатури. Але люди все одно не відступали, бажаючи змін та усунення чинного на той період часу уряду. І, само собою, президента, який вночі 22 лютого втік у Росію.

По закінченню революції можна зазначити, що Євромайдан позбавив країну президента-диктатора та домогся відставки уряду. Після виборів Україна обрала європейський вектор розвитку - стала асоційованим членом ЄС, громадяни отримали право безвізового в'їзду в Євросоюз.

Ця подія є одним з ключових моментів українського державотворення та виразником національної ідеї свободи. Європейські цінності, за які віддали свої життя Герої Небесної Сотні, - гідність, демократія, рівність та верховенство права.

Таким чином, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнані найвищою соціальною цінністю. Це правда. Згідно з Конституцією України, українці мають право на захист своїх прав, свобод та гідних умов життя. І право бути вільними!

Але свобода не приходить сама по собі. Свобода - це те, за що потрібно боротися. Те, що потрібно відстоювати та захищати. Кожен день, кожну мить. Воля існує. Тільки інколи за вільність треба заплатити високу ціну.

На початку я казала, що історії притаманні повторення. Вислів „вчись на своїх помилках” досить влучний. Інколи варто обернутися

до минулого власної країни та й не тільки власної. Аби не повторювати криваві події минулого, треба знати про них якомога більше. Та не забувати. Аналізувати, робити висновки, проводити паралелі із теперішнім часом. Не хочеш другий раз наступати на ті самі граблі? Тоді запам'ятай перший.

Україна досягла значних успіхів, але це не означає, що можна зупинитися. Потрібно і надалі розвиватися, бути пильним та чинити на користь країни, аби не повторити минуле. Хоч історія і циклічна річ, але хіба не можна спробувати розірвати деякі ланцюжки?

Список використаних джерел:

1. <https://maidanmuseum.org/uk/storinka/revolyuciya-gidnosti>
2. <https://www.pravda.com.ua/articles/2020/02/21/7241172/>
3. <https://suspilne.media/105748-rada-zrobila-zaavu-do-sostoi-ricnici-evromajdanu/>
4. <https://don.kyivcity.gov.ua/files/2015/11/13/1314.pdf>
5. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8E%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%B3%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96
6. <https://yur-gazeta.com/publications/practice/konstytutsiine-pravo/pravo-na-povstannya-za-i-proti.html>
7. <https://www.bbc.com/ukrainian/news-46492928>
8. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D1%83%D1%85_%D0%B6%D0%BE%D0%B2%D1%82%D0%B8%D1%85_%D0%B6%D0%B8%D0%BB%D0%B5%D1%82%D1%96%D0%B2#%D0%92%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D0%B8
9. <https://www.dw.com/uk/zhovti-zhylety-vidnovyly-protesty-v-paryzhi-buly-sutycky-z-politsiieiu/a-54905818>
10. <https://www.bbc.com/ukrainian/news-54659376>
11. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-polshcha-abort-protest/30909579.html>
12. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE_%D0%BD%D0%B0_%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1

%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F#%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B5 %D0%B7%D0%B0%D0%BA%D1%80%D1%96%D0%BF%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F

13. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8_%D0%B2_%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%89%D1%96 (2020)

14. https://uk.wikipedia.org/wiki/Black_Lives_Matter

15. <http://c4u.org.ua/vydatni-socialni-reformatory-ta-borci-za-socialni-prava/>

СЕКЦІЯ 3. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ТА ВІТЧИЗНЯНІ ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Борсук Анжела Володимирівна,

учениця 9 класу Бурштинської загальноосвітньої школи № 2

I-III ступенів Бурштинської міської ради

Івано-Франківської області

Науковий керівник: вчитель правознавства Бурштинської

загальноосвітньої школи № 2 I-III ступенів

Бурштинської міської ради Івано-Франківської області

Крук Ольга Степанівна

ПРАВОВІ ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Процес осмислення таких складних соціально-політичних явищ як «війна», «збройний конфлікт», триває вже не одну сотню років. Актуальність даної теми лежить в площині не лише теоретичних підходів та дискусій, а і практичних дій. Згідно даних Міжнародного інституту стратегічних досліджень які наводить газета «The Guardian» в 2008 році в результаті 63 збройних конфліктів загинули 56 тис. осіб, у той час як вже в 2014 році в 42 конфліктах загинули 180 тис. людей – кількість жертв зросла в 3 рази при зменшенні кількості конфліктів у 1,5 рази. Тому надання чіткої правової оцінки збройним протистоянням є невід’ємним елементом, що займає домінуюче значення у процесі виявлення та застосування норм міжнародного гуманітарного права. Підсилює актуальність теми, події на теренах нашої держави, яка знаходиться в умовах збройного протистояння на території Донецької та Луганської областей, а також події які призвели до анексії території Криму.

Одним з характерних явищ розвитку світового співтовариства в останні роки став потужний підйом екстремістських рухів і зростання числа терористичних організацій в усьому світі. Сепаратистський

конфлікт на території держави часто стає приводом для різного роду втручань з боку інших держав, міжнародних організацій, у т.ч. з метою здійснення гуманітарної інтервенції або реалізації власних політичних інтересів. Прикладом останнього може служити фінансування екстремістської діяльності, організація провокацій у зоні конфлікту, інспірування і підтримка сепаратистських рухів, що здійснюються в інтересах іншої держави. Зокрема, особливої напруженості останнім часом набули конфлікти, у розгортанні яких чітко простежується чинник російського впливу - Придністров'я, Нагірний Карабах, Абхазія, Південна Осетія. Створення постійно нестабільних зон дозволяє РФ створити додаткові можливості для реалізації певних геополітичних інтересів.

Найчастіше оцінюючи збройні протистояння використовуються такі поняття як «війна», «збройний конфлікт міжнародного характеру», «збройний конфлікт не міжнародного (внутрішнього) характеру та ін. Історично першим видом збройних конфліктів була війна.

Видатний Голландський юрист Гуго Гроцій у своїй знаменитій праці «Про право війни і миру» відзначив, що війна є змагання силою, виключно тільки збройне зіткнення держав. Так термін «війна» і «воюючі сторони» були закріплені в Гаазькій конвенції 1907 року. В другій половині ХХ століття відбувається відмова від поняття «війна» в його первісному розумінні. Замість терміну «війна» починають використовувати термін «збройний конфлікт». Відповідно до визначення, запропонованого Міжнародним комітетом червоного хреста, збройний конфлікт – це збройне протистояння, що відбувається між державами, або тривале збройне протистояння між урядовою владою та організованими збройними угрупованнями, або ж лише між організованими збройними угрупованнями.

Досвід вирішення сепаратистських конфліктів іншими країнами свідчить, що використання міжнародних переговорних форматів і посередництва міжнародних організацій чи окремих країн є

необхідним, але не завжди ефективним заходом попередження або подолання такого конфлікту та його наслідків. Потрібно зазначити, що не існує чітко визначених правових підходів до залучення міжнародних організацій та окремих країн для сприяння вирішенню конфліктів. Так, проблемою окупації Туреччиною частини території острова Кіпр безпосередньо займалась ООН. Загалом по Кіпрському конфлікту було прийнято більше 130 резолюцій. Була створена буферна зона між конфліктуючими сторонами, яку охороняє Миротворча місія, що також Національний інститут стратегічних досліджень б здійснює гуманітарну діяльність. Спроби мирного врегулювання продовжувалися під егідою Генерального секретаря ООН і завершилися розробкою плану, відповідно до якого на острові пропонувалося створити Об'єднану Кіпрську Республіку, яка складалася б з двох автономних частин. До плану неодноразово вносилися зміни, однак, коли його винесли на республіканський референдум, він не був підтриманий грецькою частиною населення, оскільки, на їх думку, надавав більші переваги турецькій громаді острова. Існуюча нині ситуація не може вважатися вирішенням конфлікту. Проведене в березні 2017 р. опитування показало низький рівень довіри до діяльності ООН і ЄС по кіпрському питанню. Тривале перемир'я та посередницькі зусилля міжнародних організацій дозволили оперативно вирішити питання створення на Кіпрі досить ефективної буферної зони між конфліктуючими сторонами і припинити бойові дії, проте не наблизили Кіпр до політичного врегулювання наслідків конфлікту. Незважаючи на те, що конфлікт виник між партнерами по НАТО і міг підірвати систему колективної безпеки Європи, що активну участь у його вирішенні брали найвпливовіша міжнародна організація – ООН та її Генеральний секретар, більш ніж сорокарічний період примирення з використанням міжнародних форматів та готовність внесення необхідних змін до планів щодо послідовного подолання протистояння не зблизили позиції сторін конфлікту.

На всіх стадіях розвитку Югославського конфлікту його врегулюванням займалися різні міжнародні організації. На початковому етапі це були ООН та Європейський Союз (до 1992р. - Європейське Співтовариство). Фактично це була перша серйозна спроба ЄС, як регіональної міжнародної організації, виступити у якості миротворця. Згодом активну позицію щодо припинення конфліктів зайняли Сполучені Штати Америки і НАТО. З 1996 р. більш активною стає участь ОБСЄ. Євросоюз розпочав активні дії по врегулюванню Югославського конфлікту з першими ознаками розпаду СФРЮ у 1990 р. Навесні 1991 р. ЄС створив так звану «трійку», що складалася з представників колишньої, чинної та майбутньої країн-головуючих в ЄС. Через кілька місяців вона була реорганізована на спеціальну міжнародну структуру - Конференцію Європейського співтовариства по Югославії (з другої половини 1992 р. Міжнародна конференція по колишній Югославії -МККЮ). МККЮ мала координувати зусилля ООН, ЄС, ОБСЄ та Організації «Ісламська конференція». Її очільниками були представник Генерального секретаря ООН і представник країни - головуєчої в ЄС. МККЮ розпочала роботу з підготовки проекту нових конституційних засад єдиної Югославії, але вже за кілька місяців заявила про можливість визнання незалежності республік. Також в рамках її роботи були опрацьовані кілька планів мирного врегулювання в Боснії, хоча жоден з них не отримав повної підтримки. Отже, на початковому етапі дипломатичні зусилля ЄС були спрямовані на підтримку федерального центру, збереження єдиної і неподільної Югославії та запобігання спробам виходу з федерації Словенії і Хорватії. Європейський Союз підготував низку пропозицій для збереження цілісності країни. Серед запропонованих заходів передбачалася багатомільярдна фінансова допомога та перспектива пріоритетного співробітництва з ЄС. Але дипломатичних зусиль виявилось недостатньо. Коли запобігання розвитку дезінтеграційних процесів і початку збройних сутичок не дало результатів, зусилля ЄС були переорієнтовані на припинення військових дій, запобігання поширенню конфліктів та забезпечення цивілізованого поділу країни.

2 лютого 1994 р. була припинена діяльність МККЮ. Її функції почала виконувати Контактна група, до складу якої увійшли представники США, Росії, Великої Британії, Франції та Німеччини. Головну роль серед міжнародних посередників при цьому почали відігравати ООН і НАТО. Країни ЄС вже не мали достатніх ресурсів для вирішення проблеми, до того ж у них загострилися розбіжності у методах вирішення конфлікту. До 1994 р. у рамках Контактної групи було розроблено та винесено на розгляд сторін план мирного врегулювання (план Контактної групи). Проте загострення ситуації в Боснії і Герцеговині зірвало переговори по виконанню плану. Потрібно зазначити, що на початку Югославського конфлікту у США була відсутня консолідована, чітка позиція по суті проблеми. Перевалювала думка, що питання не входить до сфери національних інтересів, а демократичні прагнення переможуть сепаратистські настрої населення республік. Посилення кризи та низка інших факторів сприяла поступовому посиленню участі США у вирішенні кризи. Основні зусилля були спрямовані на врегулювання ситуації в Боснії і Герцеговині. Незважаючи на організовану силами НАТО та ЄС морську блокаду узбережжя Адріатичного моря, підписання Угоди про припинення вогню, резолюції РБ ООН, які забороняли польоти у повітряному просторі Боснії та санкціонували застосування сили миротворчою місією UNPROFOR збройний конфлікт припинити не вдалося. Після двох тижнів повітряних атак, здійснюваних силами НАТО, було встановлене перемир'я, яке закінчилося підписанням Дейтонської угоди за посередництвом США та Великої Британії. Відповідно до Угоди, Боснія і Герцеговина залишалася державою, що складалась з двох суб'єктів: Мусульмано-Хорватської Федерації і Республіки Сербської з єдиними інститутами влади. Забезпечення реалізації домовленостей, відповідно до резолюції Ради Безпеки ООН 1575 від 22 листопада 2004 р. від сил НАТО перейшло під контроль місії Європейського Союзу «Althea».

Юридичні можливості врегулювання збройних конфліктів засобами багатосторонніх інституційних механізмів, зокрема ЄС,

ОБСЄ та універсальної міжнародної організації ООН, базуються на де-юре положеннях двосторонніх та багатосторонніх міжнародних договорів, конвенцій, Статуту ООН, Ради Європи. Слід зазначити, що ст.38 Статут Міжнародного суду ООН встановлено перелік тих джерел міжнародного права, які застосовуються судом при розгляді справ. Це міжнародні договори (загальні і спеціальні), міжнародні звичаї, загальні принципи, які визнані цивілізованими націями, судові прецеденти і доктрини. Норми міжнародного права, що регламентують ведення військових дій, було кодифіковано в двох Гаазьких конференцій світу в 1899 і 1907 рр. Ці норми в міжнародному гуманітарному праві отримали назву «право Гааги». У 1949 р. в Женеві було прийнято чотири конвенції про захист жертв війни. Норми цих конвенцій, а також двох додаткових протоколів до них 1977 р. у міжнародному гуманітарному праві отримали назву «право Женеві».

Оцінюючи події на теренах нашої держави з точки зору міжнародного гуманітарного права є спокуса весь конфлікт назвати міжнародним. Проте слід ставитись до таких тверджень скептично, оскільки надзвичайно важливе значення в даному випадку мають суб'єкти збройного протистояння на яких поширюються різні зобов'язання за міжнародним гуманітарним правом. Та якщо взяти до уваги діяльність збройних груп «ДНР» та «ЛНР» то в даному випадку конфлікт буде внутрішнім і обов'язки сторін в даному випадку визначаються спільною статтею 3 Женевських конвенцій та Додатковим протоколом II до них 1977 р та деякими положеннями Гаазької конвенції про захист культурних цінностей 1954 р. плюс деякі норми стосовно обмеження застосування або заборони конкретних видів звичайної зброї. Що ж стосується ситуації де сторонами конфлікту є Російська Федерація та Україна то тут неминуча кваліфікація як міжнародний збройний конфлікт де Росія обстрілює нашу територію за допомогою своїх збройних сил та здійснює або ж «загальний», або ж «ефективний» контроль над антиукраїнськими збройними групами. На ці взаємодії поширюється право міжнародних збройних конфліктів. У договірному міжнародному праві – це всі

чотири Женевські конвенції 1949 р., Додатковий протокол I та ціла низка інших міжнародних договорів. Звичайно, і звичаєві норми міжнародного гуманітарного права тут діють у повному обсязі. Каталог воєнних злочинів для таких дій є підпункти а) та б) пункту 2 статті 8 Римського статуту.

Оцінюючи ситуацію анексії Криму то тут також варто розцінювати це як саме міжнародний збройний конфлікт, сторонами якого є РФ та Україна. Дані діяння агресора варто кваліфікувати статтею 2 (пункт 2) чотирьох Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. («випадки часткової або повної окупації території Високої Договірної Сторони, навіть якщо цій окупації не чиниться жодний збройний опір»). Можливі контраргументи, що окупація (а з нею і збройний конфлікт) припинилася з анексією, проте оскільки набуття державної території шляхом анексії частини території іноземної держави суперечить імперативним нормам загального міжнародного права (*jus cogens*) та не створює інших правових наслідків, крім відповідальності агресора тому за сучасним міжнародним правом анексія – це один з різновидів агресії. Українська влада кваліфікує дії Росії як акт прямої агресії та закликає усю міжнародну спільноту визнати факт агресії. У Статуті ООН ст. 2 визначено зобов'язання держав утримуватися у міжнародних відносинах від погрози силою чи її використання проти територіальної цілісності та незалежності будь-якої держави. Саме до повноважень ООН входить встановлення існування будь-якої загрози миру, його порушення та здійснення акту агресії згідно зі ст. 39. Проте сам Статут не містить визначення агресії, на підставі якого Рада Безпеки може кваліфікувати дії держави як акт агресії. Визначення агресії було надано аж у 1974 р. Резолюцією ГА ООН і визначено, як: вторгнення, напад, військова окупація чи анексія збройними силами держави на територію іншої держави. Застосування зброї чи бомбардування збройними силами держави території іншої держави. Блокада портів чи берегів держави збройними силами іншої держави. Напад збройними силами держави на суходільні, морські, повітряні

сили чи флот іншої держави. Порушення угоди застосування збройних сил однієї держави, що знаходяться на території іншої держави, чи застосування збройних сил після припинення дії угоди. Заслання державою чи від імені держави озброєних банд, угруповань та регулярних сил або найманців, що здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави. І відповідно до Закону України «Про оборону України» у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності вводиться воєнний стан або на всій території України, або на її частині.

Отже, існуюча система міжнародних відносин та міжнародного права не дозволяє ефективно вирішувати питання щодо запобігання, припинення та постконфліктного вирішення конфліктів, у т. ч. сепаратистських. Діяльність міжнародних організацій ефективна переважно там, де це збігається з інтересами великих держав. В сучасних умовах міжнародні організації повинні мати набагато ширші повноваження для того, щоб ефективно діяти в інтересах стабільного функціонування держав, розвитку народів та світової спільноти, зокрема в урегулюванні етнополітичних проблем. Також мають бути переглянуті підходи до процедур прийняття рішень з метою оперативного реагування міжнародних організацій на зміни безпекової ситуації. Підсумок щодо ситуації в Україні, спираючись на норми міжнародного гуманітарного права, що дії Росії мають явні ознаки збройної агресії чим порушують дію основоположних норм і принципів міжнародного права. В цілому така кваліфікація матиме зовсім інші правові наслідки для обох сторін конфлікту як на внутрішньому так і зовнішньо-політичному векторах розвитку аніж називати це поняттям АТО.

Список використаних джерел:

1. vovk-partners.com
2. niss.gov.ua
3. appj.wunu.edu.ua

Ворох Ростислав Васильович,
учень 11 класу ліцею № 3 Івано-Франківської міської ради
Науковий керівник: вчитель суспільствознавчих дисциплін
ліцею № 3 Івано-Франківської міської ради
Середюк Тетяна Володимирівна

Міжнародні та національні механізми вирішення збройних конфліктів

Процес осмислення таких складних соціально-політичних явищ як «війна», «збройний конфлікт», триває вже не одну сотню років. Актуальність даної теми лежить в площині не лише теоретичних підходів та дискусій, а і практичних поглядів. Згідно даних Міжнародного інституту стратегічних досліджень які наводить газета «The Guardian» в 2008 році в результаті 63 збройних конфліктів загинули 56 тис. осіб, у той час як вже в 2014 році в 42 конфліктах загинули 180 тис. людей – кількість жертв зросла в три рази при зменшенні кількості конфліктів у півтори рази. Доречною у даному випадку є думка Анрі Барбюса, що «війна буде повторюватися до тих пір, поки питання про неї буде вирішуватися не тими, хто помирає на полі бою». Тому, варто надати чітку правову оцінку збройним протистоянням, які є невід’ємним елементом, що займає домінуюче значення у процесі виявлення та застосування норм міжнародного гуманітарного права.

Актуалізують тему дослідження також події на теренах нашої суверенної держави України, яка знаходиться в умовах збройного протистояння на території Донецької та Луганської областей, а також події які призвели до анексії території Криму. Звернемо увагу, що ще у давнину єврейське прислів’я закликало «Не йдіть війною проти закону, прийміть закони проти війни».

У відповідності з основними принципами Міжнародного права (МП) держави повинні вирішувати міжнародні суперечки мирними

засобами. Проте сучасне МП допускає можливість правомірного застосування збройних сил (самооборона від агресії, застосування збройних сил ООП, реалізація права на самовизначення).

У МП є велика кількість норм, що регламентують відносини в період збройних конфліктів. Обсяг і якість регулювання цих відносин дозволяють говорити про існування самостійної галузі МП, яка визначає допустимість засобів і методів ведення війни, забезпечує захист жертв збройних конфліктів, встановлює взаємини між воюючими і невоюючими державами тощо. Ця галузь отримала назву – міжнародне право в період збройних конфліктів.

Звернемо увагу, що традиційно до кінця ХІХ ст. основну роль у регламентації міжнародного права збройних конфліктів грали міжнародні звичаї; саме право збройних конфліктів зазвичай іменувалося – «закони і звичаї війни». У ХІХ ст. на міжнародних конференціях (Паризький конгрес 1856, Гаазькі конференції світу 1899 і 1907 рр., Женевські конференції 1929, 1949, 1977 рр. та ін.) звичаї ведення війни стали кодифікувати.

У даний час основний масив норм становлять договори, в числі яких: Декларація про скасування вживання вибухових і запалювальних куль (Санкт-Петербург, 29 листопада 1968 р.), підписані в Гаазі 18 жовтня 1907 р. III Конвенція про відкриття військових дій, IV Конвенція про закони і звичаї сухопутної війни, V Конвенція про права і обов'язки нейтральних держав і осіб у разі сухопутної війни і XIII Конвенція про права і обов'язки нейтральних держав у разі морської війни, Женевський протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів (1925 року), Женевські конвенції, підписані 12 серпня 1949 р., про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях, про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, потерпілих корабельну аварію, зі складу збройних сил на морі, про поведження з військовополоненими, про захист цивільного населення під час війни, і Додаткові протоколи I і II до них та ін.

У той же час для права збройних конфліктів зберегли важливе значення міжнародні звичаї.

Міжнародне співробітництво у сфері збройних конфліктів розвивається в даний час за такими основними напрямками: запобігання збройних конфліктів; регулювання статусу беруть участь і не беруть участь в конфлікті держав; обмеження засобів і методів ведення війни; захист прав людини в період збройних конфліктів; відповідальність за порушення норм права.

Відмітимо, що поточне законодавство України та відповідні правові засоби (зокрема, Кримінальний кодекс України) потребують внесення низки змін і доповнень для забезпечення ефективності кримінального покарання за всі види порушень Міжнародного гуманітарного права (МГП). Однак наявна нормативно-правова база України все-таки забезпечує можливість притягнення до відповідальності за певне коло порушень МГП.

Міжнародне гуманітарне право вирізняє два види збройних конфліктів: міжнародний збройний конфлікт (конфлікт між двома і більше державами) та збройний конфлікт неміжнародного характеру (конфлікт, що відбувається на території однієї держави, зіткнення неміжнародного характеру). МГП накладає рівні зобов'язання на обидві сторони в конфлікті, проте не надає будь-якого правового статусу залученим у конфлікт збройним опозиційним групам.

Варто виокремити, й те, що експерти з МГП розробили ряд чітко визначених юридичних критеріїв, щоб встановити, чи дозволяє рівень насильства говорити про збройний конфлікт та класифікувати його.

Кваліфікація збройних конфліктів та інших ситуацій насильства – це важливе питання, визначення якого впливає на право, яке повинно застосовуватися в кожному конкретному випадку.

Одним із типів збройних конфліктів є неміжнародний (або «внутрішній») збройний конфлікт. Він означає ситуацію насильства, при якій на території тієї чи іншої держави відбуваються тривалі збройні зіткнення між урядовими силами та однією або декількома організованими збройними групами або між самими такими групами, що не відносяться до урядових сил. Відповідно до МГП, неміжнародний збройний конфлікт відповідає наступним двом

критеріям: збройні групи, що беруть участь у військових діях, повинні проявляти хоча би мінімальну ступінь організованості, а збройні зіткнення повинні досягати мінімального рівня інтенсивності. Факт виконання цих критеріїв встановлюється при розгляді кожного окремого випадку, яке передбачає вивчення цілого ряду фактичних показників.

Зокрема, при визначенні рівня організованості збройної групи досліджуються такі фактори: існування певної структури командування; здатність передавати накази і забезпечувати їх виконання; здатність планувати і проводити скоординовані військові операції; здатність набирати до своїх лав, навчати і екіпірувати нових бійців.

Для визначення рівня інтенсивності збройного конфлікту беруться до уваги наступні показники: тривалість і ступінь серйозності збройних зіткнень; види урядових сил, що беруть у них участь; число учасників збройних груп і військ; види застосовуваної зброї; людські втрати і матеріальні збитки, що викликані військовими діями.

Неміжнародний збройний конфлікт слід відрізняти від менш значних форм колективного насильства, як-то: заворушень серед цивільного населення, повстань, окремих актів тероризму або інших одиничних актів насильства. Однак, мотивація членів озброєних груп не розглядається. Акцентуємо на тому, що прикладами неміжнародних збройних конфліктів є військові дії, що мали місце в Нагірному Карабасі, Нігерії, Сомалі, Південному Судані, ЦАР, Лівії, Малі, Сирії тощо.

При класифікації збройного конфлікту може виникнути питання щодо загальновідомого терміну «громадянська війна». Постає питання: чим він відрізняється від неміжнародного збройного конфлікту? Насправді між цими двома термінами не існує різниці. Термін «громадянська війна» не є правовим та використовується в деяких джерелах для позначення неміжнародного збройного конфлікту. Зокрема, в статті 3, загальної для Женевських конвенцій,

використовується вираз «збройний конфлікт, що не носить міжнародного характеру», а не термін «громадянська війна».

Зауважимо, що при виникненні неміжнародного збройного конфлікту сторони повинні, як мінімум, дотримування положень статті 3, загальної для Женевських конвенцій, і норм звичаєвого МГП. Ці норми гарантують гуманне поводження з усіма, хто опиняється у владі ворога. Серед іншого, вони вимагають, щоб особи, які отримали поранення під час військових дій, включаючи поранених ворожих бійців, підбирали та надавали допомогу без будь-якої дискримінації.

Сторони збройного конфлікту при проведенні військових операцій повинні дотримуватися норм, серед яких: заборона прямих нападів на цивільних осіб; заборона нападів невибіркового характеру; зобов'язання дотримуватися принципу пропорційності при здійсненні нападу; зобов'язання вживати всіх можливих заходів обережності при плануванні і проведенні військових операцій з метою запобігти, наскільки це можливо, втратам серед цивільного населення.

Варто відмітимо, що збройний конфлікт має серйозні наслідки для правових зобов'язань сторін, залучених у бойові дії, особливо в тому, що стосується застосування ними сили. Звичайно, в цьому випадку МГП дозволяє використовувати більш значну силу проти законних цілей (при дотриманні суворих обмежень, спрямованих на захист цивільних осіб), ніж у ситуаціях насильства, які не досягли рівня інтенсивності збройного конфлікту.

Кожна сторона в конфлікті зобов'язана дотримуватися МГП і забезпечувати дотримання його норм усіма, хто діє за її вказівкою, знаходиться в неї в підпорядкуванні або під її контролем. Слід зазначити, що кожна сторона в конфлікті повинна дотримуватися МГП, навіть якщо її противник цього не робить. Варто підкреслити, що зобов'язання дотримуватися МГП не будується на принципі взаємності.

Що ж стосується серйозних порушень МГП (їх також називають військовими злочинами), що мають місце під час неміжнародних збройних конфліктів, держави зобов'язані переслідувати в

кримінальному порядку осіб, підозрюваних у вчиненні таких порушень. Функції розслідування таких випадків та судів над військовими злочинцями лежать виключно на державах. Та при певних умовах підозрювані в скоєнні військових злочинів особи можуть бути також передані до Міжнародного кримінального суду.

При розгляданні статусу учасників ворожих збройних груп неміжнародного збройного конфлікту, що потрапили в полон, важливим питанням є чи розглядати їх як військовополонених. Термін «військовополонений» відноситься до особливого статусу, який Третя Женевська конвенція надає захопленим у полон ворожим військовослужбовцям («комбатантам») виключно під час міжнародних збройних конфліктів. Військовополонені не можуть піддаватися кримінальному переслідуванню за вчинення дій, які визнаються законними міжнародним гуманітарним правом (наприклад, за напад на ворожі сили). Що ж стосується неміжнародних збройних конфліктів, то тут учасники, що потрапили в полон, не є військовополоненими та МГП не перешкоджає судовому переслідуванню захоплених повстанців за сам факт участі у збройній боротьбі, проте закликає уряди проводити після закінчення збройного конфлікту якомога ширшу амністію, яка, тим не менш, не поширюється на осіб, підозрюваних і обвинувачених у скоєнні військових злочинів або засуджених за такі злочини.

Щодо статусу сторін конфлікту, як вказується в статті 3, загальної для Женевських конвенцій, сам той факт, що озброєна група (як би не називали її учасників – «злочинцями», «борцями за свободу», «терористами» тощо) є стороною в збройному конфлікті, не наділяє її якимось особливим статусом відповідно до МГП. Однак участь у конфлікті накладає на збройну групу, як і на будь-яку іншу сторону в збройному конфлікті, певні правові зобов'язання, зокрема, зобов'язання забезпечувати постійне дотримання її членами норм МГП.

У будь-якому випадку застосування МГП не ставить під сумнів суверенітет держави або право уряду врегулювати повстання за

допомогою збройної сили і переслідувати повстанців відповідно до свого національного законодавства.

Збройні конфлікти неміжнародного характеру мають такі ознаки: застосування зброї й участь у конфлікті збройних сил, включаючи поліцейські підрозділи; колективний характер виступів. Дії, що зумовлюють обстановку внутрішньої напруженості, внутрішні заворушення, не можуть вважатися конфліктами, що розглядаються; певний ступінь організованості повстанців і наявність органів, відповідальних за їхні дії; тривалість і безперервність конфлікту. Окремі спорадичні виступи погано організованих груп не можуть розглядатися як збройні конфлікти неміжнародного характеру; здійснення повстанцями контролю над частиною території держави.

Отже бо, збройний конфлікт між повстанцями і центральним урядом є, як правило, внутрішнім конфліктом. Проте повстанці можуть бути визнані «воюючою стороною», коли вони: мають свою організацію; мають на чолі відповідальні за їхню поведінку органи; установили свою владу над частиною території держави; додержуються у своїх діях «законів і звичаїв війни».

Як зазначалося раніше, визнання повстанців «воюючою стороною» виключає застосування до них національного кримінального законодавства про відповідальність за масові заворушення тощо. На захоплених у полон поширюється статус військовополонених. Повстанці можуть вступати в правовідносини з третіми державами і міжнародними організаціями, одержувати від них допомогу, що допускається міжнародним правом. Власті повстанців на контрольованій ними території можуть створювати органи управління і видавати нормативні акти. Отже, визнання повстанців «воюючою стороною», як правило, свідчить про набуття конфліктом міжнародного характеру і є першим кроком до визнання нової держави.

До збройних конфліктів неміжнародного характеру слід відносити всі громадянські війни і внутрішні конфлікти, що виникають зі спроб державних переворотів і т. д. Ці конфлікти відрізняються від

міжнародних збройних конфліктів насамперед тим, що в останніх обидві воюючі сторони є суб'єктами міжнародного права, у той час як у громадянській війні воюючою стороною визнається лише центральний уряд. Держави не повинні втручатися у внутрішні конфлікти на території іншої держави.

Проте в практиці міжнародного співтовариства здійснюються певні збройні заходи, проведені під егідою ООН, що називають «гуманітарна інтервенція» їхньою метою є військове втручання в події, що відбуваються в конкретній країні, яку «роздирають» збройні конфлікти міжнаціонального або релігійного характеру, для надання гуманітарної допомоги населенню, яке особливо страждає від таких дій (припинення кровопролиття, робота з біженцями, боротьба з голодом, допомога у налагодженні повсякденного життя і побутових умов), а також для припинення військового протиборства воюючих сторін. Таке втручання, з огляду на особливі обставини, здійснюється без згоди уряду держави, у яку здійснюється військове вторгнення, тому воно й іменується «інтервенцією». Термін «гуманітарна» покликаний проілюструвати основну мету такого втручання. Саме так, наприклад, були охарактеризовані збройні акції в Сомалі та Руанді, розпочаті з метою призупинення внутрішніх конфліктів, що відбувалися там і супроводжувалися масовими людськими жертвами.

Ряд політичних діячів і вчених-міжнародників виступають різко негативно проти використання гуманітарної інтервенції. В основі їхньої позиції лежить ряд питань: які саме права індивідів, що перебувають на території конкретної держави, може захистити будь-яка інша держава відповідно до міжнародного права за допомогою «гуманітарної інтервенції», тобто вживаючи примусові дії у відношенні даної держави, у тому числі з використанням збройних сил? При на-явності яких саме ситуацій і при вичерпанні яких саме можливостей індивідами можлива бути здійсненою «гуманітарна інтервенція» будь-якої держави у внутрішні справи іншої держави?

Слід зазначити, що відповідей на ці питання ні в доктрині міжнародного публічного права, ні в міжнародно-правових позиціях

держав не існує. Більше того, що чинне міжнародне публічне право передбачає прямо протилежне. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй 1970 року, зокрема, говорить: «Жодна держава або група держав не має права втручатися прямо або побічно з якої б то не було причини у внутрішні й зовнішні справи іншої держави».

На сьогоднішній день війни – це складний конгломерат всіляких нашарувань політичних, економічних та соціальних протиріч. Між тим, коли дійти до змісту причинної «тріади», то соціально-економічні передумови все ж слід поставити на перше місце. Тут і етноконфесійні суперечки, сепаратизм і автономізм, територіальні негаразди, разюча диференціація в рівнях розвитку центру і провінції, національний менталітет того чи іншого етносу, елементарна боротьба за владу, котра базується, як правило, на політико-ідеологічних постулатах здебільшого партій і організацій – від будівництва загальної ісламської держави, єдиного «Кавказького дому» федеративної арабської спільноти до створення «вогнища» для відокремлення народу.

Варто зауважити, що у всьому цьому переліку класовий підхід недоречний. Аналіз показує, що очолювалися «насильницькі» дії людьми з пристойним добробутом, а їх гасла та звернення «революційними» чи «справедливими» можливо назвати лише умовно. Те, що в СРСР класифікувалося як революційна справедлива (чи визвольна) війна, на Заході трактувалося достеменно навпаки. Може саме тому і була суть суперництва двох супердержав, але аж ніяк не створення причинної тріади в тій чи іншій воєнній конфронтації.

Відмітимо й те, що історико-теоретичний аналіз виникнення й розвитку воєнних конфліктів, їх типологія показують, що в основі виникнення будь-якої воєнно-політичної кризи лежать як довгочасні (тривалі), так і ситуативні (безпосередні) причини. У вітчизняній та іноземній воєнній науці до сучасного часу продовжуються дискусії про їх пріоритетність. Кожна з сторін, природно, наполягає на своїй концепції. Дійсно, в основі виникнення воєнних конфліктів,

розв'язаних після Другої світової війни, лежить ряд довгочасних причин. У СРСР «вважали», що винуватцем всіх воєнних конфліктів був імперіалізм та створена ним система. Проте однією з найбільш розповсюджених причин було суперництво (геополітичне, геостратегічне, геоекономічне та ін.) держав на міжнародній арені. Деякі воєнні конфлікти були викликані претензіями окремих держав на роль регіональних «центрів сили».

До особливого виду воєнно-політичних криз даного ряду слід віднести воєнні конфлікти між державно сформованими частинами однієї і тієї ж, поділеної за політико-ідеологічними, регіональними і соціально-економічними принципами, нації. Ці воєнні конфлікти відрізняє гострий та безкомпромісний характер ведення бойових дій. Варто зауважити, що класичним прикладом таких воєнних конфліктів є Корея (1950-1953 рр.), В'єтнам (1964-1973 рр.), Йемен (1963-1967 рр.).

Погоджуюсь, з тим, що у більшості воєнно-політичні кризи, воєнні конфлікти виникали через спробу великих держав утримати в сфері свого впливу країни, з котрими до виникнення кризових відношень підтримувалися різного виду міждержавні зв'язки (Лаос, 1960-1970 рр., Конго, 1960-1968 рр., ГДР, 1948-1949, 1953, 1961 рр., Угорщина, 1956 р., Чехословаччина, 1968 р.). Однією з глибинних причин воєнних конфліктів після 1945 р. було прагнення національно-етнічних спільнот до самовизначення. Таке прагнення набувало різних форм боротьби – від антиколоніальної до сепаратистської. Однак не у всіх випадках фактор національно-визвольної боротьби (чи націоналістичних рухів) був самодостатнім для виникнення воєнно-політичних криз. Звернемо увагу, що у відносно високо розвинутих країнах зі стійкими традиціями демократичного правління міжнаціональна боротьба звичайно набирала форми стриманих за розміром етнолінгвістичних та етнокультурних рухів, не приводячи до серйозних внутрішніх потрясінь і, тим більше, до воєнно-політичного втручання з боку інших держав (Канада, Ірландія, Іспанія, Франція).

Без заперечень, є і той факт, що могутнє зростання національно-визвольного руху в колоніях стало можливим після різкого послаблення колоніальних держав в ході і після закінчення Другої світової війни. В свою чергу, системна криза, що викликана розпадом світової системи соціалізму та послаблення СРСР, привела до виникнення багаточисельних націоналістичних (етноконфесійних) рухів на постсоціалістичному та пострадянському просторі. У СРСР взагалі проблеми, пов'язані з націоналізмом та поєднані з ним політичні, територіальні, релігійні та інші конфлікти були табу для дослідників. Тому вітчизняна політична наука (думка) ґрунтовно відстала від Заходу у цій сфері. Навіть багато вчених старшого покоління, не рахуючи взагалі простих людей «сталінського гарту», через нав'язуваний довгі роки ідеологічний стереотип у націоналізмі пов'язують його і зараз з поняттям, трохи не тотожним расизму чи фашизму. Між тим це зовсім не так. Націоналізм по суті своїй є вираз політичними методами прихильності до власної нації. Інша справа, що ця прихильність може обрости потім якимись агресивними намірами, планами та супроводжуватися насильницькими діями, етнічними чистками. Саме термін «етнічні чистки» став використовуватися на початку 90-х років, у зв'язку з розпадом Югославії та початком етноконфесійного конфлікту в Боснії та Герцеговині, а далі було Косово та інші.

Генеральна Асамблея ООН признала етнічну чистку однією з форм геноциду, сформувавши її зміст: «етнічна чистка» – це цілеспрямована політика, розроблена однією етнічною чи релігійною групою для випровадження населення іншої етнічної чи релігійної групи з визначених географічних районів насильницькими та методами, які призводять до терору. Вона здійснюється під прикриттям псевдонаціоналізму, історичних образ та могутнього двигуна – почуття помсти – з ціллю окупації території та випровадження з неї тієї групи чи груп, у відношенні котрих здійснюється ця дія. Етнічна чистка ведеться з використанням вбивств, катування, свавільних арештів та затримань, позасудових страт,

згвалтувань та сексуальних посягань, насильницького вигнання, переміщень та депортації цивільного населення, цілеспрямованих воєнних нападів чи загроз, нападів на населення і райони, безглузлого знищення власності.

Ряд збройних конфліктів після 1946 р. відбувся і на основі іредентизму (відокремлення певної території від однієї держави з метою її приєднання до іншої). Іредентизм – як правило, націоналістичний рух, який був відносно малочисельним, тим не менш його гасла таїли в собі могутній вибуховий потенціал. Як відомо, в кінці ХХ ст. іредентизм наочно проявляється в ряді країн Центральної Африки, в колишній Югославії та окремих регіонах пострадянського простору.

Особливий тип збройних конфліктів складають конфлікти, викликані міждержавними територіальними суперечками. Вони виникають, як правило, в тих випадках, коли спірні території мають воєнно-стратегічне чи особливе економічне значення для обох держав.

Часто до конфліктних ситуацій призводять спроби перегляду прикордонних міждержавних договорів, а також відмова держав (як правило, молодих) визнати колишні адміністративні кордони, котрі були визначені для них в рамках колоніальних імперій чи колись єдиних багатонаціональних федерацій (Іран, Ірак, Індія, колишні Югославія та СРСР, Перу, Еквадор та ін.).

Підсумуємо, що всі розглянуті вище причини обумовлюють глибинні фактори виникнення воєнних конфліктів. Проте важливо знати й інше – що є безпосереднім поводом, ситуативною причиною виникнення тієї чи іншої воєнної конфронтації. Безпосередні причини виникнення воєнних конфліктів у широкому плані можуть бути визначені як специфічні події, зміни та дії, котрі носять провокаційний характер та сприймаються іншими державами як загроза їх життєво важливим інтересам. Вони можуть бути класифіковані за окремими видами. Найважливіший з них – політичні акти, котрі, як правило, включають в себе протести, загрози, звинувачування, ультимативні

вимоги тощо. Такий, на думку автора, далеко не повний перелік причин виникнення воєнних конфліктів.

Таким чином, узагальнення та вивчення досвіду воєнних конфліктів, їх класифікації, визначення дозволяє найбільш обґрунтовано аналізувати причинно-наслідкові зв'язки умов виникнення кризових ситуацій, способів розв'язання війн і збройних конфліктів, особливості ведення бойових дій і тенденцій їх розвитку. В свою чергу, подібне вивчення дає змогу здобувати уроки, робити відповідні висновки, розробляти рекомендації проти насильства в майбутньому. Коли все ж конфлікт відбудеться, то знання досвіду минулих війн допоможе краще підготуватися до бойових дій, вміло їх вести та переможно завершувати.

Запобігання та припинення міжнаціональних конфліктів є дуже складним та непростим завданням. Тому вчені, теоретики права, політики та дипломати почали замислюватися над правомірністю та можливостями застосування різних засобів міжнародного впливу на врегулювання міжнаціональних збройних конфліктів (інших процесів таких як спори), серед яких розглядаються: посередницька участь (включаючи суди), дипломатичні переговори, економічний тиск, гуманітарна інтервенція та військово-силове попередження ескалації конфлікту. Зазвичай, у міжнаціональних збройних конфліктах міжнародні організації такі як: ООН, ОБСЄ, Рада Європи та інші міжнародні гуманітарні організації, а також найбільш економічно розвинені та політично впливові країни світу виступають у ролі посередників у врегулюванні таких протистоянь. Варто також пригадати, що дуже часто реакція посередників у врегулюванні збройного протистояння не завжди проявляється вчасно. Наприклад, міжнародні підрозділи миротворців були розміщені в Боснії та Герцеговині лише тоді, коли там загинули тисячі людей. Це масові вбивства етнічних мусульман в населеному пункті Сребреніца. Також в Руанді міжнародна спільнота почала рішуче діяти тоді, коли загинув вже налічувалося сотні тисяч.

Отже, виходячи із наведених прикладів, можна критикувати можливість міжнародних гуманітарних засобів, їх не своєчасність у діях, не ефективність чи неспроможність запобігти масовим порушенням правил суспільного співіснування. Однак це є теорією у підході до такої проблеми, а на практиці передбачити всі можливі проблеми та запобігти їх виникненню у якійсь країні є досить складною і непростою задачею. Тому що немає такої впливової сили у світі, що може своєчасно врегулювати будь-який конфлікт. Вчені – правники минулого та сучасності виступали та виступають за розв’язання будь-яких спорів (конфліктів) у рамках правового поля, а не силовими методами.

Окрім цього, у сучасному світі існують міжнародні суди, через які можна апелювати з метою розв’язання спорів, але це можуть бути переважно міжнародні територіальні спори. Ще понад століття тому людство намагалося різними шляхами регулювати правила поведінки у збройних конфліктах, внаслідок з’явилася система відповідальності за порушення законів та звичаїв війни, поведінки військових та інше. Про це свідчать загальновідомі Гаазькі конвенції – міжнародні конвенції про закони і звичаї війни, та Женевські угоди, що були створені в минулому столітті. На жаль, стає реальним відомий афоризм: «Коли говорить зброя, то закони перестають діяти». Сьогодні диктує певні правила, що ігнорують життєвий досвід минулого: зупинення міжнаціональних збройних конфліктів та злочинів проти людства через застосування засобів належного впливу.

Практика показує, що достатньо результативними є консервативні методи міжнародного впливу країн світових лідерів на різні військові конфлікти, що виникають у тій чи іншій частині світу. Це є силові методи впливу (гуманітарні інтервенції примушення до миру) економічний тиск на одну із сторін, що безпосередньо бере участь, чи активно підтримує одну із конфліктуючих сторін у міжнаціональному збройному конфлікті. Наприклад, силові методи впливу з боку країн коаліційної угоди зупинили ескалацію збройного протистояння в Лівії та Іраку та не дали можливості їх поширенню за

межі цих держав. Однак, керівництво країн політичних гравців сучасності не завжди єдині у своїх намірах та діях щодо запобігання та врегулювання міжнаціональних конфліктів, бо все залежить від мотивації, що підтримує політичні інтереси.

На жаль, проблема сьогодення Палестино-Ізраїльський військовий конфлікт, конфлікт на Сході України, в Сирії та новий військовий конфлікт на півночі Іраку. Разом з тим «силовий спосіб» врегулювання проблем міжнаціональних та міжнародних конфліктів, тобто односторонні та короткотермінові військові акції держав, що є лідерами у сфері міжнародних відносин можна розцінювати як право сильнішого. Тому що, теоретично можна визначити безліч причин та приводів для початку проведення військових силових методів, а саме: зупинити виготовлення та розповсюдження зброї масового знищення, боротьба з тероризмом, захоплення земель, що раніше були територією певної держави, захист етнічної групи громадян від соціально-культурних чи мовних утисків та багато іншого. Творці методу гуманітарної інтервенції переслідували шляхетну мету, тобто припинення збройного конфлікту.

Однак, виникає питання щодо легітимності та наслідків проведення таких силових операцій, а також можливості «повної перемоги» над збройним насильством. Міжнаціональний конфлікт не є розв'язанням проблем суспільного життя різних національностей. Негативні наслідки міжнаціональних збройних конфліктів не вимірюються прямими втратами, а шляхи подолання міжетнічних конфліктів є дуже складними. І це, насамперед, пов'язано з тим, що багато з них мають глибоке історичне коріння, багаторічну історію загострення та призупинення, вони є відображенням підсвідомості людини та цілих поколінь, а часто підпадають і під сильний релігійний вплив. Теоретико-правовий аспект механізму запобігання міжнаціональних конфліктів концентрується на досягненнях в галузі конституційноправового регулювання міжнаціональних відносин. А основним завданням є – оптимізація правового регулювання для

забезпечення толерантного співіснування всіх націй і етносів та гармонізація їх взаємовідносин.

Це пов'язано із забезпеченням рівних прав на вільне національно-етнічне самовизначення, розвиток та збереження національної самобутності. Усі ми живемо і завжди будемо жити разом з людьми різних національностей. І взагалі, у світі дуже мало держав з етнічно однорідною групою.

Отже, людям різних національностей доводиться співіснувати на одній території, і це вимагає від кожного із нас особистої делікатності і відповідальності у відносинах з людьми інших національностей, віросповідань, культурних традицій. Тому, необхідно всіма методами та засобами запобігати виникненню та розвитку міжнаціональних конфліктів згідно таких принципів: розвиток демократії як форми правління, заснованої на праві націй (національностей) із урахуванням інтересів суспільства; пошук компромісу на основах діалогу сторін із подальшими законодавчими змінами в суспільстві; рівноправність усіх етносів – учасників конфлікту; непримиренність до будь-яких проявів шовінізму, сепаратизму та тероризму. Варто пам'ятати та усвідомлювати, що люди подібні за своєю фізіологічною та біологічною сутністю, у різних народів більше спільних рис, ніж відмінностей.

Крім того, людська спільність постійно зростає, оскільки посилюються взаємозалежність, взаємозв'язок та цілісність світу.

Якщо говорити про нашу державу, то ситуація, що склалася на сході України, вимагає негайних дій від усіх центральних органів виконавчої влади, інститутів громадянського суспільства та міжнародних організацій з метою консолідації зусиль і вжиття оптимальних заходів, спрямованих на збереження життя і здоров'я людей та природи на сході України.

На мою думку, уряд, Верховна Рада, Президент України мають у найближчий час:

1. Очолити процес порушення законів і звичаїв війни (міжнародного гуманітарного права) під час збройного конфлікту в

окремих районах Донецької і Луганської областей, це їх зобов'язання за міжнародним гуманітарним правом. При цьому, можна просити про допомогу іноземних держав і міжнародних організацій для виконання цього важливого завдання.

2. Передбачити в Кримінальному кодексі статтю «Злочини проти людяності», взявши за зразок статтю 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

3. Ратифікувати Римський статут Міжнародного кримінального суду. Вважаємо, що всі аргументи щодо шкідливості чи недоречності ратифікації цього вкрай важливого міжнародного договору є політичними інсинуаціями.

4. Як держава – учасниця Женевських конвенцій 1949 р. Україна має зобов'язання включати міжнародне гуманітарне право до навчальних програм військових навчальних закладів.

Отже, питання міжнародного гуманітарного права, якими б вони не були різноманітними й складними, можуть бути зведені до основної проблеми – установа рівноваги між вимогами гуманності й військової необхідності.

Нормативно-правове регулювання воєнних дій відбувається на міжнародному та національному (державному) рівнях. Міжнародна спільнота, незважаючи на курс встановлення «вічного миру», все ж створює міцну та структуровану систему «воєнного права». Також існує система принципів міжнародного права, що встановлюють основоположні цінності, які не повинні порушуватися у воєнному конфлікті. Сьогодні на міжнародному рівні виробилася значна нормативна база правового регулювання воєнних дій, яка хоча і потребує подальшого вдосконалення, пристосування до часових змін суспільства, поколінь та технічного прогресу, все ж є потужним регулятором відносин та гарантує певний рівень безпеки на міжнародному рівні.

У сучасному міжнародному праві як загальноприйнятий, що має характер *ius cogens*, закріпився принцип мирного розв'язання міжнародних суперечок. Відповідно до п. 3 ст. 2 Статуту ООН «усі

Члени ООН вирішують свої міжнародні спори мирними засобами в такий спосіб, щоб не піддавати загрозі міжнародний мир, безпеку та справедливість». Хоча і Статут ООН надає сторонам, що є учасниками суперечки, вільний вибір засобів, які вони вважають найприйнятнішим для вирішення даного спору, проте у ньому не міститься визначення агресії, на підставі якого Рада Безпеки може кваліфікувати дії держави як акт агресії.

Нині у міжнародній практиці запобігання та вирішення конфліктів конфліктуючими сторонами широко застосовуються політичні та економічні санкції міжнародного співтовариства (ООН), регіональних об'єднань держав (Рада Європи, ОАЄ та ін.). Рішення про застосування санкцій ООН приймається Радою безпеки (у такому випадку вони мають обов'язковий характер) або Генеральною асамблеєю, яка тільки рекомендує цей захід. Санкції здійснюються у вигляді ембарго на постачання нафтопродуктів та інших потрібних країнам, які беруть участь у конфлікті, товарів, заборони на надання їм зброї, заморожування капіталів, які їм належать. І як крайній захід – застосування збройної сили з боку міжнародної спільноти, якщо конфлікт переростає у військове протистояння.

За оцінкою багатьох джерел і причин напруженості у міжнародних відносинах можна зробити висновки, що, по-перше, у практиці різноманітних і багатогранних міжнародних відносин суперечності – явище звичне; по-друге, керівники держав у певних ситуаціях без вагань приймають рішення про застосування сили, замість того, щоб вдаватися до норм міжнародного права, які дозволяють розв'язати суперечність у міжнародних відносинах інакше: мирним урегулюванням конфліктної ситуації. Отже, науковий аналіз численних міжнародних суперечностей і конфліктів не додає оптимізму. Адже кожний із них може стати суттєвою перешкодою на шляху будівництва нового міжнародного ладу. Все ж, досвід свідчить, що міжнародне співтовариство володіє випробуваними засобами мирного урегулювання міжнародних суперечностей.

Перше десятиліття ХХІ століття ознаменувалося новими успіхами, визначними досягненнями науки й техніки, мистецтва, архітектури, охорони здоров'я тощо. Водночас існуюча цивілізація не позбулася таких вад, як голод, злидні, злочинність, тероризм, локальні збройні конфлікти та війни. У такій ситуації людство покладає великі надії на міжнародні гуманітарні засоби, роль і значення яких постійно зростають. З часом вони стають певним стандартом, який визначає норму міжнародної поведінки в разі збройних конфліктів.

Отож бо, чинники, які сприяють подоланню конфліктів і конфліктних ситуацій, мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. Це передусім загальна міжнародна обстановка і зацікавленість конфлікуючих сторін у подоланні конфлікту. Це також ступінь розвитку демократії в суспільстві та усвідомлення необхідності ліквідувати причини, що призвели до конфлікту; це наявність уряду, якому довіряє народ; це здатність держави чи міжнародних структур консолідувати національні, регіональні та міжнародні політичні сили довкола програми виходу з конфлікту.

Так як міжнародне право не має притаманних йому «силових» механізмів структур примусу, тому виконання його вимог є особливо проблематичним. Зважаючи на відсутність потужних важелів виконання приписів міжнародного гуманітарного права (суд, поліція, армія), ефективність його регулятивної функції залежить від справжньої імплементації та функціонування механізму реалізації.

Список використаних джерел:

1. Довідник з міжнародно-правових актів щодо засад демократії і прав людини. К.: МО України, 2001. 191 с.
2. Міжнародне гуманітарне право. К.: Варта, 2007. 176 с. 4. Женевские конвенции от 12 августа 1949 года и Дополнительные протоколы к ним. М.: Международный Комитет Красного Креста, 2001
3. Рибак М. І., Бадах Ю. Г. Воєнне мистецтво в локальних війнах після Другої світової війни. К.: НАОУ, 2000.

4. Навчальний посібник (курс історії) Країни світу наприкінці XVIII – XIX століть / [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zno.academia.in.ua/mod/book/view.php?id=3003>.

5. Резолюція Ради Безпеки ООН 688 / Міжнародний документ від 05.04.1991 р. - Режим доступу: <http://daccessdds-ny.un.org/doc>

6. Резолюція Ради Безпеки ООН 794 [Електронний ресурс] / Міжнародний документ від 03.12.1992 р. Режим доступу: [http://daccessdds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N92/772/11/PDF/N9277211.pdf?](http://daccessdds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N92/772/11/PDF/N9277211.pdf?OpenElement)

OpenElement.

7. Бірюкова О. О. Сучасні Балкани: внутрішньополітичні проблеми та зовнішньополітичні перспективи // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Харків: Видавництво ХНУ ім. В. Н. Каразіна. № 861: Серія: питання політології. Вип. 15. 2009.

Гудима Ольга Миколаївна,
учениця 10 класу ліцею № 12 імені Івана Франка
Івано-Франківської міської ради
Науковий керівник: вчитель правознавства ліцею № 12 імені
Івана Франка Івано-Франківської міської ради
Болюк Галина Дмитрівна

Шляхи вирішення сучасних збройних конфліктів

У свій час увесь світ облетіло відео з окупованого Донбасу з розіп'ятим нібито українськими військовослужбовцями хлопчиком. Потім всі про нього забули, бо у багатьох виникало питання "Чи був хлопчик?". Час від часу російські телеканали пробують реанімувати цей сюжет в контексті порушення прав людини в умовах воєнних дій. Але це все фейк.

А ось правдою є те, що за даними Міністерства юстиції, торік на розгляді в Європейському суді з прав людини перебувало понад 5000 звернень, які стосуються порушень прав людини в Криму та тимчасово окупованих територіях Луганської та Донецької областей. Ось це є реальністю, наслідком того, що в лютому 2014 року Російська Федерація, реагуючи на Революцію Гідності та рішучий намір України самостійно визначати свій цивілізаційний вибір на користь європейської та євроатлантичної інтеграції, розпочала проти України збройну агресію, яка триває і досі. За даними Недержавного аналітичного центру «Українські студії стратегічних досліджень»: «У 2020 році внаслідок бойових дій загинуло 56 українських військових. Управління верховного комісара ООН із прав людини оцінює загальне число жертв російсько-української війни в приблизно 44 тисячі осіб. З цього числа близько 13000 осіб загинули, близько 31000 поранено». А гуманітарні наслідки такі:

«З початку російсько-української війни майже два мільйони громадян України – мешканців Криму – та понад 3 мільйони 800 тисяч мешканців окупованих територій Донецької та Луганської областей

опинилися під російською окупацією. Щодо них здійснюються військові злочини з елементами етнічних чисток. Порушують їхні громадянські права. Репресують за мовними та релігійними ознаками. Існує поширена практика політичного заручництва та кримінального переслідування громадян України, які зберегли своє українське громадянство та відмовляються співпрацювати з окупантами. Окуповане населення потерпає від нестачі продовольства та тотального порушення прав людини. Майже 1,5 млн громадян отримали статус внутрішньоопереміщених осіб з окупованих територій Донбасу і Криму».

І тому щоранку день українців починається з таких невтішних новин: "Окупанти на Сході України дев'ять разів "зірвали тишу", загинув український воїн".

Тому до тих пір, поки триватиме війна в Україні та військові дії в інших "гарячих точках", тема війни, збройних конфліктів буде актуальною.

На протязі багатьох століть у світі відбуваються масштабні непорозуміння держав. Усе дедалі частіше засоби масової інформації говорять про такі поняття як "гібридна війна", "збройний конфлікт", "громадянська війна", "військова сутичка", "військовий інцидент". Проблема війни і миру у світі стоїть поряд із екологічними та демографічними проблемами. Війна становить велику загрозу для світу. Звірячі способи ведення війни спричиняють значні людські втрати, руйнування, послаблення економіки не тільки ворогуючих країн, а й усього світу.

Війни мають більше негативних наслідків, ніж позитивних. Вони приносять велику кількість катастроф, спричиняють значні економічні збитки, разом із війною зростає кількість біженців. Проблематика збройних конфліктів є актуальною і займає важливе місце у системі сучасних міжнародних відносин.

У системі міжнародно - правової політології, таке явище як "збройний конфлікт" є порівняно новим. Проте, його активно досліджували і зарубіжні, і вітчизняні політологи.

Сучасні науковці звертають значну увагу на вивчення особливостей типології конфліктів, їхнього розвитку та врегулювання, однак недостатньо уваги отримує проблема глобалізації та інтернаціоналізації. Згідно слів українського вченого, дослідника у галузі збройної війни М.О. Воротника "Сучасні конфлікти -це суперечки основані на сепаратизмі, націоналізмі, і їхнє вирішення потребує значного часу". Основною рисою розвитку міжнародної конфліктності є постійна присутність збройного насилля.

Регулює зменшення агресії конфліктуючих сторін міжнародне гуманітарне право. Воно представляє собою сукупність принципів і норм, що регулюють відносини між ворогуючими країнами, ставлення до військовополонених, поранених, цивільних

Основною метою міжнародного гуманітарного права є захист мирного населення, зменшення кількості жертв війни. Вже давним давно відійшли у минуле такі поняття як "контрибуція" , " право на війну", "сфера впливу", "право переможця". Але це не означає, що війни назавжди виключені з нашого життя. У світі постійно, у всі часи точаться суперечки, непорозуміння, і вкрай часто вони доходять до кровопролиття, де гинуть тисячі людей, які ні в чому не винні. Вони несуть "хрест" за свою державу, боронячи її, наражаючи себе на небезпеку, втрачаючи близьких. Ці герої – це мирне населення, військові, лікарі, військовополонені, які через війну проходять крізь страждання, муки, розлуку з сім'єю, коханими, дітьми. Невже війна потребує таких жертв?

У всі віки люди воювали, людина не може жити мирно, адже постійно знайдеться причина для конфліктності. Якщо у первісні часи людина воювала за печеру та хутро, то зараз ставка набагато більша . Світ неможливий без війни. Навіть на перший погляд у сучасному, цивілізованому світі, де створено тисячі організацій, рухів, що день у день борються за спокій, мир, свободу, захист прав, - іде війна. Причому ця війна ведеться підлими, гібридними методами.

Перша і Друга світова війна, війни в Кореї, вторгнення США в Гренаду і Панаму, війна України з Росією, війни в Ізраїлі, збройне

втручання США в Афганістан, Нагірний Карабах і Вірменія, Сирія, конфлікти між країнами Африки. І це ще не повний список кривавих збройних заворушень, що тривали, і тривають по сьогодні. Звірство людини вражає.

На сьогоднішній день міжнародно гуманітарне право розрізняє два різновиди збройних конфліктів: міжнародні збройні конфлікти та конфлікти неміжнародного характеру. З положень Женевської конвенції 1949 року випливає, що міжнародними конфліктами є такі конфлікти, у яких один суб'єкт міжнародного права застосовує збройну силу проти іншого суб'єкта. Згідно статті I Додаткового протоколу I міжнародними є також збройні конфлікти, у яких один суб'єкт(народ) веде боротьбу проти колоніального панування й іноземної окупації, расизму, здійснюючи своє право на самовизначення. Усі інші конфлікти, що не підпадають під дію статті I Додаткового протоколу I називають конфліктами неміжнародного характеру.

До неміжнародного збройного конфлікту належать такі ситуації, коли у межах території однієї держави починаються чітко визначені воєнні зіткнення між збройними силами та іншими організованими збройними формуваннями. Організовані збройні формування здійснюють контроль над частиною території держави, який дає їм можливість вести безперервні та узгоджені воєнні дії. Це є по суті громадянські війни і внутрішні перевороти, що виникають внаслідок внутрішніх непорозумінь, протиріччя між різними релігіями, націоналізм, расизм, нетерпимість до інших народів, порушення державного ладу, порушення прав меншостей населення держав, недотримання прав людини й громадянина з боку державних органів влади, нездатність публічної влади управляти країною, забезпечувати законність і правопорядок у країні, у результаті чого різні угруповання населення починають між собою боротьбу за владу.

Постійне збільшення міжнародних конфліктів, які використовують гібридний спосіб ведення війни становить загрозу миру та безпеці світу. Гібридна війна - це нетрадиційні засоби

застосування сили проти супротивника. За твердженням політолога та історика З. Крижа, уперше це поняття використав Вільям Дж. Немец, аналізуючи російсько-чеченську війну.

Ключова проблема у регулюванні гібридних воєн міжнародним правом полягає у тому, що воно концентрується виключно на фізичному вимірі конфлікту, в той час як його роль дедалі зменшується - її заміщують економічний та інформаційний спосіб ведення війни. Варто зазначити, що у сучасному світі однією із серйозних загроз миру та безпеці є те, що для приховування міжнародних злочинів, держава-агресор все частіше може застосовувати гібридні методи ведення війни. Тепер, ми приходимо до висновку, що нормативно-правові акти міжнародного права є застарілими, що ускладнює регулювання сучасних збройних конфліктів.

Потрібно ретельно змінювати та доповнювати положення міжнародно-правових актів, особливо варто звернути увагу на статтю 5 Римського статуту міжнародного кримінального суду. Ця стаття потребує поправки, згідно якої потрібно визначити гібридну війну актом агресії, на яку розповсюджується юрисдикція Міжнародного кримінального суду. На превеликий жаль у межах Генеральної Асамблеї ООН не має правового тлумачення поняття "гібридна війна". І це є досить неприйнятно для цивілізованого, сучасного світу.

Широкого поширення набули два методи регулювання збройних конфліктів. Перший метод полягає у орієнтації на традиційну миротворчість, теоретичні й практичні основи ,якої заклала ООН, і визнання її чільності у цій сфері.

Регулювання конфлікту здійснюється за допомогою превентивної дипломатії. Її застосовують для того, щоб не дати конфлікту розгорітися ще більше, спровокувавши жахливіші наслідки: мова йде про масштабну збройну агресію із застосуванням ядерної сили.

Отже, перший крок – можливість уникнення конфлікту. Найчастіше загрози вдається уникнути політичними методами. До прикладу, у світі є 70-80 національно-визвольних рухів, які борються

за територіальну цілісність, і теоретично можуть перейти до збройного конфлікту. Як приклад, можна навести каталонців в Іспанії, шотландців у Великобританії. І якщо подібним рухам буде надано більше автономії, то такий крок допоможе уникнути конфлікту

Другий крок – переговори та консультації. Це найефективніший спосіб врегулювання збройних конфліктів. Вони можуть вирішуватися на основі чинного законодавства, так і прийняттям нових норм. Проте, така система має свої недоліки: більш сильна сторона може здійснювати тиск на слабшу, досягнута домовленість може бути юридично необов'язкова, переговори можуть завершитись безрезультатно.

Ще одним способом вирішення збройної сутички є - міжнародний арбітраж. Цей інструмент зарекомендував себе як найефективніший засіб вирішення конфлікту. Звернення до арбітражу є добровільним, здійснюється шляхом укладання спірними сторонами особливої міжнародної угоди, що називається "компроміс". У ній сторони регламентують: порядок визначення арбітрів, предмет спору, компетенцію арбітражу, процедуру розгляду справи, юридичну обов'язковість рішення.

Наступний крок вирішення конфлікту є вирішення спорів у міжнародних організаціях. Такою організацією є Рада Безпеки, яка уповноважена рекомендувати на будь-якій стадії збройного конфлікту належну процедуру та метод урегулювання, вона може діяти не гаяючи часу згідно зі своїми функціями та повноваженнями. Так, відповідно положень статті 40 Статуту ООН Рада Безпеки може рекомендувати тимчасові заходи з регулювання конфлікту і вимагати від сторін їхнього виконання. Найбільшу увагу привертає НАТО. Ця міжурядова організація дотримується цінності демократизму, індивідуалізму, свободи, верховенство права. Вона посідає авторитетне місце серед країн Європи та Америки. НАТО відіграє активну й провідну роль у гарантуванні миру та безпеки на міжнародній арені. НАТО активно бореться із війною, тероризмом, піратством, і при цьому надає фінансову підтримку державам, які потребують допомоги. До

інститутів більш пізнього часу належать механізми, утворені Паризькою Хартією для Нової Європи - Центр із запобігання конфліктів. Роль якого, полягає у сприянні здійсненню консультацій і співробітництва щодо незвичної воєнної діяльності, співробітництва щодо небезпечних інцидентів воєнного характеру та виконання інших завдань, які належать до урегулювання спорів.

У міжнародно-правовій доктрині є нормативно-правові акти, що регулюють збройні сутички, причому саме ці закони ратифікувало більшість розвинених європейських держав. Міжнародна юрисдикція опирається на положення Паризької декларації від 16 квітня 1856 року про морську війну; Гаазькі конвенції (ГК) 1899 і 1907 років; - Лондонську декларацію від 26 лютого 1909 року про право морської війни; Женевський протокол від 17 червня 1925 року про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів і бактеріологічних засобів; Конвенцію 1948 року про попередження геноциду і покарання за нього; Женевські конвенції 1949 року про захист жертв війни і Додаткові протоколи № 1 і № 2 до них.

Другий метод – оснований на примусі до миру силовими методами, інколи з порушенням чинних норм і принципів міжнародного права. Розрізняють операції з підтриманням миру, та операції з примусом до миру. Навіть із застосуванням збройних сил. Якщо держава відмовляється прийняти місію, їй необхідно вказати причину свого рішення.

Міжнародне гуманітарне право не визнає силових методів регулювання конфлікту. Не є і законним регулювання конфлікту, втручаючись у політику держави, оскільки це порушує право суверенності. Єдиний гуманно-законний метод припинити війну - це введення санкцій проти агресора. Саме так зробили країни Європи та Америки проти Росії, яка наразі веде війну проти України. Основна ціль санкцій - припинення фінансування, озброєння та постачання країною-агресором терористів на схід України.

Сьомий рік триває війна Російської Федерації проти України. За цей час Росія анексувала Крим і окупувала значні території

українського Донбасу. Фактично обмежила суверенітет України в Азовському морі.

У 2020 році попри ілюзорну стабільність на фронті Росія розгорнула потужні інформаційно-психологічні, дипломатичні, фінансово-економічні кампанії проти України та українців.

У політичній складовій цієї війни перемоги російської агентури «армії Медведчука» на фронтах інформаційної, економічної, політичної війни стали головним здобутком Росії. Особливо успіх колаборантських сил на місцевих виборах восени 2020 року.

Цьогоріч попри скорочення військового компоненту значно наростилися інші невоєнні форми агресії.

Ситуація на фронті, окопна війна з жорсткими заборонами відповідати вогнем, попри гадану стабільність, призводить до посилення «втоми від війни» і поширення негативних настроїв.

Верховний Головнокомандувач Президент Володимир Зеленський фактично відмовився відновлювати суверенітет і територіальну цілісність країни за допомогою збройних сил та продовжує надмірно сподіватися на непрацюючі квазідипломатичні методи: роботу ТКГ у Мінську та Нормандський формат за участі президентів Франції Е. Макрона, Росії В. Путіна, України В. Зеленського та прем'єр-міністра Німеччини А. Меркель. Остання зустріч у Нормандському форматі відбулася ще у 2019 році. У 2020 році відбулася лише відеоконференція, та й то нижчого представницького рівня – політичних радників лідерів держав «Нормандського формату» Завдяки цим домовленостям Україна понад 6 тижнів не мала бойових утрат. "Важливо, щоб не просто закінчилася війна, а з найменшими втратами людей, з поверненням наших територій" - Володимир Зеленський. Після зустрічі Президент України заявив: "І все ж таки ми змогли повернути 140 полонених додому. Я вважаю, що це і є початком діалогу".

У липні 2020 з посади очільника української делегації в так званій Тристоронній контактній групі з мирного врегулювання подій на Донбасі пішов другий Президент України Леонід Кучма. Його на

посаді змінив останній перший Президент України Леонід Кравчук, який в інтерв'ю російському агенству ТАСС фактично розписався у невідомості мінського формату й озвучив думку про пошуки нового міжнародного майданчику для переговорів.

Немає сумнівів, що у 2021 році Російська Федерація продовжуватиме війну на виснаження, паралельно нарощуючи свій вплив всередині України, формуючи потужне проросійське парламентське лобі, сепаратистські та антиукраїнські настрої на звільнених від окупації територіях Донбасу та на Півдні і Сході України. Паралельно Росія працює на поглиблення політичної та економічної кризи в Україні

Тому наступний крок припинити війну – співпраця з НАТО. Керівництво НАТО включило Україну до числа країн-партнерів, які висунули своє прагнення до участі в Альянсі. Це сприятиме проведенню якісних реформ у секторі безпеки і оборони України. Такою ж важливою є співпраця України з США у сфері безпеки та оборони, тим паче, що нинішня демократична влада США дуже позитивно налаштована до України. На користь України було впроваджено санкції проти Росії, що значно послаблює політично-економічне становище Росії, а отже не дає агресору можливості незаконного постачання озброєнь та терористів на Схід України.

Від українсько-російського врегулювання та способу примирення буде залежати мир, стабільність та добробут не лише обох країн, але й інших країн регіону Східної Європи, Південного Кавказу та Центральної Азії.

Прогресивні держави світу активно виступають за затвердження і розвиток міжнародно-правових норм, що обмежують сваволю тих, хто воює, та спрямовані на заборону жорстоких засобів і методів ведення бойових дій. Міжнародне право, яке контролює використання сили в міждержавних стосунках, розподілено на правила, що застосовуються у мирний час, і правила, що застосовуються під час війни. У сучасному світі збройний конфлікт стисло переплітається із громадянською війною, оскільки, на сьогодні є дуже мало держав, які

у відкритій формі оголошують війну. Варто зазначити, що закони збройного конфлікту застосовуються більшістю цивілізованих країн світу до всіх обставин, за яких збройні сили ведуть бойові дії, незалежно від того, чи є вони оголошеними або іншим чином визнаними воєнними діями. Отже, закони війни мають застосовуватися до всіх воєнних дій із використанням збройних сил, незалежно від характеру, напруженості або тривалості конфлікту.

Як би не кваліфікувався збройний конфлікт у двох східних областях України, необхідно пам'ятати, що до поведінки сторін у ньому повною мірою застосовується міжнародне право прав людини. У практичному сенсі для України найважливішим є питання про застосування норм Європейської конвенції з прав людини та основних свобод у світлі практики Європейського суду з прав людини. Саме вони допоможуть захистити свої конституційні права мирним жителям.

Війна нового покоління несе велике лихо. З розвитком науки, удосконалюється зброя, і з кожним днем вона стає все більш розвинутою і небезпечною. Як приклад, можна привести ядерну зброю, яка здатна знищити за лічені секунди. Ця воєнна лихоманка здатна завдати не тільки фізичного, але й психологічного болю, помаленьку знищуючи людину. Тепер, щоб захопити територію, достатньо знищити місцеве населення. Прогрес науки не можливо призупинити, як і передбачити початок війни, але можна вжити заходів, щоб "заморозити", пригальмувати розвиток збройного конфлікту. Адже загострення конфлікту несе за собою катастрофічні наслідки не тільки для життя людини, а й для середовища. Тисячі кілометрів пустоти, винищені військовими будинки, магазини, лікарні, поліцейські відділення створюють моторошну атмосферу апокаліпсису.

Запобігти конфлікту може кожен. Зараз у світі проблемою війни і миру займається уряд, політики, науковці, неурядові організації. День у день вони намагаються відкрити формулу миру, знайти адекватний шлях вирішення конфлікту, без зброї, без насилля, без порушення

людських прав. Це досить складний шлях, який потребує часу, терпіння, мудрості і сили. Залишається тільки вірити у світле майбутнє, без війни, силювання, агресій, правопорушень.

І в те, що в недалекому майбутньому ранкові новини будуть звучати так: «Сьогодні у Донецькому аеропорту приземлився перший літак з Києва».

Список використаних джерел:

1. Бескорвайний С. Я. Види збройних конфліктів // Юридична наука. 2014. № 3. С. 116-126. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2014_3_14

2. Василенко В. доповідь «Збройна агресія Російської Федерації проти України» від 3 лист 2020р.

3. «Війна і право» - дослідження Української Гельсінської спілки з прав людини 2015р. р.

4. Воротнюк М.О. Особливості міжнародних конфліктів пост-біполярного періоду. Стратегічна панорама.2009. № 4. С. 41–44.

5. Луцишин Г. Особливості сучасних збройних конфліктів в умовах глобалізації, Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку, випуск 26, 2014.

6. Сенаторова О.В. Права людини і збройні конфлікти. Навчальний посібник. К, 2018.

7. Стасюк С. Регулювання сучасних збройних конфліктів міжнародними гуманітарними засобами // Юридична наука. 2011. № 1 С. 206

8. Чікін О. А., Чікін О. О. Ескалація розвитку збройних конфліктів .Персонал № 5 2020 р.

9. Чупрій Л. В .Особливості та шляхи вирішення воєнно-політичного конфлікту на сході України // Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія : Політичні науки. 2017. № 2. С. 66-72.

Клим Ігор Іванович,
учень 10 класу Черченського ліцею імені братів Лепких
Науковий керівник: вчитель правознавства
Черченського ліцею імені братів Лепких
Кривень Наталія Романівна

Гене́за та сучасний стан урегулювання збройних конфліктів

Налічується понад 200 країн у світі, кожна з них має свої права, закони, територію та армію. На жаль, сьогодні існує безліч конфліктів між державами, деякі стосуються всього світу, а деякі кількох країн. Для того щоб врегулювати воєнні конфлікти існують міжнародні організації, які займаються вирішенням даних проблем. Зазвичай такі проблеми намагаються прояснити за допомогою переговорів, проте, такий спосіб є не завжди ефективним. Якщо переговори зазнають краху, тоді міжнародні організації вводять санкції на країну-агресора. Такі санкції завдають економічних проблем країні та труднощів на міжнародній арені.

Іноді конфлікти можуть призводити до збройної боротьби або небезпечних міжнародних криз, які є причиною серйозних та небезпечних наслідків. Іноді такі конфлікти виявляються стійкими та тривають впродовж років або й десятиліть. Інші можуть вирішитися за декілька днів або ж затихнути на певний період часу і з певних умов початися з новою силою.

У сучасному світі існує велика кількість договорів, згідно з якими країна є захищеною від збройних конфліктів. Проте, на превеликий жаль, такі договори дуже часто ігноруються. Нехтування договору може призвести до великої кількості смертей, що суперечить умові угоди про захист та життя громадян.

Внутрішні конфлікти є основою існування громадян країни, адже непорозуміння не відбуваються лише у пасивних громадян, для яких важливо не те, що відбувається, а те, що їх ніхто не турбує. Проте пасивність людей не означає, що від них нічого не залежить, а те що

їхнім правом голосу скористаються у свої цілях і визначать долю їхнього життя. Тому внутрішні конфлікти є важливими та їх не можливо уникнути.

Сьогодні наша країна перебуває у дуже складному становищі. Україна переживає зовнішню війну з Російською Федерацією та внутрішніми конфліктами між громадянами та вищими органами влади за права та справедливість, між партіями чи окремими політичними лідерами, між центральною та місцевою владами, конфесійні непорозуміння, конфлікти за збереження українських цінностей, між певними соціальними верствами, у час епідемії дуже часто відбуваються конфлікти між працівниками певних сфер та політичними угрупованнями.

«У конфліктній ситуації кожна зацікавлена сторона прагне відстоювати та досягати реалізації власних мети, цілей, думок, завдань, точки зору, при цьому вона наводить аргументи на свою користь, перешкоджає опоненту чинити так само, використовує всі прийнятні у даній ситуації заходи та форми впливу і намагається здолати опір іншої сторони». [5] Вважалося, що внутрішні конфлікти мають негативний вплив на ставлення інших країн до тієї, у якій відбуваються часті непорозуміння та сутички. Проте, як ми бачимо із попередньої тези, конфлікти відбуваються за рахунок відстоювання власної точки зору. Країну, у якій громадяни намагаються відстоювати свої права, не можна вважати занедбаною.

Проте дуже часто мирні протести перетворюються у збройні конфлікти. На щастя, в Україні заборонено користуватися зброєю без поважної на це причини (військовослужбовці, мисливці...). Проте і у нашій країні відбуваються часті внутрішні збройні конфлікти.

На жаль, такі суперечки мають і негативні наслідки. Одними із таких є залучення зброї проти протестувальників – переслідування та незаконне ув'язнення. Українці із власного досвіду знають про такі збройні конфлікти. Найболючішим спогадом про внутрішні конфлікти є мирний протест цвіту нації проти уряду, який оголосив, що Україна не буде підписувати угоду про асоціацію з Євросоюзом у 2013 році. «Я

думаю, небагато людей тоді розбиралося у деталях угоди про асоціацію України з ЄС. Я вважаю, це було намагання втечі від радянського, імперського минулого, від часів, коли країна була тісно пов'язана - політично, економічно - із Росією. Мрія позбутися цього була дуже близькою, тому втратити її таким ось чином виглядало як примус, як наказ припинити мріяти.» [2] Після побиття молодих студентів та залучення зброї, такий конфлікт переріс у справжню боротьбу за життя та права українців. Саме це є яскравим прикладом ігнорування Конституції України та порушення статті 27 розділу 2 «Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини» [4]

Сьогодні ми можемо побачити незаконні арешти протестувальників, громадян, які чітко висловлюють свою позицію та прагнуть змін, що не збігаються із позицією високослужбовців. В Україні є багато незаконно ув'язнених активістів. Відбувається переслідування учасників протестів та їхніх родин. Саме таке ув'язнення є порушенням статті 29 розділу 2 «Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканість. Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом.... Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правничою допомогою захисника». [4] Саме тому, дуже часто відбуваються мітинги під судами для звільнення незаконно ув'язнених.

На жаль, нам не повернути Василя Стуса, В'ячеслав Чорновола, Андрія Кузьменка, Артема Мирошніченка та багато інших, але ми повинні надалі відстоювати свою честь та гідність, свою мову, територію, звичаї та свою державу.

«Науковці стверджують, що впродовж останніх 5,5 тис. років людство жило в мирі щонайбільше 300 років. Протягом цих 55 століть

на нашій планеті відбулося 14,5 тис. воєн (з них дві світові), у яких загинуло 3,6 млрд. осіб. За роки, що минули після закінчення Другої світової війни, у світі відбулося понад 250 воєн, у яких брали участь понад 90 держав, а людські втрати становили понад 35 млрд. осіб». [6;1] Як ми бачимо проблеми завжди існували. Люди намагалися відстояти свої права та свою територію і за межами власної держави.

Найчастіше зовнішні збройні конфлікти відбуваються через втручання на чужу територію представників інших країн, також часто відбуваються сутички через бідність та нерівність народів різних країн, економічний та політичний стан держави, культуру та цивілізованість. Проте, у розгортанні збройних конфліктів лежить не один, кілька чинників.

Сьогодні є дуже багато воєн, які стосуються посягання на територію однієї країни щодо іншої. «Джерелом суперечностей здебільшого є інтереси певних держав, економічних союзів, а також військово-політичних блоків. Предметом суперечностей часто є території та кордони, прагнення посісти домінуюче становище в регіоні, протистояння економічних, політичних інтересів країн, що розвиваються, негативні етнічні стереотипи, релігійні протиріччя». [7;24]

Існує кілька видів воєн. Серед них варто виокремити інформаційну, світову війни, тероризм та війну, у якій беруть участь дві або більше країн.

Основною метою тероризму є розв'язання суперечки. На жаль, багато держав підтримують терористичну діяльність. До таких країн, де найчастіше відбуваються терористичні акти, можна віднести Іран, Ірак, Пакистан, Сирію, Афганістан, Лівію, Нігерію, Сомалі, Індію, Лівію та Єгипет.

Збройний конфлікт також відбувається на території України. Війна, яка триває вже 7 років, розпочалася російськими військовими, які після незаконної анексії українського Криму вторглися на територію українського Донбасу. Це війна, яка свідчить про незаконні дії та порушення «Договору про дружбу, співробітництво та

партнерство між Україною та Росією». Даний договір «був підписаний у 1997 році президентом України Леонідом Кучмою і президентом Росії Борисом Єльциним. Сторони зобов'язалися поважати територіальну цілісність і підтвердили непорушність існуючих між ними на момент підписання договору кордонів. Договір був укладений на термін десять років, і у 2008 році його дію було автоматично продовжено». [1]

Інформаційна війна – це нав'язування неправдивої інформації через телебачення, журнали, газети, електронні ресурси та інше. Така війна може бути як внутрішньою, так і зовнішньою. Чомусь люди довіряють найбільше медіа. Маючи у руках таку зброю і хоч невелике вміння впливати на аудиторію, можна завоювати світ. Яскравим прикладом цього є завоювання української аудиторії за допомогою російських сайтів, телеканалів, журналів... така війна є жорстокою, у якій конкуренти втрачають «зброю» та рідко «виживають».

Також війна проти українців існує в Російській Федерації. З вуст російських журналістів часто можна почути провокації проти українського уряду, зневажливе ставлення до українців та гучну неправдиву інформацію проти українського народу, що веде за собою ненависть до громадян України. Саме Російська інформаційна війна на територіях України та Росії посилює семирічну війну за українські землі.

Найважливішим є не сам конфлікт, а способи його вирішення. Якщо сторонам не вдається владнати конфлікт мирним шляхом, тоді його найчастіше вирішують за допомогою зброї. На жаль, сьогодні вічний мир – це всього лиш бажання та ілюзія. Існує кілька кроків вирішення конфліктів.

Насамперед потрібно обговорити причини конфлікту і можливість уникнення складнішої ситуації між двома сторонами. За будь-яким конфліктом ховаються інтереси людей, саме тому важливо знати чого конкретно хочуть протестувальники. Прикладом вирішення таких конфліктів є протести підприємців проти місцевої влади. У час пандемії працівники різних сфер виходять на мітинги чи перекривають

дорогу для того щоб бути почутими. Зазвичай такі конфлікти вирішуються за допомогою переговорів протестувальників та органів місцевої влади.

Вміння домовлятися є ступенем розвитку демократії в суспільстві та усвідомленням необхідності ліквідувати причини, що призвели до конфлікту, також це є ознакою наявності уряду, якому довіряє народ.

У випадку невдачі переговорів, можна вирішити питання за допомогою наступних кроків: залучення третьої сторони чи проведенням опитування.

Для уникнення збройного конфлікту, часто проводяться соціальні опитування, проте вони не завжди ефективні. Таке голосування може бути нечесним та підробленим. Для прикладу через несправедливе та сфальсифіковане опитування, яке проводилося на півострові Крим у 2014 році, Автономна Республіка Криму, незважаючи на протести кримчан, була незаконно окупована Російською Федерацією. Саме тому важливо, щоб була залучена третя сторона, для якої опитування не є важливим. Вони спостерігатимуть за чесністю опитування та не допустять підроблення голосів.

Залучення третьої сторони є важливим при підписанні договорів про мир. Така сторона не повинна бути зацікавлена у даній ситуації чи переходити на сторону одного із опонентів. Прикладом вирішення такого конфлікту є підписання Мінських домовленостей, які відбуваються на нейтральній території за участю керівників країн у яких виник конфлікт, у нашому випадку президенти України та Російської Федерації, та представників країн, які не мають прямого відношення до російсько-української війни. Через порушення домовленостей з боку Росії, були введені санкції проти країни-агресора.

Важливо, щоб домовленості не суперечили основному закону (Конституції) двох країн. Варто зазначити, що вторгнення російських військ на територію України є порушенням законів України. У частині 6 «Відповідальність за порушення законодавства про державний кордон України» статті 35 «Закону України про державний кордон»

йдеться: «Особи, винні в порушенні або спробі порушення режиму державного кордону України, прикордонного режиму або режиму в пунктах пропуску через державний кордон України, у незаконному переміщенні або спробі незаконного переміщення через державний кордон України вантажів, матеріалів, документів та інших предметів, а також в інших порушеннях законодавства про державний кордон України, несуть кримінальну, адміністративну або іншу відповідальність згідно з законодавством України». [3] Також у розділі 9 Конституції України «Територіальний устрій України» у статті 133 пише: «Систему адміністративно-територіального устрою України складають: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села. До складу України входять: Автономна Республіка Крим, Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області, міста Київ та Севастополь. Міста Київ та Севастополь мають спеціальний статус, який визначається законами України.» [4] Тож за незаконне вторгнення на територію України несеться відповідальність згідно законів.

Конфлікти бувають зовнішні та внутрішні. Іноді вони коштують людству вкрай дорого, як у людському, так і в матеріальному вимірах. Перед кожним громадянином стоїть питання про способи їхнього уникнення.

Причини конфліктів можуть бути різноманітними: як і ті, які стосуються малого бізнесу, так і ті, які стосуються анексії земель. Але їхні наслідки не завжди є радісними, а тому потребують негайного вирішення. Все може завершитися невеликими мітингами, або ж війною, не лише внутрішньою, але і зовнішньою.

Вирішення зовнішніх розбіжностей є вкрай важким, адже згоди повинні дійти дві сторони, а саме дві різні країни. Вони не лише мають різну мету, але і різні погляди на життя.

Першим етапом є обговорення даного конфлікту і можливості уникнення серйозніших наслідків. Та ці дії не завжди є ефективними. У цій ситуації найкраще залучити третю сторону, яка не є зацікавлена у даному питанні і допоможе вирішити його. Якщо одна зі сторін не виконує прийнятні етапи порозуміння, до неї слід застосовувати санкції.

Щодо вирішення внутрішніх конфліктів важливим є, щоб влада дослуховувалася до своїх громадян. Іноді варто проводити опитування, але важливо не допустити підроблення голосів. Кожна демократична країна повинна будувати майбутнє зі згодою свого народу.

Отже, для успішного подолання конфліктів слід досягнути, передусім, взаєморозуміння і компромісів конфлікуючих сторін. Лише так можна здобути мир у цілому світі і вирішити всі конфлікти, як зовнішні, так і внутрішні.

Список використаних джерел:

1. Договір про дружбу України з РФ втратив чинність. Українська правда. 2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/04/1/7210930/>
2. Євромайдан: як все починалося. BBS NEWS/ Україна. 2017. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-42050834>
3. Закон України про державний кордон. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text>
4. Конституція України. Офіційне інтернет-представництво. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>
5. Конфлікт: причини виникнення, особливості управління. Osvita.ua. 2010. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/management/13424/>
6. Міжнародні конфлікти в сучасній світовій політиці. 2019. URL: http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/14629/32/МВСП_20Тема%2011.%20Міжнародні%20конфлікти%20в%20сучасній%20світовій%20політиці.pdf
7. Татаренко Г. Г. Міжнародні конфлікти та гуманітарний чинник у світовій політиці. Київ. 2019. URL: <https://bo.naqa.gov.ua/api/File/10071/Get>

Радзiх Наталiя Русланiвна,
учениця 9 класу Рогатинського лицейу №1
Науковий керiвник: вчитель правознавства
Рогатинського лицейу №1
Сердюк Василiй Юрiйович

Правовi шляхи вирiшення збройних конфлiктiв в Украiнi та свiтi

Збройнi конфлiкти - вiйни - продовжують викликати масовi смертi, перемiщення i страждання.

В даний час в свiтi вiдбуваються численнi збройнi конфлiкти, включаючи конфлiкти за участю протиборчих сторiн всерединi однiєї держави (не мiжнароднi збройнi конфлiкти) i конфлiкти за участю збройних сил двох або бiльше держав (мiжнароднi збройнi конфлiкти). Вони заподiяли шкоду мiльйонам людей безлiчно способiв, в тому числi: вбиваючи мирних жителiв i залишаючи вижили покалiченими, що зазнали тортур, згвалтувань, насильницького перемiщення або iншим серйозним зловживанням. До кiнця 2019 року 79,5 мiльйона чоловiк у всьому свiтi були насильно перемiщенi через збройного конфлiкту, що є найбільшим числом за всю iсторiю.

В даний час нiхто не може заперечити iснування збройного конфлiкту в Украiнi. Велике питання: з яким типом збройного конфлiкту можна зiткнутися в цiй краiнi? Вiдповiдь, хоч i проста на перший погляд, ускладнюється, коли ми уважнiше аналізуємо збройний конфлiкт.

З огляду на складнiсть мiжнародних вiдносин та мiжнародного публiчного права, такий конфлiкт не може бути проаналiзований з юридичної точки зору, сам по собi, але нам слiд апелювати до ряду факторiв поза конфлiктом, включаючи iсторичний характер. Таким iсторичним фактором є "iмперiалiзм" як причина багатьох нинiшнiх конфлiктiв i напруженостi. Не можна забувати, що простiр колишнiх iмперiй був розплiдником багатьох сучасних конфлiктiв. Окрiм прагнення народiв звiльнитися вiд ярма iмперiалiзму, щоб вiдбудувати

власні країни, виявляється тенденція населення, колонізованого на завойованих та анексованих колишніми імперіями територіях, зберігати права, набуті на цих територіях. Це стосується України, держави, що охоплює території, які раніше належали іншим державам, території, де вони мешкають сьогодні, крім етнічних українців, низку інших етнічних груп, деякі з яких представляють більшість у деяких районах. Найважливішою етнічною групою в Україні, після українців, є росіяни.

Насправді райони збройних конфліктів в Україні перекриваються з районами, де росіяни становлять великий відсоток населення. У цьому полягає сама суть політичного конфлікту: росіяни хочуть відокремитися від решти України та приєднати ці території до Росії (що вже сталося в Криму) - тому повстанців часто називають "проросійськими".

В контексті збройних протистоянь всередині України виникає інтернаціоналізація кризи через геостратегічні інтереси основних суб'єктів міжнародної сфери: НАТО та ЄС, з одного боку, та Російської Федерації, з іншого боку. Шаленість взаємних звинувачень обох сторін щодо безпосередньої участі у веденні бойових дій ускладнює юридичну класифікацію типу збройного конфлікту.

Можна сказати, що не важливо встановлювати тип збройного конфлікту, оскільки існує достатньо міжнародних факторів, що забезпечують ведення цього конфлікту в межах міжнародного гуманітарного права. Однак міжнародне гуманітарне право застосовується по-різному, залежно від типу збройного конфлікту.

Як ми бачимо, цих норм недостатньо для визначення типу збройного конфлікту, особливо для ситуацій, які не відповідають «класичним» критеріям. Сучасні конфлікти часто викликають питання щодо застосування та своєчасності міжнародного гуманітарного права. Щоб усунути ці недоліки, деякі міжнародні кримінальні трибунали та Міжнародний суд мали визначити та вказати певні параметри для визначення типу збройного конфлікту. Цей підхід непростий, що викликає суперечки та суперечності між різними

судами. Дуже важливо сказати про юриспруденцію цих трибуналів: їх рішення стосуються певних збройних конфліктів, і навіть якщо деякі елементи добре відомі та широко прийняті (наприклад, визначення збройного конфлікту), вони не є джерелами права і можуть не застосовуватись до всіх збройних конфліктів як таких, оскільки рішення міжнародного суду не може змінити зміст та букву міжнародного договору.

Збройний конфлікт - міжнародний та внутрішній - визначається, як правило, Апеляційним судом Міжнародного трибуналу за колишньою Югославією у справі Тадіча наступним чином: «[...] збройний конфлікт існує всякий раз, коли вдається до збройних сил між державами або тривале збройне насильство між урядовими органами та організованими збройними групами або між такими групами в межах держави. Міжнародне гуманітарне право застосовується з моменту початку таких збройних конфліктів і поширюється за рамки припинення бойових дій до досягнення загального укладення миру; або, у випадку внутрішніх конфліктів, досягається мирне врегулювання. До цього моменту міжнародне гуманітарне право продовжує застосовуватися на всій території воюючих держав або, у випадку внутрішніх конфліктів, на всій території, що знаходиться під контролем тієї чи іншої сторони, незалежно від того, чи відбувається там реальна боротьба.

Особливі питання щодо забезпечення виконання міжнародного гуманітарного права виникають, коли тип збройного конфлікту відхиляється від класичної класифікації, описаної вище. У деяких ситуаціях внутрішні збройні конфлікти перевищують територію окремо взятої держави, бойовики, що діють на території / з території інших держав (як правило, сусідніх країн держави, де конфлікт відбувається). У цьому випадку урядові сили повинні здійснювати ворожі дії проти повстанців, що в'їжджають на територію цих держав. У разі конфлікту в Росії

Наприклад, в Афганістані ми знаходимо таку ситуацію. Спочатку це був міжнародний конфлікт між коаліцією, яку очолюють США -

"Операція" Незмінна свобода ", і Афганістаном, яким управляли" Талібан ", між 7 жовтня 2001 року та 18 червня 2002 року. Після цієї дати зі створенням уряду, визнаного міжнародного співтовариства, збройний конфлікт став внутрішнім між урядом Афганістану за підтримки міжнародних коаліцій (ISAF та OEF) та збройними угрупованнями "Талібан" та "Аль-Каїда". Для внутрішнього збройного конфлікту стаття 3, загальна для Женевських конвенцій 1949 р., Застосовувалася до 10 листопада 2009 р., Коли афганська держава ратифікувала Додатковий протокол II, який таким чином набув чинності. Цей конфлікт поширився на інші держави без їх безпосередньої участі, особливо США, які переслідують і атакують винищувачів супротивників на цих територіях. Цей конфлікт називається екстериторіальним і може стати міжнародним, коли держава, на території якої вони воюють, виступає проти (напад Ізраїлю на позиції "Хезболли" на ліванській території в 2006 році) або може залишатися внутрішнім, коли є згода (навіть мовчазна) держави, на території якої вони діють.

Збройний конфлікт в Україні визнаний на міжнародному рівні, проте офіційно не визначено тип збройного конфлікту. Більше того, міжнародне співтовариство наполегливо працює над тим, щоб укласти режим припинення вогню між сторонами, які беруть участь у конфлікті, і відновити мир. Найглибші суперечки були пов'язані з видом конфлікту та чинним законодавством. Стрижнем цієї суперечки є участь Росії в цьому конфлікті та підтримка повстанців. Подібним чином анексія Криму Росією породила широкі дискусії та суперечки щодо дотримання та забезпечення виконання міжнародного права. Політична криза в Україні почалася з внутрішніх заворушень та напруженості, оскільки влада відмовилася від процесу інтеграції України до НАТО та структур ЄС. На початку 2014 року протести призвели до втечі українського президента до Росії. Згодом насильство поширилося на кілька регіонів України, протилежними сторонами були проєвропейські бойовики та проросійські бойовики.

3 березня 2014 року проросійські угруповання озброїлися і почали окупувати штаб-квартиру місцевої влади в Донецьку, Луганську та інших місцях на сході України, проголошуючи «Донецьку народну республіку» та «Луганську народну республіку». Уряд розпорядився в середині квітня збройних операцій проти повстанців, назвавши їх "антитерористичними операціями". Відтоді збройні протистояння породили правові та політичні суперечки. Безперечним є той факт, що цивільне населення зазнало значних страждань, багато жертв та руйнувань.

Ситуація в Криму дещо інша, ця провінція з більшістю російського населення користується автономією. У лютому 2014 року в Криму розпочалися акції протесту, а в березні парламент проголосував за приєднання до Росії; голосування було підтверджено суперечливим референдумом. Ці дії були підтримані великим і дуже добре підготовленим військовим компонентом. Міжнародне співтовариство звинуватило Росію, яка направила війська та зброю в Крим, однак російська влада заперечує будь-яку причетність, стверджуючи, що є місцеві сили самооборони, а громадяни Росії, які воюють разом із повстанцями, є добровольцями. Однак Російська Федерація анексувала Крим і направила війська взяти під контроль, змусивши українські війська відступити або здатися. Хоча Крим є автономною провінцією, він знаходиться під суверенітетом України. Силкові дії, що проводяться за незалежність та приєднання до Російської Федерації, порушують українську конституцію та низку міжнародних угод щодо цілісності та суверенітету України.

Якщо участь українських урядових сил та так званих проросійських повстанських сил у конфлікті очевидна, то участь Росії у збройному конфлікті є суперечливою та невизначеною. За цих обставин визначити тип збройного конфлікту за міжнародним гуманітарним правом можна лише за чіткими та очевидними елементами, слідуючи тому, що коли законний суд буде судити про порушення міжнародного гуманітарного права в цьому конфлікті, він визначить усіх суб'єктів і буде встановлювати тип конфлікту в цьому

контексті. До цього часу для незрозумілих ситуацій ми не можемо проаналізувати тип конфлікту, хіба що шляхом формулювання гіпотез.

З точки зору міжнародного гуманітарного права, Україна ратифікувала як Женевські конвенції 1949 р., Так і Додаткові протоколи до них 1977 р. Відповідно, вони застосовуються по всій Україні.

Першим і найбільш очевидним елементом аналізу типу збройного конфлікту в Україні є протистояння між урядовими силами та організованими недержавними збройними формуваннями в різних регіонах держави. Очевидно, ми маємо наявність неміжнародного збройного конфлікту, як це регулюється у статті 3, спільній для чотирьох Женевських конвенцій 1949 року, та статті 1 Додаткового протоколу II 1977 року. Якщо застосування загальної статті 3 не викликає сумнівів у будь-який внутрішній збройний конфлікт, який застосовується навіть у так званих деконструйованих збройних конфліктах, застосування Додаткового протоколу II 1977 р. підлягає ряду обмежувальних факторів, охоплених статтею 1 цього Протоколу. Першою умовою, встановленою цією статтею, є ведення бойових дій між урядовими силами та дисидентськими збройними формуваннями, що виключає його застосування до внутрішніх збройних конфліктів між недержавними збройними формуваннями. Другою обмежувальною умовою є недержавна збройна група під відповідальним командуванням, що тягне за собою присутність керівника або ієрархії, здатної підпорядковувати та контролювати діяльність членів групи, і, звичайно, припускати законність дії групи та її членів. Третьою умовою застосування цього протоколу є те, що організована недержавна збройна група повинна здійснювати такий контроль над частиною своєї території, щоб дати їм змогу проводити стійкі та скоординовані військові операції. Протокол не встановлює жодних критеріїв щодо розміру окупованої території. За цих обставин військові дії, що проводяться на цій території, повинні бути постійними та планованими. Останньою умовою статті 1 Додаткового протоколу II є те, що ці організовані дисидентські збройні

групи повинні бути організовані таким чином і контролювати територію, яка дозволила б їм застосовувати цей протокол.

Незалежно від того, чи виконуються умови для застосування Додаткового протоколу II, загальна стаття 3 застосовується протягом усього періоду внутрішнього збройного конфлікту. На цьому рівні аналізу я вважаю, що в Україні існує внутрішній збройний конфлікт, до якого спочатку застосовувалася загальна стаття 3, а згодом набув чинності Додатковий протокол II, оскільки конфлікт ведеться між урядовими силами та дисидентськими збройними групами. Ці збройні групи мають відповідальне командування, яке контролює та управляє величезними територіями, що дозволяє їм проводити постійні та скоординовані військові операції та застосовувати Протокол.

Враховуючи те, що внутрішній збройний конфлікт з точки зору термінології зустрічається в договорах під назвою неміжнародний збройний конфлікт, щоб визнати його таким, необхідно довести неможливість застосування положень щодо міжнародного збройного конфлікту. Перша ситуація - це збройний конфлікт між принаймні двома державами, як того вимагає стаття 2, спільна для чотирьох Женевських конвенцій 1949 року, і це не так. Інша ситуація - застосування пункту 4 статті 1 Додаткового протоколу I 1977 року. Йдеться про національно-визвольну війну. У нас може виникнути спокуса повірити, що проросійське населення, підняте для боротьби проти України, може претендувати на таке право, тим більше, що повстанські лідери часто заявляли про своє бажання відокремитися від України та об'єднатися з Росією. Можна підтримати цю ідею, історичний контекст цих провінцій. Ці території належали Росії більше, ніж бої, вони належали Україні та мають велике етнічне російське населення. Однак передумовою для застосування пункту 4 статті 1 Додаткового протоколу I 1977 року є пункт 3 статті 96 цього Протоколу, а саме:

"Орган влади, що представляє народ, задіяний проти Високої Договірної Сторони у збройному конфлікті типу, зазначеного в пункті 4 статті 1, може взяти на себе зобов'язання застосовувати Конвенції та

цей Протокол стосовно цього конфлікту шляхом односторонньої заяви, адресованої депозитарій. Після отримання депозитарієм така заява матиме щодо цього конфлікту такі наслідки: а) Конвенції та цей Протокол набувають чинності для зазначеного органу як Сторони конфлікту з негайною силою; б) зазначений орган бере на себе ті самі права та обов'язки, що і ті, які були покладені Високою Договірною Стороною Конвенцій та цього Протоколу; в) Конвенції та цей Протокол однаково обов'язкові для всіх Сторін конфлікту ".

Ця заява не робилася, тому конфлікт залишається під владою загальної статті 3 та Додаткового протоколу II.

Що стосується інтернаціоналізації збройного конфлікту, то міжнародні договори про гуманітарне право не передбачають вимірювальних приладів, єдиними інструментами, які можна знайти, є ті, що знаходяться в юриспруденції міжнародних судів (Міжнародний трибунал з питань колишньої Югославії, Міжнародний Суд). Однак застосування певного рішення (інтернаціоналізація збройного конфлікту в Боснії або інтернаціоналізація збройного конфлікту в Нікарагуа) до інших збройних конфліктів, з іншими суб'єктами, іншими причинами та іншим контекстом є сумнівним. Згадані вище два суди не досягли консенсусу, суперечачи один одному. За цих обставин інтернаціоналізація збройного конфлікту в Україні буде підтверджена або безпосередньою участю інших держав у конфлікті, або спеціальним судом.

Більшість українців по всій країні вимагають більш ефективної та підзвітної системи управління.

В даний час більша частина громадян, громадянське суспільство та державні інституції відчують підвищену незахищеність, що ставить під загрозу подальші реформи. За даними більш точного опитування громадської думки Національного демократичного інституту (НДІ), 61 відсоток українців вважає, що російська військова агресія є великою загрозою. Як наслідок після цього українське суспільство намагається примирити два прагнення: посилення

національної безпеки та прагнення до більших громадянських та політичних свобод.

Конфлікт на території Донбасу ускладнює консолідацію демократії. Наприклад, більша частина людей вбачає очевидне протиріччя між необхідністю ізолювати Україну від російської дезінформації та необхідністю забезпечення незалежності ЗМІ. Нещодавні спроби щодо подальшого ухвалення закону про дезінформацію зустріли рішучий спротив медіа-спільноти. Журналісти розглядають більш детально цей закон як посягання на їх свободи та "небезпечне вторгнення [з боку] держави у медіа-спільноту". Подібним чином потреба держави реагувати на підйом правих недержавних суб'єктів - таких, як Національний корпус, який позиціонує себе як ОГС - кидає виклик прагненню створити відкрите середовище для розвитку громадянського суспільства.

На сьогодні зусилля громадянського суспільства та вроджена підозра українців до державної влади допомогли зберегти та розширити свободу під час конфлікту. Багато ОГС наполягають на більшій підзвітності, децентралізації та повазі прав людини. Може бути, парадоксально, але, незважаючи на війну, Україна зазнала комплексний процес децентралізації з подальшим розширенням можливостями місцевих органів влади і об'єднаних громад з 2014 р. Традиційно, країна в змозі війни б централізувати велику частину своїх державних функцій. Війна на сході України поляризує суспільство. Ситуація на сході України залишатиметься нестабільною, доки не буде знайдено спосіб заспокоїти зростаючу напруженість, попередив заступник Генерального секретаря з питань політики та миробудування сьогодні під час відеоконференції Ради Безпеки.

Наголошуючи, що переговори не можуть замінити реального прогресу, Розмарі Дікарло заявила, що загальна ситуація залишається нестабільною, незважаючи на домовленості про відновлення стабільності та інші обнадійливі події, такі як зменшення насильства та звільнення затриманих. Однак, незважаючи на відносний спокій,

погіршуються гуманітарні умови, зокрема через обмеження свободи пересування та пандемію COVID-19.

Зважаючи на те, що понад 3,4 мільйона людей все ще потребують постійної гуманітарної допомоги, перетинання ліній зв'язку різко скоротилося, і це постраждало від послуг водопостачання та санітарії, зазначила вона, зазначивши, що нерозірвані боєприпаси продовжують завдавати шкоди. Гуманітарний доступ також був обмежений, сказала вона, закликаючи всіх суб'єктів дозволити свободу пересування і дозволити доставку допомоги. Згідно з новим планом гуманітарного реагування, партнери прагнуть охопити понад 1 мільйон людей, які потребують допомоги, і шукають 168 мільйонів доларів для його забезпечення.

Зазначаючи, що перша доставка вакцин проти COVID-19 очікується в Україні пізніше цього місяця, вона сказала, що ООН працює над цим та суміжними питаннями. Керуючись рамками партнерства Україна - Організація Об'єднаних Націй, Організація продовжить посилювати ініціативи з відновлення, серед інших заходів, за якими вона пообіцяла. Висловивши занепокоєність інцидентами з безпекою вздовж лінії зіткнення, вона наголосила, що тенденція повинна бути змінена.

Хайді Грау, спеціальний представник діючого голови Організації з питань безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), заявила, що минулий рік приніс радикальне зменшення порушень режиму припинення вогню, але останні тенденції показали, що підтримувати цей режим буде важко відносний спокій на передовій, якщо гуманітарні та політичні питання залишаються невирішеними. Тому настав час всім сторонам проявити відданість та відповідальність, сказала вона, пообіцявши, що посередницька група ОБСЄ зробить все можливе, щоб допомогти їм.

Далі вона повідомила, що обмеження подорожей, пов'язані з пандемією, змусили ОБСЄ проводити свої двосторонні засідання Тристоронньої контактної групи в режимі відеоконференції з кінця березня 2020 року, наголошуючи, що такі обмеження також значно

ускладнюють зустріч українців з родичами з іншого боку сторони контактної лінії. Однак група продовжила свої зусилля щодо реалізації Мінських домовленостей та завдань на саміті в Нормандії у 2019 році, зазначила вона.

Що стосується завдань Нормандії, зокрема звільнення та обміну затриманими, пов'язаними з конфліктом, за принципом "всі для всіх", вона сказала, що в квітні 2020 року було зроблено ще один крок із звільненням 34 ув'язнених із-під варти. Однак згодом переговори сповільнились з учасниками, які звинуватили один одного у невиконанні своїх зобов'язань. "Я дуже сподіваюся, що цей рік дозволить нам рухатися вперед у цьому життєво важливому гуманітарному питанні", - сказала вона.

Два додаткові пункти пропуску вздовж лінії розмежування, на жаль, залишаються односторонньо закритими, поки переговори щодо технічних деталей тривають, вона повідомила, висловивши оптимізм, що пункти пропуску незабаром знову відкриються. Найважливішим кроком 2020 року стала угода Тресторонньої контактної групи від 22 липня 2020 року про додаткові заходи щодо стабілізації режиму припинення вогню, зазначила вона, зазначивши, що це принесло довгоочікуване полегшення людям по обидва боки лінії зіткнення. Незважаючи на тривожну останнім часом тенденцію до порушень, кількість порушень режиму припинення вогню, яку спостерігала Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ, все ще значно нижча, ніж у першій половині 2020 року, зазначила вона.

Що стосується роз'єднання та розмінування, вона сказала, що на цих фронтах не досягнуто достатнього прогресу. Поки учасники ідентифікували 19 нових районів розмінування та чотири зони розмежування в середині 2020 року, деякі учасники Групи обумовили їх реалізацію опосередковано пов'язаними політичними проблемами. Усі обговорення в політичній робочій групі зупинились у серпні 2020 року, коли деякі учасники вимагали від парламенту України скасувати резолюцію про місцеві вибори, перш ніж дискусії могли продовжуватися. Вона висловила вдячність за участь політичних

радників "нормандської четвірки" в активних пошуках шляхів виходу з глухого кута. Вона повідомила, що робоча група з економічних питань продовжила свої необхідні зусилля з різних питань, включаючи підтримку життєво важливої інфраструктури, екологічні загрози та пенсійні виплати.

У подальшій дискусії кілька членів Ради засудили окупацію Криму Російською Федерацією та продовження агресії в Україні. Інші рекомендували шляхи забезпечення подальшого прогресу у виконанні переговорів, у тому числі встановлення заходів зміцнення довіри. Деякі доповідачі закликали сторони забезпечити надання вкрай необхідної допомоги для поліпшення умов для тих, чиї страждання посилюються обмеженнями, пов'язаними з пандемією. Члени сходились на думці, що дипломатичне рішення залишається єдиним шляхом до припинення конфлікту.

У національній економіці зростає роль соціальної сфери в умовах життя людини та посилення можливостей реалізації людського потенціалу. Природно, що ефективна соціальна сфера не може існувати без міцної економічної бази. Економіка України переживає кризу, східні регіони країни втягнуті у військовий конфлікт. Отже, всі ці факти негативно відображаються в українській соціально-економічній сфері. Основними соціальними проблемами є: соціальне забезпечення, проблема працевлаштування, фінансова підтримка українців, психологічна адаптація. Військові дії на Сході України призвели до деяких соціальних проблем, що впливають на соціальний розвиток Європи. Головна проблема - українська міграція. Під рухом воєнного конфлікту люди мігрують до інших країн у пошуках кращої якості життя. Отже, з 2014 року низка українців просили притулку в європейських країнах. У грудні 2015 року в Європі було 1345 прохачів притулку з України, у грудні 2016 року їх кількість становила 700. Тим не менше, така кількість українців несе проблему їх соціальної підтримки та добробуту до європейських країн. Що стосується конкретних районів міграції, українці обрали Португалію, Чехію, Польщу, Мальту, Ліхтенштейн, Іспанію. Отже, українці подали

притулок переважно в країнах Південної та Східної Європи. Основною причиною цього є схожа соціально-економічна модель цих країн з українською моделлю соціальної економіки. В Європі склалася критична ситуація з мігрантами. За останні кілька років їх кількість збільшилася. Згідно з європейською статистикою, у 2015 році країнами ЄС з найбільшим притоком іноземних громадян були Німеччина (1,46 млн.), Великобританія (0,548 млн.), Іспанія (0,29 млн.) Та Італія (0,25 млн.). Громадянство держави-члена ЄС у 2015 р. становило 841,2 тис., серед них 292,54 тис. мігрантів з 5 країн - Сирії, Еритреї, Іраку, Афганістану, Ірану. Таким чином, військовий конфлікт в Україні створює ще одну критичну зону міграції в Європі. Як і в європейських країнах, існує проблема міграції молоді. Проблема міграції українського населення до Європи посилюється тим, що в Україні середньорічна заробітна плата майже в 10 разів нижча, ніж у європейських країнах. Таким чином, кризова ситуація в Україні створила зону соціальної нестабільності в Європі. Сьогодні, внаслідок воєнного конфлікту в Україні, немає можливості для високого економічного розвитку та підвищення рівня життя українського населення. Тому вирішення соціальних та економічних наслідків воєнного конфлікту є пріоритетом не лише для України, а й для Європи. Іншою соціальною проблемою є поява категорії внутрішньо переміщених осіб в Україні. Складно встановити їх реальну суму. Однак офіційна статистика не відображає реальних масштабів переселення, оскільки деякі громадяни самі залишили зону бойових дій (переїхавши до родичів, друзів тощо, не проходячи реєстрацію). Ще одна величезна проблема українського району АТО - це психологічна адаптація людей з регіону АТО. Українські психологи разом із представниками державних установ, органів місцевого самоврядування, громадських (волонтерських) організацій та волонтерів надали значну психологічну підтримку та допомогу громадянам, які переїжджають з тимчасово окупованих районів та районів АТО. Але дуже важко інтегрувати таких людей до суспільства, знайти їм нову роботу або повернутися на попереднє робоче місце.

Нестабільність в Україні призвела до загального скорочення українського населення. Таким чином, з 2014 року кількість людей зменшилася на 500 тис. Осіб. В основному це пов'язано з міграцією та смертю людей в зоні АТО. Безперечно, Україні потрібен особливий підхід до вирішення всіх соціальних та економічних проблем в країні. Тільки інтегрований підхід дозволить використовувати наявні українські ресурси та передовий європейський досвід. Таким чином було запропоновано механізм вирішення соціальних та економічних проблем української кризи. Однією з головних проблем є соціальні виклики, які мають ряд різних проблемних складових. Це минула і теперішня ситуація. Виходячи з цього, пропонованими напрямками вирішення проблем є такі, як співпраця середнього класу в ЄС та Україні, неполітичні інструменти (вплив малих та середніх підприємств, студентів, культури, соціальної організації та середовища на ситуацію в Україні). Одним із важливих завдань для майбутнього розвитку України є забезпечення безпеки, що, безсумнівно, матиме позитивний вплив на економічну та соціальну сферу. Поняття "безпека" виконує методологічну функцію, оскільки виступає як концептуальна ідея для пояснення певних конкретних процесів і явищ соціальної реальності. Більше того, економічна безпека визначається сукупністю соціальних благ, необхідних для гідного життя суспільства. Таким чином, безпека є важливою для стабільності соціального життя України. Діяльність охорони має горизонтальний та вертикальний вимір. Горизонтальний ефект стосується забезпечення безпеки особистості, підприємства, регіону, держави, суспільства, міжнародної спільноти, що є важливим для України сьогодні. Вертикальний вимір безпеки - це політичні, військові, економічні, інформаційні, соціальні, науково-технічні та інші види цінних паперів. Варто зазначити, що для України важливо забезпечити безпеку як у вертикальному, так і в горизонтальному впливі та на всіх рівнях. Тільки таким чином можна буде ефективно вирішити соціальні наслідки української кризи. Розглядаючи проблеми забезпечення безпеки, виникає питання про кордони

національного суверенітету та можливості міжнародних організацій чи інших глобальних суб'єктів втручатися. У випадку з Україною можна вказати на слабку активність міжнародних інституцій, що унеможлиблює припинення кривавого протистояння. Отже, ЄС та США повинні бути активними у вирішенні українсько-російського конфлікту. Ці два глобальні суб'єкти можуть і повинні відігравати центральну роль у мирних переговорах між Україною та Росією, а також у стратегічних зусиллях, спрямованих на створення умов для остаточного вирішення. У період післяконфліктної реконструкції важливим завданням є досягнення соціальної стабільності та добробуту в Україні. Розподіл прибутку між державою та регіонами, що виробляють, також є значним питанням. Це може сприяти досягненню продуктивних результатів в соціальному та економічному розвитку та безпеці України. Ефективні соціальні та економічні зусилля повинні спрямовувати на забезпечення умов збільшення міжнародної торгівлі, прямих іноземних інвестицій у національну економіку, а також інвестицій у людський капітал. Таким чином, у післякризовий період соціальна економіка матиме позитивний вплив на соціально-економічне зростання України. Соціальна економіка сприяє прискоренню процесу виробництва матеріальних і нематеріальних благ, а також певним чином обмежує доступ до традиційно доступних соціальних благ. Перш за все, такими перевагами є освіта та охорона здоров'я. Розвиток соціальної економіки впливає, з одного боку, на їх комерціалізацію, а з іншого - на збільшення споживачів. Важливо, щоб постраждалі громадяни Східної України від російсько-українського конфлікту мали якісну та доступну медичну допомогу, а також пільгові умови у сфері освіти. Згідно з інформацією, міжнародна еміграція в Україні була дуже високою у 2014 році, на початку української кризи. У 2015 р. Рівень еміграції залишався високим. Офіційно в 2014–2015 рр. Щороку Україну залишало понад 22 тис. Осіб. Але це лише офіційні дані. Очевидно, що кількість нелегальної міграції набагато вища. У 2016 році міграція зменшилась і зменшилась на третину порівняно з 2015

роком. За останні три роки індекс споживчих цін мав найвищий рівень у 2015 році - 43,3%. Ця тенденція збільшила бідність в країні, знизила купівельну спроможність українців та спричинила інші соціальні проблеми. Протягом 2014–2016 років кількість безробітних в Україні перевищує 9%. Це також показує військовий конфлікт в Україні та її соціальну сферу. Ще одним негативним проявом української кризи є зростання злочинності. У 2014 році було скоєно близько 530 тисяч злочинів. Це дуже високий показник. Більше того, вона зросла протягом наступних двох років на 62 тисячі злочинів. А у 2016 році було скоєно 592,6 тис. Злочинів. У 2017 році було скоєно 523,9 тис. Злочинів. Ця ситуація вимагає негайного вирішення. Така велика кількість скоєних злочинів також характеризує Україну як нестабільну соціальну зону для Європи. Таким чином, основними соціальними проблемами воєнного конфлікту в Україні є смерть людей, міграція, злочини, безробіття, низький рівень середньої заробітної плати порівняно з Європою, негативний вплив на громадянське суспільство та соціалізацію, необхідність відбудови інфраструктури. Усі ці соціальні наслідки воєнного конфлікту в Україні сформували нестабільну зону в Європі та вплинули на геополітичні відносини в Європі. Війна на українському Донбасі повалила економічно неблагополучний регіон у розорення. Лінія фронту довжиною 427 км проходить через колись найбільш густонаселену та промислово продуктивну частину країни. Порушення зв'язку з поставками та ринком збурення. Гігантські підприємства втратили роботу або розвалилися. Цілі громади впали в злидні, що посилюється внаслідок кризи COVID-19. Території, контрольовані сепаратистами, яких підтримує Кремль, значною мірою залежать від Росії, яка не визнає їх незалежності і витрачає багато на те, що обертається мізерною підтримкою жителів. Мир, що базується на реінтеграції сепаратистських районів відповідно до Мінських рамок, є найкращим шляхом до відновлення. Але мир вимагатиме відновлення економічних зв'язків та відбудови. Київ повинен почати рухатись у цьому напрямку, допомагаючи відірваним жителям отримувати

державні пенсії, пом'якшуючи обмеження торгівлі та домагаючись угоди про відновлення промислових активів під контролем своїх українських власників. Зрештою, Київ повинен знайти партнерів, які допоможуть заплатити за модернізацію Донбасу - зусилля, з яким повинна допомогти Москва та інші.

Хоча конфлікт, який спіткав український Донбаський регіон, безумовно, доповнив його проблеми, але деякі з цих негараздів давно передували конфлікту. Протягом десятиліть цей куточок південно-східної України бореться із занепадом промислової економіки, еміграцією та посиленням почуття розчарування серед населення. Складаючись переважно з Донецької та Луганської областей (адміністративні одиниці, подібні до провінцій), Донбас відповідав за приблизно чверть промислового виробництва України за десятиліття до війни. Але його люди мали мало дорогого, щоб показати це. Заборгованість із заробітної плати була найгіршою в країні, тривалість життя була низькою, викиди вуглецю проходили через дах і - частково завдяки відставанню народжуваності та високій дитячій смертності - населення старіло. Кілька потужних бізнесменів, пов'язаних з президентом Віктором Януковичем та його партією, їхали високо, але їхня удача навряд чи компенсувала почуття відчуженості та прикрасі серед тих, кому не пощастило.

Саме це розчарування статус-кво допомогло створити основу для поділу регіону в 2014 році. Хоча недовіра як до Москви, так і до Києва зросла, деякі місцеві жителі були особливо стурбовані тим, що прозахідно-майданський рух, який вигнав Януковича з посади в лютому той рік прив'язав би країну до Європи і продав їх регіональну ідентичність та економічні інтереси. Деякі стурбовані тим, що якщо Україна наблизиться до Заходу, російські ринки можуть закрити товари Донбасу; вони були оптимістичними щодо того, що, якщо вона залишиться ближче до Росії, Москва може краще захистити їхню заробітну плату та щедріше підтримати модернізацію своїх галузей. Інші покладали мало надії на свого східного сусіда. Незважаючи на особисті погляди, багато хто просто опускав голову, коли сили

перетинали російський кордон, приєднуючись до місцевих сепаратистів, примусово розділяючи Луганську та Донецьку області.

Результатом став розбитий Донбас, де-факто контрольовані сепаратистами державні штати на сході, контрольована урядом територія на заході та війна вздовж лінії фронту, що проходить посередині. Надії на те, що втручання Росії може відкрити світле економічне майбутнє, занепали похмурими реальностями. Постійність конфліктів є, мабуть, першою серед них. Хоча сторони вели переговори за двома «Мінськими домовленостями», які мають створити шлях до миру, для їх реалізації зроблено не так багато. Багатьом у Києві реінтеграція за Мінська обійдеться у мільярди доларів на реконструкцію, а через очікувані проросійські симпатії Донбасу може торпедувати прагнення європейської інтеграції. Для фактичних лідерів реінтеграція розвіяла б мрії про приєднання до Росії і могла б піддати їх переслідуванню за злочини проти української держави. Для Росії, хоча виконання Мінська, можливо, було б кращим за статус-кво, статус-кво, який утримує Київ від рівноваги, може бути кращим, ніж гнучке тлумачення рамок 2014-2015 років або укладення іншої угоди, вигіднішої для України.

Тим часом обидві сторони віддаляються один від одного, і витрати на конфлікт продовжують зростати. Хоча перехресна торгівля продовжувалась протягом перших кількох років війни - антрацит, видобутий з боку сепаратистів, переправлявся на заводи з боку уряду, а українські компанії, що здійснювали операції в обох районах, - зупинилися. У 2017 році Київ наклав заборону на всі, крім гуманітарних перевезень, і фактична влада відреагувала на це захопленням промислових активів, що належать Україні, на своєму боці лінії, наділивши контроль за новоствореним суб'єктом господарювання, який набрав заборгованість із заробітної плати та запустити об'єкти в землю. По обидва боки лінії фронту мешканці оселилися в новій нормалі, яка дрейфує між похмурим і жахливим. На контрольовану урядом територію приплив іноземних організацій та «пенсійних туристів», які (як вимагає Київ) приїжджають через лінію

фронту, щоб отримати щомісячну стипендію, вклав деякі ресурси в місцеву економіку. Переконливо чи ні, Київ також пообіцяв збільшити власні інвестиції та зробити контрольований урядом регіон національною вітриною. Проте загальна траєкторія не є хорошою. Промислове виробництво скоротилося. Працівники, які їздили на роботу в однойменні столиці провінцій Донецьк та Луганськ та навколо них, не можуть, оскільки ці райони знаходяться в руках сепаратистів. Провідні роботодавці втратили роботу. Приплив переселенців напружив інфраструктуру та породив нові економічні невдоволення.

У державцях ситуація гірша. Поки Росія наполягає на реінтеграції підконтрольного сепаратистам Донбасу в Україну, Москва не визнала незалежності де-факто державних держав, що робить незаконним здійснення російськими фірмами торгівлі з розміщеними там компаніями. Таким чином, підприємства у відривних регіонах перебувають у ситуації, коли вони не можуть торгувати з суб'єктами господарювання як в Росії на сході, так і в контрольованій урядом Україні на заході. Незважаючи на те, що деякі знайшли способи обійтися, ці імпровізовані заходи часто неефективні, незаконні або обидва. Також вилучення в 2017 році активів, що перебувають у власності України, не послужило місцевій робочій силі, яка спостерігала, як вони занепадають і не працюють. Росія допомогла уникнути повного економічного колапсу за рахунок енергетичних субсидій та бюджетної підтримки, але соціальна безпека навряд чи є адекватною. Тисячі людей похилого віку існують, підтримуючи адресу на контрольованій урядом території, що, як зазначено вище, дозволяє їм продовжувати отримувати свої державні пенсії, поки вони їдуть через лінію фронту - тобто через зону бойових дій - для їх отримання.

Погана ситуація, але українці на контрольованій урядом стороні лінії фронту неоднозначно ставляться до того, чи варто це намагатись виправити Києву. Для політичних лідерів у Києві, які протистоять ідеї реінтеграції, є певна привабливість у обмеженні регіональних інвестицій у контрольованих урядом районах та спостереженні за тим,

як державники економічно в'януть. Однак найбільш вірогідним результатом цієї стратегії є те, що вона буде лише продовжувати тенденції останніх років - розширення конфлікту, подальший економічний спад регіону та збільшення знесилення та обурення місцевого населення. Ці події, у свою чергу, поглиблюють діру, з якої зрештою Київ повинен буде допомогти витягнути Донбас, коли сторони нарешті будуть готові до миру.

Київ може і повинен націлюватись вище, ставлячи своїм завданням полегшити гуманітарні страждання та спонукати розділений регіон до реінтегрованої економіки, яка б задовольнила потреби жителів по обидва боки лінії фронту.

Це може початися з ряду відносно скромних конкретних кроків. Одним з них було б співпрацювати зі Світовим банком або іншими міжнародними фінансовими установами, щоб розробити шляхи розширення доступу до пенсій через лінію розмежування та виплати боргів пенсіонерам, які втратили доступ до системи. Іншим заходом було б запевнити державних службовців та інших осіб, які працюють на фактичну владу, в тому, що їх юридичний вплив обмежений, оскільки будь-який механізм перехідного правосуддя після возз'єднання зосередить свою енергію прокуратури на винних у грубих порушеннях прав людини. Оскільки обмеження на подорожі, пов'язані з пандемією, попередньо пом'якшуються, українська влада повинна також намагатись стимулювати дрібномасштабну транскордонну торгівлю, допомагаючи громадянам скористатися пом'якшенням обмежень на переміщення товарів у грудні 2019 року та переконуючи підтримуваних Росією лідерів у Донбас відповісти взаємністю. Києву також слід вивчити, хоч і обережно, угоду з де-факто владою щодо повернення вилучених промислових активів у державних державах під контроль українських власників.

Нарешті, Україні слід обміркувати з потенційними інвесторами, як би виглядала реінтегрована, постконфліктна регіональна економіка, яка оплачуватиме реконструкцію, необхідну для того, щоб це стало можливим, і як почати закладати основу для цього зараз. Поточне

планування Києва зосереджене на тому, як побудувати більш процвітаюче майбутнє для підконтрольних уряду територій. Він повинен розширити свої погляди. Співпраця з іншими, щоб уявити собі мирний, процвітаючий та возз'єднаний регіон, може стати важливим кроком на шляху реалізації цього бачення. У 2000-х роках Україна розпочала суперечливу кампанію по відродженню промисловості для вирішення цієї проблеми. У 2006 році тодішній прем'єр-міністр Віктор Янукович, колишній губернатор Донецька, сприяв збільшенню видобутку вугілля в регіоні після того, як російський постачальник газу "Газпром" підняв ціни до ринкових ставок, змусивши її переглянути структуру своєї енергетичної мережі. Особливо владу хвилювала українська металургійна галузь, яка становила близько 30 відсотків ВВП і покладалася на дешевий російський газ.

Але промислова слава Донбасу не повернулася. Фірмові шахти антрациту в регіоні, де максимум видобутку склався в 1970-х роках, були сильно виснажені. Залишок вугілля лежав глибокими тонкими пластами, що робило видобуток надзвичайно небезпечним та ресурсоемним. Поки видобуток вугілля значно зріс - на 19 відсотків між 2009 і 2012 роками, - зросла і сума, на яку виробничі витрати перевищили фактичну вартість, і більшою мірою. Якщо виробничі витрати та вартість вугілля були приблизно рівними у 2005 р., То до середини 2009 р. Перший перевищив другий приблизно на 55 відсотків. Щоб утримати галузь на плаву, Київ збільшив і без того високі субсидії. До 2012 року це становило близько 1,7 млрд. Дол. США, або 3,8% державного бюджету. Поки Україна просунулася у друге десятиліття 21 століття, на Донбас припадало приблизно 24 відсотки промислового виробництва країни, але сам регіон мало що показав для цього. Якщо середні зарплати на Донбасі були номінально одними з найвищих у країні, рівень життя залишався низьким за багатьма показниками. Заробітна плата залишалася невиплаченою на багатьох робочих місцях, створюючи одну з найгірших заборгованостей у країні. Витрати домогосподарств та фактичний

дохід були нижчими за середні показники по країні, а Луганськ - серед найнижчих у країні. Очікувана тривалість життя була приблизно на два роки нижче середньої по країні - у чоловіків було трохи більше 60 років. Населення регіону, тим не менше, було серед найстаріших у країні, частково через постійний відтік людей працездатного віку, а частково через низький рівень народжуваності та відносно високу дитячу смертність. Україна на той час була світовим лідером у смертельних аваріях на видобуток корисних копалин щодо виробництва, а Донбас, звичайно, був країною, що видобуває корисні копалини.

На цьому похмурі суперлативи не зупинились. Щільність забруднення на квадратний кілометр в регіоні перевищувала в шість разів середню по країні. Луганська та Донецька області в 2013 році склали 44 відсотки промислових викидів в країні, що щедро сприяло статусу України як світового лідера з викидів CO₂, а також допомогло їй забезпечити звання найенергоємнішої в Європі економіки - вибивши Росію та Казахстану. Рівні насильницьких злочинів та наркоманії були одними з найвищих в країні. Внутрішньовенне вживання наркотиків також допомогло підсилити один із найсерйозніших показників ВІЛ-інфекції в Донецьку. Враховуючи пострадянську історію регіону, не дивно, що багато жителів Донбасу розповідають іншу історію про початок війни та створення так званих Донецької та Луганської народних республік (ДНР і ЛНР, відповідно, і Д / ЛНР (в сукупності), ніж багато українських чиновників та політичних оглядачів. Але їх історія також відрізняється від оповідань, які розповсюджуються російськими державними ЗМІ та фактичними друзями державних керівників у Кремлі. Місцеві жителі, безумовно, не схвалювали позицій, висловлених ключовими членами адміністрації постмайдану президента Петра Порошенка та іншими видатними діячами націоналістичного крила інтелігенції Києва, де хамське, наймитське населення, думаючи лише про себе, вітало вторгнення Москви і стало співучасниками його злочини. Вони також не завжди повторюють історію, розказану в деяких кремлівських колах, коли скромні та

безстрашні працівники повставали проти нелегального фашистського режиму, використовуючи зброю радянських часів, знайдену в шахтах та старих запасах. До жовтня 2014 року було вбито близько 4000 українців з обох сторін бою. Маріуполь залишався під контролем уряду. Так зробили менші промислові центри Краматорськ, Северодонецьк та їх оточення. В іншому випадку основні промислові райони регіону, включаючи основну частину імперії Ахметова, а також активи сталевого гіганта Індустріального союзу Донбасу, були в руках повстанців.

Україна зробила свій вибір на користь європейської інтеграції, виявляє солідарність з європейськими цінностями та принципами та підтверджує свою готовність рухатися до європейської інтеграції та стати частиною західної цивілізації. Однак для Росії важко прийняти такий вибір, і, що ще важливіше, Європа та Україна залишаться жити поруч із несподіваним, але все ще дуже важливим сусідом - Росією. Очевидно, що Україні та іншим країнам світу потрібно будувати нову політику щодо Росії. Дослідження показує, що українська криза приносить багато соціальних викликів, таких як смерть людей, міграція, зростання злочинності, зростання безробіття, негативний вплив на громадянське суспільство та соціалізацію. Необхідно розробити конструктивний та прагматичний підхід для забезпечення миру та стабільності в Європі та у всьому світі. На нашу думку, така політика повинна базуватися на ключових економічних стовпах, які, з одного боку, будуть підштовхувати сторони до діалогу та забезпечувати зупинку війни на Сході України, а з іншого боку, створюватимуть нові мости та міцну основу для співпраці та стабільності у Європі та світі. Таким чином, з одного боку, така політика повинна базуватися на зменшенні залежності від російських природних ресурсів, з іншого - вона повинна забезпечувати розвиток неполітичних форм співпраці, вигідних для всіх сторін. Отже, альтернативними стовпами та мостами є: інтелектуальна еліта та співпраця середнього класу та розвиток відносин, які відіграють важливу роль; науково-освітня співпраця (університети, професори);

мобільність студентів; культурно-екологічна співпраця; кооперація малих та середніх підприємств. Розпад української промисловості після незалежності розлютив національну економіку. Луганська та Донецька області, які разом охоплювали більшу частину українського Донбасу, втратили 21,6 та 18,3 відсотка свого населення відповідно між 1993 та 2013 рр. (Поки населення України в інших місцях падало, середнє падіння було порівняно меншим по країні - 12,5 відсотка.) Частка людей працездатного віку (20–64 роки) у двох областях за цей самий період часу скоротилася відповідно на 13,5 та 12,1 відсотка порівняно з 3,9 відсотками по всій країні. Регіон став відомим як центр організованої злочинності, оскільки незаконний видобуток злетів і процвітала контрабанда через кордон з Росією.

Список використаних джерел:

1. <https://osvita.ua/vnz/reports/dpju/24109/>
2. <https://www.ukrinform.ua/tag-vijna>
3. https://www.irf.ua/diskusiya_yak_zbroyniy_konflikt_na_skhodi_u_kraini_vpliv_na_spromozhnist_sistemi_pravosuddya_rezultati_zvitu_vikliki_ta_spilna_vidpovidalnist/
4. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%96%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97

Савич Максим Дмитрович,
учень 9 класу Джурівського ліцею
Науковий керівник: вчитель правознавства, історії України,
історії Всесвітньої Джурівського ліцею
Терлецький Іван Миколайович

Соціальна природа збройних конфліктів та правові шляхи їх подолання

Історія людства – це історія нескінченних війн і збройних конфліктів, постійних спроб на політичному, доктринальному та міжнародному рівнях мінімізувати наслідки цих конфліктів.

Врегулювання збройних конфліктів завжди було актуальною та важливою проблемою в системі сучасних міжнародних та внутрішньодержавних відносин. Важливим фактором є те, що змінюється природа збройних конфліктів. Якщо на початках історії людства це було завоювання одними державними утвореннями інших, то в більш пізній період це були в більшості внутрішньодержавні конфлікти (так звані «міжусобні війни»), у яких неодноразово залучалися збройні сили іноземних держав для допомоги у боротьбі за владу. У XIX ст. це були також в основному міждержавні конфлікти, а на сьогодні це більшою мірою внутрішньодержавні конфлікти, часто із втручанням знову ж таки іноземних збройних сил однієї чи кількох держав; транснаціональні конфлікти, що перетікають через державні кордони; конфлікти з різноманіттям сторін, що воюють, учасниками яких можуть бути збройні сили держав, повстанські групи, сили міжнародних організацій, терористичні організації та приватні військові кампанії.

Останні збройні конфлікти продемонстрували світу нові тенденції ведення бойових дій збройними силами держав — світових лідерів. Основною їхньою особливістю є масштабне застосування технічних засобів під час проведення розвідувальних заходів, а також під час нанесення вогневих ударів по противнику, без зміни психології

військовослужбовців усіх ланок військового управління. Фактично техніка обганяє в своєму розвитку можливості людини, щодо вірного застосування таких технічних засобів. Іноді має місце протилежна картина керівництво військовою операцією, особливо офіцери штабів, які займаються плануванням бойових дій занадто покладаються на технічні можливості зброї та техніку своїх збройних сил, забуваючи про особовий склад, який іноді за деяких умов обстановки вимушений змінювати плани командування під час бойових дій. Крім того сучасну війну не можливо уявити собі без проведення спеціальних психологічних операцій, при яких інтереси сторін розходяться, але розплачуватися за які доводиться військовослужбовцям збройних сил обох сторін, та місцевому населенню.

Саме тому ускладнюються і правові режими регулювання таких конфліктів. Протягом 2010 – 2019 рр. кількість жертв збройних конфліктів зросла в 3 рази при зменшенні кількості конфліктів у 1,5 рази. Тому основним елементом у процесі застосування норм гуманітарного права є надання чіткої правової оцінки збройного протистояння.

Процес осмислення таких складних соціально-політичних явищ як «війна», «збройний конфлікт», триває вже не одну сотню років. Впродовж останніх 100 років проводилась активна кодифікація звичаїв та законів війни і на сьогодні гуманітарне право збройних конфліктів налічує понад 800 статей, але дивлячись з іншого боку, можна зазначити, що не всі спірні питання є вирішеними, а проблемні аспекти не можна вважати вичерпно розробленими.

Актуальність даної теми лежить в площині не лише теоретичних підходів та дискусій, а і практичних дій. Підсилює актуальність теми, події на теренах нашої держави, яка знаходиться в умовах війни на території Донецької та Луганської областей, а також події які призвели до анексії території Криму.

«Воєнний конфлікт» – досить поширене поняття, яке використовується як у повсякденні, так і в офіційних документах, наукових працях, публіцистичній літературі. Воно вживається разом з

різними предикатами: «обмежений», «локальний», «регіональний», «етнічний», «територіальний», «релігійний», «ракетно-ядерний» тощо. На думку вітчизняних вчених, суттєвою ознакою воєнного конфлікту слід вважати масштабність. Згідно з пропонованою ними базовою типологією воєнних конфліктів, локальна війна є їх складовою – на відміну від світової практики, де збройний конфлікт розглядається як стадія воєнного конфлікту.

В широкому розумінні воєнний конфлікт є гострою формою зіткнення сторін щодо розв'язання суттєвих протиріч в процесі соціальної взаємодії із застосуванням збройної сили [5, с. 6, 7, 17]. У вузькому розумінні – це одна з форм збройних сутичок із застосуванням регулярних та іррегулярних збройних формувань, які не переходять у війну [6, с. 7]. «Воєнний конфлікт – сутичка, протиборство, форма вирішення протиріч між державами, соціальними групами із застосуванням збройної сили» [7, с. 54]. А. Клименко воєнний конфлікт визначає як будь-яке збройне зіткнення, форму вирішення протиріч між державами, різними соціальними групами із застосуванням воєнної сили [8, с. 29].

У Воєнній доктрині України (редакція 2015 року) воєнний конфлікт визначається як спосіб розв'язання суперечностей між державами з двостороннім застосуванням зброї або у разі збройного зіткнення всередині держави. Він може відбуватися у формі:

Воєнна політика України - діяльність суб'єктів забезпечення національної безпеки держави, пов'язана із запобіганням воєнним конфліктам, організацією та здійсненням військового будівництва і підготовкою Збройних Сил України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної спеціальної служби транспорту, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення до збройного захисту національних інтересів;

- воєнно-політична обстановка - стан воєнно-політичних відносин на певний момент (у певний період);

- воєнно-політичні відносини - сукупність намірів і дій сторін (держав, коаліцій держав, міжнародних корпорацій, політичних партій, суспільних рухів), спрямованих на досягнення власних інтересів із застосуванням воєнних інструментів разом із усіма наявними іншими інструментами у політичній, воєнній, економічній та інших сферах життєдіяльності;

- воєнний конфлікт - форма розв'язання міждержавних або внутрішньодержавних суперечностей із двостороннім застосуванням воєнної сили; основними видами воєнних конфліктів є війна та збройний конфлікт;

- збройний конфлікт - збройне зіткнення між державами (міжнародний збройний конфлікт, збройний конфлікт на державному кордоні) або між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави, як правило, за підтримки ззовні (внутрішній збройний конфлікт);

- локальна війна - війна між двома чи більше державами, у якій воєнні дії обмежені територіями воюючих держав та переслідують воєнно-політичні цілі, що зачіпають переважно інтереси лише цих держав (територіальні, політичні, економічні тощо);

- регіональна війна - війна, що охоплює певний регіон (частину континенту) за участю всіх чи більшості держав регіону та з метою досягнення воєнно-політичних цілей, що зачіпають інтереси цих держав;

Г. Перепелиця пропонує ввести поняття «воєнно-політичний конфлікт», обґрунтовуючи це тим, що, на відміну від воєнного конфлікту, у воєнно-політичному конфлікті розвиваються і розв'язуються тільки політичні суперечності. Воєнно-політичний конфлікт і війна мають загальну сутнісну ознаку – політичну суперечність, яка розв'язується у формі збройної боротьби за допомогою воєнної сили. Водночас, на його думку, ці поняття не тотожні. Війна не включає всього розмаїття процесів, форм і способів розв'язання суперечності.

Політичні суперечності у війні, як правило, розв'язуються тільки у формі збройної боротьби. Без збройної боротьби немає війни. А воєнно-політичний конфлікт – це боротьба у різних формах, де, безумовно, превалює збройна боротьба, але остання не є обов'язковим моментом виникнення конфлікту.. Обов'язковим моментом воєнно-політичного конфлікту, його необхідною ознакою є саме застосування або загроза застосування військової сили.

Воєнно-політичний конфлікт – це вид соціальної взаємодії, що є вищою стадією розвитку антагоністичного протиріччя, яке складається стосовно політичної влади і вирішення якого досягається завданням шкоди кожній із сторін за допомогою воєнної сили. Г. Перепелиця зазначає що найбільш типовою формою воєнно-політичного конфлікту є війна [15, с. 12, 16, 63].

В міжнародній юридичній практиці термін «війна» поступово замінюється відносно новим поняттям – «збройний конфлікт». Термін «міжнародний збройний конфлікт» вперше був застосований в Женевській конвенції 1949 року і, як відзначають Н. Арцибасов і С. Єгоров, ознака «збройний» характеризується застосуванням зброї проти іншої воюючої сторони, тому конфлікт неможливо назвати «збройним», якщо не застосовується зброя; без цієї ознаки поняття «збройний конфлікт» втрачає свою специфіку [9, с. 33 – 32].

За своїм соціально-політичним і стратегічним змістом будь-яка війна є воєнним конфліктом, але не кожен конфлікт є війною. Різницю між ними можна визначити, використовуючи критерії якісного аналізу. Йдеться, перш за все, про «ступінь залучення армії і суспільства до воєнного зіткнення» [10, с. 5]. Для воєнного конфлікту характерне виникнення особливого стану тільки збройних сил (чи певної їх частини) і, можливо, «незначної частини економіки держави» [11, с. 12].

Безумовно, якісні критерії рівневого поділу локальних війн і воєнних конфліктів повинні бути доповнені кількісними (просторовий розмах військових дій, кількість сил, тривалість, інтенсивність, діапазон застосованої зброї, форми і способи бойових дій тощо).

Воєнні конфлікти характеризуються порівняно невеликими просторовими межами (окремих географічних регіонів).

Збройне протиборство ведеться, як правило, в прикордонних зонах, в окремих районах, на острівних територіях тощо. В них беруть участь тактичні, оперативно-тактичні, оперативні (в окремих випадках оперативно-стратегічні) з'єднання збройних сил, як правило, без проведення мобілізаційних заходів.

Крім того, якщо локальні війни мають переважно коаліційний характер, то у воєнних конфліктах союзники двох протиборчих сторін, як правило, участі не беруть, а якщо й беруть, то не в прямій, а в опосередкованій формі, часом таємно. У воєнних конфліктах регіонально-ситуаційні політичні цілі і порівняно невеликі масштаби протиборства обумовлюють координаційний зв'язок між збройною боротьбою та іншими сферами суспільного життя. Застосування збройної сили висувається на перший план, визначає стан воєнного конфлікту в цілому, поєднується з економічною, ідеологічною, науково-технічною, дипломатичною боротьбою. Тому в цілому воєнний конфлікт не призводить до якісної зміни стану суспільства.

Чим локальна війна напруженіша, інтенсивніша, тим більші перетворення відбуваються у всіх елементах надбудови держави і у сферах суспільного життя. З початком такої війни державні органи управління наділяються значно більшими повноваженнями, посилюється централізація влади. Ідеологічний апарат держави в значній мірі обслуговує цілі війни. Економіка перебудовується на воєнні потреби. Відбувається поступова концентрація матеріальних і трудових сил держави.

Як зазначалося, важливо підкреслити міжнародно-правовий аспект, який відрізняє воєнний конфлікт від війни. Локальне збройне протиборство рідко супроводжується офіційним оголошенням війни між державами-учасницями. В цьому випадку далеко не завжди або ж не в повному обсязі вступають в силу певні правові наслідки, такі як розрив дипломатичних і консульських відносин, відкликання їх персоналу, припинення чинності політичних договорів між країнами

(про ненапад, про нейтралітет, про військовий союз) [12, с. 36]. Припиняються також торговельні, фінансові операції, проводиться реквізиція торговельних суден, конфіскація власності і застосування спеціального режиму до громадян іншої сторони тощо [13, с. 78]. Тобто, при воєнному конфлікті загального стану війни може не бути.

Локальна війна відрізняється від воєнного конфлікту власне у військовому відношенні не так суттєво, як в соціально політичному. В першому випадку йдеться про кількісні військово-технічні характеристики. В другому – про рівень впливу військових дій на основні сфери життя суспільства.

Збройним конфліктом неміжнародного характеру називається збройне протистояння, що має місце в межах території держави, між урядом, з одного боку, і збройними повстанськими групами – з іншого. У протистоянні протиборчих сторін беруть участь урядові війська, з одного боку, а з іншого – суб'єктами, що входять до складу збройних загонів, можуть бути повстанці, заколотники, революціонери, сепаратисти, борці за волю. Метою їх боротьби є прагнення захопити владу, домогтися більшої автономії в межах держави, або що борються за відокремлення й створення власної, незалежної держави.

Збройні конфлікти неміжнародного характеру – це всі, що не підпадають під дію ст. 1 Додаткового протоколу збройні конфлікти, що відбуваються та території будь-якої держави «між її збройними силами або іншими організованими збройними групами, які, перебуваючи під відповідальним командуванням, здійснюють такий контроль над частиною її території, який дозволяє їм здійснювати безперервні й погоджені військові дії й застосовувати положення Протоколу II, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру». Особи, що входять до складу таких груп, борються з метою захоплення влади, досягнення більшої автономії в межах держави. Відстоюють право на відокремлення й державотворення. Поняття «неміжнародний збройний конфлікт», а також критерії, що характеризують його, закріплено в Додатковому протоколі II 1977 р. до Женевських конвенцій 1949 р. Згідно зі ст. 1

цього Протоколу, під неміжнародним збройним конфліктом розуміються всі, що не підпадають під дію ст. 1 Додаткового протоколу I збройні конфлікти, що відбуваються на території якої-небудь держави. Конфлікти «між її збройними силами й антиурядовими збройними силами або іншими організованими збройними групами, які, перебуваючи під відповідальним командуванням, здійснюють такий контроль над частиною її території, який дозволяє їм здійснювати безперервні й погоджені військові дії й застосовувати справжній Протокол». За змістом наведеного визначення, Додатковий протокол II охоплює лише конфлікти збройних сил (тобто законного уряду держави – «Високої договірної сторони»), із силами заколотників. Збройний конфлікт неміжнародного характеру, відрізняється від міжнародного збройного конфлікту: а) наявністю ворожих організованих дій між протиборчими силами тієї самої держави; б) фактичною участю в бойових діях збройних сил протиборчих сторін, включаючи поліцейські підрозділи; в) застосування зброї; г) колективний характер виступів (окремі антиурядові виступи, випадки порушення конституційного ладу в країні, виникнення обстановки внутрішньої напруженості не належать до категорії збройного конфлікту неміжнародного характеру); д) певний ступінь організованості повстанців і наявність органів, відповідальних за їхні дії; е) володіння частиною території відповідної держави, контроль над нею (повсталі повинні мати не тільки частину території, але й ефективно здійснювати на ній функції влади, у тому числі планувати й вести воєнні дії); ж) невелика тривалість і безперервність збройного конфлікту.

Окремі, епізодичні виступи недостатньо організованих груп не можуть розглядатися як збройні конфлікти неміжнародного характеру. До збройних конфліктів неміжнародного характеру відносяться всі громадянські війни й внутрішні конфлікти, що виникають зі спроб державних переворотів. Ці конфлікти відрізняються від міжнародних збройних конфліктів насамперед тим, що в останніх обидві воюючі сторони є суб'єктами міжнародного права, у той час як у

громадянській війні воюючою стороною визнається лише центральний уряд. Держави не повинні втручатися у внутрішні конфлікти на території іншої держави. Однак на практиці здійснюються певні збройні заходи, що одержали назву «гуманітарної інтервенції». Такими були охарактеризовані збройні акції в Сомалі й Руанді, які мали за мету призупинення там внутрішніх конфліктів, що супроводжувалися масовими людськими жертвами.

Міжнародний збройний конфлікт – це збройна боротьба між двома або декількома сторонами, що володіють міжнародною правосуб'єктністю: а) суверенними державами; б) національно-визвольним рухом і метрополією; в) визнаною повсталюю або воюючою стороною й відповідною державою. Керівництво по застосуванню норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України, яке затверджене наказом Міністром оборони України від 23.03.2017 року, визначає міжнародний, збройний конфлікт, як відкрите зіткнення між збройними силами держав, коли державу-агресора визначити не можливо. Міжнародний збройний конфлікт визначений у ст. 2, загальної для всіх Женевських конвенцій 1949 р. Щоб протистояння сторін вважалось міжнародним збройним конфліктом, не потрібно якого-небудь мінімального рівня насильства або бойових дій між державами. Збройне протистояння сторін може бути не масштабним, досить навіть просто оголошення війни. Разом з тим ст. 2, загальна для всіх Женевських конвенцій 1949 р. встановлює, що міжнародний збройний конфлікт – це збройне зіткнення, що виникає «між двома або декількома Високими Договірними Сторонами». Практичні й теоретичні труднощі при визначенні поняття міжнародного збройного конфлікту виникають, також, у таких ситуаціях: – перше, коли пригноблена нація або народ піднімається на боротьбу проти колоніального, расистського режиму або іноземного панування; – друге, при збройному конфлікті в одній державі, в якому тією чи іншою мірою бере участь третя сторона – інша держава.

На ранніх етапах розвитку людства збройні конфлікти становили один з елементів архаїчної культури. Це був етап примітивного

синкретичного права війни, у якому правові, моральні, релігійні та військові відносини поєднувалися у єдине ціле. В окремих цивілізаціях військова справа регулювалася на засадах гуманності, а деякі збірки законів (закони Хаммурапі, Ману, едикти імператора Ашоки та ін.) включали правові настанови щодо гуманного ставлення до учасників війни. В античному полі регулювання війн основами гуманного ставлення до суб'єктів збройних змагань були: римське право (природне право – «*jus naturale*», право народів «*jus gentium*») та римсько-елліністична філософія.

Висновок підтверджується і повністю відображає соціальну природу та правовий зміст збройної боротьби у формі війни та збройного конфлікту. Важелі їх регулювання постійно розвиваються, і ці важелі мають тенденцію переходити від етичних та правових норм гуманної поведінки (оригінальні закони), Правила розроблені. Традиція бойових мистецтв переходить до професійної етики, а потім до національних юридичних документів.

Цей період увійшов в історію людської цивілізації в суперечливість: поряд з появою християнської та ісламської релігійних концепцій гуманізації збройної боротьби було освячення самого інституту війни. Релігійно-філософське регулювання збройних конфліктів ісламського та християнського світів не могло задовольнити сторони, тому в XI столітті між халіфами та Візантією були укладені перші юридичні угоди, а неписані угоди стали перехідною фазою від моральних норм до правових норми. З синтезу ідей лицарства, гуманного бойового морального духу з першими міжнародними угодами виросла система міжнародного військового права.

Дотримання усного договору в міжнародних відносинах стало основою ефективності їх реалізації. У цей період чинний писаний закон та звичаї конкурували між собою. Епоха лицарства залишила у спадок елементи культури людства - недоторканість парламентаріїв, заборона певної зброї, боротьба за першу кров, яка згодом трансформувалась у звичаєве право. Виконання лицарського кодексу

забезпечувалося мораллю та вірою, і ефективність цих настанов як моменту ефективності залежала лише від волі та культури військових (В. Дяченко).

Звідси висновок, що закон збройних конфліктів (закон війни) не випадково увійшов в історію як перший незалежний відділ міжнародного права, який обрав своїм предметом регулювання відносин між державами, викликаних збройним насильством. Такі військово-політичні та міжнародно-правові реалії висвітлювали необхідність подальшого розвитку гуманітарного права на основі усталеної історико-правової традиції, а потім - розробки цілісної правової концепції регулювання збройних конфліктів.

Криза середньовічного світогляду, а також розвиток соціокультурних процесів пізнього Середньовіччя призвели до якісних змін у європейській культурі. Почалося обґрунтування нової системи соціальних орієнтирів, ядром якої стала нова концепція держави. Тільки сильна і централізована держава, заснована на потужній військовій організації, могла подолати внутрішню роз'єднаність суспільства в той час, коли виникали європейські нації. Тому ідеї державного абсолютизму найбільше знайшли своє відображення в юридичних теоріях Відродження. Кульмінацією Відродження стало вчення Н. Макіавеллі, яке згодом стало відоме як макіавеллізм. Найвищою метою політики, на думку Н. Макіавеллі, є велич, могутність і безпека держави, добробут якої повинен стати головним законом суспільного життя.

Філософія Ренесансу та Ренесанс означає, що люди шукають нових шляхів, нових шляхів та нового змісту законів та норм збройних конфліктів. Нарешті, це дослідження призвело до нової правової парадигми, яку автор визначає як правову традицію, що регулює сучасні збройні конфлікти. Розглядаючи суперечність між сучасними військовими потребами та гуманітарними традиціями, автор виявив, що правові положення про війну зросли. Особливо перед битвою обидві сторони досягли домовленостей про умови лікування поранених, полонених та цивільних осіб, тобто двостороння угода є

одноразовою і зачіпає загальні правила війни в Європі. Однак військова необхідність у вигляді пристрою для здобуття безперечних перемог долає людські вимоги, а тому поступово ігнорує людські правила і викидає поранених на поле бою хаотично, навіть не ігноруючи медичний саботаж та психічний персонал.

Виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що ця військово-політична та міжнародно-правова реальність наголошує на необхідності подальшого розвитку гуманітарного права на основі історичних та правових традицій, сформованих у попередню епоху, а потім повноцінного розвитку збройних конфліктів. .

У XVII-XVIII століттях гуманізація військової практики почала зростати: перед битвою сторони домовились про умови лікування поранених, полонених та цивільних, хоча конвенція була одноразовою і не впливала на Європейські правила ведення війни. Юридичний позитивізм у формуванні міжнародного права збройних конфліктів досяг свого розквіту. XIX століття стало періодом остаточного формування законів Женеви та Гааги.

Було визначено, що пріоритет буде надаватися чітко визначеним текстам міжурядових угод над звичаєвим правом та традицією гуманітарної поведінки на війні, які повинні відповідати військово-політичному керівництву країни та військовослужбовцям.

Однак нова хвиля насильства, яка охопила людство у XX столітті, показує, що необхідно вносити нові зміни до законів та норм збройних конфліктів, особливо тих, що присвячені захисту жертв війни.

З другої половини XIX століття до початку XXI століття єдине вивчення формування, еволюції та подальшого розвитку правової традиції збройних конфліктів шляхом історико-логічного правового аналізу дозволило автору вказати на режим переходу від простого. Комбіновані, традиційні, правові та моральні регулятори довели війну цього періоду до кульмінації, правового позитивізму.

Збройний конфлікт міжнародного характеру - зіткнення між збройними силами держав усупереч міжнародно-правовій забороні війни як засобу вирішення спорів. Такі конфлікти, звичайно,

характеризуються інтенсивністю ведення бойових дій, обмеженість театру цих дій та відносною нетривалістю у часі, так звані локальні війни. Збройний конфлікт міжнародного характеру є наслідком фактичного ведення бойових дій ЗС держав без будь-якого попередження та оголошення війни, що є спробою обійти принцип заборони війни і уникнути відповідальності за агресію. Сучасне міжнародне право автоматично визнає агресором державу, яка перша здійснила збройний напад на терени іншої держави.

Оцінюючи події на теренах нашої держави з точки зору міжнародного гуманітарного права ми маємо спокусу весь конфлікт назвати міжнародним. Проте слід ставитись до таких тверджень обережно, оскільки надзвичайно важливе значення в даному випадку мають суб'єкти збройного протистояння, на яких поширюються різні зобов'язання за міжнародним гуманітарним правом. Та якщо взяти до уваги діяльність збройних груп «ДНР» та «ЛНР» то в даному випадку конфлікт буде внутрішнім і обов'язки сторін в даному випадку визначаються спільною статтею 3 Женевських конвенцій та Додатковим протоколом II до них 1977 р та деякими положеннями Гаазької конвенції про захист культурних цінностей 1954 р. плюс деякі норми стосовно обмеження застосування або заборони конкретних видів звичайної зброї.

Що ж стосується ситуації, де сторонами конфлікту є Російська Федерація та Україна, то тут неминуча кваліфікація як міжнародний збройний конфлікт де Росія захоплює (півострів Крим) та обстрілює нашу територію за допомогою своїх збройних сил та здійснює або ж «загальний», або ж «ефективний» контроль над антиукраїнськими збройними групами. На ці взаємодії мало би поширюватися право міжнародних збройних конфліктів. У договірному міжнародному праві – це всі чотири Женевські конвенції 1949 р., Додатковий протокол I та ціла низка інших міжнародних договорів. Звичайно, і звичаєві норми міжнародного гуманітарного права тут повинні діяти у повному обсязі. Каталог воєнних злочинів для таких дій є підпункти а) та б) пункту 2 статті 8 Римського статуту. Оцінюючи ситуацію анексії

Криму, то тут також варто розцінювати це як саме міжнародний збройний конфлікт, сторонами якого є РФ та Україна. Дані діяння агресора варто кваліфікувати статтею 2 (пункт 2) чотирьох Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. («випадки часткової або повної окупації території Високої Договірної Сторони, навіть якщо цій окупації не чиниться жодний збройний опір»). Можливі контраргументи, що окупація (а з нею і збройний конфлікт) припинилася з анексією, проте, оскільки набуття державної території шляхом анексії частини території іноземної держави суперечить імперативним нормам загального міжнародного права (*jus cogens*), та не створює інших правових наслідків, крім відповідальності агресора, тому за сучасним міжнародним правом анексія – це один з різновидів агресії.

Українська влада кваліфікує дії Росії як акт прямої агресії та закликає усю міжнародну спільноту визнати факт агресії. У Статуті ООН ст. 2 визначено зобов'язання держав утримуватися у міжнародних відносинах від погрози силою чи її використання проти територіальної цілісності та незалежності будь-якої держави. Саме до повноважень ООН входить встановлення існування будь-якої загрози миру, його порушення та здійснення акту агресії згідно зі ст. 39. Проте сам Статут не містить визначення агресії, на підставі якого Рада Безпеки може кваліфікувати дії держави, як акт агресії. Визначення агресії було надано у 1974 р. Резолюцією ГА ООН і визначено, як: вторгнення, напад, військова окупація чи анексія збройними силами держави території іншої держави; застосування зброї чи бомбардування збройними силами держави території іншої держави; блокада портів чи берегів держави збройними силами іншої держави; напад збройними силами держави на суходільні, морські, повітряні сили чи флот іншої держави; порушення угоди застосування збройних сил однієї держави, що знаходяться на території іншої держави, чи застосування збройних сил після припинення дії угоди; заслання державою чи від імені держави озброєних банд, угруповань та

регулярних сил або найманців, що здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави.

І відповідно до Закону України «Про оборону України» у разі збройної агресії проти України або загрози нападу на Україну Президент України приймає рішення про загальну або часткову мобілізацію, введення воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях, застосування Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, подає його Верховній Раді України на схвалення чи затвердження, а також вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни. Тому в підсумку можна зробити цілком однозначний висновок, спираючись на норми міжнародного гуманітарного права, що дії Росії мають явні ознаки збройної агресії чим порушують дію основоположних норм і принципів міжнародного права. В цілому така кваліфікація матиме зовсім інші правові наслідки для обох сторін конфлікту як на внутрішньому так і зовнішньо-політичному векторах розвитку аніж називати це поняттям АТО чи операцією ООС.

Право збройних конфліктів, яке склалося на початок ХХ ст., в принципі не може бути вичерпним, дії сторін конфлікту мають бути оцінені не тільки з точки зору існуючих договорів, але і з точки зору принципів міжнародного права, норм гуманності, стану суспільної свідомості. У світі тривають збройні конфлікти, які здебільшого є конфліктами неміжнародного характеру, відбуваються гуманітарні катастрофи, вчиняються жахливі міжнародні злочини, зокрема й серйозні порушення права збройних конфліктів. Це зумовлює необхідність як повсюдного роз'яснення норм і принципів права збройних конфліктів, так і відповідальної роботи, насамперед законодавчих органів щодо імплементації цих норм і принципів у національне право, зокрема те, що стосується виконання в повному обсязі міжнародних зобов'язань щодо встановлення кримінальної відповідальності за серйозні порушення права збройних конфліктів.

Оскільки збройні конфлікти ще продовжують існувати і існуватимуть в майбутньому, вони мають бути об'єктом постійного

контролю та регулювання в міжнародному праві. Міжнародна спільнота має ефективно-, і в найкоротші терміни, робити все для того, щоб не допускати виникнення збройних конфліктів надалі та найжорсткішим чином контролювати вже існуючі конфлікти. Не підлягає сумніву й те, що на даному етапі обсяг правового регулювання відносин у рамках збройного протистояння є явно недостатнім.

Таким чином можна зазначити, що різниця у підходах до питання захисту прав різних категорій учасників збройного конфлікту пов'язана в першу чергу з чинною класифікацією збройних конфліктів на міжнародні та неміжнародні.

З огляду на вищезазначене, можна дійти таких висновків: 1) дослідження проблеми статусу учасників збройного конфлікту в сучасних умовах, з урахуванням певних специфічних властивостей кожного окремого конфлікту та особливостей кожної конкретної категорії, є вкрай актуальним та необхідним, оскільки чітке визначення та міжнародно-правове закріплення цього статусу мають важливе значення як для забезпечення прав комбатантів, так і для захисту прав усіх інших категорій учасників збройного конфлікту та, безумовно, цивільного населення; 2) в праві збройних конфліктів недостатньо детально розглянуті питання, пов'язані з внутрішніми заворушеннями та напруженістю в середині країни, у зв'язку з чим залишаються шляхи для зловживання та масових порушень прав людини в цих умовах; 3) в рамках існуючої системи захисту прав людини в умовах збройного конфлікту існує непропорційна різниця в обсягу нормативного регулювання міжнародних і неміжнародних збройних конфліктів; 4) розробка правової бази та нормативного підґрунтя для переслідування за законом тих, хто порушив норми та приписи міжнародного права та права збройних конфліктів, зокрема, є одним із пріоритетних завдань для юристів міжнародників на ХХІ ст., особливо в умовах наявних збройних конфліктів.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про оборону України». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>
2. Вікіпедія <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
3. Женевська конвенція: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text
4. Конституція України: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Толубко В. Б., Бут Ю. І., Косевцов В. О. Основні закономірності сучасних локальних війн та збройних конфліктів. К.: НАОУ, 2002. 68 с.
6. Барынькин В. М. Локальные войны на современном этапе // Военная мысль. 1994. № 6. С. 7 – 11.
7. Россия (СССР) в локальных войнах и военных конфликтах второй половины XX века / Под ред. В. А. Золотарёва М.: Кучково поле, Полиграфресурсы, 2000. 576 с.
8. Клименко А. Ф. К вопросу о теории военных конфликтов // Военная мысль. 1992. №10. С. 24 - 35.
9. Арцибасов И. Н., Егоров С. А. Вооруженный конфликт: право, политика, дипломатия. М.: Международные отношения, 1989. 248 с.
10. Осьмачко С. Г. Красная Армия в локальных войнах и военных конфликтах (1929 - 1941 гг.): боевой опыт и военная политика. Ярославль.: Ярославский зенитный ракетный ин-т противовоздушной обороны, 1999. 221 с.
11. Воєнні конфлікти другої половини ХХ століття: Зб. наук. статей. За ред. С. В. Кульчицького К.: Інс-т історії Укр., 2004. 100 с.
12. Воєнні аспекти міжнародного права: Навчальний посібник. За ред. В. Б. Толубка. К.: Азимут-Україна, 2004. 240 с.
13. Война и мир в терминах и определениях. Под ред. Д. О. Рогозина М.: Издательский дом "ПоРог", 2004 624 с.
14. Воєнна доктрина України // Вартові неба. – 2015.
15. Перепелиця Г. М. Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи К.: Стилос, 2003. 254 с.

Собко Каріна Василівна,
учениця 10-Б класу ліцею № 10
Івано-Франківської міської ради
Науковий керівник: вчитель правознавства
ліцею № 10 Івано-Франківської міської ради
Дебенко Роксолана Степанівна

Проблеми модернізації шляхів вирішення збройних конфліктів

На кожному етапі розвитку людського суспільства війни та воєнні конфлікти були його супутниками. За підрахунками вчених, за більш як чотири тисячоліття відомої нам історії тільки близько трьохсот років були остаточно мирними. Одночасно протягом цього часу відбулося майже 14,5 тисяч великих і малих війн, під час яких загинули та померли від різних причин, пов'язаних із ними, близько 4 млрд осіб [3, с. 72].

Кількість постраждалих від війни почала різко зростати з розвитком технічних засобів знищення живої сили та розширенням масштабів військових дій. Рекордним за масштабами та інтенсивністю збройних зіткнень стало ХХ ст., частота збройних конфліктів перевищила середню частоту цих подій за всю відому історію людства майже в 1,5 рази. [3, с. 73].

Не є винятком і ХХІ століття, у якому воєнно-політичні конфлікти різної інтенсивності залишаються характерною рисою життєдіяльності людства. Так, за даними Стокгольмського міжнародного інституту дослідження миру, щороку на планеті фіксується понад 30 збройних конфліктів, які призводять до загибелі близько 1000 осіб [8, с. 38].

Актуальність цієї теми зумовлена тим, що більшість збройних конфліктів у світі є відчутними для України, зокрема, це пов'язано, із подіями на Сході України, активізацією міграції населення з районів конфлікту через територію нашої держави та інші. Україна бере участь

у міжнародних миротворчих операціях і тому вивчення особливостей сучасних збройних конфліктів, ролі і місця міжнародних організацій та окремих держав у їх врегулюванні є важливим питанням.

Процес дослідження таких складних соціально-політичних явищ як «війна», «збройний конфлікт», триває вже не одну сотню років. Актуальними залишаються не лише теоретичних підходи та дискусії, а й практичні погляди на цю тему. Згідно даних Міжнародного інституту стратегічних досліджень, які наводить газета «The Guardian», в 2008 році в результаті 63 збройних конфліктів загинули 56 тис. осіб, у той час як вже в 2014 році в 42 конфліктах загинули 180 тис. людей – кількість жертв зросла в 3 рази при зменшенні кількості конфліктів у 1,5 рази. Тому надання чіткої правової оцінки збройним протистоянням є невід’ємним елементом, що займає домінуюче значення у процесі виявлення та застосування норм міжнародного гуманітарного права.

Підсилюють актуальність теми, події на теренах нашої держави, яка знаходиться в умовах збройного протистояння на території Донецької та Луганської областей з проросійськими антиурядовими угрупованнями, а також події, які призвели до анексії Росією території Криму.

У сучасному світі укладено величезну кількість міжнародних договорів, направлених на захист осіб як у мирний час, так і під час збройних конфліктів. На жаль, ця кодифікація не призвела до більшої захищеності людини під час війни та не забезпечує у повній мірі захист їх прав від свавілля авторитарних режимів. Статут ООН у 1945 р. заборонив війну, але відтоді збройних конфліктів розпочалося більше, аніж закінчилося і вони забирають дедалі більше життів цивільних осіб. Ця негативна тенденція яскраво ілюструється на прикладі двох конфліктів різних століть. У XIX ст., коли війна була дозволена, її звичаї ще не були кодифіковані, а про права людини лишень починали говорити на національному рівні, у франко-пруській війні загинуло лише 2% цивільних осіб. Натомість війна у В’єтнамі забрала 3 млн.

життів цивільного населення у порівнянні зі 150 тис. військових, тобто 95% [1, с. 38].

Змінюється також природа збройних конфліктів. Якщо у XIX ст. це були в основному конфлікти між державами, то сьогодні це більшою мірою внутрішньодержавні конфлікти, часто із втручанням іноземних збройних сил однієї чи кількох держав; асиметричні конфлікти за участі недержавних збройних груп; транснаціональні конфлікти, що перетікають через державні кордони; конфлікти з розмаїттям воюючих сторін, учасниками яких можуть бути сили міжнародних організацій, збройні сили держав, повстанські групи, приватні військові кампанії та терористичні організації. Відповідно ускладнюються правові режими регулювання таких конфліктів.

З огляду на такий стан справ, норми міжнародного права, які гарантують захист цивільного населення у збройних конфліктах, безперечно, потребують перегляду і подальшого вдосконалення. Для того, аби не припуститися в майбутньому таких прогалин, що нині існують у ряді міжнародних договорів у цій сфері, варто ґрунтовно дослідити історію проблеми та шляхів її врегулювання, починаючи від найдавніших часів до сучасності. Враховуючи те, що теоретичні та практичні питання правового регулювання збройних конфліктів є досить актуальними на сьогодні, метою есе є проведення наукового розгляду цієї проблеми, що саме спонукало нас до дослідження .

У міжнародно-правовій літературі останніх десятиріч XX ст. багато авторів мали намір продемонструвати певну різницю між поняттями «війна» та «збройний конфлікт». Ці спроби є наслідком заміни понять «право війни» та «війна» на «право збройних конфліктів» та «збройний конфлікт» у документах, що стосуються гуманітарного права. Як відомо, у перших міжнародно-правових актах, які закріплюють норми міжнародного гуманітарного права, вжито термін «війна». У Гаазьких конвенціях 1907 р. йдеться про застосування норм права на «випадок війни». Женевський протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних чи інших подібних газів і бактеріологічних засобів 1925 р. послуговується

терміном «війна». Те саме стосується конвенцій, які регулюють ведення морської війни.

У Женевських конвенціях 1949 р. поряд з терміном «війна» використовують вираз «міжнародний збройний конфлікт» (ст. 2) і «неміжнародний збройний конфлікт» (ст. 3). Таким чином, починаючи з 50-х років ХХ ст., термін «збройний конфлікт» вживають набагато частіше, ніж термін «війна» [8, с. 9]. Ця зміна зумовлена насамперед політичною та ідеологічною ситуацією, спробою змістити акценти у цих поняттях, а також заборонаю використання війни як законного засобу вирішення міжнародних суперечок.

Очевидно, межа відмінності між «війною» і «збройним конфліктом» досить умовна, хоча такий поділ має певне значення для права, яке застосовується під час збройних конфліктів. При цьому вважається, що поняття «збройний конфлікт» є ширшим і включає поняття «війна». Проте не кожен збройний конфлікт можна називати війною, оскільки між ними існує суттєва відмінність.

З юридичної точки зору «війна» має такі ознаки: а) формальний акт оголошення, як цього вимагає III Гаазька конвенція 1907 р.; б) розірвання дипломатичних відносин між воюючими державами, що є наслідком оголошення війни; в) анулювання двосторонніх договорів, особливо політичних; г) починає діяти спеціальний правовий режим, який характеризує часткові обмеження прав людини тощо.

Поняття «війна» вживається для позначення збройного протистояння між двома або декількома суверенними державами. Натомість, коли відбувається громадянська війна або народ чи нація борються за незалежність, застосовують термін «збройний конфлікт». Війна спричиняє зміну усього суспільства, зокрема, державні інститути починають виконувати специфічні функції, що зумовлені війною. Під час збройного конфлікту не відбувається докорінна зміна усього державного механізму на військовий лад.

Збройний конфлікт – це збройна боротьба між державами або між державою та антиурядовими військовими формуваннями [8, с. 9].

Отже, лише держави або групи держав можуть проводити війну згідно з визначенням, прийнятим у міжнародному праві. Таким чином, «війна» - це збройна боротьба двох і більше держав, що характеризується формальним актом її оголошення.

Термін «війна» став дедалі частіше використовуватися до ситуацій, які не можуть кваліфікуватися як збройний конфлікт. Наприклад, інформаційна війна, ідеологічна війна, війна з тероризмом і т. д. [9,с.134]. Суто юридичний термін «війна» набуває все більш політико-правового значення, або навіть публіцистичного характеру, і використовується в таких словосполученнях, як політична війна, дипломатична війна, економічна війна тощо.

У зв'язку зі зміною підходу до розуміння терміну «війна», його неспроможністю охопити різні види збройних протистоянь, що не підпадають під поняття війни, в другій половині ХХ століття відбувається відмова від терміну «війна» в його первісному розумінні. Замість терміну «війна» починають застосовувати термін «збройний конфлікт». При цьому варто зазначити, що міжнародне гуманітарне право й досі не дає відповідь на те, що є збройним конфліктом. Спроба визначення терміну «збройний конфлікт» була знайдена в судовій практиці, а саме, в рішенні Міжнародного кримінального трибуналу по колишній Югославії, у справі «Тадіч», де було зазначено, що збройний конфлікт має місце щоразу, коли держави вдаються до сили або коли відбувається тривале збройне зіткнення між урядовими силами і організованими збройними групами, або ж між такими групами всередині однієї держави [6]. Цілком справедливою є думка А.І. Рижова про те, що дане поняття є неоднозначним та розмитим [9, с. 133]. Насправді немає відповідної чіткості в тому, що можна вважати збройним конфліктом. Виникає питання про те, що розуміється під «тривалим збройним зіткненням» навіть із точки зору його часової тривалості. Яке озброєння повинне застосовуватися, щоб зіткнення вважалось збройним, яка тривалість повинна бути, щоб воно було тривалим?

Під час «збройного конфлікту» політична мета більш обмежена, ніж під час війни, і він не супроводжується докорінною зміною всього державного механізму на військовий лад. Отже, збройний конфлікт між державами та групами всередині держав, такими, як повстанці, вважається громадянською війною, а не війною згідно з міжнародним правом. Можна навести й інші аргументи. Але післявоєнний досвід засвідчує, що чимало великих держав, які проголосили принципи демократії та поваги норм міжнародного права, не раз розпочинали великі війни чи збройні конфлікти, не оголошуючи про їх початок. Пояснення таких фактів не становить особливих труднощів, оскільки застосування терміна «війна» вимагає формального її оголошення. А це, своєю чергою, тягне за собою відповідні міжнародно-правові наслідки, серед іншого - притягнення до міжнародно-правової відповідальності (ст. 5 визначення агресії, яке прийняте Генеральною Асамблеєю ООН 14 грудня 1974 р.) [7, с.448].

Найчастіше при оцінці збройних протистоянь використовуються такі поняття як «війна», «збройний конфлікт міжнародного характеру», «збройний конфлікт не міжнародного (внутрішнього) характеру» та ін. Історично першим видом збройних конфліктів була війна. Видатний голландський юрист Гуго Гроцій у своїй знаменитій праці «Про право війни і миру» відзначив, що війна є змаганням силою, виключно тільки збройне зіткнення держав. Так термін «війна» і «воюючі сторони» були закріплені в Гаазькій конвенції 1907 року.

Юридичні можливості врегулювання збройних конфліктів засобами багатосторонніх інституційних механізмів, зокрема ЄС, ОБСЄ та універсальної міжнародної організації ООН, базуються на положеннях двосторонніх та багатосторонніх міжнародних договорів, конвенцій, Статуту ООН, Ради Європи. Слід зазначити, що ст.38 Статут Міжнародного суду ООН встановлено перелік тих джерел міжнародного права, які застосовуються судом при розгляді справ. Це міжнародні договори (загальні і спеціальні), міжнародні звичаї, загальні принципи, які визнані цивілізованими націями, судові прецеденти і доктрини. Норми міжнародного права, що

регламентують ведення військових дій, було кодифіковано в двох Гаазьких конференцій світу в 1899 і 1907 рр. Ці норми в міжнародному гуманітарному праві отримали назву «право Гааги». У 1949 р. в Женеві було прийнято чотири конвенції про захист жертв війни. Норми цих конвенцій, а також двох додаткових протоколів до них 1977 р. у міжнародному гуманітарному праві отримали назву «право Женеви» [6].

Грунтуючись на проаналізованих висновках дослідників, їх різнобічних твердженнях зазначимо, що незважаючи на велику кількість напрацювань щодо теоретичних положень збройного конфлікту, актуальним для подальшого дослідження залишаються окремі положення таких явищ, як війна, воєнний конфлікт, збройний конфлікт та інші.

Загальною тенденцією сучасного етапу розвитку людства є гуманізація всіх сфер життя. Ця тенденція не обійшла стороною й міжнародне право. У сучасному міжнародному праві неухильно зростає питома вага принципів і норм, орієнтованих на людину. Найбільш яскравим проявом цього є принципи і норми міжнародного права прав людини і міжнародного гуманітарного права, що найбільшою мірою відображають загальну гуманітарну правотворчу сутність і розвиток гуманітарної правосвідомості в усьому світі. [4, с.9].

Проблема забезпечення й захисту прав людини під час збройних конфліктів має багатовікову історію. Завданням міжнародного гуманітарного права (далі – МГП) є захист та полегшення долі жертв війни, до яких належать як комбатанти, так і мирне населення. А тому питання забезпечення виконання норм МГП державами є важливим. Співвідношення джерел міжнародного гуманітарного права та внутрішньодержавного права має важливе як практичне, так і теоретичне значення.

У більшості норми МГП є похідними від основних принципів, які засновуються на засадах моралі і моральності – гуманності, милосердя, співчуття, і які інтерпретуються з урахуванням умов війни. Ці якості

властиві людській особистості, і їхня втрата тягне втрату мети і сенсу будь-якої діяльності, включаючи перемогу над противником. Тому будь-яка норма МГП – це результат конкретизації загального принципу гуманності, і його похідних, адаптованих до умов збройного конфлікту – принципів розрізнення, пропорційності (сумірності), прийняття запобіжних заходів під час нападу, заборони заподіяння надмірних ушкоджень і зайвих страждань.

Наступний рівень конкретизації – заборона нападу на цивільних осіб, цивільні об'єкти, осіб, що вийшли зі строю і тощо. Надзвичайно змістовно відображена сутність МГП в правилах, викладених в Картці військовослужбовця:

1) захищені особи: щоразу, коли дозволяє ситуація підбирай всіх поранених і хворих (у тому числі представників ворожої сторони) та піклуйся про них. Заборонено брати заручників або використовувати «живі щити». Заборонено застосовувати катування, тілесні покарання, каліцтво, глум над людською гідністю, колективні покарання та покарання без належного судового рішення;

2) захищені об'єкти: заборонено знищувати, виводити або доводити до непридатності об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення. Заборонено грабувати майно цивільного населення. Заборонено завдавати масштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу;

3) захист медичних місій: розпізнавальні емблеми Червоного Хреста повинні користуватися повагою за будь-яких обставин. Заборонено вчиняти будь-які дії, направлені на применшення поваги та захисту по відношенню до них. Медичні установи, персонал, обладнання та санітарно-транспортні засоби повинні користуватися повагою та захистом за будь-яких обставин;

4) ведення воєнних дій: цивільні об'єкти та цивільні особи не повинні бути об'єктами нападу. Необхідно вжити всіх можливих запобіжних заходів при визначенні того, чи є особа або об'єкт цивільними. У разі сумнівів слід вважати, що особа або об'єкт захищені від безпосереднього нападу. Невибіркові напади заборонені.

Атаки, які ймовірно можуть спричинити випадкові втрати серед цивільного населення або шкоду цивільним об'єктам, не повинні бути надмірними по відношенню до очікуваної конкретної та безпосередньої воєнної переваги. Заборонено вбивати чи ранити комбатанта (особа зі складу збройних сил, яка бере участь у збройному конфлікті), який знаходиться під твоїм контролем, нездатний захистити себе або чітко висловив намір здатися. Необхідно вжити всіх можливих запобіжних заходів для захисту підконтрольного цивільного населення та цивільних об'єктів від наслідків нападів. [4, с.10].

За своєю сутністю МГП у цілому, кожна його норма є компромісом між двома протилежностями: гуманністю і військовою необхідністю.

Принцип військової необхідності допускає застосування сили в межах, необхідних для досягнення законної мети збройного конфлікту. Принцип гуманності забороняє заподіяння страждань і ушкоджень або заподіяння шкоди, які не є необхідними для досягнення законної мети збройного конфлікту.

Тільки в результаті цього компромісу стає можливим існування МГП як правил поведінки, які зобов'язують сторони збройного конфлікту. Ці два принципи лежать в основі МГП, яке по суті є результатом єдності і боротьби цих принципів, які регулюють ведення збройного конфлікту. Ці два принципи формують всі норми МГП. Даний компроміс виникає в процесі складного і тривалого процесу міжнародного законотворення, в основі якої лежить узгодження воль держав. Саме держави створюють норми, і їх воля знаходить відображення у конкретній нормі міжнародної конвенції або міжнародно-правового звичаю, а змістом цієї норми є правило поведінки в умовах збройного конфлікту, причому правило по своїй суті відображає компроміс між двома принципами – гуманності і військової необхідності. Цей компроміс може зміщуватися в різні періоди історії, в силу волевиявлення держав.

По суті, МГП стоїть на варті людяності, є відображенням принципу гуманності в кожній своїй нормі, проте в тих межах, які встановили держави, обмежуючи військову необхідність. Будь-який дисбаланс між цими двома принципами робить або неможливим війну, або веде до тотальної війни, забороненої міжнародним правом[4, с.14].

Війна без обмежень – це свавілля, і МГП обмежує це свавілля на користь гуманності. Як зазначено в Картці військовослужбовця: «Під час збройного конфлікту норми гуманності повинні дотримуватись навіть щодо ворога. Ці норми містяться у міжнародному гуманітарному праві (головним чином, у чотирьох Женевських Конвенціях та Додаткових Протоколах до них).»

Загалом, сутність МГП – забезпечити захист жертв війни. Будь-які дії, кваліфікації, принципи, норми МГП повинні інтерпретуватись виключно через цей імператив МГП. Спроба використання норм, положень МГП в інших цілях незначна і неправомірна, і суперечить головній меті МГП. Часто існують спроби зробити самодостатньою кваліфікацію збройного конфлікту, перевести кваліфікацію збройного конфлікту (міжнародний/неміжнародний) у рамках МГП у політико-правову площину[4, с. 11].

Кваліфікація збройного конфлікту в рамках МГП необхідна в тій мірі, в якій вона забезпечує досягнення головної мети МГП – захист жертв війни. У ряді випадків для фактичного захисту жертв війни доцільно обмежуватися констатацією факту наявності збройного конфлікту і застосовувати максимально можливий до даної конкретної ситуації обсяг норм МГП.

Застосовувати МГП зобов'язані всі сторони збройного конфлікту – і агресор, і жертва агресії. Агресія становить самостійний склад міжнародного злочину, і її кваліфікація ніяк не пов'язана з обов'язком агресора дотримуватися МГП. І навпаки, агресія не є виправданням для жертви агресії для недотримання МГП.

Важливим принципом застосування МГП є відсутність взаємності. Тобто, в разі порушення МГП супротивником, сторона не має права відмовитись від виконання МГП.

Певні види серйозних порушень МГП створюють самостійний склад міжнародного злочину – воєнні злочини. Невизнання стороною наявності збройного конфлікту, його інша кваліфікація, як наприклад антитерористична операція, окупація при фактичній наявності ознак також не звільняють сторону від необхідності дотримання МГП [11, с. 3].

Таким чином, основним завданням МГП є забезпечення максимально можливого під час збройного конфлікту захист всіх осіб, які не воюють чи перестали воювати (через захоплення в полон, добровільну відмову, хворобу чи поранення).

Зростання конфліктності у сучасному світі та способи їх припинення дають підстави для висновку, що в даний період ймовірною формою вирішення територіальних, соціальних, економічних, національно-етнічних, ідеологічних, релігійних, культурних та інших протиріч залишиться застосування військової сили

В цій ситуації проблеми зміцнення воєнної безпеки України, участь нашої держави у світовій системі збереження миру як завдання воєнної організації України (далі: воєнна організація держави – ВОД), передбачають розробку і застосування на практиці нових підходів до запобігання та врегулювання воєнних конфліктів. (Воєнна організація держави є охопленою єдиним керівництвом сукупність військових формувань, промислових, воєнно-наукових, військово-навчальних і забезпечувальних структур та органів управління ними, яка створює належні умови для збройного захисту національних інтересів держави від зовнішніх і внутрішніх воєнних загроз) [2, с. 48].

Готовність виділити певні військові контингенти до складу сил ООН для проведення, згідно з рішенням Ради Безпеки, воєнних (миротворчих) дій задля припинення агресії окремих держав чи груп держав, а також підтримання миру і безпеки в різних регіонах світу, передбачена Воєнною доктриною України.

Оцінка характеру воєнних конфліктів, до вирішення яких залучається ВОД, з'ясування причин і джерел їх виникнення,

окреслення етапів їх перебігу є першочерговим завданням для визначення умов запобігання і врегулювання цих конфліктів воєнно-політичними засобами. Саме тому науково обґрунтована типологія та класифікація воєнних конфліктів набуває принципового значення.

Типологія - це один з найважливіших засобів та прийомів теоретичного аналізу воєнного конфлікту. Сенс її полягає в тому, що, розглядаючи воєнний конфлікт багатосторонньо, у різних аспектах, вона дозволяє об'єктивно оцінити його, найповніше зрозуміти його специфіку. Водночас типологічний аналіз дає можливість окреслити загальні й істотні характеристики, ознаки, сторони воєнного конфлікту, визначити його місце і вплив на сучасний світ.

Типологічний і класифікаційний аналіз – поширені дослідницькі методи, що застосовуються вітчизняними і зарубіжними вченими для пізнання конфліктів. Головними розбіжностями в їхніх підходах є вибір різних критеріїв для аналізу. Типологічна процедура, як певне узагальнення, використовується у вигляді класифікації воєнних конфліктів [5, с. 38].

Відповідно до цього, війни розрізняються за історичними типами. Відтак, у марксистсько-ленінській воєнній історії прийнято вирізняти війни періодів рабовласництва, феодалізму, капіталізму та сучасної епохи. Типи воєн, згідно з цією класифікацією, визначаються соціально-політичними протиріччями кожної епохи. Концепція вирізняє такі основні типи воєн: війни між державами двох протилежних суспільних систем; громадянські війни між пролетаріатом і буржуазією – війни між народами та монополіями; війни між імперіалістичними державами і народами, що борються за свою незалежність; війни між імперіалістичними державами. За соціально-класовою спрямованістю усі війни поділяються на два роди – справедливі і несправедливі. На цій основі здійснювалась класифікація воєнних конфліктів за історичними епохами та соціально-політичним змістом.

Однак, не заперечуючи правомірності такої типології, необхідно визначити вади цього підходу при дослідженні сучасних воєнних

конфліктів. По-перше, такі підстави були істотними для воєн минулих епох. По-друге, однобічність цієї типології полягає в тому, що обмежено розглядається лише одна з форм воєнного конфлікту – війна, тоді як нині домінуючими стають інші його форми. По-третє, вада такої типології полягає і в тому, що вона спирається тільки на класовий характер воєнного конфлікту, не враховуючи інших соціальних суб'єктів [10, с. 2].

Інший підхід до класифікації війн і воєнних конфліктів застосовують воєнні експерти США і НАТО. Вони звертають увагу насамперед на воєнно-стратегічні та воєнно-технічні аспекти, поділяючи війни за масштабами і засобами застосування на: загальні ядерні; загальні звичайні; ядерні війни на театрі воєнних дій; звичайні війни на театрі воєнних дій.

При реалізації своєї стратегії глобального домінування, зіткнувшись із конфліктами нижчого рівня, ніж глобальні війни, американські вчені розробили концепцію воєнних конфліктів різної інтенсивності, в якій розглядається весь їх спектр – від «незначних» до глобальної війни. При цьому, війна з використанням ядерної та інших видів зброї масового ураження, а також загальна війна на театрі воєнних дій визначаються як воєнний конфлікт високої інтенсивності. Інші війни, що проводяться з обмеженими цілями, належать до конфліктів середньої інтенсивності.

Решта акцій, від воєнних до психологічних, об'єднуються в конфлікти низької інтенсивності. Критерієм справедливості вважається прийняття рішення на ведення війни законною владою, якщо при цьому немає інших засобів досягнення політичних цілей. Вивчення воєнних конфліктів на основі їх інтенсивності дозволяє планувати необхідні заходи щодо своєчасного реагування на них ще на етапі їх зародження. При цьому втрачається зміст протиріччя, яке сторони прагнуть розв'язати, нівелюється інформація про цілі та інші характеристики, що складають соціально-політичні ознаки війни.

Великі збройні конфлікти поділяються на міждержавні збройні конфлікти (Ерitreя – Ефіопія) та внутрішні збройні конфлікти

(автономний край Косово та Метохія в складі Республіки Сербія). Останні, у свою чергу, поділяються на конфлікти з іноземним військовим втручанням (Демократична Республіка Конго, Сьєрра-Леоне, Східний Тимор в Індонезії) та конфлікти без такого втручання [6] (Ангола, з грудня 1998 р.; Афганістан, 1992 – 2001 рр.; Ліван). Недоліком цієї класифікації є те, що дослідники предмет конфлікту визначають на основі двох підстав – боротьби за території чи боротьби за владу[2, с. 49].

Питання типології і класифікації воєнних конфліктів перебувають у центрі уваги й українських фахівців. Ґрунтовну класифікацію воєнних конфліктів на підставі сукупності найістотніших показників, що визначають їх характер, здійснив Г. Костенко. За його методологією, показники класифікації формуються з урахуванням спільності їх однорідних істотних ознак – правових, культурних, соціально-політичних, стратегічних та якісних. Новизна запропонованої Г. Костенком методології дозволяє перейти від систематизації агресій до класифікації збройних конфліктів.

Значний внесок у вирішення проблеми типології та класифікації зробив Г. Перепелиця. Обравши за мету пошук і розробку специфічних критеріїв типології воєнно-політичного конфлікту, визначення рівня їх узагальнення з урахуванням усіх його головних аспектів, дослідник запропонував новий підхід до розв'язання цієї проблеми: розмежування формальної та змістової класифікації воєнно-політичних конфліктів [5, с. 38].

Для воєнного конфлікту найбільш загальною ознакою є, насамперед, протиріччя. Воно, з одного боку, визначає всі зв'язки і риси воєнного конфлікту, з іншого – певну систему відносин. Характер протиріччя залежить від сторін, що його утворюють. Тип сторін визначається природою основних складових її суб'єктів. Ними, як відомо, виступають соціальна група, соціальна верства, держава, воєнно-політичний блок держав, суспільство. Усі ці суб'єкти відрізняються ступенем своєї організації, утворюючи вертикальну структуру. Ієрархія відносин між суб'єктами подана таким чином, що

суб'єкт нижчого рівня входить до складу суб'єктів вищого рівня. Водночас кожен суб'єкт може діяти як у складі суб'єкта вищого рівня організації, так і самостійно. Кожен суб'єкт воєнного конфлікту, незалежно від його рівня, може бути одночасно включеним до чотирьох типів структурних відносин: внутрішніх, зовнішніх, вертикальних, горизонтальних.

Отже, за типом суб'єктів, рівнем їх організації і структурою відносин воєнні конфлікти утворюють чотири типи: внутрішньогоризонтальні, внутрішньовертикальні, зовнішньогоризонтальні, зовнішньовертикальні [10, с. 5].

До внутрішньогоризонтальних належать конфлікти між соціальними групами одного рівня всередині певних соціальних верств, держави або суспільства в цілому.

До внутрішньовертикальних належать конфлікти між суб'єктами різного рівня всередині спільної соціальної організації, між групою й соціальними верствами в країні, між групою й державою всередині країни, між соціальними верствами й державою всередині країни, між воєнно-політичним блоком і державою – членом блоку.

Зовнішньогоризонтальні воєнні конфлікти відрізняються від внутрішніх тим, що учасниками їх є суб'єкти однакового рівня, які, проте, належать до різних соціальних систем. Це конфлікти між соціальними групами, що належать до різних соціальних верств; конфлікти між соціальними верствами в різних державах; конфлікти між державами, що належать до різних воєнно-політичних блоків або тими, що до них не приєдналися.

Зовнішньогоризонтальні воєнні конфлікти розгортаються на різних соціальних рівнях (соціальні групи, соціальні верстви, держави, коаліції держав). Вони взаємозалежні і розвиваються шляхом ескалації й деескалації.

До них належать конфлікти між суб'єктами різного соціального рівня: між соціальними групами однієї держави і соціальними верствами іншої, між соціальними групами й іноземними державами, між соціальними верствами й іноземними державами. Така ситуація

характерна для воєнного конфлікту між Таджикистаном і фундаменталістськи налаштованими ісламськими верствами Афганістану.

Підставами для виникнення протиріччя можуть бути різні предмети, на основі яких, за твердженням Г. Перепелиці, необхідно виокремити шість предметних типів воєнних конфліктів: територіальний, соціальний, економічний, державно-інституційний, ідеологічний, культурний [5, с. 38].

Предметом територіального типу є панування над певною зоною географічного простору чи території. До нього слід віднести воєнні конфлікти на території республік колишньої СФРЮ, в Придністровському регіоні Республіки Молдова, в Лівані, між Еритреєю та Ефіопією. Джерелом соціального типу конфлікту є зростання переваги одних соціальних верств та груп над іншими.

Економічний тип конфлікту виникає через претензії на володіння економічними, природними ресурсами і матеріальними цінностями (громадянська війна в Анголі). Особливість державно-інституційного типу воєнного конфлікту (Демократична Республіка Конго, Східний Тимор – Індонезія) полягає в тому, що його предметом є державні інститути й апарат, який реалізує політичну владу.

Ідеологічний тип конфлікту може виникати на релігійній, расовій, етнічній основі. Його предметом є різні ідеологічні цінності, що сповідаються певною соціальною верствою чи групою і використовуються в системі політичної влади (Боснія і Герцеговина, Македонія, автономний край Косово та Метохія в складі Республіки Сербія). Зіткнення соціальних верств і народів, що належать до різних культур, породжує культурний тип конфлікту. Він спрямовується на стримування чи нав'язування чужих мов і культур, які відрізняються своїми ідеалами й способом життя (республіки колишньої СФРЮ) [2, с. 56].

Враховуючи динамічний розвиток інформатизації світової спільноти, доцільно виокремити предметний тип воєнних конфліктів майбутнього – інформаційний, де предметом є інформація, яка, на

відміну від інших ресурсів, придатна для багаторазового використання численними користувачами.

Принцип багатосторонності дозволяє класифікувати якісні риси цілей і способів конфлікту та їх кількісні показники – масштабність цілей і засобів застосування. За цим критерієм воєнні конфлікти розподіляється на два види: тотальні і обмежені.

Конфлікти, для врегулювання яких залучаються складові ВОД, мають переважно обмежений характер. Конфліктна діяльність і конфліктні відносини, що виникають при цьому, зумовлюють особливості перебігу воєнного конфлікту, найважливішими характеристиками яких є: види воєнних дій, форми прояву та форми перебігу конфлікту, масштаб, інтенсивність, наслідки конфлікту.

Залежно від виду воєнних дій, конфлікти поділяють на: наступальні, оборонні, маневрені, позиційні [2, с. 48].

Всебічна класифікація воєнного конфлікту пов'язана з виокремленням його основних форм прояву й існування. Форма прояву характеризує ступінь видимості конфліктів, що відбуваються, а форма існування наголошує на особливостях способу взаємодії протиборчих сторін.

Форми прояву воєнних конфліктів визначаються методами використання військової сили, згідно з якими вони бувають прихованими і явними. Всі воєнні конфлікти, для врегулювання яких залучаються складові ВОД, за своєю формою є явними.

Важливою характеристикою воєнного конфлікту є його інтенсивність. Критеріями інтенсивності є якісні параметри зброї, що застосовується, кількість втрат і рівень руйнувань, кількість задіяного особового складу і використаних ресурсів, темпи вирішення поставлених завдань, часові рамки конфлікту. Відповідно до цих критеріїв, воєнні конфлікти поділяються на конфлікти високої, середньої (Афганістан у 1992 – 2001 роках, Ангола, республіки колишньої СФРЮ, Еритрея – Ефіопія) і низької інтенсивності (Абхазія, Придністровський регіон Республіки Молдова, Східний Тимор в Індонезії) [2, с. 55].

Таким чином, типологічний аналіз засвідчує, що воєнний конфлікт проявляється через його формальну і змістову класифікації і з плином часу може змінюватися. Якісне поєднання різних елементів у змісті воєнного конфлікту обумовлює різні форми його існування. Перевага тих чи інших конфліктів залежить від конкретної політичної мети протиборчих сторін, їх економічних і військово-технічних відносин, розміщення та співвідношення політичних сил, внутрішньополітичної ситуації і міжнародної обстановки, стану розвитку військової сили

Підсумовуючи наведене, варто зазначити, що навіть мінімальний аналіз сучасних збройних конфліктів дає можливість стверджувати, що в умовах глобалізації конфлікти створюють суттєву загрозу людству, вони здатні до швидкого розширення, перетворення на великомасштабні війни з усіма трагічними наслідками. Практика доводить, що розвиток і активізація збройних конфліктів залежать від чималої частки чинників, зокрема: конфлікт виникає як продовження давнього конфлікту; нестабільна політична система; нерівномірний розподіл грошових коштів та бідність; опір авторитарним або деспотичним правителям й антидемократичному режиму; порушення чи ігнорування прав людини і громадських свобод; мілітаризація держави і суспільства, вільний доступ до зброї; порушення прав національних, етнічних і релігійних груп у державі; сепаратистські тенденції, спрямовані на руйнування цілісності держави. Вивчення сучасних збройних конфліктів, їх причин виникнення і розвитку у зв'язку із глобальними політичними процесами є актуальним і займає важливе місце в системі сучасних міжнародних відносин. Зокрема, знаючи історію виникнення збройних конфліктів, їх природу, фази і види можна спрогнозувати виникнення нових конфліктів. Важливим для подальших наукових досліджень є вивчення впливу політичних сил різних держав на розвиток збройних конфліктів, дослідження проблеми найманства (діяльність приватних військових компаній) як однієї з складових збройних конфліктів сучасності.

Всі, хто наразі працює у сфері захисту прав людини під час збройних конфліктів, щодня мають справу з такими завданнями. На жаль, у більшості випадків ці практичні працівники не отримували спеціальної підготовки з проблематики МГП. У кращому випадку вони безпосередньо «навчалися на роботі», у гіршому – працюють з дефіцитом знань. Наразі кожен, хто має намір стати до лав урядових і неурядових гуманітарних організацій, правоохоронних органів, працювати у військовій та правозахисній сферах, журналістиці тощо повинен мати базові знання з МГП, розуміти їх взаємодоповнюваність, вміти кваліфікувати сучасні збройні конфлікти та визначати застосовні норми тієї чи іншої галузі при кваліфікації ситуації. Особливої актуальності ці знання на сьогодні набули в Україні, яка з 2014 р. перебуває у збройному конфлікті з Російською Федерацією.

Правове регулювання, яке застосовується в разі збройних конфліктів та війн являє собою сукупність правових принципів і норм, що регулюють відносини між воюючими та нейтральними державами. За допомогою правового регулювання збройних конфліктів і війн здійснюється вплив на воюючі держави, а також на всі категорії учасників збройних конфліктів і війн, характеризуються види цих явищ та дається їм правова оцінка.

Дослідження сучасних збройно-політичних конфліктів дозволяє систематизувати їхні основні особливості. Сучасні конфлікти характеризуються асиметричністю, локальністю, різкими переходами від деескалації до ескалації, важко піддаються управлінню. Все частіше прямими учасниками збройно-політичних конфліктів виступають не тільки держави в єдності їхніх інститутів, а різні соціальні спільноти, політичні, економічні, кримінальні організації. Одночасно відбувається інтернаціоналізація конфліктів, зростає коло держав, національних інтересів яких вони торкаються. Причини сучасних конфліктів майже завжди мають змішаний характер. В більшості конфліктів явно визначений агресор, котрий виступає за застосування засобів збройної боротьби для вирішення політичних протиріч і якому, як правило, й вдається здобути перемогу. Усе

активніше в конфліктах застосовуються нові види озброєнь (інформаційна, високоточна зброя). Прослідковується тенденція до зникнення прямих кровопролитних масових сухопутних зіткнень, адже продовжується конструювання нової парадигми збройної боротьби, яка ставить на перше місце не збройне зіткнення на полі бою, а позбавлення збройних сил супротивника тилової інфраструктури.

В умовах непростой економічної і соціально-політичної ситуації всередині держави, однією з найважливіших умов забезпечення національної безпеки та реалізації стратегічної мети зовнішньої політики України є її активна участь у врегулюванні сучасних конфліктів на основі мандату ООН. Особливо активну участь Україна повинна брати у врегулюванні конфліктів на території СНД, що дозволяє їй одночасно вирішити дві важливі проблеми: по-перше - підтримка стабільності периметру своїх кордонів, адже існує ризик поширення збройних зіткнень на територію України, напливу біженців, контрабанди зброї; по-друге - можливість послабити вплив Росії на країни Співдружності і їхню політичну орієнтацію.

Враховуючи наявні слабкості в миротворчій діяльності України, відсутність систематизованої теорії в цій сфері, буде доцільним розробити й прийняти Концепцію миротворчості України. Необхідно часткове оновлення Концепції національної безпеки України і Військової доктрини України. В цих документах варто не просто констатувати наявність загроз національній безпеці України, але й, узагальнивши досвід провідних країн світу з питань об'єднання зусиль усіх інститутів політичної системи для підвищення ефективності боротьби з загрозами виникнення збройно-політичних конфліктів, визначити реальну стратегію їхнього запобігання й протидії[1, с. 28].

Список використаних джерел:

1. Батрименко О. В. Особливості сучасних збройно-політичних конфліктів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». К., 2006. С. 27- 28

2. Костин Н. А. Общие основы теории информационной борьбы // Военная мысль, 1997, №3. С. 44 – 50.

3. Лещенко О.Я. Трансформація системи цивільного захисту України в умовах сучасних воєнно-політичних конфліктів гібридного типу // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: «Політологія». 2017. № 5.-С. 72-84.

4. Міжнародне гуманітарне право. Посібник / за ред. Т.Р. Короткого. Київ-Одеса: Українська гельсінська спілка з прав людини, Фенікс, 2016. – 2017. 145с.

5. Перепелиця Г. М. Воєнно-політичний конфлікт: методологія дослідження та врегулювання: Автореф. дис.. д-ра політ, наук: 23.00. 02 / Інст. держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України. К., 1996. 38 с.

6. Поняття війни та збройного конфлікту : веб-сайт. URL: https://pidru4niki.com/1393051846768/pravo/ponyattya_viyuni_zbroynogo_konfliktu

7. СІПРІ 2000: Щорічник: озброєння, роззброєння та міжнародна безпека: Пер. з англ. / Стокгольм. міжнар. ін-т дослідж. миру. Укр. центр екон. і політ. дослідж. ім. О. Разумкова: Редкол.: А. Гриценко (голов. ред.) та ін. К.; Заповіт, 2001. 668 с.

8. СІПРІ 2013: озброєння, роззброєння та міжнародна безпека: щорічник: Стокгольм. міжнар. ін-т дослідження миру; Укр. центр екон. і політ. досліджень ім. О. Разумкова. К.: Заповіт, 2014. 520 с.

9. Стрельцов Є.Л. До питання про сутність та види міжнародних конфліктів / Є.Л. Стрельцов. // Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»: Зб. наук. пр. К.: НАУ, 2014. № 4 (33) С. 133–137.

10. Шаравов І. До питання про інформаційну війну та інформаційну зброю // ЗВО, 2000, №10. С. 2 – 5.

11. Шкідченко В. П. Деякі шляхи подальшого розвитку нормативно-правової бази забезпечення воєнної безпеки України // Наука і оборона. 2000. №3. С. 3 — 10.

Травінський Станіслав Андрійович,
ліцеїст 11 класу
Прикарпатського військово-спортивного ліцею-інтернату
Івано-Франківської обласної ради
Науковий керівник: вчитель правознавства
Прикарпатського військово-спортивного ліцею-інтернату
Івано-Франківської обласної ради
Краюшкіна Надія Юріївна

Шляхи вирішення збройних конфліктів (міжнародно- правові та вітчизняні аспекти)

Розвиток цивілізації й усвідомлення людством взаємозалежності і взаємопов'язаності сучасного світу не змогли виключити війни і збройних конфліктів як засобів силового вирішення міждержавних, релігійних, етнічних та інших протиріч. Процес всебічного осмислення таких складних соціально-політичних явищ як війна, військовий конфлікт та збройний конфлікт, триває вже не одну сотню років. Дослідження цього процесу є традиційним у науці та практиці міжнародного права, про що свідчать значний інтерес та особлива увага провідних та видатних науковців і філософів. Та незважаючи на це, вихід з конфліктних ситуацій за допомогою зброї, як не прикро це констатувати, залишається рисою сучасної епохи.

За останні роки кількість активних збройних конфліктів значно зросла, проте не дивлячись на значні спроби проведення кодифікації звичаїв та законів війни, а також об'ємні наукові напрацювання з цього приводу, сучасне гуманітарне право не в змозі остаточно вирішити всі спірні питання стосовно збройних конфліктів. Тому визначення чітких ознак, характеру, виду збройного конфлікту, а також його правова оцінка – є надзвичайно важливими елементами, які займають провідне місце у процесі виявлення норм, що підлягають застосуванню в умовах того чи іншого збройного конфлікту, що, в свою чергу, є ключовим не тільки для заповнення прогалін у міжнародному гуманітарному праві,

а й для ефективного захисту жертв конфліктів. Саме тому тематика права збройних конфліктів викликає особливий інтерес.

Збройні конфлікти створюють значну загрозу людству внаслідок можливого розширення кількості учасників в умовах глобалізації, розвитку екологічних катастроф, негативних гуманітарних наслідків, пов'язаних із зростанням кількості біженців. Проблема збройних конфліктів є актуальною і займає важливе місце в системі сучасних міжнародних відносин. Сьогодні на зміну міждержавним прийшли внутрішні конфлікти, однак зміна характеру конфліктів не означає зниження їхнього міжнародного впливу. Унаслідок процесів глобалізації й тих проблем, які приховують у собі конфлікти кінця ХХ – початку ХХІ ст., появи великої кількості біженців в інших країнах, а також залучення до їхнього врегулювання багатьох держав і міжнародних організацій, внутрішньодержавні конфлікти набувають міжнародного характеру. Практика показує, що особливою рисою сучасних збройних конфліктів є посилення ролі зовнішніх сил та їх вплив на перебіг конфліктів, зокрема, стали сприятливішими умови для втручання у збройні конфлікти міжнародних організацій і окремих держав.

Необхідність удосконалення теоретичних положень збройного конфлікту спричинене і складною внутрішньою ситуацією в нашій країні, і неточністю визначення та різнобічністю думок щодо цього поняття загалом у науці. Збройний конфлікт як складне соціально-політичне явище завжди зумовлював всебічне його осмислення суспільством.

Проблема збройних конфліктів та шляхів їх вирішення завжди була предметом дискусій вітчизняних та іноземних науковців. Збройні конфлікти, що існують сьогодні, безперечно, зумовлюють нові суперечливі запитання, які вимагають уточнення, вирішення та пояснення.

Велика кількість минулих та нині існуючих збройних конфліктів породжує необхідність у всебічному і адекватному аналізі цих вкрай складних соціально-політичних явищ. Перш за все, необхідно

визначитись із поняттям «збройний конфлікт», його основними ознаками та видами, які існують у міжнародному гуманітарному праві.

На сьогоднішній день міжнародне гуманітарне право розрізняє два різновиди збройних конфліктів: міжнародні збройні конфлікти і збройні конфлікти не міжнародного характеру.

Відповідно до положень Женевської конвенції 1949 року, міжнародними збройними конфліктами визнаються такі конфлікти, у яких один суб'єкт міжнародного права застосовує збройну силу проти іншого суб'єкта. Таким чином, сторонами в міжнародному збройному конфлікті можуть бути: держави; нації і народи, що борються за свою незалежність [4, с.19]

Відповідно до ст. 1 Додаткового протоколу I міжнародними є також збройні конфлікти, у яких народи ведуть боротьбу проти колоніального панування й іноземної окупації та проти расистських режимів, здійснюючи своє право на самовизначення. [1]

Збройні конфлікти не міжнародного характеру – це всі конфлікти, що не підпадають під дію ст. 1 Додаткового протоколу I, які відбуваються на території будь-якої держави «між її збройними силами або іншими організованими озброєними групами, що перебувають під відповідним командуванням, здійснюють такий контроль над частиною її території, що дозволяє їм здійснювати безперервні й узгоджені воєнні дії і застосовувати положення Протоколу II» [4, с.20].

С. Я. Безкоровайний зазначає [5], що збройний конфлікт не міжнародного характеру відрізняється від міжнародного збройного конфлікту такими ознаками: а) наявністю ворожих організованих дій між протиборчими силами тієї самої держави; б) фактичною участю в бойових діях збройних сил протиборчих сторін, включаючи поліцейські підрозділи; в) застосуванням зброї; г) колективним характером виступів (окремі антиурядові виступи, випадки порушення конституційного ладу в країні, виникнення обстановки внутрішньої напруженості не належать до категорії збройного конфлікту не міжнародного характеру); г) певним ступенем організованості

повстанців і наявністю органів, відповідальних за їхні дії; д) володінням частиною території відповідної держави, контроль над нею; е) невеликою тривалістю і безперервністю збройного конфлікту.

Слід зазначити, що до збройних конфліктів не міжнародного характеру варто відносити всі громадянські війни і внутрішні конфлікти, що виникають із спроб державних переворотів та ін. Ці конфлікти відрізняють від міжнародних конфліктів насамперед тим, що в останніх обидві воюючі сторони є суб'єктами міжнародного права, тоді як у громадянській війні воюючою стороною називається лише центральний уряд [4, с.20].

Тобто можна зробити висновок, що коли створювались Гаазькі, Женевські конвенції та інші документи у сфері міжнародного гуманітарного права, міжнародні конфлікти було достатньо просто пояснити та передбачити. Збройний конфлікт міг бути або внутрішнім, тобто збройне протистояння здійснювалось між громадянами однієї країни, або міжнародним, коли збройне протистояння відбувалось між громадянами різних держав.

Однак в сучасному світі військовий конфлікт може мати одночасно ознаки як внутрішнього, так і міжнародного збройного конфлікту. Наприклад, конфлікт, який відбувається сьогодні на сході України, за зовнішніми ознаками нібито можна віднести до внутрішнього конфлікту. За ознаками, які формально дозволяють віднести його до внутрішнього є те, що він відбувається в межах території України, а його учасниками є урядові війська з одного боку та незаконні збройні формування – з іншого боку. Тобто в даному випадку немає прямого збройного протистояння між військами двох різних держав. Разом з тим постійна військова підтримка Російською Федерацією незаконних збройних формувань та засилання на територію України озброєних найманців може вказувати, що даний збройний конфлікт має міжнародний характер [6, с.183].

Підсумовуючи вищевикладене, приходимо до висновку, що проблема класифікації збройних конфліктів на міжнародні та не міжнародні породжує чимало теоретичних і практичних питань,

пов'язаних із поширенням на них норм міжнародного права. Тому доцільно виробити одноманітні підходи до вирішення цієї проблеми з метою забезпечення ефективного захисту прав воюючих сторін і цивільного населення під час збройних конфліктів.

Незважаючи на те, що галузь сучасного міжнародного права, яка регулює відносини держав у період збройних конфліктів, у своєму теперішньому стані виникла нещодавно, вона має довгу історію. Її історичні корені лежать дуже глибоко, тому що закони і звичаї війни такі ж давні, як і сама війна, а війна така ж давня, як життя на землі.

Загальноновизнано, що війна - найжорстокіший і варварський спосіб вирішення міждержавних спорів. Тому ще зі стародавніх часів народи почали здійснювати спроби внесення елементів гуманізму під час веденні воєн, що втілювалося в законах і звичаях війни. Так, за староіндійськими Законами Ману вважалося неприпустимим під час війни вбивати старих, дітей і жінок, а також парламентарів, осіб, що здалися в полон, і поранених. Не підлягали захопленню і знищенню храми та інші культові споруди і їх хранителі.

В указі для військового командування 1386 р. король Англії Річард II встановлював відповідальність за неналежну поведінку під час проведення воєнних дій. Каралося смертю насильство над некомбатантами того часу (під ними розумілися жінки і незброєні священники), спалювання будинків й осквернення церков. Принципи подібної відповідальності вносилися в укази угорського короля Фердинанда в 1526 році, імператора Максиміліана II в 1570 році і короля Швеції в 1621 року Стаття 100 Військового статуту, затвердженого Густавом II Адольфусом, встановлювала, зокрема, що ніхто не повинен «тиранити над будь-якими священнослужителями, старими людьми, чоловіками або жінками, божевільними і дітьми».

З удосконаленням засобів і методів ведення воєнних дій виникла необхідність розроблення й ухвалення міжнародно-правових актів, що регламентують правила війни. До перших таких актів належать Женевська конвенція про захист поранених і хворих під час війни 1864 року, Петербурзька декларація про скасування застосування

вибухових та запалювальних куль 1868 року 2 та 13 Гаазьких конвенцій про закони і звичаї війни 1899 і 1907 років (Про закони і звичаї суходільної війни, Про відкриття воєнних дій, Про права й обов'язки нейтральних держав і осіб у разі сухопутної війни, Про установаку автоматичних контактних підводних мін, Про бомбардування морськими силами під час війни).

Велике значення в розвитку міжнародного права зіграли Гаазькі конференції миру. Саме на них були розроблені основні норми міжнародного гуманітарного права, які закріплено в Гаазьких конвенції і деклараціях 1899 і 1907 років.

Друга світова війна призвела до небачених раніше кровопролиття, горя і страждань, що зумовило гостру необхідність вдосконалення законів і звичаїв війни. В 1949 році було прийнято чотири Женевські конвенції про захист жертв війни: про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях; про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії зі складу збройних сил на морі; про поводження з військовополоненими; про захист цивільного населення під час війни. Ці конвенції на основі досвіду Другої світової війни визначили правовий режим цивільного населення в районах міжнародних збройних конфліктів, визнали за партизанами статус воюючої сторони (комбатантів), заборонили знищення приватної власності, державного і громадського майна, не зумовлене воєнною необхідністю.

У 1977 році до Женевських конвенцій 1949 року були прийнято два додаткові протоколи. Протокол I стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, а Протокол II спрямований на захист жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру. [1, 2]

Важливими міжнародними угодами в цій сфері також є: Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р.; Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) та токсичної зброї та про їх знищення 1972 року; Конвенція про заборону воєнного або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне

середовище 1977 року; Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію, 1981 року і три протоколи до неї; Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та її знищення 1993 року.

Важливу роль у справі обмеження і заборони недозволених методів ведення війни відіграють статuti Міжнародних воєнних трибуналів у Нюрнберзі і Токіо 1945 року та Конвенція про незастосовність строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства 1968 року.

Таким чином, можна дійти висновку, що право збройних конфліктів пройшло значний шлях свого формування, здобутком якого є велика кількість норм, що регламентують суспільні відносини в період збройних конфліктів. Однак на даний час форми і методи сучасних збройних конфліктів набули нових рис і характеристик, що, в свою чергу, зумовлює необхідність ухвалення нових норм міжнародного права, які б були пристосовані до сучасності. Особливе значення має питання про застосування нових засобів ведення війни, у тому числі і термоядерної зброї, променевої (для впливу на людський організм), інфразвукової (для поразки внутрішніх органів людини), генетичної (для негативного впливу на механізм спадкоємності), психотропної (для впливу на психіку людей) зброї і подібних їм видів і засобів. Хоча ці види зброї, за винятком термоядерної, знаходяться в даний час тільки на стадії розроблення, проте питання про недопущення їхнього використання є насущною міжнародно-правовою проблемою.

Сьогодні ми є свідками численних збройних конфліктів, кількість яких щодня збільшується. Важко знайти регіон планети без потенційно можливого або активnodіючого збройного конфлікту. Абхазія, Нагірний Карабах, Придністров'я, Таджикистан, Боснія і Герцеговина, Ліберія, Сомалі, Гватемала, Нікарагуа, Афганістан, Камбоджа, Чечня, Руанда, Косово, Ангола, на жаль, і Україна – всі ці назви викликають

у свідомості людини незмірні страждання жертв збройних конфліктів, які нещодавно завершилися або тривають і сьогодні.

Запобігання та припинення міжнаціональних конфліктів є дуже складним та непростим завданням. Тому вчені, теоретики права, політики та дипломати почали замислюватися над правомірністю і можливостями застосування різних засобів міжнародного впливу на врегулювання міжнаціональних збройних конфліктів, серед яких розглядаються: посередницька участь (включаючи суди), дипломатичні переговори, економічний тиск, гуманітарна інтервенція та військово-силове попередження ескалації конфлікту. Зазвичай, у ролі посередників у врегулюванні міжнаціональних збройних конфліктах виступають міжнародні організації: ООН, ОБСЄ, Рада Європи та інші міжнародні гуманітарні організації, а також найбільш економічно розвинені та політично впливові країни світу.

Ще понад століття тому людство намагалося різними шляхами регулювати правила поведінки у збройних конфліктах, внаслідок чого з'явилася система відповідальності за порушення законів та звичаїв війни, поведінки військових та інше. Про це свідчать, згадувані у попередньому розділі твору, загальновідомі Гаазькі конвенції – міжнародні конвенції про закони і звичаї війни, та Женевські угоди, що були створені у минулому столітті.

Щодо міжнародно-правової регламентації питання міжнародної колективної безпеки, як зафіксовано в ст.1 Гаазької Конвенції про мирне врегулювання міжнародних спорів від 18 жовтня 1907 року, міжнародна безпека повинна забезпечуватися через мирне врегулювання спорів.

Перша спроба створення універсальної системи колективної безпеки пов'язана із заснуванням у 1919 році Ліги Націй, яка продекларувала своїми завданнями розвиток співробітництва між народами і забезпечення гарантій їх миру і безпеки. Статут організації як складову Версальського мирного договору (а також Нейського, Севрського, Сен-Жерменського та Трианонського договорів) підписали 44 держави. 24 жовтня 1945 року на конференції у Сан-

Франциско на підставі Хартії Об'єднаних Націй була заснована Організація Об'єднаних Націй (ООН) – глобальна міжнародна організація. Декларованою метою її діяльності є підтримання та зміцнення миру й міжнародної безпеки, розвиток співробітництва між державами світу. Статут Організації Об'єднаних Націй [3] був підписаний п'ятдесятьма державами. Всі країни, які підписали Статут, зобов'язані дотримуватися його статей, крім того, їх зобов'язання за Статутом ООН мають перевагу над усіма іншими зобов'язаннями, які випливають з інших міжнародних договорів.

Для виконання свого головного призначення – підтримання міжнародного миру та безпеки – Організація Об'єднаних Націй почала вдаватися до імпровізованої практики у сфері створення та застосування груп військових спостерігачів і збройних сил ООН. Дії таких військових контингентів, створених у рамках ООН з метою забезпечення міжнародного миру та безпеки, отримали назву операцій з підтримання миру і стали невід'ємною складовою системи колективної безпеки ООН.

Юридичні можливості врегулювання збройних конфліктів засобами багатосторонніх інституційних механізмів, зокрема ЄС, ОБСЄ та універсальної міжнародної організації ООН базуються на положеннях двосторонніх та багатосторонніх міжнародних договорів, конвенцій, Статуту ООН, Ради Європи. Статтею 38 Статуту Міжнародного суду ООН встановлено перелік тих джерел міжнародного права, які застосовуються судом при розгляді справ. Це міжнародні договори (загальні і спеціальні), міжнародні звичаї, загальні принципи, які визнані цивілізованими націями, судові прецеденти і доктрини.

Також для попередження збройних конфліктів в міжнародному співтоваристві широко застосовується превентивна дипломатія – це міжнародна діяльність органів, інститутів та посадових осіб ООН і регіональних організацій щодо здійснення дипломатичних заходів, спрямованих на виявлення регіонів потенційної небезпеки та попередження воєнних дій і актів агресії відповідно до міжнародного

права. Така діяльність представляє собою спеціальні дипломатичні заходи, спрямовані на попередження виникнення збройних конфліктів та спорів між державами, недопущення переростання спорів в збройні конфлікти та обмеження масштабів конфліктів після їх виникнення. До таких заходів слід віднести заходи щодо зміцнення довіри, попередження, яке базується на зборі інформації та встановлення фактів, превентивне розгортання військових сил, створення демілітаризованих зон. До того ж поняття «превентивна дипломатія» охоплює заходи, які передбачені традиційним дипломатичним правом: переговори, підготовка і укладення міжнародних договорів, участь в міжнародних організаціях, освітлення позицій урядів тощо.

Таким чином, приходимо до висновку, що у міжнародному праві є велика кількість норм, що регламентують суспільні відносини в період збройних конфліктів та використовується широкий спектр дій і засобів на попередження і припинення конфліктів, однак сучасна ситуація в світі потребує пошуку нових підходів, стратегії і тактики контролю у вирішенні конфліктів, прогнозування потенційних причин їх виникнення, вивчення динаміки конфлікту від зародження до ескалації, створення механізмів попередження і врегулювання конфліктних ситуацій, ухвалення нових міжнародно-правових актів у сфері вирішення збройних конфліктів. Вбачається, що політичний і правовий механізми врегулювання конфліктів мають будуватися на комплексній базі, включаючи діалог безпосередніх учасників конфлікту, багатостороннє врегулювання за участі всіх зацікавлених сторін, незалежно від їх регіональної належності, універсальної процедури в рамках міжнародних інститутів і організаційних структур.

У квітні 2014 року на території Донецької та Луганської областей України почалися боєві дії між силовими структурами України і загонами російських повстанців-сепаратистів в основному прихильників самопроголошених Донецької Народної Республіки та Луганської Народної Республіки.

Збройний конфлікт на території України Міжнародним комітетом Червоного Хреста спочатку визначався як «міжнародний

збройний конфлікт», однак згодом його визнано «не міжнародним збройним конфліктом». Водночас «Міжнародна амністія» розглядає події, що відбуваються на сході України, як міжнародний збройний конфлікт, в якому також бере участь Росія як своєю підтримкою бойовиків, так і шляхом прямого військового втручання. За таких умов можливо визнати наявність в Україні ознак обох зазначених видів збройних конфліктів і можливість та необхідність застосування для вирішення цього конфлікту всього арсеналу міжнародних засобів врегулювання спорів [7, с.236].

Засоби, що застосовуються суб'єктами міжнародного права з метою врегулювання міжнародних суперечок відповідно до принципу міжнародного вирішення таких суперечок, визначені у ст. 33 Статуту ООН [3]. В якості основних засобів врегулювання названі переговори, обстеження, посередництво, примирення арбітраж, судовий розгляд, звернення до регіональних органів або угод. Цей перелік не є вичерпним, оскільки міжнародному праву відомі й інші засоби: добрі послуги, консультації, комісії з вирішення спорів.

Першочерговим заходом міжнародної спільноти щодо збройного конфлікту на сході України стало розміщення спеціальної моніторингової місії міжнародних спостерігачів Організації з безпеки та співробітництва в Європі, метою діяльності якої є сприяння на території України у співробітництві із суб'єктами міжнародної спільноти зниження напруженості та забезпечення миру, а також моніторинг ситуації.

Наступним важливим кроком дій щодо вирішення збройного конфлікту стало проведення переговорів у Мінську, рішення про проведення яких було прийнято за підсумками зустрічі президентів країн митної «трійки», України та високих представників Євросоюзу.

За результатами переговорів було підписано так званий «Мінський протокол» (також Мінська тристороння угода. Мінське перемир'я, Мінськ-1) – угода про тимчасове перемир'я у збройному конфлікті на сході України, досягнута на переговорах у Мінську 5 вересня 2014 року.

Текст угоди не передбачає будь-якого визнання Донецької і Луганської «народних республік», а лише закріплює за підконтрольними проросійськими бойовикам територіями двох областей «особливий статус» у складі України.

Робота контактної групи у Мінську була продовжена, і у ніч проти 20 вересня 2014 р. представниками України, а також невизнаних ДНР і ЛНР за посередництва представника Росії був укладений меморандум, який передбачав на виконання п. 1 Мінського Протоколу застосування інших заходів, покликаних закріпити домовленості про двостороннє припинення застосування зброї, серед яких відвід важкого озброєння (калібром понад 100 мм) на 15 км від лінії зіткнення сторін за станом на дату підписання меморандуму та формування тим самим зони безпеки, заборони на польоти бойової авіації і безпілотних літальних апаратів та встановлення мінно-вибухових загороджень у цій зоні безпеки.

Водночас бойовики продовжували щоденні обстріли позицій українських військових на різних ділянках фронту.

Остаточний зрив Росією «Мінських домовленостей» стався на тлі масштабного наступу проросійських бойовиків на Дебальцевський плацдарм.

Через невиконання обов'язків Російською стороною відбулася друга Мінська угода, що включала в себе комплекс заходів з виконання Мінських угод, погоджених на саміті в Мінську 11-12 лютого 2015 року лідерами Німеччини, Франції, України та Росії і остаточно узгоджених та підписаних контактною групою, що складається з представників Росії, України, представників самопроголошених республік з метою деескалації збройного конфлікту на сході України.

Самі ж лідери Німеччини, Франції, України та Росії за результатами переговорів прийняли Декларацію на підтримку комплексу заходів з виконання мінських угод.

За результатами підписання зазначених документів Рада Безпеки ООН 17 лютого 2015 року прийняла Резолюцію, якою було підтверджено Резолюцію Ради Безпеки ООН та схвалені прийняті

документи і закликає сторони продовжувати займатися цим питанням.

Отже, на сьогодні для вирішення конфлікту на сході України в основному застосовуються такі міжнародні засоби врегулювання, як переговори та консультації в рамках тристоронньої контактної групи між представниками України, Росії та «ЛНР» й «ДНР» за посередництва ОБСЄ у Мінську.

За результатами застосування зазначених засобів вирішення міжнародних спорів було підписано низку угод щодо перемир'я, відведення зброї та поліпшення гуманітарної ситуації на Донбасі. Однак зазначені угоди на сьогодні постійно порушуються, що визначає необхідність розширення та вдосконалення засобів міжнародного вирішення збройного конфлікту на сході України.

Серед можливих шляхів вирішення збройного конфлікту на сході України під час активної фази збройного конфлікту найбільш ефективними несиловими методами і способами боротьби є ті, що забезпечують прихильність місцевого населення у зоні конфлікту, зокрема, шляхом доведення на практиці соціально-економічних і політичних переваг мирного способу життя у складі єдиної держави, врахування потреб місцевого населення під час проведення необхідних реформ тощо.

Врегулювання цього конфлікту, який наразі перебуває у гострій фазі збройного протистояння, неможливе без використання міжнародного формату, яким на сьогодні є Мінський і Нормандський процеси. Також варто було би залучити до участі у врегулюванні конфлікту всіх країн-підписантів Будапештського меморандуму, якими Україні гарантовано територіальну безпеку та суверенітет.

Особливо важливе значення для врегулювання конфлікту на Донбасі має встановлення контролю над ділянкою державного кордону України у зоні конфлікту. Саме вирішення цього питання та перекриття каналів постачання Росією бойовикам фінансових ресурсів сприятимуть припиненню підтримки російських бойовиків ззовні та значному прискоренню процесу мирного врегулювання на Донбасі.

Для вирішення складних питань майбутнього розвитку держави, у тому числі її територіального устрою, конче необхідною є подальша реалізація політики відходу від централізованої моделі управління в державі, розширення повноважень місцевих громад та поступової розбудови ефективної системи територіальної організації влади в Україні, що ґрунтується на принципах субсидіарності, повсюдності і фінансової самодостатності місцевого самоврядування. [8, с.45]

Отже, з вище зазначеного випливає, що для ефективного врегулювання збройного конфлікту на сході України потрібно продовжувати застосовувати наявні засоби міжнародного врегулювання зазначеного конфлікту, такі як робота спостерігачів ОБСЄ, зустрічі тристоронньої контактної групи у Мінську та консультації і переговори на рівні високопоставлених представників світових держав-лідерів.

Крім того, слід активніше використовувати можливості ООН щодо забезпечення вирішення конфлікту на сході України, а також домогтися реформи ООН щодо застосування права вето постійними представниками Ради безпеки ООН.

Однак, незважаючи на все вищезазначене, на сьогоднішній день не існує єдиного підходу чи концепції, мінімального набору способів і методів боротьби або тактик, які будуть ефективними у всіх випадках і неодмінно призведуть до припинення збройного конфлікту. Всі конфлікти такого характеру є довготривалими, що очевидно потребує значних ресурсів та тривалих зусиль щодо їх вирішення.

Таким чином, актуальність та значимість досліджуваної теми не викликає сумнівів. Не дивлячись на численні проблеми щодо факту встановлення наявності збройних конфліктів, їх теоретичного та практичного визначення, визначення понять, їх класифікації та розмежування, за останній час був зроблений великий крок у напрямку розвитку міжнародного гуманітарного права, але звертаючи увагу на значну кількість й досі невирішених питань, актуальність цієї теми не втрачає своєї актуальності.

Вивчення сучасних збройних конфліктів, їх причин виникнення і розвитку у зв'язку із глобальними політичними процесами займає важливе місце в системі сучасних міжнародних відносин. Зокрема, знаючи історію виникнення збройних конфліктів, їх природу, фази і види можна спрогнозувати виникнення нових конфліктів. Важливим для подальших наукових досліджень є вивчення впливу політичних сил різних держав на розвиток збройних конфліктів.

Також у сучасній політико-правовій думці та сфері міжнародного гуманітарного права виникає ряд складних питань, пов'язаних і з нормативно-правовим визначенням сутності збройних конфліктів, які мають ознаки так званої «гібридної війни». Неврегульованість поняття збройного конфлікту з гібридними ознаками автоматично актуалізує питання про відповідальність за скоєння таких дій. Ситуацію ускладнює наявність близьких за значенням процесів, про які ми чуємо майже щодня (агресії, збройного зіткнення, боротьби, суперечки, конфліктної ситуації, асиметричної війни тощо). Дія особливого періоду на території України, зокрема, показала та відкрила перед науковцями нові проблемні питання щодо розуміння сутності та характерних особливостей збройного конфлікту, показала необхідність наукового і нормативного опанування нового виду збройного протистояння. Саме такий вид сутичок став характерним у конфліктних ситуаціях ХХІ столітті та створив нові ускладнені, нестабільні взаємовідносини в міжнародній спільноті. Зміни в безпечному середовищі повинні спровокувати відповідні зміни в теоретико-правових положеннях міжнародного права. Загалом у політичній, економічній, юридичній, науковій сфері немає єдності поглядів у розумінні особливостей і складників сучасного збройного конфлікту. Головною причиною цього є стрімке видозмінення (трансформування) збройного конфлікту, в якому традиційні сценарії їх вирішення не діють для їх ефективного завершення. У використанні норм міжнародного гуманітарного права немалозначним є нормативне визначення понять, завдяки чому в сучасній юридичній науці актуальним і логічним видається здійснення огляду доктринальних

положень щодо сутності й особливостей збройного конфлікту в сучасному суспільстві та Україні.

Україна віддана європейським цінностям, тому орієнтується на міжнародне гуманітарне право, яке ґрунтується на повазі до людини, а українське законодавство визначає міжнародне гуманітарне право (право збройних конфліктів) як систему міжнародних визнаних правових норм і принципів, які застосовуються під час збройних конфліктів.

Список використаних джерел:

1. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199

2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_200

3. Статут організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду від 26.06.1945. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010

4. Міжнародне гуманітарне право: Навчальний посібник. К.: Атіка, 2010. 280с.

5. Бескоровайний С. Я. Види збройних конфліктів та їх правове регулювання. Юридична наука. 2014. № 3. С. 116–126.

6. Денисенко С.І. Актуальні проблеми міжнародного гуманітарного права в умовах сучасних збройних конфліктів. Юридичний науковий електронний журнал. 2016. №3. С.182-184.

7. Сировий О.В. Засоби міжнародно-правового врегулювання збройного конфлікту на сході України. Юридичний науковий електронний журнал. 2015. №6. С.235-238.

8. Міжнародний досвід боротьби з сепаратизмом: висновки для України: аналіт. Доп. / О.О. Резнікова, А.О. Місюра, С.В. Дрьомов, К.Є. Войтовський. К.: НІСД, 2016. 46 с.

СЕКЦІЯ 4. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕДИЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ПАНДЕМІЇ «COVID – 19»

Данилюк Анна Василівна,
учениця 10-Б класу
ліцею № 10 Івано –Франківської міської ради
Науковий керівник: вчитель правознавства
ліцею № 10 Івано-Франківської міської ради
Дебенко Роксолана Степанівна

Проблеми правового забезпечення реформування медицини в Україні у надзвичайних умовах

Коронавірусна хвороба 2019, або вже загальновідомий COVID-19 — інфекційна хвороба, що стала іскрою для виникнення нової пандемії на нашій планеті з 2019 року і досі.

Вперше виявлена у людини в грудні 2019 року в місті Ухань (Центральний Китай). Хвороба почалася як спалах, що охопив усе нинішнє людство. Причиною хвороби став коронавірус SARS-CoV-2 . Даний вірус мутує, а отже слід бути готовим до нових спалахів та бурь у світі медицини та нашому буденному житті.

Пандемію цієї хвороби Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) визнала надзвичайною ситуацією в галузі міжнародної охорони здоров'я та внесла заходи з боротьби проти неї до тимчасових рекомендацій згідно з Міжнародними медико-санітарними правилами. Щоб уникнути розповсюдження хвороби було прийнято рішення про ізоляцію не тільки хворих а й усіх регіонів, які зачепила ця проблема. Таким чином багато країн з часом позакривали свої кордони, запроваджуючи жорсткі міри карантинних обмежень.

Пандемія COVID-19 змусила внести чимало змін, зокрема щодо регламентації прав людини у сфері охорони здоров'я, а також загострила латентні проблеми. У цьому контексті, думаю, варто

говорити про обох суб'єктів — пацієнта й медичного працівника. Також не варто забувати, що з 1 квітня стартував другий етап медичної реформи, який лише посилив усі виклики, породжені коронавірусом.

Значних змін і законодавчого обмеження зазнало особисте немайнове право на нерозголошення персональних даних, що має кожна фізична особа та яке є невід'ємним і непорушним. Такі трансформації у сфері захисту персональних даних зумовлені законом «Про внесення змін до Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» щодо запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 13.04.2020 №555-IX, щоб забезпечити безпеку суспільства і зменшити хоч не на довгий термін кількість хворих. У ньому закріплено, що дозволяється опрацювання персональних даних без згоди особи, зокрема даних, які стосуються стану здоров'я, місця госпіталізації або самоізоляції, прізвища, імені, по батькові, дати народження, місця проживання, роботи (навчання) в порядку, визначеному в рішенні Уряду про встановлення карантину, за умови використання таких даних виключно з метою вжиття протиепідемічних заходів. Протягом 30 днів після закінчення карантину такі дані підлягають знеособленню, а в разі неможливості — знищенню.

Така норма не виправдана, бо припустима лише в умовах надзвичайного стану, якого досі в Україні чітко вираженого не було. На це звернули увагу і Генеральний секретар Парламентської асамблеї Ради Європи Марія Пейчинович-Бурич, і голова Комітету конвенції 108 Александра П'єрруччі та уповноважений РЄ із захисту даних Жан-Філіп Вальтер. Вони наголошують, що навіть за надзвичайної ситуації верховенство права має переважати, а обмежувальні заходи — застосовуватися виключно на тимчасовій основі, на час надзвичайного стану. У часі пандемії обмежувальні заходи можуть застосовуватись на довші терміни лише за можливих погіршень ситуації та критичного стану суспільства.

Пошук балансу між приватністю та громадським здоров'ям, між індивідуальним і колективним здоров'ям є дуже непростим, але слід

пам'ятати, що будь-які обмеження прав людини, допустимі за певних обставин, повинні бути законними. Такі зміни мають право здійснюватися лише у випадку серйозної небезпеки надзвичайного стану. У ст.8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод закріплено, що органи державної влади не можуть утручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання відбувається згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання зворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Отже обмеження прав громадян можливе лише за передбачених Конституцією України випадків, коли обмежень не уникнути. У часі пандемії за сильних обмежень може дещо обмежуватись право на вільне пересування та права пов'язані з економічним станом. Утім, згадане положення із закону №555-IX суперечить конвенційному і конституційному праву на повагу до приватного життя. Таким чином упускаються деякі права людини.

І риторичне запитання: невже предметом регулювання закону «Про захист населення від інфекційних хвороб» є питання захисту персональних даних, регламент їх опрацювання? Під карантинний приціл потрапило і здійснення конституційного права на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, гарантоване ст.49 Основного Закону. У постанові Кабінету Міністрів від 11.03.2020 №211, після внесення до неї змін від 16.03.2020, уперше закріплено положення щодо тимчасового припинення планових заходів щодо госпіталізації і планових операцій, крім термінових та невідкладних. Водночас Міністерство охорони здоров'я прийняло наказ від 23.03.2020 №698 і закріпило обов'язок для закладів охорони здоров'я тимчасово припинити планові госпіталізації пацієнтів.

В рамках забезпечення нормативно-правового регулювання протидії розповсюдженню коронавірусної хвороби (COVID-19) в період з 7 лютого по 9 квітня в Україні було прийнято понад 40 нормативних актів національного рівня. Були прийняті окремі правові

акти, які були конкретно спрямовані на захист уразливих груп населення, у тому числі тих, які піддаються підвищеному ризику інфікування COVID-19. В числі уразливих груп особи похилого віку, мед-працівники та інші ланки першої необхідної допомоги.

Аналіз нормативно-правових актів, пов'язаних із ситуацією з COVID-19, продемонстрував, що до їх ухвалення не була проведена експертиза, як це передбачено Законом України про забезпечення рівних прав та можливостей населення. Введення обмежувальних заходів без належного аналізу із застосуванням підходу, орієнтованого на права людини, призвело до неврахування потреб та інтересів груп, які відтак зазнали негативного впливу. Це такі групи: самотні матері і батьки (змушені виходити на роботу і залишати вдома дітей без нагляду), роми (багато з яких не мають доступу до безпечної води та базових послуг), особи з інвалідністю (наприклад, особам з інвалідністю по зору при відвідуванні лікарні необхідна супроводжуюча особа, що унеможлиблюється внаслідок карантину), самозайняті особи (закриття салонів краси, перукарень, мобільних закладів харчування призвело до неотримання заробітку), особи, що потребують спеціальних медичних процедур (виникли складнощі з доїздом), постраждали від домашнього насильства (механізм звернень не був повністю доступний в усіх регіонах через введені карантинні заходи). Також у ситуації поширення COVID-19, на відміну від медичного персоналу, соціальним працівникам/працівницям, що забезпечують соціальний супровід, та поштарам/поштаркам, які забезпечують доставку пошти та пенсій, не були надані доплати[2].

Особа, які належать до груп, що маргіналізовані та перебувають у вразливому становищі, зазнають підвищеного ризику опинитися поза увагою під час кризи, спричиненої COVID-19, тому що пандемія часто загострює існуючі прояви нерівності та вразливості. Особи, які вже стикалися з перешкодами у повному здійсненні прав на здоров'я, працю, освіту та достатній життєвий рівень ще до пандемії, зазнали несумірно сильного впливу COVID-19. Реагуючи на потреби тих, хто зазнає найбільшого ризику, вкрай важливо забезпечити, що ефективні

заходи спрямовувалися на усунення структурних проявів нерівності та боротьбу з системними та перехресними формами дискримінації[2].

Країна також постраждала економічно, а особливо приватні підприємства, що не мали можливості здійснювати роботи в умовах карантину навіть дистанційно. Проте багато такі підприємств та взагалі компаній перейшли на віддалену роботу онлайн задля забезпечення свого добробуту. Щоб не втрачати роботи та працівників проводились деякі зміни у роботі підприємств різних галузей. Питання освіти в межах пандемії повинно було розглядатись швидко для забезпечення вчителям та учням роботи та навчання онлайн, що і стало причиною переходу на дистанційне навчання вперше в Україні.

Особи літнього віку і особи з інвалідністю, які проживають у закладах довгострокового догляду, є особливо вразливими до COVID-19, тому що їхня безпека і благополуччя залежать від тих, хто працює в цих закладах і підтримує їх, а практичне дотримання соціальної дистанції особами, які забезпечують догляд, і мешканцям цих закладів ускладнене. Особливо занепокоєне повідомленнями про поширення COVID-19 у ряді державних і приватних закладів для осіб літнього віку і осіб з інвалідністю, у результаті якого у державних закладах виявлено 1385 випадків COVID19 серед мешканців закладів та співробітників, 248 мешканців хворіють і 13 померло (за даними Міністерства соціальної політики на 28 серпня 2020 року).

Громадські організації звертають увагу, що Уряд не збирає даних про випадки інфікування COVID-19 у державних закладах, а у приватних жодні дані взагалі не збираються. Громадськість стурбована і відсутністю доступу до медичної допомоги осіб літнього віку, які мають проблеми зі здоров'ям, не пов'язані з COVID-19. Насамкінець, є брак додаткової допомоги (матеріальної чи іншої) працівникам, які протягом тривалого часу працюють у закладах догляду, щоб зменшити вірогідність потенційного інфікування COVID-19 мешканців закладів і членів сімей працівників. Численні заклади також повідомили про дефіцит засобів індивідуального

захисту і антисептиків, а також про відсутність тестів на COVID-19. D. Вплив COVID-19 на осіб з інвалідністю[2].

Особи з інвалідністю, які живуть у громаді, стикалися з більшими перешкодами у доступі до медичної допомоги, реабілітаційних послуг, продовольства і освіти, а також із недостатнім забезпеченням соціальними послугами для задоволення їхніх потреб, які під час карантину зростають. До початку пандемії переважна частина громадської інфраструктури була недоступною, що перешкоджає доступу до соціальних послуг. Заходи реагування на COVID-19 погіршили доступ до соціальних послуг для осіб з інвалідністю. Особливо вразливими були жінки з інвалідністю, одинокі матері дітей з інвалідністю, сім'ї, в яких кілька осіб мають інвалідність, внутрішньо переміщені сім'ї, в яких є особи з інвалідністю, особи, які мешкають поблизу лінії зіткнення, та бездомні люди.

Для дітей з інтелектуальними та психосоціальними порушеннями дистанційне навчання було неефективним через те, що їм необхідно було підтримувати постійний особистий контакт з учителями, а відповідних методичних матеріалів для учителів і батьків не було. У багатьох сімей також не було можливості перейти на онлайн-навчання через відсутність у них необхідних технічних засобів та коштів.

Особи з інтелектуальними та психосоціальними порушеннями вже були вкрай уразливими та маргіналізованими до пандемії. Їхнє становище є особливо тривожним через призупинення надання послуг денного догляду і реалізації програм фізичної та психосоціальної реабілітації, а також через їхню неминучу виписку з психіатричних лікарень без будь-яких пропозицій щодо альтернативних форм підтримки у громадах внаслідок скорочення державного фінансування.

Чоловіки та жінки, які живуть в умовах бездомності, стикаються з підвищеним ризиком зараження COVID-19 і зазнають несумірно сильних наслідків через заходи реагування на пандемію. Бездомні жінки є особливо вразливими через перехресну дискримінацію. Пандемія ще більше обмежила доступ бездомних чоловіків і жінок до

послуг з охорони здоров'я⁸⁸. У багатьох випадках їхній доступ до тестування на COVID19 і його лікування, захисних масок для обличчя і антисептиків обмежений. Через карантин особи, які живуть в умовах бездомності, втратили і без того обмежені можливості доступу до житла, їжі, води і засобів гігієни, що справлятиме особливо несприятливий вплив на жінок та їхні менструальні потреби. Джерела доходів зменшилися внаслідок закриття залізничних і автобусних станцій, ринків, пунктів прийому вторинної сировини та інших суб'єктів господарювання. УВКПЛ занепокоєне також тим, що соціальні послуги для бездомних людей нерівномірно розподілені територією України, тому що їх забезпечення залежить від доброї волі місцевої влади та фінансування з її боку. У шести регіонах муніципальних притулків для бездомних немає, а в інших такі притулки відкриті лише взимку або не приймали нових мешканців через карантин. В одному регіоні муніципальний притулок приймає лише бездомних чоловіків, недоступний для жінок. Хоча ці притулки вжили заходів для запобігання поширенню COVID-19, їм часто не вистачає приміщень, необхідних для забезпечення самоізоляції новоприбулих[1].

Для того щоб вийти із незручного становища та хоч трохи вирішити проблеми, з якими стикнулося українське суспільство в часі пандемії та карантину були передбачені деякі правові заходи: 1) одноразові виплати таким категоріям: пенсіонерам, розмір пенсії яких не перевищує 5000 гривень; особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю; отримувачам соціальної допомоги, які не мають права на пенсію; 2) прискорення процесу реєстрації та подальшого надання допомоги по безробіттю; 3) спрощення процедури надання житлових субсидій та запровадження додаткової компенсації витрат на комунальні послуги на період карантину; 4) 300-відсоткова надбавка до зарплати медичним працівникам, що надають медичну допомогу хворим на коронавірусну хворобу. Однак, необхідно у подальшому відстежувати виконання запроваджених заходів [3].

Отже, основний вплив, який робить пандемія, – це страх спілкування з людьми. В поспандемічному світовому суспільстві він поволі буде пом'якшуватися, але психологічні травми та замкнутість – це основні наслідки пандемії для усього світу.

Вже зараз прослідковуються зміни в людській поведінці: спорт вдома, менше розваг у місцях з великим скупченням людей, ведення здорового способу життя, мінімалізм в одязі.

Хоча пандемія вплинула на всі аспекти життя людей, проте їх звички залишилися незмінними. Тривалість пандемії та постпандемічного періоду стане ключовим фактором зміни поведінки та звичок людей.

Вже зараз важко уявити своє життя без антисептика, правильного миття рук, дотримання соціальної дистанції. Зрозуміло, що через певний час, коли не буде загрози, соціальне життя відновиться повною мірою, проте звички людей зміняться та закріпляться. Знизиться рівень довіри, люди і надалі будуть прагнути зберігати соціальну дистанцію.

В умовах всесвітньої пандемії коронавірусної хвороби (COVID-19) відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211 з 12 березня 2020 р. на території України було запроваджено карантин [1]. В цей період набуло важливого значення питання захисту та використання персональних даних фізичних осіб, які можуть бути задіяні з метою протистояння розповсюдженню хвороби.

Інформаційне законодавство України регулює права громадян на збирання, одержання, використання та поширення інформації. Крім того, інформаційне законодавство, встановлює вимоги до обробки персональних даних. Згідно ст. 7 Закону України «Про захист персональних даних» забороняється обробка персональних даних про стан здоров'я особи без її на те згоди [2]. Проте, у разі надзвичайних ситуацій, зокрема, при пандемії COVID19, уряд може ухвалити рішення, щодо змін у законодавстві, як це і сталося під час карантинного періоду.

13 квітня 2020 р. було прийнято Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» щодо запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» № 555-IX [3], яким було, зокрема, дозволено обробку персональних даних без згоди особи. Дії влади було спрямовано на отримання щонайбільшої кількості даних про хворих на COVID-19, аби, маючи цю інформацію, якомога найефективніше впроваджувати заходи, що стримають розповсюдження цієї хвороби. Зокрема, 16 це стосувалося даних про стан здоров'я, місце госпіталізації, місце проживання та роботи особи – даних про місця, в яких хворий проводив багато часу до госпіталізації. Таким чином, можна ефективно вживати профілактичні заходи, наприклад, проводячи тестування на COVID-19 серед відвідувачів місць частого перебування хворого до госпіталізації. Найчастіше це співмешканці, сусіди та колеги, але іноді і люди, з якими хворий пов'язаний не так явно, наприклад клієнти фірми або співробітники охорони та обслуговування житлових будинків, які більш зв'язані з хворим географічними місцями перебування, ніж прямим знайомством і можуть бути заражені через посередників між ними. Таким чином, можна виявити більшу кількість заражених, ізолювати їх і стримати розповсюдження хвороби. В такому разі, введення нового закону, який, з одного боку, дещо порушує права громадян на конфіденційність персональних даних, з іншого є досить виправданим під час карантинного періоду.

У той же час, можна піти далі і зобов'язати юридичних осіб надавати персональні дані працівників у межах потреби боротьби з епідемією. Крім того, корисними можуть виявитися не лише персональні дані працівників, але і дані про закупівлі чи переміщення певних товарів, які, не так явно як персональні дані про кожну особу, показуються зв'язок між певними географічними місцями. Наприклад, коли мова йде про переміщення товарів між містами. Звісно, все це має бути дозволеним лише під час надзвичайних ситуацій для запобігання зловживання персональною інформацією громадян [4].

Держава має гарантувати, що отримані нею дані не будуть використані третіми особами для будь-яких цілей, окрім боротьби з епідемією. Бажано, щоб, після подолання вседержавної пандемії вся отримана таким шляхом інформація була знищена, окрім, можливо, даних, які стануть корисними у випадку аналогічної надзвичайної ситуації. У такому разі, дані мають бути ретельно захищеними від доступу до них третіх осіб.

Згідно «Прикінцевих та перехідних положень» Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 13.04.2020 р. № 555-ІХ передбачено, що протягом 30 днів після закінчення карантину всі зібрані таким чином дані будуть знеособлені або знищені, що є досить вдалим рішенням [1]. Хоча, на нашу думку, слід розглянути варіант збереження подібної інформації, у випадку не втрати її актуальності з часом, на випадок виникнення подібної ситуації знову. Окрім того, накопичена інформація є цінним матеріалом для аналізу, результати якого можуть підказати певні закономірності та шляхи більш ефективного розв'язання аналогічних проблем в майбутньому.

Якщо уважно прочитати постанову Кабінету Міністрів України «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» можна зробити висновок: обмеження прав і свобод людини, які запроваджені, не стосуються прав, свобод і безпеки людини в інформаційній сфері [2]. У нашому законодавстві навпаки містяться норми, які гарантують громадянам доступ до відомостей про події, їхній розвиток, кількісні та якісні показники, плани влади тощо. Надзвичайна суспільна значущість коронавірусу надає громадянам можливість вимагати оперативного, повного, точного надання інформації від органів влади, органів місцевого самоврядування. Заборона залишається тільки в частині персональних даних та лікарської таємниці конкретних хворих.

Виникнення надзвичайної ситуації – пандемії COVID-19 – було непередбаченим. Але тепер можна зробити певні висновки, та

використати отриманий досвід у майбутньому. Було б доцільно розробити на рівні інформаційного законодавства України зміни до прав та обов'язків громадян стосовно збереження та надання особами своїх персональних даних, надання даних юридичними особами на період боротьби з надзвичайними ситуаціями. Зокрема, регламентувати процедуру отримання, зберігання, використання та захисту від доступу з боку третіх осіб, даних фізичних та юридичних осіб, зібраних в період надзвичайної ситуації. Також, описати відповідну процедуру ліквідації чи зберігання, отриманих під час карантину, даних. Дані зміни до інформаційного законодавства України дозволять органам влади більш оперативно реагувати на виникнення подібних надзвичайних ситуацій та ефективніше впроваджувати відповідні заходи.

Не зважаючи на поширення інформації стосовно Covid-19, ЗМІ не завжди відображають реальне становище справ, а навпаки нагнітають ситуацію. Хотілося б, щоб у нашому суспільстві люди дотримувалися не тільки санітарно-гігієнічних заходів, знаходячись на карантині, а й поширювали правдиву інформацію, яка б відповідала реальному стану подій у нашій країні. В кінцевому підсумку все зводиться до елементарної інформаційної гігієни, яка, як і регулярне миття рук, знижує ризик захворювання або, хоча б, допомагає запобігти психозу на індивідуальному рівні[1].

Загальнонаціональні онлайн-медіа дуже активно висвітлювали ситуацію з поширенням COVID-19 та наслідки інфекції як у світі, так і в Україні. В середньому цій темі було присвячено 58,5% від загальної кількості матеріалів.

Моніторинг показав, що сайти переважно утримуються від використання емоційної лексики та оціночних суджень при висвітленні інфекції: виявлено лише 5% матеріалів, що містили емоційні заголовки, і ще 5% матеріалів містили оціночні судження самих журналістів [8].

Натомість рівень конструктивних матеріалів на тему пандемії був досить високим: багато сайтів писали поради та пояснювали людям, до

чого приведуть обмеження, запроваджені як протидія поширенню вірусу. За даними моніторингу, близько 15% від загальної кількості матеріалів про коронавірус на всіх досліджуваних сайтах були конструктивними. Найбільше таких матеріалів було зафіксовано на сайті 24 каналу (25% усіх конструктивних матеріалів припадає на цей ресурс) та на Укрінформі (17% від загальної кількості конструктивних матеріалів).

За даними моніторингу, 38% інформації про COVID-19 було побудовано на офіційних джерелах (брифінги офіційних осіб, заяви міських очільників та прес-релізи). Українські онлайн-медіа також активно стежили за повідомленнями з інших країн, тому на іноземні джерела припало 12% інформації про коронавірус. І ще 12% інформації в медіа було написано на основі власних джерел. Лише близько 2,5 % матеріалів про пандемію мали ознаки замовлення, з них 1.5% мали політичний характер і 1% – комерційний[8].

Моніторинг показав, що загалом онлайн-медіа поставилися відповідально до висвітлення ситуації з коронавірусом, і рівень конструктиву в новинах був достатнім. ЗМІ активно повідомляли поради про те, як уберегтися від зараження, про заходи профілактики. Також онлайн-медіа поширювали різноманітні поради, що робити на карантині чи як працювати віддалено, або ж поради психологів та психотерапевтів, як уберегти свою психіку під час паніки та ізоляції.

Інститут масової інформації(дальше ІМІ) у зв'язку із ситуацією з виявленням в Україні першого випадку зараження коронавірусом Covid-19 підготував рекомендації для медіа, як зменшити емоційність новин, щоб запобігти паніці в суспільстві.

«Не використовуйте емоційно забарвлених епітетів у новинах (на кшталт жахливий, смертельний, приголомшливий, неймовірний, масштабний). Такі епітети припустимі лише в цитатах. Використання цих епітетів є оціночним судженням і порушенням професійного стандарту відокремлення фактів від коментарів», - зазначають в ІМІ.

Водночас уточнюється, що в авторських програмах чи публіцистичних статтях журналіст може висловлювати власну думку,

але при цьому завжди чітко її позначати (о «собисто я вважаю», «на думку автора цієї статті» тощо). Усі коментарі та думки журналіста, експертів, учасників події мають бути чітко відокремлені від фактів [9].

Який же вплив на суспільство спричинили ЗМІ в часі пандемії? Всі новини як по телебаченню, так і онлайн завалені увесь час однією темою стосовно пандемії. Це спричинило емоційну давку на громадян та викликало непереборний страх перед інфекцією коронавірусу. З часом все ж коли стійке загострення ситуації хвороби пройшло, ми вийшли з карантину, люди почали сприймати ситуацію за належне та нехтувати засобами безпеки. Зараз ми бачимо підвищення рівня захворюваності. Завданням ЗМІ в часі пандемії повинен бути лише один пункт: забезпечення суспільства інформацією становища в державі та подання інформації щодо можливих введень нових карантинних обмежень.

За результатами моніторингу, близько 5% від загальної кількості матеріалів про коронавірус в медіа мали надмірний рівень емоційності, і ще 5% містили оціночні судження. Зауважимо, що такі новини є шкідливими в умовах підвищеної соціальної напруги, спровокованої пандемією.

Беззаперечним лідером з розміщення занадто емоційних новин став сайт «Знай.юа»: на ньому 38% від загальної кількості матеріалів мали надміру емоційні заголовки, та 61% містили оціночні судження в тексті.

Наприклад, ресурс продовжує розміщувати новини, що можуть спровокувати панічні настрої в суспільстві: Київ паралізований, метро зачинено, транспорт не справляється – кадри карантинного постапокаліпсису; кількість заражених українців зросла вдвічі, серед них діти, є летальний випадок; коронавірус косить дітей? У Львові терміново госпіталізували двох малюків, медики мовчать; приховують жертв коронавірусу? У Львові чоловіки у масках винесли труп з багатоповерхівки, страхітливі кадри; «Помирайте вдома!» З лікарень

Києва викинули хворих українців з «неправильними» цифрами у паспорті.

Такі новини створюють враження повного апокаліпсису. У такі складні для суспільства періоди, як пандемія, велика відповідальність лежить на ЗМІ. Головне завдання медіа – фокусуватися на конструктиві, уникати оцінних суджень та емоційних епітетів, що можуть провокувати зростання соціальної напруги, і ретельно ставитися до джерел, які вони використовують. Однак моніторинг показав, що загалом онлайн-медіа поставилися відповідально до висвітлення ситуації з коронавірусом, і рівень конструктиву в новинах був достатнім. ЗМІ активно повідомляли поради про те, як уберегтися від зараження, про заходи профілактики[9].

У національному законодавстві щодо пандемії COVID-19 не відбулося жодних змін у цьому напрямі. Отже, за неналежне надання медичної допомоги наставатиме юридична відповідальність за загальним правилом.

Наприклад, у США зростає кількість позовів, пов'язаних із коронавірусом. У Техасі, Алабамі, Міссісіпі, Айові, Огайо та Оклахомі було подано позови проти заборони абортів під час пандемії. Ініціативні групи, які захищали право на аборт, здобули дострокові перемоги в судах.

Очікується, що в Нью-Йорку буде ухвалено закон про захист від надзвичайних ситуацій, який передбачає обмеження цивільної та кримінальної відповідальності лікарень і медичних працівників, які лікують пацієнтів, інфікованих коронавірусом. Це значною мірою усуває загрозу судових розслідувань щодо недосконалої роботи в той час, коли нью-йоркські лікарні потерпають від дефіциту засобів індивідуального захисту та переповненості, що може змусити їх зробити вибір на користь організації медичної допомоги. Цей імунітет утратить силу, коли буде скасовано надзвичайний стан[5].

У рекомендаціях для держав — членів Ради Європи «Повага до демократії, верховенства права та прав людини в умовах кризи, спричиненої COVID-19», зазначено, що, за загальним правилом,

фундаментальні правові реформи мають бути зупинені в умовах надзвичайної ситуації. Проте наші законодавці цього не зробили.

Звичайно, через пандемію ключовий акцент законотворців у сфері охорони здоров'я мав бути спрямований саме на регламентацію проблем, пов'язаних з коронавірусом. Проблем чимало — від необхідності прийняття нового закону про донорство крові та її компонентів, забезпечення належного функціонування трансфузіологічної служби до дискусійних питань щодо патентної реформи у фармації[6].

Крім того, медична реформа спричинила припинення співпраці між клінічними закладами охорони здоров'я та закладами вищої медичної освіти, не було впроваджено нової нормативної бази для такої співпраці і не створено нормативних умов для працівників клінічних кафедр, аби взаємодіяти з пацієнтами. Положення про клінічний заклад охорони здоров'я, затверджене МОЗ у 1997 році, морально застаріло, не відповідає вимогам сьогодення, позбавляє можливості пацієнтів отримувати допомогу представників професорсько-викладацького складу. Єдиний варіант сьогодні для них — працевлаштування за сумісництвом у закладі охорони здоров'я, але в умовах масових звільнень медичних працівників та тотальної «оптимізації» це більше ніж сумнівна перспектива.

Це лише кілька проблем, які виникли під час пандемії в Україні. Проте віримо, що пандемія буде зупинена якомога швидше, висновки — зроблені, а необхідні рішення — ухвалені, але з урахуванням цінностей життя і здоров'я та прав людини. Адже коронавірус яскраво ілюструє роль медицини і те, хто має бути найвищою соціальною цінністю для держави. А ще сподіваюся, що «епоха агонального нормотворення» з «мотрійкиним ефектом» закінчиться.

Список використаних джерел:

1. Вплив пандемії коронавірусу COVID-19 на права, свободи і безпеку людини в інформаційній сфері: Матеріали науково-практичної студентської конференції / 12 травня 2020 р., м. Київ / Упоряд. :

Фурашев В. М., Петряєв С. Ю.– Київ : Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» Вид-во «Політехніка». 2020. – 196 с.

2. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 р. № 211. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-п> (дата звернення: 11.05.2020)

3. Про внесення змін до Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» щодо запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 13.04.2020 № 555-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-20> (дата звернення: 11.05.2020)

4. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>(дата звернення: 11.05.2020)

5. Якуша В. Голова комітету НААУ з медичного права Ірина Сенюта: «Коронавірус яскраво ілюструє роль медицини і те, хто має бути найвищою цінністю для держави». Закон і Бізнес. № 16 (1470). 25.04–01.05.2020. URL: https://zib.com.ua/ua/142409koronavirus_yaskravo_ilyustrue_rol_medicin_i_i_te_hto_mae_but.html (дата звернення: 11.05.2020)

6. Як коронавірус впливає на права людини. URL:www.amnesty.org.ua/koronavirus-i-prava-lyudyny/ (дата звернення 04.05.2020 р.)

7. Конституція України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/>.

8. Як онлайн-медіа висвітлюють COVID-19. Моніторинг ЗМІ . URL:<https://imi.org.ua/monitorings/yak-onlajn-media-vysvitlyuyut-covid-19-monitoring-imi-i32341>

9. 25% Новин у регіональних онлайн-ЗМІ – про коронавірус: дослідження ІМІ. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/25-novyn-v-regionalnyh-onlajn-zmi-pro-koronavirus-doslidzhennya-imi-i32427>

Зарінчук Діана Михайлівна,
учениця 11 класу
Косівського ліцею № 1 імені Ярослава Мудрого
Науковий керівник: вчитель Косівського ліцею № 1
імені Ярослава Мудрого
Фокшей Світлана Василівна

Правові та організаційні аспекти боротьби з пандемією «Covid – 19»

Коронавірусна хвороба 2019— інфекційна хвороба, яка вперше виявлена у людини в грудні 2019 року в місті Ухань. Хвороба почалася як спалах, що розвинувся у пандемію. Причиною хвороби став коронавірус SARS-CoV-2 циркуляція якого в людській популяції була до грудня 2019 року невідомою. Вірус, що викликає COVID-19, переважно передається через краплинки, що розлітаються, коли заражена людина кашляє, чхає або видихає повітря. Ці краплинки занадто важкі, щоб висіти в повітрі, тому вони швидко осідають на підлогу та інші поверхні. Ви можете заразитися вірусом, якщо вдихнете ці краплинки поряд із хворим на COVID-19 або якщо доторкнетесь до забрудненої поверхні, а потім до очей, носа або рота.

Захворювання на COVID-19 може мати різний перебіг. Більшість інфікованих мають лише легкі або помірні симптоми й одужують без госпіталізації. Найпоширеніші симптоми: гарячка, сухий кашель, втома. Також можуть спостерігатися такі симптоми: біль у м'язах і суглобах, біль у горлі, діарея, кон'юктивіт, головний біль, втрата нюху та смаку, висипання на шкірі, поблідіння пальців рук або ніг. Також можуть спостерігатися такі симптоми: біль у м'язах і суглобах, біль у горлі, діарея, кон'юктивіт, головний біль, втрата нюху та смаку, висипання на шкірі, поблідіння пальців рук або ніг.

Якщо ви відчули у себе симптоми — в будь-якому випадку телефонуйте до лікаря. Це найкращий крок, навіть якщо це ніякий не коронавірус, а застуда чи грип. Не ходіть в офіс, щоб заразити колег.

Не ходіть на зустріч із друзями. Поважайте тих, хто вас оточує, і не наражайте їх на небезпеку, та навіть на незручності, неприємні відчуття і витрачені на лікування час і гроші.

Коронавірусна пандемія торкнулася практично всіх країн світу. Загальна кількість підтверджених випадків інфікування коронавірусом станом на 3 січня 2021 року в світі сягнула понад 84,6 мільйона людей. Більше половини населення землі стикнулися із жорсткими карантинними обмеженнями, зокрема і пересування. Ніколи ще в історії людства ці заходи не досягали таких масштабів.

Влада деяких країн постаралися забезпечити масову фінансову підтримку компаніям, сім'ям і найбільш уразливим групам. Загалом із березня 2020 року на ці цілі, за деякими оцінками, витрачено близько 12 трильйонів доларів.

В Україні коронавірусна інфекція Covid-19 (пневмонія нового типу) вперше була діагностована 3 березня 2020 року в Чернівцях. 13 березня було зафіксовано перший летальний випадок внаслідок коронавірусної інфекції. В умовах всесвітньої пандемії коронавірусної хвороби (COVID-19) відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211 з 12 березня 2020 р. на території України було запроваджено карантин.

В цей період набуло важливого значення питання захисту та використання персональних даних фізичних осіб, які можуть бути задіяні з метою протистояння розповсюдженню хвороби. Інформаційне законодавство України регулює права громадян на збирання, одержання, використання та поширення інформації. Крім того, інформаційне законодавство, встановлює вимоги до обробки персональних даних. Згідно ст. 7 Закону України «Про захист персональних даних» забороняється обробка персональних даних про стан здоров'я особи без її на те згоди. Проте, у разі надзвичайних ситуацій, зокрема, при пандемії COVID19, уряд може ухвалити рішення, щодо змін у законодавстві, як це і сталося під час карантинного періоду. 13 квітня 2020 р. було прийнято Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про захист населення від

інфекційних хвороб» щодо запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» № 555-IX, яким було, зокрема, дозволено обробку персональних даних без згоди особи.

Дії влади було спрямовано на отримання щонайбільшої кількості даних про хворих на COVID-19, аби, маючи цю інформацію, якомога найефективніше впроваджувати заходи, що стримають розповсюдження цієї хвороби. Зокрема, це стосувалося даних про стан здоров'я, місце госпіталізації, місце проживання та роботи особи – даних про місця, в яких хворий проводив багато часу до госпіталізації.

Таким чином, можна ефективно вживати профілактичні заходи, наприклад, проводячи тестування на COVID-19 серед відвідувачів місць частого перебування хворого до госпіталізації. Держава гарантує, що отримані нею дані не будуть використані третіми особами для будь-яких цілей, окрім боротьби з епідемією.

Попри епідемію COVID-19 в Україні стартував другий етап медреформи, яка змінила принципи фінансування вторинної та третинної ланок надання медичної допомоги.

З 1 квітня в Україні запустили черговий етап реформи медичної сфери – однієї із ключових реформ країни. Вона полягає у зміні системи фінансування закладів вторинної та третинної ланок за принципом "гроші йдуть за пацієнтом". У 2018 році за такою схемою почали працювати заклади первинної ланки - амбулаторії, у яких пацієнтів приймають сімейні лікарі, терапевти та педіатри. Тепер зміни стосуватимуться спеціалізованих лікарень. Програма медичних гарантій передбачає для пацієнтів низку безкоштовних послуг.

Ще до старту нової програми державні медичні заклади країни пройшли юридичну та кваліфікаційну підготовку. Вони переоформлювалися на комунальні некомерційні підприємства, готували перелік послуг, які можуть надати пацієнтам, під'єднувалися до єдиної електронної системи eHealth. Наступним етапом стало підписання офіційних договорів з Національною службою здоров'я України (НСЗУ). Це новий орган, створений у 2017 році, який як

національний страховик тепер розподілятиме кошти серед лікарень за лікування пацієнтів.

Усього в Україні визначили 27 пакетів безкоштовних послуг, які мають фіксовану ціну і за які платитиме не пацієнт, а НСЗУ. За її даними, станом на початок квітня понад 90 відсотків комунальних лікарень України підписали з нею необхідні договори. Ще частина досі перебуває у процесі юридичного оформлення документів. До програми також долучилися півсотні приватних лікарень. Минулого тижня аванс від держави отримали перші 616 спеціалізованих закладів, ще більше тисячі чекають на кошти. Загалом на програму медичних гарантій передбачено 72 мільярди гривень, а це - 64 відсотки від бюджету всієї медичної галузі.

Реформа передбачає, що пацієнти тепер зможуть обрати будь-який медичний заклад країни - незалежно від місця проживання - і безкоштовно скористатися певними послугами. Для консультації вузькопрофільного спеціаліста необхідно отримати направлення у сімейного лікаря, терапевта чи педіатра, з яким у пацієнта підписана декларація.

Кожна лікарня має перелік послуг, якими можна скористатися безкоштовно: хірургічні операції, пологи, лікування інфаркту, інсульту, туберкульозу тощо. Без направлення можна звертатися до гінеколога, психіатра, нарколога, стоматолога. Чіткий перелік послуг по кожній лікарні можна знайти на сайті НСЗУ або дізнатися безпосередньо в медичному закладі.

Втілення другого етапу реформи припало на епідемію в Україні COVID-19. На думку Михайла Андрейчина, проведення медреформи Україні вкрай необхідне, але в умовах епідемії та карантину до неї виникає багато запитань. "Реформа передбачає скорочення кількості лікувальних закладів, буде зменшено кількість інфекційних відділень у багатопрофільних лікарнях, і взагалі - і всі процеси перебудови, звичайно, ускладнюють роботу"

Світлана Бубенчикова, своєю чергою, вказує на необхідність продовження медреформи попри епідемію COVID-19. "Нехай не все

ідеально, але реформа - це не щось статичне, і система постійно змінюються. До остаточних результатів ми прийдемо за кілька років. Але щоб лікарі усіх ланок і всі заклади рухалися в одній системі, не можна було б далі відтерміновувати старт", - вважає експертка.

Нині всі 242 опорні лікарні України для госпіталізації пацієнтів з COVID-19 підписали договори з НСЗУ. На фінансування 18 інфекційних лікарень країни передбачено понад 333 мільйони гривень. Ще 906 мільйонів гривень НСЗУ перерозподілила із цього річної програми медичних гарантій і спрямує їх до регіонів, де місцева влада самостійно вирішуватиме, кого треба підтримати першочергово.

Окрім того, 13 квітня 2020 р. Верховна Рада України ухвалила зміни до держбюджету і створила Фонд боротьби з коронавірусом у 64,7 мільярда гривень. Із них 15,8 мільярда гривень виділили на програму держгарантій медобслуговування. У пресслужбі НСЗУ DW пояснили, що буде розроблений окремий тариф на надання послуг пацієнтам з COVID-19, тож опорні лікарні незабаром зможуть укласти контракт на цей додатковий пакет.

Важливе значення має проблема вакцинації. Слід зауважити, що вакцина готує ваш організм до боротьби з певною інфекцією, вірусом або хворобою. Вакцини містять неактивні або ослаблені фрагменти патогену, які спричинюють або імітують хворобу. Це спонукає імунну систему розпізнавати інфекцію і виробляти антитіла для боротьби з нею. У більшості людей цей процес відбувається непомітно, але іноді можливі побічні ефекти, як-от біль у місці щеплення або тимчасова лихоманка.

Нині на стадії розробки перебувають понад 170 вакцин проти коронавірусу SARS-CoV-2, з них сім вакцин вже проходять третю і останню фазу клінічних випробувань. Ці процеси, які зазвичай тривають роками, відбуваються з рекордною швидкістю. Ідеться про життя і смерть, але також про гроші і владу – тому процес створення вакцини проти коронавірусу став частково й політичним. Від коронавірусу вакцинують десятки країн по всьому світу – станом на 13 лютого вакцинація проходить у 74 країнах. Усього використано понад

172 мільйони доз вакцини. За кількістю доз вакцини на 100 громадян лідирують Ізраїль, Сейшельські острови, ОАЕ, Велика Британія, США та Бахрейн. Майже половина населення Ізраїлю, 44%, уже отримали щонайменше одну дозу вакцини. 28,5% – повністю вакциновані.

Україна стала 95-ою країною, що розпочала вакцинацію від коронавірусу. Нині у світі зроблено понад 210 мільйонів щеплень. Однак число лише видається значним: насправді це ще надто мало, аби говорити, що пандемію вдалося взяти під контроль. У різних країнах темпи вакцинації дуже відрізняються. Але якщо вони лишатимуться приблизно такими, як зараз, то, за підрахунками Bloomberg, шанси вакцинувати більшість населення планети з'являться щонайменше за п'ять років. Це не схоже на втішні прогнози.

Вважаємо, що вакцинація точно допоможе подолати пандемію. Але тут є нюанс. У контексті перемоги над пандемією ми часто чуємо поняття «колективного імунітету». Він виникає, коли у більшій частини населення виробляється стійкість до вірусу внаслідок уже пережитого інфікування або вакцинування.

Щодо першого варіанту, то ніхто поки точно не знає, скільки такий імунітет триває — дані науковців різняться. Канадські, наприклад, кажуть, що до чотирьох місяців після хвороби, американські — що навіть до восьми.

Щодо другої певності теж немає, але вчені говорять, що йдеться про потребу вакцинувати щонайменше 70% населення. Коли цей поріг вдасться подолати, очікується, що люди зможуть повернутися до нормального життя. Коронавірус і надалі буде поширюватися, але не серед населення загалом, а, ймовірно, лише серед окремих людей. Це матиме довготривалий ефект — і саме в цьому полягає важливість процесу вакцинації.

Але, звісно ж, не все так просто. Генеральний директор Всесвітньої організації охорони здоров'я Тедрос Адханом Гебреесус зазначає: головна умова, за якої вакцинація справді матиме сенс і допоможе подолати пандемію — вона має відбуватися геть усюди більш-менш одночасно.

Нерівномірні темпи вакцинації, які ми спостерігаємо нині у світі, стоять на заваді бажаному результату. І не варто виключати ймовірність того, що доки ця нерівність владнається, можуть з'явитися нові штами вірусу, проти яких наявні вакцини вже не спрацюють. На початку лютого Bloomberg прогнозував, що з нинішніми темпами вакцинації охопити нею 75-80% усього світу вдасться лише за сім років.

За кілька тижнів по тому прогноз значно поліпшився. Нині у світі щодня роблять приблизно 6 мільйонів щеплень різними вакцинами, і якщо так триватиме й далі, то на те, щоби прищепити мінімум 75% мешканців Землі, піде трохи більше п'яти років. Водночас, як підрахувало наприкінці січня видання «The Economist», 85% країн, що розвиваються, не зможуть вакцинувати більшість свого населення впродовж найближчих двох років. Україна також серед них.

Таким чином, можна зробити висновки, що для України, як і для більшості країн світу, 2020-й рік став випробуванням на стійкість. Пандемія коронавірусу, без перебільшення, наклала свій відбиток на всі сфери суспільного життя. Однак політичний рік в країні запам'ятався й іншими знаковими подіями.

Україна зустріла початок епідемії на своїй території у стані політичної кризи. Тим не менше, через активні політичні протистояння, реальна загроза небезпеки пандемії була недооцінена. Тому зустрічати повномасштабне розгортання нового вірусу українська держава виявилася неготовою. Тоді президент Володимир Зеленський навіть був вимушений публічно звернутися по допомогу до великого бізнесу, що багато у чому можна вважати знаковим моментом.

У подальшому боротьба з пандемією коронавірусу в Україні відбувалася в умовах необхідності швидкої адаптації до загрози COVID-19, а також напрацюванні ефективних методів протидії їй. Деякі рішення, як суцільний локдаун навесні, були не до кінця виваженими, деякі, як запровадження адаптивного карантину, мали кращий вплив як на протидію пандемії, так і на економічні процеси.

Необхідність запровадження тих чи інших карантинних обмежень державою логічно призвела до загострення напруги з середнім та малим бізнесом, що виливалося у бажання обійти обмеження та масові протести під будівлями уряду та парламенту.

Варто також відзначити, що 2020 рік став знаковим і для місцевого самоврядування. Тотальний тренд на перемогу чинних міських голів та їх політичних проектів визначив нову політичну вагу представників місцевого самоврядування, що дозволяє їм більш впевнено комунікувати з центром. Тому у наступному році для влади важливим завданням буде встановити ефективні робочі відносини з місцевою владою.

2021 рік є для України не менш складним, ніж минулий. Амбітними завданнями для України будуть залишатися продовження боротьби з пандемією коронавірусу, зокрема, і забезпечення вакцинування населення, і протидія економічним наслідкам пандемії.

Список використаних джерел:

1. <https://www.radiosvoboda.org/a/koronavirus-svitova-ekonomika-kryza/31031731.html>
2. <https://phc.org.ua/news/scho-varto-znati-pro-covid-19>
3. <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019>
4. http://ippi.org.ua/sites/default/files/zbirnik_vid_12.05_0.pdf
5. <https://www.dw.com/uk>
6. <https://www.dw.com/uk/vaktsyna-proty-koronavirusu-na-shcho-my-usi-chekaiemo/a-54795334>
7. <http://icps.com.ua/tendentsiyi-2020-ho-ta-prohnoz-na-2021-y-polityka-ekonomika-ta-zovnishni-vidnosyny-ukrayiny---doslidzhennya-mtspd/>

Павчак Олег Михайлович,
ліцеїст групи Л-11 (9 клас)
Івано-Франківського фізико-технічного ліцею
Івано-Франківської обласної ради
Науковий керівник: вчитель правознавства
Івано-Франківського фізико-технічного ліцею
Івано-Франківської обласної ради
Остап'юк-Субичева Марія Василівна

Шляхи розвитку медичної галузі України в умовах пандемії «Covid – 19»

Основною соціальною цінністю в Україні є людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека, а забезпечення свобод і прав людини є головним обов'язком держави. Так гласить ст.3 Основного Закону України – Конституція. У преамбулі Статуту Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) зазначається, що здоров'я — це не тільки відсутність фізичних дефектів або хворіб, а стан повного фізичного, соціального та психічного благополуччя. Проте повне душевне і фізичне благополуччя може визначати лише ідеальне здоров'я, яке практично не зустрічається. Також вважається, що здоров'я — це нормальний стан організму, який характеризується оптимальною саморегуляцією, повною узгодженістю при функціонуванні всіх систем та органів, рівновагою поміж організмом та зовнішнім середовищем при відсутності хворобливих проявів. Отже, можна сказати, що здоров'я — це здатність організму існувати в рівновазі з навколишнім середовищем. Відповідно до «Основ законодавства України про охорону здоров'я» здоров'я — це стан повного фізичного, соціального і психічного благополуччя, а не лише відсутність хворіб і фізичних вад, а охорона здоров'я — це система заходів, які здійснюються органами місцевого самоврядування та органами державної влади, їх посадовими особами, закладами охорони

здоров'я, фармацевтичними та медичними працівниками і громадянами з метою відновлення та збереження психологічних і фізіологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості її життя.

Отже, головним обов'язком держави в тому числі є й розвиток медицини, незважаючи ні на які обставини. Є багато причин й законів, які є запоруками розвитку медицини. Правда, документи – це не єдина мотивація. Бо для досягнення високого рівня суспільного добробуту потрібні інвестиції в людський капітал, а його достатність і раціональне використання є необхідною умовою розвитку держави. Здоров'я нації як чинник державотворення та безпеки держави є базовою складовою людського капіталу та конкурентоспроможності країни й перебуває в тісному інтегральному зв'язку з економікою, наукою та обороноздатністю. Здоров'я населення – це й запорука сприятливої соціально-моральної атмосфери, довіри до держави, а лікар як фахівець є гарантом його збереження, захисту та зміцнення. Саме тому, удосконалення медичного законодавства України у контексті пандемії «Covid – 19» - це важливо. Та як це зробити? В цьому есе описуватиметься велика кількість шляхів розвитку. Серед них буде вирішення на законодавчому рівні існуючих проблем (економічних, кадрових, первинної допомоги і профілактики, доступності, якості) та розвиток таких галузей – медичне страхування, захист населення від інфекційних хворіб, трансплантацію органів. Об'єм цього есе становить ..., що не є багато, оскільки на цю тему можна писати цілі книги, які склалися б з багатьох томів.

Шляхів розвитку медичної галузі є багато, але в першу чергу потрібно вирішувати існуюче доволі скрутне фінансове становище сфери охорони здоров'я. Та з чогось потрібно почати, тому давайте розглянемо ці економічні негаразди.

Економічна проблема є на першому місці. Висока вартість послуг охорони здоров'я, неможливість прогнозування часу виникнення потреби в них та їх відтермінування, необхідність оплати в момент

отримання послуги, що може призвести до відмови від послуги – все це становить загрозу зубожіння населення, зумовлює необхідність фінансового захисту та розподілу ризиків. У світі щорічно 150 млн людей несуть катастрофічні фінансові витрати, пов'язані з охороною здоров'я, 100 млн осіб опиняються за межею бідності.

Дуже великою є проблема прямих платежів в охороні здоров'я. У 33 країнах світу з найбільш низькими доходами рівень прямих платежів становить до 50%. У країнах Європейського регіону ВООЗ прямі платежі становлять в середньому 29% загальних витрат на охорону здоров'я. Вважається, що ймовірність фінансової катастрофи і зубожіння зменшуються до незначного рівня при частці прямих платежів 15–20%. Основним підводним каменем усіх систем охорони здоров'я є суттєве випередження зростання витрат на охорону здоров'я порівняно з темпами зростання ВВП. ВООЗ вважає, що 20–40% фінансових ресурсів охорони здоров'я у світі витрачаються неефективно.

Проведений українським вченим та медичним чиновником Віталієм Москаленком аналіз, дозволяє сформулювати сучасну формулу фінансування охорони здоров'я, яка передбачає покриття не менше 70% витрат за рахунок коштів громадських фондів, менше 5% — за рахунок приватного медичного страхування, не більше 15–20% — за рахунок прямих платежів. Тобто, щоб вирішити це питання потрібно на законодавчому рівні закріпити схему 70-5-20.

І основною проблемою, яка, мабуть, стосується усіх галузей та гальмує розвиток держави загалом є корупція. Найбільш поширена форма корупції в Україні – це хабар. Але не хабарями одними насичена медична корупція, в медицині набагато масштабніша. Часто вона проявляється через діяльність: благодійних фондів при лікарнях; діагностичних центрів та інші лікувальні заклади при лікарнях; закупівлі ліків місцевими лікарнями; приватизацію приміщень родичами лікарів.

Статистика по корупції в закупівлях надзвичайно гірка – 60%-85% всіх закупівель в регіонах відбуваються на “допорогах”. Я хочу

зауважити, що мова йде про надзвичайно великі гроші, оскільки середнє бюджетування того ж обласного онкодиспансеру на закупівлю ліків становить 20-25 мільйонів гривень в рік.

На даний момент, щоб знизити рівень корупції усі закупівлі проводяться на таких платформах, як Прозорро/Dozorro, OpenDataBot, 007.org.ua, YouControl. Та порушення в закупівлях теж трапляються через такі схеми: об'єднання лотів з великою кількістю позицій; прописання торгових назв, замість діючої речовини; дробіння закупівель; дискримінаційні вимоги в технічному завданні(терміни поставок, наявність на складах, “заточеність” під одного виробника); кулуарні домовленості. Деколи корупція трапляється не через волю лікарів, а банальне недофінансування, бо держава вважає, що для проведення тої ж операції достатньо шприців і бинтів.

Та як побороти корупцією? Це мабуть найскладніше і найболючіше питання для будь-якої сфери життя українського суспільства, але вкрай необхідне.

Щоб його вирішити – в першу чергу треба збільшити фінансування медицини, аби не було вимушеної корупції. А щоб не було корупції загалом - на законодавчому рівні треба ввести покарання у вигляді високих штрафних санкцій. Коли ж крадіжка чи інший корупційний вчинок відбулися у великих масштабах - це вже злочин, тому рівень покарання необхідно збільшити. На мою думку, лише позбавлення волі на певний строк може зупинити чиновників медичної сфери та лікарів перед корупційними діями. Ну, і , нарешті, всі фінансові питання медичної галузі повинні вирішуватись максимально прозоро, а інформація про важливі фінансові операції бути у вільному доступі.

Натомість останні події, пов'язані з вакциною для українців, засвідчують протилежне. Від нас тримають в таємниці точне походження вакцини та її вартість.

Та все залежить від українського суспільства - наскільки воно готове до змін, настільки вони швидко і відбудуться.

Нагальною є проблема кількості медичного персоналу. На даний момент в медичній галузі працюють близько 60 мільйонів фахівців. Серед них 16,7 млн сестринського та акушерського персоналу, 8,7 млн лікарів, 1,2 млн стоматологічного і 2,1 млн фармацевтичного персоналу тощо. Дефіцит медичних кадрів досягнув 4,3 млн фахівців, у тому числі 2,4 млн лікарів. Відзначається нерівномірність розподілу за регіонами: Американський регіон ВООЗ — 24,8 на 1000 населення, Європейський — 18,9, Південно-Східна Азія — 4,3, Африканський — 2,3. Рівень міграції серед медичних працівників дуже високий. Щорічна міграція лікарів у країнах Європейського регіону — 5%; у країнах Організації економічного співробітництва і розвитку — 20%, у країнах Персидської затоки — 50%.

COVID-19 став ще одним чинником дефіциту персоналу. Багато хто просто звільнився через безцінну «ставку на кону» – життя їх близьких. Звісно, були прийняті певні заохочення у вигляді значного збільшення заробітної плати та й тут проблема! Оплату праці збільшували тільки тим, хто напряду працює з коронавірусними хворими, але не слід забувати, що всі медики з ним контактують, незважаючи на те, чи це лікар рентгенолог чи стоматолог.

Всі ці чинники зумовлюють низький рівень доступності медицини. Близько 1,3 млрд осіб не мають змоги отримати найпростішу медичну допомогу. Щоб збільшити кількість бажаючих навчатись у медичних навчальних закладах і працюючих у сфері надання медичних послуг, треба запропонувати їм якісь переваги чи пільги. Наприклад, надання безкоштовних медичних послуг та ліків для них та їхніх сімей. Сьогодні це надзвичайно актуально.

Основним принципом надання медичної допомоги є пріоритет розвитку первинної медико-санітарної допомоги (ПМСД), адже 75% людей звертаються саме в первинну ланку медичної галузі. Саме тут сьогодні діагностують цю зловісну інфекційну хворобу коронавірус та борються з нею вакцинацією. ПМСД – невід’ємна частина національної системи охорони здоров’я, яка здійснює її головну функцію – надання медичних послуг. За словами Генерального

директора ВООЗ Маргарет Чен: «Розвиток ПМСД — ключовий елемент для досягнення прийнятного рівня здоров'я для всіх людей у цьому світі».

До профілактики як до найбільш ефективного способу збереження здоров'я ставлення все ще недостатньо серйозне. В Україні на профілактику виділяється лише 2% витрат на медико-санітарну допомогу. Водночас, відомо, що саме у ній закладено великий оздоровчий потенціал. Профілактика на рівні всього населення є найбільш стійкою стратегією в довгостроковій перспективі, є засобом вирішення проблем, пов'язаних із цілою низкою соціально значущих та соціально небезпечних хворіб та з їх загальними чинниками ризику. Також не варто забувати про паліативних хворих. Тобто вирішенням цього питання є збільшення фінансування на профілактику та заклади первинної медико-санітарної допомоги. Під час пандемії це зробити важко, оскільки на даний момент на «первинку», як і на «вторинку» лягло дуже багато обов'язків, які ускладнюють усі ці процеси. Але все ж вирішення цих питань залишається реальним. Щоб полегшити обов'язки первинки можна, на законодавчому рівні, спростити процедуру призначення знеболювальних для паліативних хворих.

З проблемою якості, мабуть, стикався кожний. Якість надання послуг відіграє найважливішу роль в охороні здоров'я. На якість надання медичної допомоги впливають багато факторів, зокрема: доступність, наступність, безпека, своєчасність, адекватність, безперервність, дієвість, результативність, постійне вдосконалення та поліпшення, задоволеність потреби та очікувань, стабільність процесу та результату. На даний момент, через пандемію коронавірусу, порушуються майже всі ці фактори. Тобто зараз питання якості медичних послуг водночас є ще більш актуальним, та ще більш гострим. У різних системах охорони здоров'я і у різних країнах питанню контролю якості надання медичної допомоги приділяється багато уваги. Проте мають місце і проблеми низької якості послуг та помилки у наданні медичної допомоги. Так, через недостатню якість і

помилки у США щорічно гине 44–98 тис. пацієнтів, у Європі в арбітражні суди щороку подається 10 тис. скарг, 52% з яких становлять скарги на лікарські помилки, щорічно страждають 15 млн осіб. У країнах ЄС кожен 10-й випадок лікування наносить шкоду пацієнтам. Для більшості країн поліпшення якості медичного обслуговування є одним з основних завдань у процесі вдосконалення систем охорони здоров'я. Україну ця проблема теж не оминула. Повністю прибрати це підводне каміння неможливо, оскільки кожний людський організм особливий. Багато в чому низька якість надання медичних послуг напряму пов'язана з фінансовим аспектом. В Україні ця проблема особливо себе проявила через поширення пандемії COVID-19. Апарати ШВЛ (штучної вентиляції легень) та кисневі концентратори стали дефіцитними. Та навіть елементарні засоби особистого захисту такі як медичні маски, захисні костюми для лікарів, рукавички, антисептики на початку поширення хвороби були для українців недоступними. Ще одна проблема, яка була виявлена в процесі боротьби з COVID-19 – невміння правильної експлуатації тих же ШВЛ та концентраторів. Це питання легко вирішується – провести необхідні навчання та тренінги по експлуатації медичних установок.

Проблема доступності медицини - це доволі сумна тема. Хоч і основними стратегічними цілями усіх систем охорони здоров'я є доступність і якість медичних послуг, проте значна частина населення стикається з недоступністю служб охорони здоров'я. Зараз проблема доступності надзвичайно-загострена, оскільки кладуть на стаціонар тільки в складних коронавірусних хворих.. Також існує певна проблема з доступністю медикаментів та їх ціною. Зокрема, 11% людей у світі зазнають серйозних фінансових перешкод у доступі до медичного обслуговування, 5% — зазнають злиднів через оплату медичного обслуговування.

Витрати на транспорт становлять 10% витрат громадян на медичне обслуговування. То здавалося б теперішні дії навпаки погіршують усю ситуацію закриваючи лікарні, а на їх місце відкривають амбулаторії. Звісно, це ліпше ніж нічого, але такі дії

призводять до шкоди якості, а саме відсутність багатьох апаратів для діагностики, тобто зростає шанс лікарської помилки.

В нас залишилось питання з попереднього розділу - як зменшити відсоток людей, які не мають змоги отримати медичні послуги через брак коштів та людей, зазнають злиднів через оплату медичного обслуговування? Відповідь доволі таки проста. Розвинути на законодавчому рівні медичне страхування і зробити його загальнообов'язковим та безкоштовним для певних соціальних груп, які є в групі ризику. Медичне страхування є важливою складовою соціальної інфраструктури кожної розвиненої країни. Воно дає змогу раціональніше використовувати кошти, призначені для забезпечення охорони здоров'я, і в той самий час підвищувати якість цих послуг і рівень забезпеченості ними населення.

Медичне страхування – дуже хороша річ. Та як її розвинути? Для цього потрібно на законодавчому рівні створити прозорі і зрозумілі умови для роботи страхових компаній, а ще - мотивувати роботодавців та громадян користуватися цим інструментом. Наразі необхідно на законодавчому рівні забезпечити баланс інтересів страховиків і страхувальників, що сприяло б розвитку цього соціально- важливого й необхідного для країни сегмента страхового ринку.

На сьогоднішній день Україна актуально вивчає іноземний досвід та визначає переваги медичного страхування в Україні. На жаль, всі ці процеси уповільнюються через лобіювання інтересів окремих людей, що пов'язані з медичним бізнесом. В таких країнах як Франція, Австрія, Бельгія, Нідерланди, Швеція та Японія переважає система обов'язкового медичного страхування, в той час, як у США має перевагу змішана форма фінансування медичної допомоги. Однією з перших країн де було запроваджене медичне страхування, є Німеччина. Зараз в цій країні лише 0,3 % населення немає медичної страховки.

Загалом Україна розглядає чотири шляхи розвитку обов'язкового медичного страхування (ОМС): 1) державне обов'язкове медичне страхування (за прикладом Молдови); 2) загальнообов'язкове

державне соціальне страхування (за прикладом Росії); 3) комерційне ОМС (за прикладом Чехії); 4) змішана стратегія, яка поєднує державну і комерційну складові.

Треба, нарешті, визначитись і зробити цю довгоочікувану реформу медичного страхування у сфері охорони здоров'я.

Багато хто недооцінює таку галузь, як трансплантацію органів. Основні пріоритети розвитку трансплантації — це суттєве її збільшення шляхом розвитку посмертного донорства та розширення видів органної трансплантації. Щоб в Україні посмертне донорство працювало на хорошому рівні, то потрібно розбудувати трансплант-координацію та логістику, розбудова цієї системи залежить не тільки від Міністерства охорони здоров'я. Туди мають бути залучені і цивільна авіація, і цивільний транспорт ДСНС, і автотранспорт Національної поліції, - щоб максимально швидко доставляти відповідний орган до людини, яка його потребує. Ця галузь надзвичайно важлива, бо саме вона дозволить Україні значно розвинути медичний туризм та дозволить врятувати велику кількість людей, які не можуть дозволити оплатити собі лікування за кордоном. Та як цю процедуру полегшити на рівні законодавства? Потрібно банально спростити процес отримання ліцензії (звісно за наявності кваліфікованих лікарів і відповідних умов) та переглянути умови відповідальності. Це зумовлено тим, що шанс людини вижити після трансплантації доволі малий.

Інфекційні хвороби одні з найпідступніших. Стратегія захисту населення від них доволі проста. А саме, імунопрофілактика. Серед усіх проблем, які пов'язані з інфекційними хворобами я б розв'язав такі: критичні рівні охоплення обов'язковими профілактичними щепленнями; нестабільний рівень забезпеченості імунобіологічними препаратами; нестійка епідемічна ситуація із вакцино керованими інфекціями;

Щоб вирішити ці перешкоди потрібно на законодавчому рівні ввести санкції проти людей, які не хочуть вакцинуватися.

На прикладі COVID-19 ми бачимо, що більшість держав не є готові до пандемій. Так ми можемо на випадок пандемій в на законодавчому рівні ввести фонд, в який будуть закладатися кошти з бюджету на випадок пандемій. Та якщо настане наступна пандемія, то використати їх на захист населення у вигляді засобів захисту та ліків. На даний момент не все так погано, оскільки держава забезпечує людей ліками. Але є одне “але”. Оскільки цієї фінансової подушки не було, то всі кошти – це допомога МВФ і так зване пиляння з інших галузей. А це призвело до нестабільної фінансової ситуації в державі. Бо трансї від МВФ це звісно добре, але потрібно пам’ятати, що їх доведеться повернути. Тому цим фондом Україна набуде певну самостійність при потребі.

Отже, ми бачимо, що сфера охорони здоров’я потребує негайного реформування. Тим більше, щоб забезпечити ст.3 Конституції України, в якій зазначено, що « Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.». Всі ті нововведення, що пропонувалися в цьому розділі допоможуть реалізувати цю норму максимально.

Таким чином, стан здоров’я є інтегральним показником успішності та ефективності розвитку суспільства. Воно оголошено невід’ємним правом людини, неодмінною складовою благополуччя, глобальним суспільним благом. Основну роль у збереженні та зміцненні здоров’я відіграє система охорони здоров’я. Від ефективності її функціонування залежить якість трудових ресурсів будь-якої країни, її науковий, культурний, економічний та оборонний потенціал.

Однак в умовах глобалізації, технологізації, маркетизації системи охорони здоров’я стикаються із численними перешкодами і викликами, що ускладнюють досягнення поставлених перед ними цілей. Перш за все вони викликані корупцією. Суттєвим підводним айсбергом на шляху до покращення здоров’я і благополуччя людства. Є також екологічні загрози, кліматичні зміни, соціально-політичні конфлікти, урбанізаційні, міграційні процеси, економічна криза та ін. Одночасно зі зростанням запитів населення щодо обсягів медичного

обслуговування зростають вимоги до його якості та безпеки. Системи охорони здоров'я стикаються з дефіцитом фінансових ресурсів, кадровими та іншими нестачами, що вимагає перегляду політики у сфері медицини, пошуку нових стратегій розвитку, вдосконалення її структури і функціонування. Та ключовими проблемами медичної галузі є недостатнє фінансування і прогалини в законодавстві. Якщо проблему недосконалого медичного законодавства реально вирішити, була б на те політична воля, то і фінансування при раціональному та законному розподілі теж стало б належним.

Отже перед українським законодавством відкривається великий фронт правової роботи. Прийшов час прислужитися власному народові фактично, а не декларативно перед виборами. Вірю, що ситуація з поширення пандемії COVID-19 показала наочно наскільки медична система України є слабкою перед такими викликами і потребує кардинальних змін.

Список використаних джерел:

1. http://ir.library.nmu.com/bitstream/123456789/2174/1/%D0%9F%D0%9B_2013_2_7-13.pdf - Здоров'я населення як важливий чинник державотворення та національної безпеки.

2. https://minjust.gov.ua/m/str_2396. Удосконалення законодавства про охорону здоров'я.

3. <https://project.liga.net/projects/top-4-problemu-medecini/> - ТОП-4 проблеми української медицини: що вам слід знати про гроші, систему та якість лікарів.

4. <https://uifuture.org/publications/25139-heals-medicine-torgun/>
Десять проблем української медицини.

5. <https://www.apteka.ua/article/417331>. Головна проблема української медицини – це хронічне недофінансування.

6. Стеценко С.Г., Сенюта І.Я. Законодавче забезпечення охорони здоров'я в Україні // Право України. 2007. № 6. С. 96–100

7. Радиш Я.Ф. Медичне страхування: Навч. посібник / Національна академія держ. управління при Президентові України. К.: Видавництво НАДУ, 2005. 88 с.

8. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B5_%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%85%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F – Медичне страхування.

9. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D0%BB%D1%83%D0%B6%D0%B1%D0%B0_%D0%B7%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2%27%D1%8F_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8 – Національна служба здоров'я України.

10. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-47358652>. Чому в Україні заблокована пересадка органів?

11. Череп А.В. Практичний іноземний досвід медичного страхування [Електронний ресурс] / А.В. Череп // Економіка та управління національним господарством. – 2013. – Режим доступу: [sre_2013_2_5%20\(1\).pdf](sre_2013_2_5%20(1).pdf).

12. <https://glavcom.ua/country/health/v-ukrajini-likuyut-mertvih-i-ne-ryatuyut-zhivih-zastupnik-ministra-ohoroni-zdorovya-pro-novi-pravila-peresadki-organiv-656221.html> - В Україні лікують мертвих і не рятують живих. Нові правила пересадки органів: що тепер зміниться.

13. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#Text>. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення.

14. <https://eba.com.ua/yak-koronavirus-vplyvaye-vplyne-na-systemu-ohorony-zdorov-ya-v-ukrayini/>. Як коронавірус впливає / вплине на систему охорони здоров'я в Україні?

15. <http://amnu.gov.ua/aktualni-problemy-zdorov-ya-ta-ohorony-zdorov-ya-u-iii-tysyacholitti/> - Актуальні проблеми здоров'я та охорони здоров'я у III тисячолітті.

16. <https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=bc5d2c61-1a7f-4ec7-8071-b996f2ad2b5a>. УКРАЇНА: вплив COVID-19 на економіку і суспільство.

17. <https://www.radiosvoboda.org/a/30484006.html>. Економічні сценарії: як країни реагують на наслідки коронавірусу.

18. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/77-19>. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

19. <https://www.phc.org.ua/news/strategiya-rozvitku-imunoprofilaktiki-ta-zakhistu-naselennya-vid-infekciynikh-khvorob-yakim>. Стратегія розвитку імунопрофілактики та захисту населення від інфекційних хвороб, яким можна запобігти шляхом проведення імунопрофілактики, на період до 2022 року.

20. <https://www.radiosvoboda.org/a/28457753.html> - Як подолати хабарництво в медицині: спільний план МОЗ та НАБУ.

21. <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/articles/2018/five-ways-to-fight-graft.html>. П'ять способів боротьби з корупцією: Антикорупційна школа надає українським активістам ефективні інструменти.

Феденько Вікторія Василівна,
ліцеїстка II курсу (10 класу)
Івано-Франківського фізико-технічного ліцею
Івано-Франківської обласної ради
Науковий керівник: вчитель правознавства
Івано-Франківського фізико-технічного ліцею
Івано-Франківської обласної ради
Остап'юк-Субичева Марія Василівна

Стан та перспективи удосконалення медичного законодавства України в умовах пандемії «COVID-19»

Високий рівень захворюваності і смертності населення від різних хвороб та поширення соціально небезпечних інфекційних захворювань викликають стурбованість світового співтовариства через масштаби та швидкість їх поширення в суспільстві.

Із погіршенням якості навколишнього середовища, соціально-економічних умов життя, рівня медичного обслуговування та фінансування медичних установ посилюються проблеми системи охорони здоров'я в Україні, що визначаються швидкими темпами поширення хвороб, високим рівнем захворюваності населення. Сьогодні, коли не тільки Україна, але і цілий світ сколихнула страшна хвороба «COVID-19» актуалізуються питання пошуку шляхів покращення медичного та фармацевтичного забезпечення населення, а це можливо зробити на мою думку через прийняття різного рівня нормативно-правових документів, які б вирішували проблеми правового регулювання відносин у сфері охорони здоров'я (реалізацію прав людини та громадянина, їх захист у випадку порушення, приведення законодавства про охорону здоров'я у відповідність до загальноєвропейських стандартів, що є важливою правовою гарантією держави).

Право на медичну допомогу і охорону здоров'я є базовим в системі соціальних прав людини. Здоров'я населення в цілому і кожної

людини зокрема має визначальне значення для існування і розвитку держави. Сфера охорони здоров'я являє собою складний комплекс суспільних відносин - медичних, фінансових, управлінських, організаційних, які регулюються різними галузями законодавства - конституційним, адміністративним, господарським, кримінальним тощо. Разом з тим, ядром охорони здоров'я виступають медичні відносини, які виникають між пацієнтом і лікарем (медичним працівником) з приводу надання медичної допомоги.

Сьогодні чинне законодавство України в галузі охорони здоров'я визначає пріоритетним напрямом діяльності держави гарантування прав не тільки пацієнтів, а й лікарів. Однак питання щодо їх реального забезпечення та дотримання є одним з найбільш проблемних та потребує свого негайного вирішення шляхом вдосконалення існуючих та запровадження нових механізмів їх захисту, здатних оперативно та ефективно вирішувати актуальні правові проблеми лікарів і пацієнтів, викликані незнанням, недотриманням, невиконанням чи прямим порушенням особами, які надають медичну допомогу, встановлених державою правових приписів, розрахованих на захист прав лікарів і пацієнтів.

Юридична наука і практика не мають значного досвіду взаємодії зі сферою охорони здоров'я. Відомо, що до 90-х років минулого століття правове регулювання медичної діяльності в основному торкалось двох аспектів - незаконної лікарської практики та лікарської помилки. Розвиток в Україні ринку лікарських послуг по-новому ставить питання про місце і роль медицини у житті суспільства. Це змушує шукати нові системні підходи до проблеми юридичного забезпечення медичної діяльності. Одним з таких напрямів являється формування нової галузі національного права - медичного права.

Один із науковців - Стеценко С. Г. визначає медичне право як комплексну галузь права, що включає сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері медичної діяльності.

Як окрема галузь права, медичне право має власну систему права, за допомогою якої і здійснюється регулювання медичних відносин, в

тому числі і відносини, пов'язані із наданням медичної допомоги. Структурні елементи системи медичного права мають свої особливості, що відрізняє їх від складових інших галузей права. До особливостей первинного елементу системи медичного права - норми права слід віднести ту обставину, що будучи комплексною галуззю, воно включає у свій склад норми різноманітних галузей права: кримінального, цивільного, адміністративного та інших.

Сукупність норм права, що регулюють певний вид однорідних суспільних відносин в сфері медичного права утворюють такий структурний елемент, як інститут медичного права. До основних інститутів медичного права відносяться: управління у галузі охорони здоров'я, лікувально-профілактична допомога населенню, забезпечення лікарськими засобами, надання платних медичних послуг.

Відносини медичного права є досить складними та різноманітними, що обумовило формування в межах галузі медичного права її відокремлених частин, що регулюють якісно однорідні групи суспільних відносин, тобто підгалузей медичного права. Серед них можна виділити такі підгалузі, як медичне страхування, права громадян у галузі охорони здоров'я, гарантії здійснення медико-соціальної допомоги громадян, медична експертиза та інші.

Наявність системи медичного права визначає формування системи медичного законодавства, тобто зовнішнього закріплення норм медичного права. Систему медичного законодавства складають: 1) Міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України; 2) Конституційне законодавство; 3) Загальне законодавство про охорону здоров'я населення; 4) Галузеве законодавство, що включає правові норми, які регулюють суспільні відносини, учасниками яких являються медичні працівники та пацієнти.

В Україні право громадян на охорону здоров'я та медичну допомогу гарантовано ст.49 Основного Закону – Конституції, в якій

зазначено, що «держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування».

Основні правові механізми, соціальні та економічні засади забезпечення прав громадян на охорону здоров'я та медичну допомогу встановлено Основами законодавства України про охорону здоров'я та нормами Цивільного кодексу України. Водночас відповідними нормами Кримінального кодексу України передбачено відповідальність медичних працівників за неналежне виконання ними професійних обов'язків.

У працях членів Всеукраїнської ради захисту прав та безпеки пацієнтів я знайшла згруповані нормативно-правові документи, які стосуються надання медичної допомоги. Так, ними усі основні законодавчі та нормативно-правові акти згруповані у розділи, в залежності від того, які відносини вони регулюють. Я проаналізувала кожен із нормативно-правових актів та перевірила їх чинність. І виявилось, що багато із них втратили свою чинність. Розглянемо ці нормативні документи: 1) Загальна декларація прав людини (ст. 25); 2) Європейська соціальна хартія (ст. 11); 3) Конституція України; 4) Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я»; 5) Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності»; 6) Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з медичної практики, затверджені Наказом Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва та Міністерства охорони здоров'я України від 16 лютого 2001 р. № 38/63 (втратив чинність); 7) Порядок державної акредитації закладу охорони здоров'я, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 15 липня 1997 р. № 765; 8) Положення про клінічний лікувально-профілактичний заклад охорони здоров'я, затверджене наказом Міністерства охорони здоров'я України від 05 червня 1997 р. № 174; 9) Цивільний кодекс України (ст. 242, 284-287, 537-540, 626-633, 651, 653, 654, 901-907); 10) Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (ст. 6, ст. 34, 37-52, 77-78); 11) Закон України «Про захист прав споживачів»; 12) Закон України «Про звернення

громадян»; 13) Міжнародний кодекс медичної етики; 14) Лісабонська декларація стосовно прав пацієнта; 15) Закон України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині»; 16) Закон України «Про донорство крові та її компонентів»; 17) Закон України «Про психіатричну допомогу»; 18) Закон України «Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту (СНІД) та соціальний захист населення»; 19) Закон України «Про захист населення від інфекційних хвороб»; 20) Закон України «Про боротьбу із захворюванням на туберкульоз»; 21) Кримінальний кодекс України (ст. 131, 132, 138-142, 145, 184, 202, 366); 22) Цивільний кодекс України (ст. 1166-1168, 1172, 1191, 1194-198, 1202-205, 1209-1211); 23) Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я»; 24) Закон України «Про захист прав споживачів» (ст. 23, 24); 25) Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 р. № 4; 26) Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів» від 12 квітня 1996 р. № 5.

За роки незалежності були прийняті безліч законів та нормативно-правових актів у галузі охорони здоров'я. Але і до цього часу відчувається недостатність правового регулювання сфери надання медичної допомоги.

Проте за майже 30 років розбудови в Україні правової держави стало очевидним, що система охорони громадського здоров'я, доступність, якість медичних послуг, захист прав пацієнтів, як складової прав людини, захист прав лікарів поки ще не стало пріоритетними напрямками політики держави.

Хоча сьогодні, коли весь світ бореться із корона вірусом дещо змінилася ситуація в напрямку нормативно-правового забезпечення діяльності закладів охорони здоров'я, а також усвідомлення важливості для життя людей системи охорони здоров'я.

Українська охорона здоров'я потребує докорінних та виважених змін, що необхідно спрямувати на збереження і зміцнення життя та

здоров'я населення й створення належних умов для реалізації конституційного права на охорону здоров'я в нашій державі. В умовах формування правової соціальної держави реалізація політики держави, що спрямована на охорону здоров'я населення та її реформування, можлива лише шляхом прийняття належної нормативно-правової бази.

Понад рік світ активно бореться проти нововиявленої коронавірусної хвороби COVID-19, яка активно розповсюджується по всіх державах, її збудник є причиною глобальної пандемії. У цьому випадку і Україна не є виключенням. Відповідно до інформації Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) пандемія COVID-19 – це інфекційне захворювання, спричинене новим коронавірусом 2019 року (SARS-CoV-2). Уперше ВООЗ про цей вірус було повідомлено 31 грудня 2019 року, а вже 30 січня 2020 року спалах COVID-19 було оголошено глобальною надзвичайною ситуацією в галузі охорони здоров'я. За рахунок стрімкого зростання кількості заражень по усьому світу, а також відсутності специфічної профілактики, яка б передбачала наявність вакцини, ВООЗ оголосила COVID-19 глобальною пандемією, що фактично стало першим таким позначенням після останнього проголошення грипу H1N1 пандемією у 2009 році. На думку науковців і працівників сфери охорони здоров'я, пандемія COVID-19, на відміну від подібних вірусних спалахів у минулому (2003, 2009 роках), має значно ширший масштаб (медична географія захворювання – близько 200 країн) і створює значно більші загрози для людства. За кількістю померлих COVID-19 наближається до ТОП 20 випадків смерті і вже істотно перевищила показники пандемії грипу А(H1N1) 2009 року.

Враховуючи вище вказане, задля інтенсифікації фармакотерапії різних захворювань та профілактику ускладнень, в тому числі хвороби COVID-19, збільшення уваги до соціальних пріоритетів забезпечення населення лікарськими засобами, підвищення доступності та ефективності фармакотерапії, Україна прийняла величезну кількість нормативно-правових документів з початку введення карантину.

Я проаналізувала різні сайти і Верховної Ради України, і Міністерства охорони здоров'я та спробувала зібрати основні новоприйняті законодавчі документи, що стосуються сьогоднішньої пандемії. Це Закон України від 29.01.2021 № 1159-IX «Про внесення зміни до Закону України «Про лікарські засоби» щодо державної реєстрації лікарських засобів під зобов'язання для екстреного медичного застосування, Закон України від 18.12.2020 № 1123-IX «Про внесення зміни до ст. 77 Основ законодавства України про охорону здоров'я щодо пільг та підвищення оплати праці професіоналів з вищою немедичною освітою, які працюють в системі охорони здоров'я», Закон України від 17.12.2020 № 1113-IX «Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» щодо запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19), Закон України від 04.12.2020 № 1075-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення профілактики коронавірусної хвороби (COVID-19)», Закон України від 04.12.2020 № 1072-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо соціальної підтримки платників податків на період здійснення обмежувальних протиепідемічних заходів, запроваджених з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2», Наказ МОЗ України від 20.11.2020 № 2693 «Про внесення змін до протоколу «Надання медичної допомоги для лікування коронавірусної хвороби (COVID-19)», Постанова Верховної Ради України від 20.10.2020 № 937-IX «Про заходи протидії поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) та захисту всіх систем життєдіяльності країни від негативних наслідків пандемії та нових біологічних загроз», Постанова Верховної Ради України від 18.09.2020 № 921-IX «Про звернення до Кабінету Міністрів України щодо вжиття невідкладних заходів для забезпечення безпечного освітнього процесу в умовах карантину, запровадженого з метою запобігання поширенню на

території України коронавірусної хвороби (COVID-19)» і багато інших актів.

Але основним у боротьбі з пандемією є визначено дотримання карантинних заходів, і тут я, на жаль, дослідивши нормативні акти зустріла тільки один документ, який стосувався відповідальності за порушення карантинних заходів - Закон України від 06.11.2020 № 1000-IX «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)», і все. Я вважаю, що це є великою проблемою, яке потребує більш жорсткішої уваги, як, наприклад, за кордоном. Треба встановити жорсткішу відповідальність за порушення умов суворого карантину задля зменшення кількості інфікування людей.

У деяких країнах Європи є норми, які прямо регулюють поведінку людей під час пандемії. Наприклад, у Кримінальному кодексі Сербії у статтях 248 і 249 вказується чітко встановлений постулат. Так, якщо хтось під час епідемії не буде діяти відповідно до встановлених рішень, нормативних актів або ж наказів, які урегульовують діяльність щодо придушення або запобігання розповсюдженню хвороби, він може бути покараний у вигляді штрафу або ж позбавлення волі на строк до трьох років. Якщо за таких умов порушення встановлених норм і правил призвело до передачі такої заразної хвороби, то єдиним покаранням встановлюється позбавлення волі строком до трьох років.

Схожою за змістом є норма угорського законодавства, яка інкримінує порушення правил боротьби з епідеміями (розділ 361 КК). У нормі вказується, що будь-яка особа, яка порушує правила карантину, епідеміологічного нагляду або контролю, призначені для запобігання ввезенню або розповсюдженню хвороби, на яку поширюється карантин, порушує правила карантину, епідеміологічного нагляду або контролю під час спалаху хвороби та за інших умов порушення буде покарана шляхом тримання під вартою. Болгарський законодавець передбачає, що якщо особою порушено встановлені правила, які були випущені з метою придушення

поширення або виникнення заразної хвороби, то покарання для неї передбачено у вигляді штрафу. Якщо такі дії було скоєно під час епідемії та їх можна пов'язати із випадками смерті, то передбачено позбавлення волі. На прикладі таких норм можна говорити про те, що у цьому випадку відповідальність за вчиненні дії більше стосується конкретно порушення встановлених правил і норм щодо запобігання розповсюдженню чи появі епідемічних хвороб. Фактично це зумовлює легке обґрунтування кримінальної відповідальності як дії, спрямованої на порушення санітарного законодавства. Кримінальний кодекс Швеції у розділі 7 глави 13 передбачає настання кримінальної відповідальності за розповсюдження інфекційних хвороб. Згідно з цим положенням особа, яка спричиняє суспільну небезпеку для життя чи здоров'я людей через отруєння або зараження їжі, води або чогось іншого, розповсюдження отрути або ж серйозної хвороби, визнається винною у вчиненні таких діянь і засуджується до позбавлення волі строком до шести років. Також надається уточнення, якщо таке правопорушення буде грубим, то позбавлення волі може бути застосовано на термін від 4 до 18 років, можливе навіть довічне ув'язнення. При оцінці таких дій і визнанні, чи є такий злочин грубим, найбільше уваги приділяється дослідженню питання, чи був конкретний намір завдати шкоди життю чи здоров'ю іншої людини, як багато людей зазнало впливу від подібних діянь. У Фінляндії також інкримінується подібна відповідальність. Законодавцем визначено, що спричинення загрози здоров'ю людини є досить узагальненим питанням за рахунок того, яким способом буде вчинено замах на такі наслідки. Одним зі способів створення загрози здоров'ю людини є поширення небезпечної хвороби, що тягне за собою позбавлення волі з мінімальним строком від чотирьох місяців до чотирьох років. При цьому прямо вказується на те, що замах також підлягає покаранню. Варто додати, що узагальнення у вигляді «спричинення загрози здоров'ю» розуміється також і у випадку створення загрози здоров'ю або життю великої кількості людей. Тоді суб'єкт буде нести відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк від двох до

десяти років. Якщо говорити про дві вказані вище норми, то тут можна помітити більше орієнтування безпосередньо на життя та здоров'я людини всередині країни. Вони не виключають питання порушення санітарного законодавства, але більше сконцентровані на об'єкті злочину у вигляді життя та здоров'я людини як окремо, так і у «великих розмірах», коли постраждалими може бути велика кількість людей. Можна сказати, що держави по-різному ставляться до подібних ситуацій і формують своє законодавство таким чином, щоб можна було передбачити конкретні порушення на їх територіях. Це дає вмотивовану підставу для впровадження таких норм, які мають максимальне обґрунтування.

На мою думку, з огляду на те, як швидко поширюється ця хвороба в сучасних реаліях, наскільки небезпечною вона є для літніх людей і людей із хронічними хворобами, яких в Україні дуже багато, зараження COVID-19 має інкримінуватися саме за статтями Кримінального кодексу України і кожен, хто умисно порушив законодавство, яке стосується боротьби із COVID-19, має нести відповідальність.

У сучасному законодавстві є чимало протиріч і прогалин у нормативно-правовій базі, пов'язаних зі зміною соціально-політичних й економічних умов у країні. Чинні нормативно-правові акти швидко застарівають, а своєчасна зміна, доповнення й виключення документів, що втратили силу, здійснюється не належною мірою.

Найбільш перспективним способом систематизації НПА є створення зводів законів і кодексу законів. Звід законів - це зведені в одне видання й розташовані в систематичному, хронологічному або іншому порядку нормативні акти або збірники законодавства. Кодекс - це закон, що забезпечує повне системне регулювання певної галузі суспільних відносин.

Об'єктом систематизації повинна бути сучасна нормативно-правова база охорони здоров'я України, що включає понад 1200 чинних нормативно-правових документів різного правового статусу (закони України, укази Президента України, постанови Кабінету

Міністрів України, постанови й накази МОЗ України, постанови й накази інших відомств). Ці НПА як додатки включають більше 1000 інструкцій, положень, методичних документів, що регламентують всі види професійної діяльності галузі.

В Україні на один законодавчий акт (закон) у сфері охорони здоров'я в середньому припадає приблизно 200 підзаконних галузевих НПА. У зв'язку із цим слід погодитися з думкою, що дотепер нормативна база носить у нас не державний(законодавчий), а переважно відомчий характер. Відомчі нормативні правові акти необхідні для повного й детального правового регулювання галузі, однак проблема полягає в тім, які саме відносини вони повинні регулювати. Якщо мова йде про спеціальні, медичні питання (порядок здійснення тієї або іншої процедури, застосування того або іншого методу профілактики, діагностики й лікування), то тут вони цілком доречні. Але якщо професійною медичною діяльністю зачіпаються права громадян (пацієнтів), то ці відносини повинні визначатися винятково законом. Не може бути визнана нормальною практика видання галузевих наказів, інструкцій, положень і та ін., у яких "коректуються" й "уточнюються" установлені законом права громадян або порушуються їхні інтереси, тим більше, що більшість відомчих нормативно-правових актів у сфері охорони здоров'я ніколи не публікувалися у відкритій пресі й, отже, майже нікому не відомі.

Цілий ряд НПА не зареєстрований у Міністерстві юстиції України і не опублікований належним чином.

Становлення й розвиток правової медицини в Україні має на увазі необхідність посилення насамперед прямої регулюючої ролі законів у системі охорони здоров'я із заміною адміністративно-правових норм цивільно-правовими. Інакше кажучи, лікувальна, діагностична, профілактична й реабілітаційна медична допомога повинна регулюватися не тільки галузевими інструкціями, стандартами й нормами, але й законодавчими документами, обов'язковими до виконання всіма громадянами, організаціями охорони здоров'я й органами управління незалежно від їхньої відомчої приналежності.

Варто враховувати, що в розвиток галузевих підзаконних актів державного рівня в обласних центрах і регіонах приймаються на їхній базі свої розпорядчі документи, які можуть не тільки вносити певні різночитання в НПА, але й збільшувати їхню кількість на регіональному рівні. Введення в правову практику законів прямої дії вирішить проблему з галузевими й територіальними нормативно-правовими актами.

В останні роки нормотворча діяльність у сфері охорони здоров'я здійснюється досить активно, однак щорічно втрачають юридичну чинність приблизно 25% документів, що свідчить про нестійкий характер реформ, що проводяться в охороні здоров'я.

Загальний обсяг НПА, що регламентують діяльність у сфері медицини й включених до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів України, сьогодні значно менше, ніж в інших країнах, що зв'язано не тільки з наявністю істотних прогалин у нормативно-правовому полі, але й з тим, що до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів України не включається значна частина внутрішньовідомчих НПА, що регламентують професійну діяльність в охороні здоров'я, але не пройшли експертизу в Міністерстві юстиції України. Ці документи не підтримуються в активному стані (тобто в основний документ не вносять наступні зміни й доповнення, як це робиться в центрі правової інформації).

У цілому в Україні створена правова основа для реалізації конституційного права громадян на охорону здоров'я й отримання медичної допомоги. Звичайно, мають місце деякі недоліки й прогалини. Самим істотним недоліком прийнятих НПА є те, що вони не завжди витримані концептуально, недостатньо розроблені механізми їхнього забезпечення й реалізації задекларованих правових норм. Законодавчі акти в сфері охорони здоров'я не є по суті законами прямої дії, а містять значну кількість відсилань на все ті ж внутрішньовідомчі інструкції й нормативи.

Ключовим моментом процесу створення національної системи законодавчого регулювання в сфері охорони здоров'я є розробка

концепції розвитку й удосконалювання нормативно-правової бази України в сфері охорони здоров'я, що включає необхідність вирішення наступних завдань: розширення правового поля, усунення законодавчих прогалин, стандартизація всіх процесів надання медичної допомоги, перехід до прямої регулюючої ролі законів у системі охорони здоров'я й формування правової свідомості в медичних працівників і населення. В Україні назріла необхідність прийняття цілого ряду законів з питань обов'язкового медичного страхування, захисту прав пацієнтів і медичних працівників, страхування професійної відповідальності медичних працівників, діяльності професійних союзів й асоціацій в охороні здоров'я, приватних організацій охорони здоров'я, інформатизації системи охорони здоров'я та ін..

Таким чином, провідні науковці визначили, що нормативно-правовій базі в сфері охорони здоров'я України властиві певні недоліки: 1) галузеві закони України не є законами прямої дії, оскільки вони не прописують реальних механізмів їхньої реалізації. Мається на увазі, що це буде зроблено в підзаконних актах, але на практиці часто використовуються різні роз'яснення, інформаційні листи та ін., які взагалі не є НПА; 2) різноманіття й безліч НПА різного рівня, присвячених одному питанню, але, що не завжди трактується однаково. Крім того, недоступність їх усіх у зв'язці істотно ускладнює нормативно-правове управління галуззю, вносить у нього протиріччя; 3) дуже часто при розгортанні положень закону в підзаконних актах допускаються перекручування, у результаті відбуваються різночитання; 4) велика кількість НПА не дозволяє побачити за цією безліччю правові прогалини й протиріччя; 5) відсутність галузевого законодавства й відомчих галузевих НПА на місцях, прийняття локальних актів і розпоряджень, що найчастіше розширюють і спотворюють галузеве законодавство, значно ускладнює управління галуззю; 6) відсутність єдиного консолідованого законодавчого акту в сфері охорони здоров'я (одні питання охорони здоров'я регламентуються законами, інші – указами Президента України, треті

– постановами Уряду, четверті - постановами й наказами МОЗ України, внесеними в Єдиний державний реєстр правових актів, п'ять являють собою неопубліковані накази МОЗ України), доступного не тільки керівникам охорони здоров'я, медичним працівникам, але й населенню, ускладнює надання медичної допомоги в межах доказової й правової медицини.

Ці проблеми вирішує розробка й прийняття законів прямої дії, які на першому етапі можуть бути систематизовані у збір законів про охорону здоров'я, що включає законодавчі акти, які вже існують та які потребують розробки й прийняття. Зокрема, збір законів про охорону здоров'я повинен включати наступні блоки законів: 1) закони, що забезпечують безпечні умови життя й праці людини; 2) закони профілактичної спрямованості; 3) закони, що захищають права громадян на охорону здоров'я й визначають їхню відповідальність за своє здоров'я; 4) закони, що визначають права й відповідальність медичних працівників; 5) закони, що регламентують діяльність національної системи охорони здоров'я; 6) закони, що регламентують фінансування системи охорони здоров'я; 7) закони, що регламентують окремі види медичної діяльності.

Найбільш перспективний шлях систематизації законодавства – створення Медичного кодексу України, оскільки кодифікація, як найбільш досконала й складна систематизація НПА, спрямована на докорінне якісне впорядкування законодавства, забезпечення його узгодженості й компактності.

Медичний кодекс відбиває медичне право, що є комплексною галуззю права та включає сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері медичної діяльності. У свою чергу під медичною діяльністю необхідно розуміти комплексну систему, що включає організацію надання громадянам медичної допомоги, її безпосереднє надання в рамках діагностичних, лікувальних і профілактичних заходів, а також контроль якості медичних послуг, що надаються. Відповідно до загальних принципів нормотворчої практики Медичний кодекс повинен складатися із загальної й

особливої частин і включати всі діючі галузеві закони; закони, які варто розробити для усунення прогалин правового поля; певну частину відомчих НПА, які варто трансформувати в законодавство. Кодекс повинен бути законом прямої дії, систематизованим по напрямках діяльності в сфері надання медичної допомоги й охорони здоров'я громадян, що усуне дублюючі положення, протиріччя й різночитання, правові прогалини законодавства, підвищить доступність і зручність використання законодавства в сфері охорони здоров'я.

Розробка Медичного кодексу буде сприяти вдосконалюванню керованості охороною здоров'я, підвищенню якості медичної допомоги, захисту прав і підвищенню відповідальності пацієнтів і медичних працівників, дозволить сформувати медичне законодавство у вигляді єдиної й цілісної системи законодавчих актів прямої дії, доступної не тільки керівникам організацій охорони здоров'я, але й всім медичним працівникам і населенню.

Дослідивши запропоновану тему, можу зробити висновок про те, що українська охорона здоров'я потребує докорінних та виважених змін, що необхідно спрямувати на збереження і зміцнення життя та здоров'я населення й створення належних умов для реалізації конституційного права на охорону здоров'я в нашій державі. В умовах формування правової соціальної держави реалізація політики держави, що спрямована на охорону здоров'я населення та її реформування, можлива лише шляхом прийняття належної нормативно-правової бази. Мають бути прийняті нормативно-правові акти,

Проблема вдосконалення законодавчого забезпечення охорони здоров'я стає в Україні дедалі гострішою та потребує рішучих дій у цьому напрямку. Одним із пріоритетних шляхів удосконалення законодавства про охорону здоров'я в Україні є систематизація діючої нормативно-правової бази. Проблема формування медичного права і прийняття кодифікованого акту, зокрема, Медичного кодексу України, набуває чимраз більшого резонансу.

Вважаю, що в Медичному кодексі необхідно реалізувати вимоги міжнародних стандартів із прав людини щодо охорони здоров'я, зокрема надання медичної допомоги, оскільки саме він у подальшому стане міцною опорою медичного права України – галузі права, що починає невпинно розвиватись і в нашій державі.

Також, потрібно не забути оформити окремий розділ нормативно-правових документів, що стосуються боротьби з пандемією «COVID – 19».

Список використаних джерел:

1. Мезенцева Н.І., Батиченко С.П., Мезенцев К.В. Захворюваність і здоров'я населення в Україні: суспільно-географічний вимір. Монографія. К.: ДП «Прінт Сервіс», 2018. 136 с.
2. Усе про коронавірус (дос'є) <https://www.dw.com/uk/use-pro-koronavirus/a-52993788>
3. Конституція України від 28.06.1996 р.
4. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я».
5. Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності».
6. Болотіна Н.Б. Медичне право в системі права України // Право України. 1999. № 1. С. 116–121.
7. Гладун З. С. Проблеми формування галузі медичного права в Україні // Вісник Львівського національного медичного університету. 2005. № 3. С. 65.
8. Дешко Л. Про галузеву належність медичного права України // Право України. 2006. № 1. С. 123.
9. Сенюта І. Я. Право людини на охорону здоров'я та його законодавче забезпечення в Україні. Автореф. дис. ... к. ю. н. Львів, 2006.
10. Стеценко С.Г., Стеценко В. Ю., Сенюта І. Я. Медичне право України: Підручник. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 507 с.

11. Часнойть Р.А., Шарабчиев Ю.Т., Дудина Т.В. Обоснование необходимости кодифицирования законодательных актов Республики Беларусь в сфере здравоохранения и разработки кодекса законов об охране здоровья граждан // Медицинские новости. 2007. № 11. С. 59-61.

12. Наказ МОЗ № 663 від 13.03.2020 р. «Про оптимізацію заходів щодо недопущення занесення і поширення на території України випадків COVID-19».

13. Закон України № 2801-ХІІ від 19.11.1992р. «Основи законодавства України про охорону здоров'я».

14. Закон України № 1645-ІІІ від 06.04.2000 р. «Про захист населення від інфекційних хвороб».

15. Розпорядження КМУ № 93 від 03.02.2020 р. «Про заходи щодо запобігання занесенню і поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS – CoV-2».

16. Наказ МОЗ № 1126 від 17.05.2019 р. «Про затвердження Порядку організації проведення епідеміологічного нагляду за грипом та гострими респіраторними вірусними інфекціями, заходів з готовності в міжепідемічний період і реагування під час епідемічного сезону захворюваності на грип та ГРВІ».

17. WHO / 2019-nCoV / Surveillance Guidance / 2020.3 Global Surveillance for human infection with novel coronavirus (2019-nCoV) Interim guidance v3 31 January 2020, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://www.who.int/publications-detail/global-surveillance-for-human-infection-with-novel-coronavirus-\(2019-ncov\)](https://www.who.int/publications-detail/global-surveillance-for-human-infection-with-novel-coronavirus-(2019-ncov))

18. Novel Coronavirus (2019-nCoV) technical guidance: Early investigations [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/technical-guidance>

19. Постанова КМУ № 224 від 20.03.2020 р. «Про затвердження переліку товарів (у тому числі лікарських засобів, медичних виробів та/або медичного обладнання), необхідних для виконання заходів,

спрямованих на запобігання виникненню і поширенню, локалізацію та ліквідацію спалахів, епідемій та пандемій гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, операції з ввезення яких на митну територію України та/або операції з постачання яких на митній території України звільняються від оподаткування податком на додану вартість».

20.Постанова Верховної Ради України від 05.02.2021 № 1226-IX «Про внесення зміни до Закону України "Про лікарські засоби" .

21.Закон України від 29.01.2021 № 1159-IX «Про внесення зміни до статті 77 Основ законодавства України про охорону здоров'я».

22.Закон України від 18.12.2020 № 1123-IX «Про внесення змін до Закону України "Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення" щодо запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)».

23.Закон України від 17.12.2020 № 1113-IX «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України».

24.Закон України від 15.12.2020 № 1081-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення профілактики коронавірусної хвороби (COVID-19).

25.Закон України від 04.12.2020 № 1075-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо соціальної підтримки платників податків на період здійснення обмежувальних протиепідемічних заходів, запроваджених з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2».

26.Про внесення змін до статті 28 Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік».

СЕКЦІЯ 5. ЕКОЛОГІЧНА КАТАСТРОФА ТА ПРИРОДНІ СТИХІЙНІ ЯВИЩА ЯК ПОКАЗНИК НЕДОСКОНАЛОСТІ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Белінкіс Анастасія Григорівна,
учениця 9-г класу ЗОШ I-III ступенів № 21 м.Житомира

Науковий керівник: вчитель історії та правознавства
ЗОШ I-III ступенів № 21 м.Житомира

Кухарська Леся Петрівна

Екологічна катастрофа в Україні та організаційно-правові шляхи її подолання

Сьогодні техногенна діяльність людини суперечить природі. Нинішню екологічну ситуацію в Україні можна охарактеризувати як кризову, що формувалася протягом тривалого періоду через нехтування об'єктивними законами розвитку і відтворення природно-ресурсного комплексу України. Відбувалися структурні деформації народного господарства, за яких перевага надавалася розвитку в Україні сировинно-видобувних, найбільш екологічно небезпечних галузей промисловості.

Для нашої планети притаманний процес виснаження. Відходить у минуле мислення людей про бездумне використання ресурсів планети та безжальна експлуатація її надр. Виникає гостра потреба переходу на новий розвиток людської цивілізації, який поєднує у собі єдність людини і природи, гармонійної взаємодії великого єдиного організму планети. Важливим є створення безпечних умов життя, знаходження балансу між швидким зароблянням грошей та створенням екологічно чистих умов життя. Тільки давайте задумаємося, на сьогодні в Україні залишилася доволі низький відсоток чистих територій держави. Вчені називають 5-7% екологічно чистих територій, небезпечних для життя – близько 70% , до 2% –

території, які перетворилися в зону екологічного лиха. Жахливі статистичні дані, які змушують бити на сполох.

Активне впровадження науково-технічного прогресу відзначилося значним посиленням втручання людини в природне середовище, активізацією економічної діяльності, масштабними розробками корисних копалин, освоєнням нових джерел енергії, регіональними військовими конфліктами. Проблеми взаємодії суспільства і природи набули глобального виміру і вийшли за межі окремих держав і регіонів. Саме для зниження напруги у стосунках між людиною та природою важливе значення має створення правильного екологічного законодавства, а також його реальне впровадження у життя.

Метою визначення напрямків екологічної політики в Україні на сучасному етапі має стати збалансування запитів людини, можливостей природи та технологій виробництва шляхом планомірного формування навколишнього середовища, якість якого забезпечила б можливість сталого розвитку суспільства. Основною завданням екологічного законодавства України є покращення якості життя за умови оптимального використання та відтворення природних ресурсів.

Поруч з цим, на мою думку, надзвичайно важливим є підвищення рівня екологічної правосвідомості громадян. Високий рівень екологічної освіти та культури – це не лише загальна потреба суспільства, а й вимога національного законодавства. Тому формування екологічної правосвідомості у сучасності має бути найголовнішим завданням еколого-правової освіти, яка є необхідним елементом культури людини.

Покращення, доопрацювання та вдосконалення екологічного законодавства як ніколи є актуальною проблемою сьогодні. Стосунки людини та природи досягли критичного апогею і потребують негайного втручання. Зробити це можна в правовому полі. Тому доцільним є обґрунтування принципів, спрямованих на подолання

ситуації, що склалася, а також формування політики у сфері розбудови екологічної безпеки для здійснення сталого розвитку суспільства.

Екологічне право – це порівняно молода галузь права, яка нині активно розвивається. В сучасних уявленнях екологічне право – це комплексна галузь права, яка включає самостійні норми та інститути правовідносин в сфері раціонального природокористування, охорони навколишнього середовища і забезпечення екологічної безпеки, а також правові норми та інститути інших галузей права. Саме ця особливість екологічного права – його комплексність, обумовлює надзвичайну різноманітність нормативно-правових актів, які є джерелами досліджуваної галузі, які включають крім власне «екологічних» законів ще й нормативні акти інших, суміжних галузей права (наприклад, земельного).

Загалом, за період незалежності нашої держави все екологічне законодавство було оновлене. Було прийнято ряд нових законів і підзаконних правових актів по проблемам екології, намітилась тенденція до реалізації міжнародно-правових документів по екологічним питанням в якості частини національного законодавства [14, с.549].

Звичайно, що аналіз усього екологічного законодавства забере багато часу. Хотілося б зупинитися на основних нормативно-правових актах, які я використовувала під час підготовки до написання есе.

Конституція України – основний закон держави, тому, насамперед, звертаємося до зазначених правових норм у ній. Нас цікавлять 13,16 та 66 статті. У статті 13 зазначається, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією. Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону.

Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом [10].

У статті 16 визначається, що забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи - катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави. А стаття 66 наголошує, що кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки [10].

У 1994 році було введено в дію Лісовий кодекс України, де зібрані правові норми, що визначають засади права власності на ліси, користування лісами, державне регулювання та управління у сфері лісових відносин, організацію лісового господарства, його ведення, лісовпорядкування, сертифікацію та облік лісів, земельної ділянки з лісовим насадженням, використання лісових ресурсів та їх відтворення, охорона і захист лісів [11].

У 1994 році було прийнято ще Кодекс про надра України, де у статті 2 окреслюється інформація про те, що завданням Кодексу України про надра є регулювання гірничих відносин з метою забезпечення раціонального, комплексного використання надр для задоволення потреб у мінеральній сировині та інших потреб суспільного виробництва, охорони надр, гарантування при користуванні надрами безпеки людей, майна та навколишнього природного середовища, а також охорона прав і законних інтересів підприємств, установ, організацій та громадян [9].

Завданням водного законодавства є регулювання правових відносин з метою забезпечення збереження, науково обґрунтованого, раціонального використання вод для потреб населення і галузей економіки, відтворення водних ресурсів, охорони вод від забруднення, засмічення та вичерпання, запобігання шкідливим діям вод та ліквідації їх наслідків, поліпшення стану водних об'єктів, а також охорони прав підприємств, установ, організацій і громадян на

водокористування. Водний кодекс України було прийнято в 1995 році [2].

У статті 1 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» визначається, що завданням законодавства про охорону навколишнього природного середовища є регулювання відносин у галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною [3].

Що стосується мети законодавства України про природно-заповідний фонд України, то це є регулювання суспільних відносин щодо організації, охорони і використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, відтворення їх природних комплексів, управління у цій галузі. Тому в 1992 році було прийнято ЗУ «Про природно-заповідний фонд» [4].

Відносини у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу, об'єкти якого перебувають у стані природної волі, у напіввільних умовах чи в неволі, на суші, у воді, ґрунті та повітрі, постійно чи тимчасово населяють територію України або належать до природних багатств її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, регулюються ЗУ «Про тваринний світ», прийнятий у 2001 році [5].

Завданням законодавства про Червону книгу України є регулювання суспільних відносин у сфері охорони, використання та відтворення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, з метою попередження зникнення таких видів із природи, забезпечення збереження їх генофонду. У 2000 році було прийнято ЗУ «Про Червону книгу України» [6].

Завданням земельного законодавства, зокрема Земельного кодексу України, прийнятого у 2001 році, є регулювання земельних відносин з метою забезпечення права на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад та держави, раціонального використання та охорони земель [8].

У 2019 році було прийнято Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року, де чітко розмежовано існуючі проблеми та сучасний стан довкілля в Україні, визначаються мета, засади, принципи та інструменти державної екологічної політики. Поруч із цим окреслюються стратегічні цілі та завдання державної екологічної політики, зазначено етапи реалізації державної екологічної політики процес моніторингу та оцінки виконання, очікувані результати тощо [13].

Як бачимо, екологічне законодавство України має широку нормативно-правову базу для втілення у життя основних засад екологічної політики держави.

На території України зберігається високий ризик виникнення надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру. Основними причинами виникнення техногенних аварій і катастроф та посилення негативного впливу внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру в Україні є: застарілість основних фондів, зокрема природоохоронного призначення, великий обсяг транспортування, зберігання і використання небезпечних речовин, аварійний стан значної частини мереж комунального господарства, недостатня інвестиційна підтримка процесу запровадження екологічно безпечних, ресурсо та енергозберігаючих технологій, насамперед у металургійній, хімічній, нафтохімічній галузях та енергетиці тощо.

Ще однією з причин виникнення надзвичайних ситуацій є зміна клімату. Наслідки зміни клімату (потепління, зростання кількості та інтенсивності екстремальних погодних явищ) одночасно з високим рівнем вразливості окремих верств населення призводять до соціальних та економічних втрат сьогодні та в майбутньому. Зокрема,

слід відзначити зростання загрози катастрофічних повеней у Карпатах, масштабних пожеж на торфовищах, підтоплення територій, підвищення частоти та тривалості посух, висихання річок та водойм Причорномор'я, Приазов'я, включно з лиманами, перетворення степів південного регіону на пустелі, затоплення прибережних територій та гостру нестачу питної води в центральних, південних і східних регіонах України [1, с.33].

Погіршення якості навколишнього природного середовища та нераціональне використання природних ресурсів викликано низкою різноманітних екологічних проблем, однією з основних, на мою думку, є збільшення чисельності випадків порушення норм Конституції України та екологічного законодавства. Хотілося б на розгляді кількох конкретних екологічних катастроф та природних стихійних явищ Житомирщини, моєї маленької батьківщини, показати недосконалість екологічного законодавства та потребу у його доопрацюванні. Яскравим прикладом екологічних катастроф не лише Житомирщини, а й усієї України слугують лісові пожежі. Однією з наймасштабніших лісових пожеж на Житомирщині сталися навесні 2020 року. Полум'я пройшло Народицьким, Овруцьким, Олевським, Лугинським районами та охопило два заповідники – Поліський і «Древлянський». За статистикою від 90 до 98% пожеж в екосистемах виникають через антропогенний фактор, тобто, причиною слугує людська діяльність. Це може бути або навмисний підпал, до речі, минулого року таке було зафіксовано у межах Чорнобильського лісу, або ненавмисний підпал. Якщо це не навмисний підпал, то є кілька основних причин лісових пожеж. Зокрема, спалювання сухої трави, вогонь від цього поширюється на ліс. Непогашене багаття, яке мало хто обкопує та заливає водою, може знову розгорітися. Ще одна причина – недопалок. Людина може й не бути в лісі, але викинути його з вікна автомобіля на узбіччя, потім загоряється суха трава, а далі – ліс. Хоч як дивно, але варіантом, що безпосередньо не пов'язаний з полум'ям, є відходи скла. Залишки від пляшки мають здатність, як лінза, сфокусувати сонячне світло і призвести до підпалювання [18].

На мою думку, як варіант вирішення такої проблеми може слугувати посилення відповідальності за забруднення атмосферного повітря, знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, порушення вимог пожежної безпеки в лісах та самовільне випалювання сухої рослинності або її залишків. У 2020 році була здійснена спроба це виправити. Так Президент України Володимир Зеленський підписав Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою збереження довкілля (щодо посилення відповідальності за дії, спрямовані на забруднення атмосферного повітря та знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу)» № 556-ІХ, який Верховна Рада ухвалила на позачерговому пленарному засіданні 13 квітня 2020 року [15].

Закон, що його підписав Президент, посилює відповідальність за забруднення атмосферного повітря, знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, порушення вимог пожежної безпеки в лісах та самовільне випалювання сухої рослинності або її залишків. Зокрема, закон вносить зміни до статей 77 та 77-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення, згідно з якими штраф за порушення вимог пожежної безпеки в лісах відтепер становитиме від 90 до 270 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Пошкодження лісу внаслідок необережного поводження з вогнем, що призвело до виникнення лісової пожежі, каратиметься штрафом у розмірі від 270 до 900 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Самовільне випалювання стерні, луків, пасовищ, ділянок із природною рослинністю або її залишків та опалого листя на земельних ділянках, у смугах біля автомобільних доріг і залізниць та у парках тягне за собою штраф у розмірі від 180 до 360 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [15].

Також закон вносить зміни до статей 241 та 245 Кримінального кодексу України, згідно з якими штрафи за забруднення атмосферного повітря шкідливими для життя, здоров'я людей або для довкілля речовинами тепер становитимуть від 1800 до 3600 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. За знищення або пошкодження лісових

масивів, зелених насаджень навколо населених пунктів, а також сухих дикорослих трав, рослинності або її залишків на землях сільськогосподарського призначення вогнем чи іншим загальнонебезпечним способом штрафи зростають до 5400-9000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [15].

Повертаючись до теми лісового господарства, не можна не згадати незаконне вирубування лісу. Для Житомирщини це теж «болюче» питання, оскільки за інформацією Житомирського обласного управління лісового та мисливського господарства, Житомирщина є лідером в Україні за площею лісів, яка сягає понад 1 млн га. Найбільше їх зосереджено в Овруцькому, Олевському, Лугинському, Ємільчинському, Народницькому районах. Загалом третину території області займають ліси, показник лісистості тут становить 33,6%.

Варто зазначити, що у цьому напрямку вже законодавство доопрацьовується. У 2018 році було прийнято ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження українських лісів та запобігання незаконному вивезенню необроблених лісоматеріалів». Вирубка лісу всупереч закону, його транспортування, зберігання і продаж каратиметься одним з наступних можливих варіантів, в залежності від обставин конкретної ситуації: – штрафом у розмірі від 1000 до 1500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; – арештом до півроку; – обмеженням/позбавленням волі до 3 років. Покарання за такі ж повторні дії або за дії групи осіб за попередньою змовою: позбавлення або обмеження волі на 3-5 років. Здійснення подібних злочинів на територіях природних заповідників карається: – штрафом у 1500-2000 неоподатковуваних мінімумів; – обмеженням/позбавленням волі від 3 до 5 років. Відповідний закон стане чинним від 1 січня 2019 року. Після чого експорт паливної деревини буде заборонено на 8 років [15].

Надзвичайно гострою є проблема із сміттям. Ця проблема не лише Житомирщини, а й усієї України. Щорічно на території нашої держави утворюється понад 27,5 тис. несанкціонованих сміттєзвалищ,

ліси перетворюються у смітники, а люди кидають папірці та недопалки просто посеред вулиць. Сміттєзвалище міста Житомира поступово перевантажується, на Житомирщині все частіше у новинах чую випадки про несанкціонований викид сміття з інших регіонів України, наприклад, зі міста Львова. Спостерігаючи за своїми знайомими, могу зауважити, що люди недбало ставляться до утворення стихійних сміттєзвалищ та сортування сміття. А все тому, що не відчують серйозність покарання.

Чинний Кодекс України про адміністративні правопорушення містить низку положень, які стосуються відповідальності за порушення правил поводження з відходами. Це – забруднення земель відходами, пошкодження та засмічення лісу відходами, порушення вимог щодо операцій поводження з відходами, викидання сміття через вікна транспортних засобів, за борт річкового або маломірного судна та ін. Проте чинне законодавство не містить окремої норми, яка б встановлювала покарання за засмічення територій населених пунктів, як це є в більшості європейських держав. На практиці такі дії караються за ст. 152 КУпАП, яка передбачає відповідальність за порушення державних стандартів, норм та правил у сфері благоустрою населених пунктів. Розмір штрафу становить від 340 до 1360 грн. Найнижчим у сфері поводження з відходами в Україні є штраф за викидання сміття та інших предметів за борт річкового судна, а також викидання сміття з вікон і дверей автобусів, маршрутних таксі, тролейбусів та трамваїв, що становить від 8,5 до 17 гривень. Найсуворіше покарання має місце у разі порушення вимог щодо поводження з відходами під час їх збирання, зберігання, оброблення, утилізації, знешкодження, видалення або захоронення. Такі дії карають штрафом у розмірі від 340 до 1360 грн для фізичних осіб та від 850 до 1700 грн для посадових осіб і громадян-суб'єктів підприємницької діяльності [17].

У Верховній Раді України наразі зареєстровано законопроект №6730. Депутати пропонують підвищити штрафи за викидання сміття з вікон і дверей автобусів, маршрутних таксі, тролейбусів чи трамваїв,

а також за борт річкового та маломірного судна до 340-850 грн. Також, в Кодексі про адміністративні порушення пропонують прописати, що за викидання сміття з вікон і дверей вагонів потягів загрожує штраф 340-850 грн. Окрім того, автори законопроекту пропонують доповнити КУпАП статтею, яка передбачає відповідальність за викидання побутових відходів у неналежних місцях. Згідно із законопроектом йдеться про такі дії, як викидання побутових відходів у населених пунктах за межі ємкостей, призначених для збирання, утилізації чи переробки сміття. Штраф за такі дії становить від 340 до 850 грн. Виділення окремої статті однозначно є позитивом, однак формулювання правопорушення, що пропонується, є дещо суперечливим, адже незрозуміло, які ж ємкості призначені для вищеперерахованих операцій. Крім того, розмір штрафу, який пропонується встановити, є навіть меншим від того, що застосовується зараз (від 340 до 1360 грн.) [10].

Інший законопроект (№8026), передбачає посилення відповідальності за порушення природоохоронного законодавства та внесення змін до майже 50 статей Кодексу про адміністративні правопорушення в сфері охорони довкілля, в тому числі і до тих, що стосуються відходів. Так, пропонують значно збільшити штрафи за забруднення і псування земель (1700-6800 грн. для фізичних осіб і 4250-8500 для посадових осіб), за пошкодження лісу відходами (3400-6800 грн. для фізичних і 5100-8500 для посадових осіб), за засмічення лісу (5100 - 8500 для фізичних осіб та 8500-17000 для посадових) тощо. В цьому законопроекті вже не згадується про викидання сміття повз урну чи про правопорушення, які стосуються викидання сміття з вікон чи дверей громадського транспорту [10].

Таким чином, можна сказати, що державна екологічна політика є важливою складовою загальнодержавної політики. Вона тісно пов'язана з економічною, соціальною, культурною та іншими сферами життєдіяльності суспільства. І тому важливим засобом реалізації державної політики в сфері екології є створення дієвої та ефективної

нормативно-правової бази, спроможної забезпечити ефективне функціонування екологічного правопорядку.

Наше сьогодні вимагає розвивати Україну як екологічну державу. Пріоритетом державної політики має стати збалансований розвиток в контексті розбудови екологічної держави. Час звільнитися від типу мислення радянської людини, якого ніяк не можемо позбутися, де природні ресурси вважалися невичерпними, а тому безцеремонно використовувалися. На мою думку, надзвичайно важливо, щоб засади державної екологічної політики базувалися на дотриманні екологічних, соціальних, гуманітарних, правових принципів зі збереження, відтворення та покращення навколишнього природного середовища, яке стане безпечним і сприятливим для здоров'я та життя кожного громадянина України.

Варто вдосконалювати засади екологічної політики, перетворюючи її на комплекс засобів і заходів, спрямованих нашим суспільством і державою на охорону та оздоровлення довкілля, ефективне поєднання природокористування і природоохорони та забезпечення нормальної життєдіяльності громадян. Я вважаю, має існувати два інститути: законодавче закріплення правових норм і виконання конкретних дій для охорони навколишнього середовища. Інколи трапляються непорозуміння, бо, ніби правові норми існують, а на ділі взагалі не працюють, бо не вистачає функціоналу для їх реального застосування у конкретних ситуаціях.

Звичайно, що ефективність екологічної політики неможлива без екологічно свідомої особистості, тобто від нас з вами. Тому і одним із завдань екологічної політики є формування екологічного мислення особистості, адже для розв'язання гострих екологічних проблем сучасності і майбутнього потрібні не лише державні і соціальні механізми, а й новий тип особистості, здатної на збереження всього живого на планеті і здатної свідомо відповідати за долю нашого довкілля. Ніякі закони, ніякі заходи не зможуть самі по собі змінити суспільство, перетворити споживацький підхід до природи на збережувальний. Це властиво лише самій людині. Тому час

змінюватися кожному з нас. На сьогоднішній час державна екологічна політика України має будуватися з урахуванням міжнародних документів і у сфері екологічного права. Важливим є використання передового досвіду інших країн, їхнього напрацювання у зазначеній сфері. Тобто наша законодавча і нормативна база охорони навколишнього середовища, проживання, природокористування і встановлення відповідальності за порушення вимог екологічного правопорядку та безпеки, створення спеціальних управлінських і охоронних структур має формуватися через участь у міжнародних і міждержавних заходах з охорони навколишнього природного середовища та іншими показниками.

Отже, реалізація екологічної політики потребує ефективного функціонування системи законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища, спрямованого на досягнення національних пріоритетів. Основними вимогами до такого законодавства є його відповідність Конституції України, наближення до відповідних директив Європейського союзу, забезпечення впровадження багатосторонніх екологічних угод (конвенцій, протоколів тощо), стороною яких є Україна, соціальна прийнятність, реалістичність, економічна ефективність.

Законодавство має сприяти гнучкому застосуванню відповідних економічних інструментів для стимулювання впровадження інноваційних екологічних технологій, розв'язанню екологічних проблем на місцевому рівні. Нині екологічне законодавство України – це багатогалузева система нормативних актів різної юридичної сили. А це значно ускладнює їх використання та призводить до численних суперечностей між самими нормативно-правовими актами, їх неузгодженості та дублювання. Тому багато теоретиків та практиків висувують ідею кодифікації законодавства про довкілля, аби у майбутньому уникнути колізій між ними.

Список використаних джерел:

1. Виконання Україною міжнародних зобов'язань з охорони довкілля крізь призму Угоди про асоціацію з Європейським Союзом: матер. міжнар. наук.-практич. конф. (м. Київ, 22 квітня 2019 року. Київ: ВГО «Українська асоціація міжнародного права», 2019. 204 с.
2. Водний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>
4. Закон України «Про природно-заповідний фонд». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>
5. Закон України «Про тваринний світ». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text>
6. Закон України «Про Червону книгу України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3055-14#Text>
7. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження українських лісів та запобігання незаконному вивезенню необроблених лісоматеріалів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2531-19#Text>
8. Земельний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
9. Кодекс про надра України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80#Text>
10. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
11. Лісовий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text>
12. Міжнародний судовий форум : «Судовий захист природного довкілля та екологічних прав» (м. Київ, 7 листопада 2019 року): Збірник матеріалів. Київ, 2019. 192 с.

13. Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>

14. Панченко О.В., Проскура Т.Б. Кодифікація екологічного законодавства: світовий досвід та українські перспективи // *Young Scientist*. 2017. № 3 С. 549–553.

15. Президент підписав закон щодо посилення відповідальності за підпал сухої трави. URL: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-zakon-shodo-posilennya-vidpovidalnosti-za-60649>

16. Рябець К.А. Екологічне право України: Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2009. 438 с.

17. Тищук Л. Штрафи за сміття: в очікуванні нових змін. До чого готуватися українцям? URL: <http://epl.org.ua/wp-content/uploads/2019/09/SHtrafy-za-smittyu.pdf>

18. Чириця І. Пожежний антирекорд Житомирщини // *Укрінформ*. 2020. 5 травня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3018875-rozeznij-antirekord-zitomirsini.html>

Прокоп'юк Лідія Миколаївна,
учениця Косівського ліцею № 1 імені Ярослава Мудрого
Науковий керівник: вчитель Косівського ліцею № 1
імені Ярослава Мудрого
Фокшей Світлана Василівна

Правове регулювання екологічної безпеки в Україні та світі

Загальний стан екологічної безпеки у світі і, зокрема, в Україні є досить складним. Існує широке різноманіття чинників, які спричиняють у подальшому ускладнення її стану. Це негативно впливає на довкілля та призводить до погіршення умов життя живих організмів і, в першу чергу, людей. Тому екологічна безпека в рамках держави розглядається як одна з основних складових національної безпеки. Наведені обставини обумовлюють нагальну потребу комплексного розв'язання проблем, пов'язаних з екологічною безпекою.

Екологічна безпека на території України забезпечується здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів. За своїм змістом державно-правові заходи не однорідні. Їх можна розподілити на кілька видів залежно від спрямованості дій: організаційно-превентивні, регулятивно-стимулюючі, розпорядчовиконавчі, охоронно-відновлювальні та забезпечувальні. Вони утворюють своєрідний правовий механізм, який слід розуміти як систему державно-правових засобів, спрямованих на регулювання діяльності, спроможної посилювати рівень екологічної безпеки, попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для населення і природних систем, локалізацію проявів екологічної небезпеки.

Екологічна безпека – це такий стан навколишнього середовища, коли гарантується запобігання погіршення екологічної ситуації та виникнення небезпеки для здоров'я людини. Екологічна безпека може

бути розглянута в глобальних, регіональних, локальних межах, у тому числі в межах держав і будь-яких їхніх підрозділів. Екологічна безпека обмежена часом й розмірами акцій, що проводяться в її межах: короткочасна дія може бути відносно безпечною, а довготривала – небезпечною, локальні зміни майже нешкідливі, а широкомасштабні – фатальними.

Об'єктами екологічної безпеки є все, що має життєво важливе значення для суб'єктів безпеки: права, матеріальні та духовні потреби особистості, природні ресурси та довкілля як матеріальної основи державного та суспільного розвитку.

Суб'єктами екологічної безпеки є індивідуум, суспільство, біосфера, держава.

Рівень небезпеки (безпеки) може бути різним. Навіть невелике відхилення якості навколишнього середовища від норми становить небезпеку для людини або іншого суб'єкту. Але в ряді районів Землі це відхилення досягло більших розмірів і оцінюється по розряду «екологічне нещастя» або «екологічна катастрофа». За деякими показниками небезпека загрожує усьому світу. Тому екологічна безпека повинна розглядатися як пріоритетний принцип розвитку всіх країн.

Визначення норм стану природних систем і якості навколишнього середовища представляє значні труднощі. Ці норми визначаються людиною, яка у своїх судженнях досить суб'єктивна.

Який стан природних систем є найбільш сприятливим для людини? Часто сприятливим природним станом береться стан, який був у природі до втручання людини. Але чи є минулий стан геосистем найбільш сприятливим? Адже людство протягом усієї своєї історії прагнуло створити системи, що протистоять природі. Більш правильним, мабуть, є вписування антропогенної діяльності в природні цикли. Але й тут багато невизначеностей. Критерії якості життя досить сильно різняться в народів різних країн, різних професійних, етнічних і релігійних груп. Мають місце також індивідуально-віковий і історичний вектори зміни критеріїв.

Нижче можемо бачити класифікацію потреб людини: 1) елементарні, базові: їжа, вода, житло, повітря, земна поверхня як базис для життя й діяльності; 2) вторинні, інформаційні (позбавлення людини адекватної інформації приводить до органічних захворювань); 3) псевдо потреби (шкідливі потреби).

Але крім інтересів і потреб людей є й «інтереси» природи. Зневага ними вже привела до великих втрат для людини. Якщо ми будемо опікувати природу тільки тому, що це нам вигідно, то збереження біосфери стане неможливим. Наявність безлічі суб'єктів – людини, рослин, тварин, співтовариств організмів, сільськогосподарських культур, соціуму в межах певної території припускає в кожного з них наявність і свого навколишнього середовища.

Середовище, що оточує людину, включає: 1) природні системи: геосистеми, ландшафти, геологічне середовище й ін.; 2) технічне середовище: будинки, машини, лінії електропередач і ін.; 3) соціальне середовище: потоки інформації, взаємини з іншими людьми, психологічний клімат і ін.

Навколишнє середовище рослин (екотоп) включає: мінеральні й органічні речовини, кліматичні фактори, освітленість, вологість повітря й ґрунту, рН середовища, властивості субстрату, тварини й інші рослини, що перебувають у певних відносинах з даними рослинами й ін.

Між інтересами людини й інших суб'єктів нерідко мають місце протиріччя. Наприклад, для людини найбільш оптимальним є комбінація температури й вологості повітря в межах 20-24 °С та 50-60%. Для росту й розвитку рослин найчастіше сприятливими є більш високі температури й більш висока вологість. Тому виникає проблема знаходження оптимальної комбінації параметрів середовища для різних суб'єктів.

Поняття «екологічна безпека», «криза», «екологічна катастрофа» і ін. співвідносяться із критеріями людини.

Головною метою функціонування системи екологічної безпеки України має бути вироблення концептуальних засад загальної стратегії

у сфері раціонального природокористування та захисту навколишнього середовища, а також втілення їх у практику з метою сталого економічного та соціального розвитку держави. При цьому передбачається формування нових типів технологічних процесів, соціальної організації та управління, здатності розв'язувати екологічні проблеми та зменшувати будь-які екологічні небезпеки, що становлять значну загрозу національній безпеці України.

Створення системи екологічної безпеки разом із вдосконаленням соціально-економічної системи безпеки є новим елементом національної безпеки. Підґрунтям цієї системи має стати адекватний організаційно-правовий, соціально-політичний, господарський механізм управління природокористуванням, що базується на кількісних даних, результатах математичного моделювання та прогнозування, сучасних інформаційних технологіях, можливості протидії антропогенній і природній деструкції біосфери.

Екологічна безпека виступає як заперечення екологічної загрози, що виявляється у локальних, регіональних і глобальних масштабах як екологічні стихії, соціальні кризи та техногенні катастрофи. Забезпечення екологічної безпеки – це основний спосіб розв'язання екологічних проблем, що гарантує громадянам України розвиток і проживання .

Створення системи екологічної безпеки означає задоволення екологічних вимог суб'єктів екосистеми, яка повинна мати пріоритет серед інших аспектів традиційної національної безпеки.

Для того, щоб фактичний екоцид в Україні, що має не тільки екологічні, а й економічні та політичні корені (у минулому), не призвів до значних соціальних конфліктів, стратегічною метою держави має бути ліквідація значного відставання від розвинених держав у результатах діяльності, спрямованої на охорону навколишнього середовища та забезпечення високої якості життя населення. Слід визнати, що в сучасних умовах самостійне досягнення такої мети майже неможливе. Необхідна допомога розвинених держав, тісне співробітництво та кооперація з усіма державами світу. Зрештою,

політика екологічної безпеки України має інтегруватися в систему колективної екологічної безпеки.

Серед національних пріоритетів розвинених країн природоохоронний аспект посідає одне з чільних місць. Ця обставина створює для цих країн значні переваги на світовій арені. Національні інтереси у сфері екологічної безпеки – природна потреба або прагнення суспільства до нормального існування та розвитку. Суспільство відповідно до усвідомлення власних потреб створює механізми забезпечення цих потреб. Усвідомлені національні інтереси становлять основу внутрішньої та зовнішньої політики держави, визначають ідеологію держави. Національні інтереси в екологічно безпечній сфері пов'язані з дією механізмів самозбереження людини, суспільства і держави.

У суспільстві, побудованому на демократичних засадах, сфера національних інтересів враховує інтереси людини, суспільства загалом та держави. Право людини на повну екологічну безпеку у своїй державі має посісти в Україні чільне місце серед інших фундаментальних прав людини, що гарантуються Конституцією.

Послідовно здійснювана ефективна політика в природному, економічному та соціальному аспектах забезпечує відносно екологічно безпечний розвиток суспільства за рахунок дотримання рівноваги між запитами суспільства та можливостями природи.

Екологічна безпека є таким типом розвитку суспільства (як суб'єкта екосистеми), який реалізується в умовах інтенсивно-коеволюційного розвитку, тобто в інтересах як суб'єкта екосистеми, так і об'єкта (середовища). Екологічної безпеки неможливо досягти в рамках традиційного промислового розвитку, оскільки він побудований на руйнуванні природного середовища. Екологічна безпека є іманентною характеристикою лише інтенсивно-коеволюційного способу розвитку і тим самим головним механізмом становлення ноосфери.

Головними інтересами держави в сфері екологічної безпеки мають бути вироблення концептуальних основ загальної стратегії в

галузі охорони навколишнього середовища і раціонального природокористування, а також дотримання їх на практиці для сталого економічного та соціального розвитку держави. При цьому передбачається формування нових типів технологічних процесів, соціальної організації та управління, здатності розв'язувати екологічні проблеми та зменшувати будь-які екологічні небезпеки, що становлять значну загрозу національній безпеці України.

В останні роки в наше життя міцно ввійшло таке поняття як екологічна безпека. Його можна охарактеризувати як процес забезпечення захищеності життєво важливих інтересів не тільки окремої людини, але й усього суспільства в цілому, а також держави й природи від загроз, створюваних антропогенним або природнім впливом на навколишнє середовище.

Технічний прогрес породив цілий комплекс факторів, які торкаються практично всіх сторін людської діяльності, у тому числі і здоров'я. Не дивлячись на спроби з боку держави регулювати вплив антропогенних факторів на навколишнє середовище проблеми екологічної безпеки продовжують рости. Це пов'язано як з перехідним економічним періодом, у якому перебуває наша країна, так і зі слабкою проінформованістю й досить низьким рівнем знань населення в цій області. У повсякденному житті, будь де в місті, вдома, у транспорті, на виробництві, на дачі, на природі, людина постійно випробовує на собі цілу гаму різноманітних факторів, багато з яких є несприятливими для її здоров'я. Знання про ці фактори, уміння нейтралізувати їх дію – буде сприяти виживанню людини в сучасному світі.

Україна, що за часи соціальних потрясінь 30-40 х років втратила майже 15 млн людей, нині наближається до нової демографічної кризи. За офіційними даними держкомстату станом на 01 січня 2015 року, чисельність населення України становила 42928,9 тис. осіб (без Криму), втім ця цифра може бути неточною через недосконалість обліку, пов'язаного з подіями на Донбасі.

Для порівняння. У 1993 р. чисельність населення України досягла історичного максимуму, 52,24 млн осіб, і далі почала невпинно скорочуватися.

За переписом 2001 року в Україні мешкало 48,46 млн осіб. За даними держкомстату 01 січня 2014 року чисельність населення України становила 45,43 млн, порівняно з 1989 р. вона скоротилося на 12,5 %.

Протягом ХХ ст. вікова структура населення України трансформувалася з дуже молоді на початку ХХ ст. до однієї з найстаріших у світі на початку ХХІ ст.

На території України зосереджені величезні природні багатства, втім відсутність концептуальних підходів до забезпечення як національної безпеки в цілому, так і екологічної безпеки зокрема негативно позначились на рівні збереження та примноження природних ресурсів і багатств нашої країни.

Негативні наслідки аварії на Чорнобильській АЕС, катастрофічне забруднення повітря, води та ґрунту, надмірна концентрація промисловості у певних регіонах, нераціональне природокористування, демографічна криза – навіть і цей, далеко не повний перелік негативних чинників, створили реальну загрозу національній безпеці України в екологічній сфері.

Останніми роками в Україні зростають відносні та абсолютні показники смертності населення. Серед розвинених країн світу Україна посідає 2-е місце за рівнем смертності всього населення і 17-е – дитячої.

Звертають на себе увагу зміни в структурі хвороб за останні десятиріччя. Поряд зі значним зниженням рівня захворюваності такими недугами, як поліомієліт, дифтеріт, малярія спостерігається зростання випадків захворювань, спричинених вживанням неякісної питної води та продуктів харчування, забрудненим повітрям (гепатит, легеневі, онкологічні хвороби).

Джерела безпосередньої загрози здоров'ю людини – широке використання шкідливих хімічних сполук, у першу чергу пестицидів,

контроль над використанням яких значною мірою нині втрачено, викиди газоподібних відходів в атмосферу міст, погано очищені водні стоки тощо.

Енергонасиченість сучасних промислових об'єктів України колосальна – типовий нафтопереробний завод зосереджує на своєму промисловому майданчику від 300 до 500 тис. т. вуглеводневого палива, енерго місткість якого еквівалентна 3–5 мегатоннам тротилу. Постійно інтенсифікуються технології – такі параметри як температура, тиск, вміст небезпечних речовин зростають і наближаються до критичних. Зростають одиничні потужності промислових комплексів, кількість небезпечних сполук, що в них перебувають.

Підсумовуючи все вищезгадане, можу з упевненістю сказати, що екологічна катастрофа та природні стихійні явища – це не тільки показник недосконалості екологічного законодавства України, а й результат непоінформованості українців щодо законів України про екологію, їхньої безвідповідальності і спроби задовольнити власні життєві потреби. Через екологічну ситуацію значно зменшився рівень народжуваності і збільшився рівень смертності людей.

Номенклатура продукції хімічних підприємств складається з тисяч позицій, причому багато продуктів виробництва надзвичайно токсичні. Все це разом, а також висока зношеність основних фондів підприємств призводять до великої кількості аварій на промислових об'єктах України. Необхідність компенсації збитків, пов'язаних з аваріями та стихійними лихами, призводить до перерозподілу народногосподарських ресурсів, відволікає від розв'язання стратегічних задач формування нової структури економіки ринкового типу.

Відтак проблема забезпечення національної безпеки в екологічній сфері набула в нашій державі безпрецедентної гостроти. Для її розв'язання необхідно розробити наукові засади екологічної безпеки України, методологію забезпечення її реалізації.

Екологічна безпека не може бути забезпечена лише природоохоронними діями у відриві від соціальних, економічних, політичних і демографічних проблем. Усі вони взаємозалежні, тому розв'язання кожної з них може бути знайдене лише при їхньому спільному розгляді.

Список використаних джерел:

1. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0
2. <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/ekologichna-bezpeka-ce-vidsutnist-nebezpechnih-zag/>
3. http://esu.com.ua/search_articles.php?id=18670
4. <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/zhurnalistam/informaciyni-materialy-do-richnyci-avariyi-na-chornobylskiy-aes>
5. <https://osvita.ua/vnz/reports/law/9989/>

Стефанко Анна Миколаївна,
учениця 10-В класу ліцею № 3 Івано-Франківської міської ради
Науковий керівник: вчитель суспільствознавчих дисциплін
ліцею № 3 Івано-Франківської міської ради
Середюк Тетяна Володимирівна

Співвідношення стану довкілля та проблем екологічного права України

Як свідчить розвиток суспільно-економічних формацій, взаємовідносини людини і природи споконвіку були непростими. Особливого загострення вони набули наприкінці ХХ ст., коли господарсько-перетворююча діяльність людства за масштабністю та інтенсивністю зрівнялася з природними геологічними процесами і фактично поставила земну цивілізацію на межу екологічної катастрофи. На початку ХХІ сторіччя наша планета опинилася у стані глибокої екологічної кризи. Нині, в період бурхливого розвитку науково-технічної революції, яка охопила не тільки науку і виробництво, а й сільське господарство, транспорт, зв'язок, медицину, освіту тощо, що зумовило різке зростання обсягів виробництв та споживання природних ресурсів, цей потенціал навколишнього природного середовища майже вичерпав себе. Спостерігається значне накопичення промислових відходів, упровадження в природу нових речовин, сумішей і матеріалів чужих їй, в деяких випадках токсичних для організмів, що зумовлює зростання рівня забруднення атмосфери, гідросфери, літосфери. Усе це погіршує властивості природних екологічних систем і призводить до загибелі рідкісних природних комплексів, зникнення видів тварин і рослин, спричиняє появлення тяжких хвороб у людей. За таких умов виникає необхідність у проведенні природоохоронних заходів та належного державного управління національним господарством.

Такий постулат відображає соціальну потребу в регулюванні нових явищ і процесів, які набувають характеру об'єктів правового

регулювання та лежать в основі формування нових правових галузей, підгалузей або інститутів. Одним із таких об'єктів правового регулювання на сьогоднішній день є екологічна безпека, визначена в законодавстві як: напрям державної політики; конституційний обов'язок держави та суб'єктивне право людини і громадянина; сфера національної безпеки; стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей. У новій редакції Стратегії національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється», затвердженої Указом Президента України від 8 червня 2012 р. № 389/2012, гарантування безпечних умов життєдіяльності населення, захисту і відновлення навколишнього природного середовища віднесено до життєво важливих національних інтересів України, захист яких є нагальним завданням політики національної безпеки. У Стратегії вказано на наявність небезпечних екологічних і техногенних чинників, викликів і загроз. Зазначено, що на сучасному етапі розвитку суспільства розв'язання будь-якої екологічної проблеми міжнародного, національного, регіонального чи місцевого рівнів потребує спільних зусиль державних установ, громадськості та бізнесу. На початку XXI ст. в Україні, яка посідає одне з перших місць у світі за рівнем споживання енергії, води та інших ресурсів на одиницю ВВП, обсяги промислових відходів на душу населення перевищують аналогічні показники багатьох країн. Природні ресурси, особливо земельні, лісові і водні, значною мірою виснажені і деградовані, потребують дбайливого ставлення та ощадливого використання. Захист природного середовища – один з національних пріоритетів, а його стан є важливою характеристикою якості життя населення та науково-технічного прогресу. Згідно з Конституцією України «забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, збереження генофонду українського народу є обов'язком держави». Це значною мірою зумовлює формування права екологічної безпеки як відповідної системи

національного законодавства, здатної поліпшити екологічну ситуацію та підвищити рівень екологічної безпеки.

Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки розроблено відповідно до ст. 16 Конституції України, якою визначено, що забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави. Нинішню екологічну ситуацію в Україні можна охарактеризувати як кризову, що формувалася протягом тривалого періоду через нехтування об'єктивними законами розвитку і відтворення природно-ресурсного комплексу України. Відбувалися структурні деформації народного господарства, за яких перевага надавалася розвитку в Україні сировинновидобувних, найбільш екологічно небезпечних галузей промисловості.

Донбас є одним з найстаріших гірничо-промислових регіонів – поклади вугілля були знайдені на цих територіях на початку XVIII ст. До початку військового конфлікту на Донбасі було 4 240 потенційно небезпечних об'єктів, в тому числі 227 шахт, 174 гідротехнічні об'єкти, 784 АЗС, 15 кар'єрів, 13 залізничних станцій, 128 мостів і шляхопроводів, 18 магістральних трубопроводів, чотири родовища нафти. Зауважимо, що 2 160 об'єктів мали статус вибухо-, 24 – радіаційно, 1 320 – пожежо-, 176 – гідродінамічно-, 34 – біологічно- і 334 хімічнонебезпечних. Сьогодні визначено 176 потенційно небезпечних об'єктів, з яких 99 розташовані на непідконтрольній території.

Варто відмітити, що в умовах війни увага влади зосереджується на таких нагальних питаннях як фінансування армії, влаштування біженців та надання допомоги пораненим. Але в той же час, потрібно приділяти увагу й іншим можливим наслідкам війни, та вивчати їх комплексно, оскільки проблеми стану оточуючого середовища можуть легко перетворитися на загрози соціального характеру. Наприклад

сильне забруднення питної води чи пошкодження потужного промислового об'єкту неминуче призведуть до хвороб і загибелі людей, що в свою чергу викличе проблеми економічного характеру. Саме тому необхідний всеосяжний підхід до визначення наслідків війни на Донбасі та шляхів їхнього вирішення.

З 2014 по 2017 рік на підприємствах регіону було зафіксовано понад 500 випадків порушень та аварійних ситуацій, частина яких пов'язана з небезпекою для людей та навколишнього середовища.

Пошкоджені зазнали найбільш екологічно небезпечні виробництва регіону: Ясинівський, Авдіївський і Єнакіївський коксохімічні заводи, Єнакіївський, Макіївський та Донецький металургійні заводи, Торецький феросплавний завод, Алчевський металургійний комбінат, Лисичанський нафтопереробний завод, Донецький казенний завод хімічних виробів, севєродонецький завод «Азот» та горлівський «Стирол», Слов'янська, Луганська, Вуглегірська та Миронівська теплові електростанції тощо. Під час боїв неодноразово пошкоджувалась інфраструктура, що призвело до зупинки систем водовідведення шахтних вод та у низці випадків – до повного затоплення шахт.

Грунтові води на Донбасі знаходяться дуже близько до поверхні. Якщо починаються перебої з електропостачанням, й насоси, які відкачують воду, не працюють, шахти одразу затоплює.

Неминучим наслідком масштабного затоплення шахт стане підтоплення навколишніх територій і просідання поверхні, яке виведе з експлуатації будівлі і комунікації, включаючи підземні газопроводи, каналізаційні та водопровідні системи. Підтоплення шахт призводить до забруднення підземних та поверхневих вод залізом, хлоридами, сульфатами, іншими мінеральними солями і важкими металами. Несприятлива екологічна ситуація на окупованих територіях набуває критичного характеру, що може з часом призвести до справжньої катастрофи, наслідки якої зачеплять не лише територію всієї України, але й багатьох сусідів, у тому числі Росію, Польщу, Білорусь, Грузію, Туреччину та інші країни.

Екологи наголошують: війна пошкодила усі без винятку компоненти навколишнього середовища. Забруднилися повітря, ґрунт, вода, пошкоджені значні площі землі, знищені рослини, зокрема, на заповідних територіях.

Великої шкоди природі Донбасу завдають пожежі. По-перше, загоряння трапляються внаслідок використання запальних боєприпасів. По-друге, пожежі поширюються в результаті займання трави, яку за відсутності пожежної техніки неможливо загасити. По-третє, щоб завадити просуванню противника, сторони конфлікту роблять тактичні підпали лісосмуги. Слушною є заява еколога МБО «Екологія-Право-Людина» Катерини Норенко, що тільки за перші чотири місяці війни було спалено 20% захопленої території.

Порівнюючи точки загорянь на супутникових знімках, ми побачили, що за сухий сезон 2014 року трапилося в 15 разів більше пожеж, ніж за той самий сезон 2013 року. Така тенденція продовжується і надалі.

Пожежі руйнують природні степові угруповання (які на Донбасі одні з найкращих в Україні), древні соснові ліси, які важко відновити, знищують цілі території природно-заповідного фонду, включно із рослинами Червоної книги України.

Значних пошкоджень під час конфлікту також зазнали земельні ресурси. Через розриви снарядів у землю потрапили небезпечні речовини. За словами екологів, від кожного вибуху снарядів «Граду» в ґрунт уходить мінімум півкілограма сірки і ще стільки ж залишається в повітрі.

Отже, ситуація є критичною і змінити її не легко, оскільки війна і досі триває. Відмітимо, що негативним явищем проявляється ще й тому, що законодавство не має чіткої системи, не визначено, хто, що і як збирає, хто об'єднує всю інформацію та оприлюднює щодо екологічної ситуації на території Донбасу. Коли було підписано Угоду про асоціацію з ЄС, то влада взяла на себе зобов'язання імплементувати в законодавство директиви ЄС щодо моніторингу та збирання інформації про екологічний стан. Жахливим фактом є той,

що нормальна робота почалася лише щодо поверхневих вод. Реально є дуже приблизне уявлення про те, що відбувається з підземними водами. В Донецькій області почався моніторинг стану повітря. Там є шість стаціонарних і один мобільний вимірювач. У Луганській області такого нема. Не існує єдиного джерела, де громадянин України може подивитися, що коїться в країні з екологією. Така ж ситуація з ґрунтами та надрами. Немає постійного моніторингу, єдиних стандартів, цілісної системи взагалі.

Звернемо увагу, що на Донбасі техногенна руйнація об'єктів гірничо-промислового комплексу та інфраструктури призводить до кумулятивного негативного екологічного ефекту, який поступово набуває рис катастрофи. Негативні техногенні процеси нарощуються, і площа «зони відчуження» на Донбасі збільшується. Це фактично загрожує катастрофою по типу Чорнобильської, коли необхідно буде відселити людей і припинити господарську діяльність на довгі роки. Наслідки цієї катастрофи відчуватиме не лише вся Україна, але й багато сусідніх держав. Негативний вплив техногенних чинників необхідно негайно призупинити. Нині вже не раціонально говорити про відновлення на Донбасі соціально-економічної системи, побудованої в ХІХ-ХХ ст. як гірничо-промисловий район з мономістами навколо великих підприємств. На сьогоднішній день єдиним виходом є створення нової економіки, нової системи сталого розселення на нових принципах територіального планування та способу використання природних ресурсів. Отже, потрібна розробка нової концепції сталого розвитку територій Донбасу на засадах новітньої економіки (з урахуванням тенденцій до «озеленення» економічних процесів).

За розвіданими запасами бурштину Україна посідає третє місце у світі, поступаючись лише Польщі та Росії. Наголосимо, що на законодавчому рівні видобуток бурштину в нашій країні досі не врегульований. Це тільки заохочує бурштинокопачів, а правоохоронці найчастіше не тільки не переймаються проблемою, але й самі беруть участь у нелегальних схемах.

Незаконний видобуток бурштину здійснювався в Україні ще з початку 1990-х років, проте масового та загрозливого характеру набув після 2014 р. Звернемо увагу, що Рівненську, Волинську та Житомирську область, в яких зосереджені основні запаси бурштину, давно називають «Бурштиноювою народною республікою», яка живе за своїми законами і правилами. Усього нелегальним видобутком охоплено понад 5500 га, на яких за приблизними оцінками експертів, орудують близько 50 тис. українців різного віку й роду занять. Позаяк за день успішної роботи на бурштинових копанках можна заробити більше, ніж за місяць на звичайній роботі, навіть учні старших класів залишають школи й залучаються до нелегального видобутку. Десятки розслідувань, сотні обіцянок чиновників, ультиматум силовикам від президентів, а віз і досі там.

Тіньова бурштинова імперія – це як багаточаровий пиріг, шматок від якого, прагнуть, бодай відломити, всі, починаючи від місцевих жителів і закінчуючи першими особами країни.

За даними НАБУ, кришуванням схем на державному рівні займалися зокрема екснардепи Борислав Розенблат та Максим Поляков. Проте їхню провину досі не доведено.

Економіка недоотримує сотні мільйонів доларів, а легалізація видобутку мінералу часто служить інструментом політичного піару. За політичними інтригами забувається, що нелегальний видобуток бурштину шкодить не тільки економіці, а й екології.

Основною причиною подальшої тінізації ринку бурштину в Україні залишається існуючий механізм реалізації кримінального законодавства. Так, відповідно до ч. 2 ст. 240 «Порушення правил охорони або використання надр» за нелегальний видобуток бурштину передбачається штраф у розмірі від чотирьохсот до семисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк. Проте на практиці дана норма зазвичай втілюється у вирокі із призначенням незначного стягнення або умовним обмеженням волі, позаяк досудове розслідування здійснюється місцевими

правоохоронцями, а розгляд справ відбувається у місцевих районних судах. Відтак, незважаючи на відкриття близько 300 проваджень за фактом незаконного видобутку бурштину, в реєстрі судових рішень достатньо важко знайти вирoki з об'єктивно зіставним покаранням.

На жаль, в Україні незаконний видобуток бурштину, що набув стихійного характеру, загрожує не менш стихійними екологічними наслідками, які вже не можна ігнорувати. Через непоправну екологічну шкоду від недотримання старателями технології видобутку відбувається руйнування дренажних каналів підземних вод, що призводить до руйнування екосистем території.

За словами О. Боброва, внаслідок таких дій відбуваються катастрофічні втрати земель, пов'язані зі знищенням можливості циркуляції підземних вод. Знищення родючого шару ґрунту, забруднення вод унаслідок роботи мотопомп, зміна гідрологічного режиму боліт, лісів та озер, що позначаються на мікрокліматичних змінах у «бурштинових» регіонах – ось далеко не повний перелік згубних наслідків незаконного видобутку бурштину. Насамперед еколог правозахисної організації «Екологія, право, людина» П. Тестов вказує на той факт, що основні запаси бурштину України зосереджені переважно у лісах, а тому внаслідок неконтрольованого видобутку стрімко знищуються лісові насадження, зокрема, на територіях природно-заповідного фонду: «Там є такі землі, де вже взагалі не можна проводити жодного видобутку, навіть легального, а не те що нелегального, оскільки популяція та біорізноманіття в таких лісах з'явиться тепер не раніше, ніж за сто років».

Спроби врегулювання видобутку бурштину на законодавчому рівні здійснювалися парламентом попереднього скликання. У 2015 році президент П. Порошенко заявив, що 90% бурштину в Україні видобувається нелегально під «міліцейським, прокурорським, СБУшним дахом» й дав силовикам два тижні «для ліквідації кришування видобутку». Прем'єр-міністр Арсеній Яценюк доручив парламенту ухвалити закон щодо ліцензування видобутку бурштину, держмонополії та проведення відповідних природоохоронних заходів,

адже те, що відбувається на цих територіях – просто знищення навколишнього середовища. Втім, закон так і не було прийнято.

На початку 2018-го наступник А. Яценюка Володимир Гройсман визнав, що поки не бачить шансів на ухвалення Радою закону про легалізацію видобутку бурштину, а можливості уряду у врегулюванні цього питання «дуже обмежені».

Наприкінці минулого року Президент України В. Зеленський підписав проект закону № 2240 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо урегулювання питання видобутку бурштину». Документом встановлюються зміни до низки нормативно-правових актів, якими, зокрема передбачене видобування бурштину на всіх землях, окрім земель природно-заповідного фонду, оздоровчого призначення, рекреаційного призначення, історико-культурного призначення та водного фонду із застосуванням сертифікованого обладнання, показники безпеки якого наводяться в нормативних документах. Важливим є те, що закон передбачає обов'язкову оцінку впливу на довкілля – тривалу процедуру, яка передує видобутку. Також закон посилює адміністративну та кримінальну відповідальність за незаконне видобування, збут, придбання, зберігання, передачу, пересилання, перевезення та переробку бурштину, законність походження якого не підтверджується відповідними документами, а також за ухилення від обов'язкової рекультивації земель, порушених внаслідок видобування бурштину.

Отже, бурштинова проблема переросла в екологічне лихо, і винна в цьому влада України яка довгий час закривала очі на дану ситуацію. Треба негайно приймати закони про жорстке покарання за незаконний видобуток бурштину. Також варто посилити нагляд за територіями.

Кожне дерево має свою цінність і виконує величезну кількість функцій, корисних для людини: виробляє кисень, створює тінь та прохолоду влітку, є місцем розмноження, забезпечує життєві потреби великої кількості тварин та рослин, сприяє затримуванню та очищенню води тощо. В той же час людина використовує інші корисні властивості дерев, в результаті чого вони вимірюються грошовим

еквівалентом, кількістю теплоти, що може бути виділена при їхньому згорянні, кількістю їжі, яку вони продукують. Як ж правильно збалансувати ці важливі якості дерев – корисні для природи та корисні для людини? І як наслідок повстає щоразу складне питання – рубати чи не рубати?

Лісистість нашої країни становить лише 15,9%, проте Україна є шостою в Європі за запасами деревини. Незаконна вирубка лісу є ще однією екологічною проблемою. Особливо вона актуальна в Карпатах.

За останні роки площа Карпатських лісів суттєво зменшилася, що видно на супутникових знімках. Нещадно вирубують навіть буковинські праліси, внесені до списку світової спадщини ЮНЕСКО. Масове знищення дерев спричиняє паводки, бо поріділі ліси не затримують воду (втім, за словами екологів, основною причиною катаклізмів є забудова та знищення заплав, куди має виходити вода).

Рубки лісу – це нормальна практика. Вони проводяться і в країнах ЄС, і в США. Проте потрібно обов'язково враховувати природоохоронні аспекти. Чого майже немає в Україні. Тут відбуваються масові неаргументовані рубки в природно-заповідному фонді та ігноруються вимоги міжнародних конвенцій щодо охорони флори та фауни

На жаль, для України є актуальним нестале використання природних ресурсів, зокрема і деревини. Довкола чути про масові вирубки лісів на території лісгоспів, і навіть на території об'єктів природно-заповідного фонду. Така ситуація має декілька основних причин, серед них – відсутність належного контролю за кількісним та якісним складом деревини, яка вирубується, непрозорість процедур в лісовій галузі, вирубування здорового лісу як проведення «санітарних рубок» під виглядом видалення хворого лісу, зловживання на рівні лісгоспів та навіть об'єктів природно-заповідного фонду, які зобов'язані зберігати природні цінності відповідної заповідної території, а також не правильне трактування та застосування законодавства.

Щоб запобігти незаконній вирубці карпатських лісів, у 2015 році Рада запровадила мораторій на експорт необробленої деревини до Євросоюзу. Втім, браконьєрів це не зупинило, а український ліс за сірими схемами досі експортується до держав ЄС, де ведуться на дешеву деревину. Як свідчить минулорічне дослідження британської неурядової організації Earthsight, що протягом двох років розслідувала корупцію в сфері лісоматеріалів в Україні, наша країна є найбільшим постачальником «чорної» деревини в ЄС. Обсяги вивозу перевищують всі країни Латинської Америки, Африки та Південної Азії разом.

Зазначається, що у 2017 році обсяг європейського імпорту деревини з України перевищив позначку в 1 млрд доларів, причому «щонайменше 40% цього лісу було заготовлено або продано незаконно, за допомогою корупційних дій».

Влада повинна вирішити це питання та ввести врешті в дію закони які мали б мати жорстке покарання. Слушно зауважив Анатолій Кінах сказавши, що «Питання екології – наше, українське, домашнє завдання». Крім того, широкому загалу сміттева проблема стала відома три роки тому після сумнозвісної пожежі на Грибовицькому сміттєзвалищі під Львовом, яка призвела до загибелі чотирьох людей та спричинила сміттеву кризу в місті. Проблема набула політичного забарвлення: мер Львова Андрій Садовий звинуватив центральну владу на чолі з президентом П. Порошенком і прем'єром В. Гройсманом в організації сміттевої блокади з метою політичного тиску на нього. Глава уряду у відповідь дорікнув, що за 11 років на посаді Садовий «міг би побудувати вже 15 таких сміттєзвалищ і переробних заводів». Втім, проблема стосується не тільки Львівщини та носить комплексний характер.

Першою причиною сміттевої кризи є низький рівень екологічної свідомості як пересічних громадян, так і місцевих чиновників. Другою – неефективність державного екологічного контролю. Третьою – низькі штрафи за порушення екологічного законодавства.

За обсягами утворення небезпечних відходів наша країна лідирує серед 105 країн, які ведуть таку статистику. При цьому переробляють

в Україні лише 3,2% відходів. За даними Міністерства екології, станом на 2016 рік в Україні існувало близько 33 тисяч несанкціонованих сміттєзвалищ та полігонів. Сміттєзвалища забруднюють повітря, ґрунти і підземні води.

Це, в свою чергу, може призвести до забруднення води в криницях людей, які живуть біля сміттєзвалищ, та довколишніх водойм важкими металами, які є канцерогенами та можуть викликати онкологію. Найгірше, що сміттєзвалища можуть самозайматися.

Неконтрольоване спалювання відходів може спричинити респіраторні, серцеві і онкологічні захворювання. Продукція, яка вирощена на землі поблизу сміттєзвалища, буде непридатною для споживання через забруднення важкими металами й іншими небезпечними речовинами. Екологи констатують, що за останні п'ять років прогрес в сфері реформ системи поводження з відходами був мінімальний: було розроблено та схвалено Національну стратегію управління відходами, проте необхідні ключові законодавчі акти в цій сфері так і не прийняті. Потрібно підвищувати штрафи і відповідальність за порушення екологічного законодавства, законодавства про відходи. Також запроваджувати принцип розширеної відповідальності виробника. Виробник повинен відповідати за те, щоб його продукцію безпечно переробили чи утилізували. Цей принцип давно і ефективно діє в Європі. Крім того, треба ліквідувати старі несанкціоновані сміттєзвалища і будувати сучасні полігони, які би обслуговували декілька адміністративно-територіальних одиниць. Ми повинні пам'ятати слова Олдо Леопольда, що: «Охорона природи – це стан гармонії між людиною та землею».

Значним забруднювачем довкілля є транспортна галузь, зокрема рухомі її засоби (автомобілі, тепловози, морські та річкові судна), що використовують як пальне різні види нафтопродуктів, а також стаціонарні об'єкти матеріально-технічного забезпечення (склади пально-мастильних матеріалів, заправні станції, станції технічного обслуговування, майстерні тощо).

Великої шкоди довкіллю завдають відпрацьовані гази автомобілів, пально-мастильні матеріали, зливні води після миття автомобілів та їх агрегатів, пари різних шкідливих речовин, кислот, матеріалів, які використовуються в технологічних процесах ремонту автомобілів. Через великі обсяги використання пального автотранспорт забруднює навколишнє природне середовище токсичними компонентами: на рівні 25 відсотків – солями свинцю, на рівні 50 відсотків – оксидом вуглецю. У 24 великих містах України, зокрема в Києві, Харкові, Севастополі, Одесі, шкідливі викиди в повітря внаслідок роботи автотранспорту перевищують 50 відсотків загальної їх кількості.

Залізничний транспорт України використовує приблизно 170 млн. куб. метрів води на рік. Близько 50 відсотків води використовується на господарсько-питні потреби, безповоротні втрати води становлять понад 40 відсотків. Щороку в каналізаційні мережі, природні водойми залізниця скидає понад 20 тис. тонн забруднюючих речовин, з яких майже 50 відсотків – без очищення. Основні забруднюючі речовини – це відпрацьовані гази тепловозів, нафтопродукти, фенол, аерозолі, сміття. Більш як половина всього обсягу викидів забруднюючих речовин у повітря річковим транспортом припадає на відпрацьовані вихлопні гази двигунів судноплавних засобів та автотранспорту – близько 500 тонн на рік на кожний великий річковий порт або транспортний вузол.

Морський транспорт забруднює море відходами харчування, сміттям, нафтою та нафтопродуктами, що значно погіршує екологічний стан моря, особливо в припортових зонах.

Таким чином, до загрожуючого стану довкілля призвели: відсутність належних природоохоронних систем (очисних споруд, оборотних систем водозабезпечення тощо), низький рівень експлуатації існуючих природоохоронних об'єктів; відсутність належного правового та економічного механізмів, які стимулювали б розвиток екологічно безпечних технологій та природоохоронних систем; відсутність належного контролю за охороною довкілля.

Ці та інші чинники, зокрема, низький рівень екологічної свідомості суспільства, призвели до значної деградації довкілля України, надмірного забруднення поверхневих і підземних вод, повітря і земель, нагромадження у дуже великих кількостях шкідливих, у тому числі високотоксичних, відходів виробництва. Такі процеси тривали десятиріччями і призвели до різкого погіршення стану здоров'я людей, зменшення народжуваності та збільшення смертності, а це загрожує вимиранням і біологічно-генетичною деградацією народу України.

Ось декілька моїх ідей, які закони можна ввести задля порятунку природи: 1) Закон про пластикові пляшки (має на меті заборону розповсюдження пластикових пляшок, та їх заміну на скляні, які треба приносити в спеціальні пункти здачі); 2) Закон про заборону поліетиленових пакетів; 3) Закон про збереження лісів (це закон, в умовах якого будь-яка масова виробка повинна каратись штрафами від 2 мільйонів гривень, та позбавленням волі до 5 років); 4) Закон про відновлення лісистості (Кожен громадянин який вчинив проступок, наприклад куріння, або споживання алкоголю в недозволеному місці повинен на протязі 2-х тижнів саджати дерева).

Сучасна Україна має велику кількість екологічних проблем, для вирішення яких, я пропоную: 1) заборонити рух транспорту по території країни, що використовують в якості палива бензин, газ, забруднюючих повітря речовинами, що призводять до хвороб й смерті людей; 2) заборонити діяльність АЗС, які сприяють розвитку небезпечного для оточуючих транспорту, встановлення замість них електростанцій для підзарядки електротранспорту; 3) заборонити неправильну утилізацію сміття (спалення, закопування), що підлягає повторній переробці; 4) організація просвітницьких програм у суспільстві для підвищення екологічної свідомості громадян; 5) побудова сміттєпереробних підприємств по всій території України, використання їх, як додаткове джерело грошових надходжень до бюджету, виробництво на них електроенергії й тепла замість стандартних ТЕС, які даремно спалюють вугілля й газ.

Список використаних джерел:

1. pravda.com.ua
2. osvita.ua
3. zhiva-planeta.org.ua
4. ukrinform.ua
5. ecotown.com.ua
6. ua.boell.org
7. Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки. Затверджено Постановою Верховної Ради України від 5 березня 1998 року № 188/98 - ВР. К., 1999. С.-27-29.
8. Попов В. К. Наукові основи екологічного законодавства України // Вісник Академії правових наук України. 1995. № 4. С. 35-36.
9. Гетьман А. П., Розметаєв С. В. До питання розробки проекту Екологічного кодексу України // Екологічний вісник. 2003. № 4. С. 20.
10. Попов В., Шульга М., Шахов В., Розметаєв С. Нові підходи до кодифікації екологічного законодавства України // Право України. 1992. № 3. С. 17-20.
11. Анісімова Г. В. Екологічне законодавство України: проблеми кодифікації // Проблеми законності: Респ. міжвід. наук. збірник / відп. ред. В.Я. Тацій. Х., 2008. Вип. 97. С. 108-118.
12. Гетьман А. П. Методологічні засади становлення правових основ охорони довкілля // Право України., 2011. № 2. С. 17.
13. Губський Б. В. Внутрішні і зовнішні фактори економічної безпеки України // Проблеми забезпечення економічної безпеки і сталого розвитку України: матер. круглого столу (28 грудня 1999 р.) К.: НІУРВ, 2000. С. 17-18.
14. Качинський А. Б., Хміль Г. А. Екологічна безпека України: аналіз, прогноз, оцінка та державна політика. К: НІСД, 1997. С. 8.

Ходан Ольга Тарасівна,
учениця 9-А класу ліцею № 11
Івано-Франківської міської ради

Науковий керівник: вчитель суспільствознавчих дисциплін
ліцею № 11 Івано-Франківської міської ради
Волошенюк Любомира Володимирівна

Оновлення екологічного законодавства України як засіб профілактики екологічної катастрофи

Українські Карпати... Вже сама назва викликає приємні відчуття, нагадує чарівну співанку-коломийку про цей унікальний і величний край, який асоціюється з дивною, давньою-прадавньою казкою, і тоді виринає в серці колись почута гуцульська мелодія про оброслі смерековими ясновидами високі гори, а голос трембіти кличе відвідати цю благодатну, незбагненну і чарівну землю. Відпочинок в Карпатах-це також і сучасні готелі зі всіма зручностями, які розташовані біля підніжжя гір у місцевостях, відомих своїм лікувальним кліматом.

Сільський «зелений» туризм – це найкращий, найдоступніший вид відпочинку. Сьогодні понад 350 сільських гостинних дворів приймають у себе туристів. Найпопулярнішими серед гостей є Косівщина, Верховинщина, Яремчанщина та Рожнятівщина. Найвідоміші Карпатські курорти – це Славське, Буковель, Яремче. Драгобрат, Яблуниця і Косів. Ці місця обладнані усім необхідним для відпочинку – сучасними готелями, приватними квартирами, а також численними ресторанами і кафе. Ви можете заздалегідь забронювати номер в готелі. Буковель - гірськолижний курорт в Івано-Франківській області, якому немає рівних в Україні за рівнем інфраструктури, кількості підйомників та якістю трас. Мабуть, саме слово "Буковель" вже давно стало синонімом катання на лижах. Широко відомий курорт і за межами України. Карпати справжня туристична мекка. На верхніх схилах гір-альпійські луки-полонини, багаті рідкісними видами флори. В літку гірський пейзаж доповнюють численні отари овець.

Разом з тим, сьогодні ситуація в Карпатах є дуже складною. Загрозу становлять опади, які ведуть до порушення природнього балансу.

Так у червні 2020 року в західних областях України випала понаднормова кількість опадів, загинули щонайменше троє людей. Лише на території Прикарпаття через стихію підтоплено понад 10 тисяч житлових будинків, зруйновано та пошкоджено понад 700 кілометрів доріг та майже 200 мостів, знищено понад 4 тисячі метрів берегоукріплення. Повінь на Івано-Франківщині зачепила 13 тисяч будинків. В даному випадку, йдеться про різну ступінь руйнації.

«В деяких випадках вода зайшла просто на подвір'я будинків, а в деяких – вода зайшла в приміщення. Є випадки, де вода нанесла значні пошкодження будинкам. В окремих випадках, будинки фактично розвалилися», – сказав голова Івано-Франківської ОДА Віталій Федорів. За його словами, наразі вода повністю знесла два будинки. Щодо людських втрат, то наразі ситуація незмінна: в Івано-Франківській області дві людини загинуло, одна вважається зниклою безвісти, додав він. Наразі, за словами Івано-Франківської голови ОДА, точний розмір збитків, що нанесла повінь, назвати не можна, оскільки через зруйновані дороги деяких місць важко дістатися.

Кабінет Міністрів для Івано-Франківської області виділив 480 мільйонів гривень. Ці гроші, за словами очільника області, підуть на вирішення першочергових завдань, та допомогу людям, для відновлення житлових будинків та інших об'єктів інфраструктури. Про зведення нових дамб наразі не йдеться, сказав Віталій Федорів, колишній голова ОДА.

01.липня 2018 року на Івано-Франківщині у зв'язку з випаданням опадів у вигляді дощу, місцями дуже сильного, на території Івано-Франківської області підтоплено 190 житлових, адміністративних і виробничих будинків.

"Всього підтоплено 190 житлових, адміністративних і виробничих будинків, 1324 присадибні ділянки, розмиті на річках - 9 ділянок берега, 5 берегоукріплень, 1 дамба, пошкоджено 8

автомобільних мостів та 1 пішохідний, що з'єднують сільські місцеві дороги з приватними присадибними ділянками. Проїзд пошкодженими мостами забезпечений. Зруйновані 5 автомобільних доріг, повідомлення з житловими будинками по інших вулицях даних населених пунктів, пошкоджено - 25 ділянок автодоріг", - йдеться в повідомленні.

Опади спричинили в Івано-Франківській області зсуви ґрунту, заблокували 9 населених пунктів. Через зсуви ґрунту, залишилися заблокованими шість населених пунктів у Верховинському районі та три – у Косівському. Між тим, вода вийшла з берегів та розмила дороги.

Виходячи з інформаційних джерел, про повноцінне відновлення інфраструктури - доріг, мостів, та берегових укріплень, які зруйнувала вода, наразі не йдеться. Рятувальники та нацгвардійці допомагають розгрібати гори намулу, каміння та корчів, викачують воду з підвалів та городів і розчищають зсуви ґрунту. Мешканці Ланчина - селища, яке опинилося серед найбільш постраждалих, хвилюються, аби відновлювальні роботи провели грамотно. За словами людей, після повені 2008 року проєктанти, облаштувавши у них потічки, припустилися помилок, які зараз призвели до ще більших збитків.

Екологічну небезпеку створюють і підприємства обробної та видобувної промисловості. Основними забруднюючими речовинами є оксиди вуглецю, азоту, диоксиди сірки, аміак, феноли, формальдегід, бензапірен.

На стан атмосфери у нашому місті негативно впливають і промислові об'єкти розміщені в межах міста: птахокмбінат, м'ясокомбінат, хімічний завод, автозаправки та інші підприємства, які мають холодильні установки. Основним джерелом забруднення є недотримання норм водоохоронних зон, змив токсичних речовин сільськогосподарського призначення, низький рівень або і відсутність очисних споруд.

Найбільшими забруднювачами вод України у нашому регіоні виступають: 1) електроенергетика; 2) комунальне господарство; 3) сільське господарство; 4) хімія і нафтохімія.

Отже екологічна ситуація, створена безгосподарністю місцевої і верховної влади та байдужістю жителів нашого краю – перетворюють «зелені легені» України на катастрофу. Дуже прикро, що нинішня влада не дбає про майбутнє своїх нащадків.

Дуже важливим є дослідження проблеми висвітлення завдань у законодавстві і питань про охорону навколишнього природного середовища є регулювання відносин у галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною.

Отже, факти вказують на складний стан справ з екологічної ситуації у нашому регіоні. Разом з тим, мені стало цікаво наскільки я, та мої земляки захищені в цій ситуації. Тому звернемось до законів України, де висвітлено питання захисту населення. Це зокрема: закон України «Про правовий режим надзвичайного стану»; «Про захист населення і територій при загрозі і виникненні надзвичайної ситуації»; «Про захист людини від впливу іонізуючих випромінювань» ;

Тереотично нормативно-правові акти визначають: 1) пріоритетність завдань, спрямованих на порятунок життя і збереження здоров'я людей та навколишнього середовища; 2) безперечну перевагу раціональної і превентивної безпеки; 3) вільний доступ населення до інформації про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру; 4) особисту відповідальність і турботу громадян про власну безпеку, неухильного дотримання ними правил поведінки і дій у надзвичайних ситуаціях техногенного і природного характеру; 5) відповідальність в межах своїх повноважень посадових осіб за дотримання вимог даного Закону; 6) обов'язковість

завчасної реалізації заходів, спрямованих на попередження виникнення надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру і мінімізацію їх негативних психосоціальних наслідків; 7) врахування економічних, природних та інших особливостей територій і ступеня реальної небезпеки виникнення надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру; 8) максимально можливе, ефективне і комплексне використання наявних сил і засобів, призначених для запобігання надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру та реагування на них.

Крім цього, повинні діяти нормативні акти місцевого самоврядування та органів влади. Мешканці Ланчина – селища, яке опинилося серед найбільш постраждалих, хвилюються, аби відновлювальні роботи провели грамотно. За словами людей, після повені 2008 року проєктанти, облаштуваючи у них потічки, припустилися помилок, які зараз призвели до ще більших збитків. Як повідомлялося, внаслідок повені 22-23 червня на Прикарпатті були підтоплені 263 населені пункти, понад 13 тис. житлових будинків пошкоджені, 4 – зруйновані повністю. Під час стихії загинули три людини. Збитки, завдані стихією, в області оцінюють щонайменше у 2,5 млрд грн.

«Наразі область отримала із державного бюджету 480 мільйонів гривень на ліквідацію наслідків надзвичайної ситуації, спричинених природною стихією. Вже визначено розпорядників та одержувачів фінансового ресурсу, розпочато роботу щодо виплати матеріальної допомоги постраждалому населенню», - повідомляє обласна державна адміністрація.

Сьогодні є досить важливо ще і вирішення питання профілактики, попередження нових катастроф. Вважаю, що місцева влада повинна ставити це питання на порядок денний. Не чекати, коли станеться біда. У нашому регіоні є достатньо передумов для нових катастроф. Річкові кар'єри вибирають камінь, змінюючи русло рік. Не контрольовані дії забудівельників, які порушують природний баланс. Це веде до визрівання нових бід при стихійних лихах.

Виходячи із вище сказаного, можу зробити висновок що захист населення регіону не на найкращому рівні. Якщо безпосередньо поцікавитись у жителів яку вони отримали допомогу, то картина вимальовується досить сумна. Далеко не всі отримали відшкодування. В даному випадку це залежало і від сумління та порядності представників місцевого самоврядування.

Що ж необхідно зробити? Як діяти? Чим уже сьогодні можна покращити ситуацію? Я б розділила ці заходи між усіма жителями регіону-з одного боку, та державними структурами-з другого.

Щодо покращення ситуації зі сторони населення ,то, вважаю, що було б доцільно використовувати якомога менше хімічних засобів при прибиранні будинку, тощо. Цей простий крок може значно вплинути на ситуацію. Використання таких токсичних хімікатів, як відбілювач або аміак, шкідливі для водних ресурсів. Натуральні чистячі засоби також ефективні для догляду за домашнім господарством, і вони не шкодять навколишньому середовищу. Такі розповсюджені речовини, як оцет і питна сода, можна використовувати. А також потрібно утилізувати відходи правильно. Не змивати ліки в каналізацію. Намагатись не використовувати пластик. Так як пластик не біо розкладний, він накопичується в річках, озерах, морях ,тому що йому більше нікуди подітися. Велике значення у збереженні навколишнього середовища має свідомість населення та рівень культури. Щоб вирішити проблему атмосферного повітря потрібно щоб лакофарбні фабрики іт. д., перебували за територією міста, у місцевості, які бідні на природні ресурси. А також не потрібно забувати що фермери, сільські жителі часто використовують добрива для прискорення зростання овочів і фруктів, багато з них містить аміак — отруйну летку сполуку, яка потрапляє в повітря. Необхідно ввести в аграрну справу натуральну сировину, що облагороджує ґрунт, а не засмічує екосистему з боку державної структури.

З боку держави потрібно посилити відповідальність за шкоду, заподіяну довкіллю, відповідно до міжнародних зобов'язань України; а також забезпечити чіткий розподіл повноважень у сфері охорони

навколишнього природного середовища на державному, регіональному та місцевому рівнях; удосконалити професійну підготовку фахівців у системі охорони навколишнього природного середовища та природокористування.

Спільною проблемою держави і народу має стати питання захисту нашого краю. З боку держави необхідно розробити програми та технології з сортування і переробки сміття, заміна пластику екологічними матеріалами, заборонити хижацьке вирубування карпатських лісів, забруднення річок.

Не маловажливе значення, на мою думку має роль свідомості усіх громадян. З цією метою вважаю за необхідне:

- 1) Як найповніше висвітлювати у ЗМІ ситуацію, яка склалася.
- 2) У всіх соцмережах, та програмах»розкривати» обличчя тих, хто нищить природу Карпат.
- 3) Оприлюднювати інформацію про тих, хто не дотримується законодавства з питань збереження навколишнього середовища.
- 4) Залучити до співпраці із державними структурами релігійні організації та усіх жителів краю.
- 5) Розробити і поширити усі види і засоби реклами щодо захисту Карпат.

Отже , ці проблеми мають розв'язуватись як державою, так і громадянами України, які зобов'язані берегти природу,охороняти, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, не порушувати екологічні права і законні інтереси інших суб'єктів,охороняти природне середовище – конституційний обов'язок громадян України відповідно до ст. 66 Конституції України (кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки.

Чобану Тетяна Сергіївна,
учениця 10 класу Івано-Франківського академічного ліцею-
інтернату Івано-Франківської обласної ради
Науковий керівник: вчитель правознавства Івано-
Франківського академічного ліцею-інтернату Івано-Франківської
обласної ради Кульчак Леся Степанівна

Екологічна катастрофа та природні стихійні явища як підстава системного оновлення екологічного законодавства України

Однією із основних засад внутрішньої та зовнішньої політики України є збереження навколишнього середовища та його складових, що є життєво-необхідним для існування людини, її нинішнього й прийдешніх поколінь. З метою виконання цього Україна визнає забезпечення екологічної безпеки одним із основних напрямів державної політики національної безпеки України. По своїй суті державна екологічна політика, серед іншого, спрямована на вирішення існуючих екологічних проблем, що призводять до негативних екологічних, соціальних та економічних наслідків, а також на попередження їх виникнення й поширення, що складає актуальність нашого дослідження.

Метою дослідження є аналіз ситуації у сфері навколишнього середовища в Україні взагалі і в нашому краї зокрема, що пов'язані із екологічними катастрофами, з'ясування причин їх виникнення, а також розроблення шляхів захисту від їх повторення.

Поняття екологія походить від грецького οἶκος — середовище, житло і λόγος – вчення, наука .

Родоначальник цього терміну німецький природодослідник Е. Геккель застосував його для означення напрямку в біології, що вивчає зв'язки і відносини біологічних організмів і популяцій із зовнішнім середовищем. Трапилось так, що він не лише заснував нову дисципліну, а й відкрив нову сторінку в історії природознавства. Адже

до появи екології об'єктами природничих наук були матеріальні тіла, форми руху, процеси. Тут уперше як об'єкти дослідження заявлені системні взаємовідносини. Тому екологія дала могутній імпульс не тільки теорії еволюції, а й загальній теорії систем, засновники якої переважно починали як екологи.

Екологія народилась як суто біологічна наука про взаємовідносини, проте, з посиленням антропогенного і техногенного тиску на навколишнє середовище стала очевидною недостатність такого підходу. Адже нині немає явищ, процесів, територій, які б не були захоплені цим могутнім впливом.

Вийшовши з лона біології, вона перетворилась у розгалужену галузь знань, яка охоплює широкий спектр проблем: від фізіолого-морфологічної та топографічної характеристик видів до особливостей взаємодії людини з природним середовищем.

Взаємовідносини людини з природним середовищем можуть призвести до екологічних катастроф та природніх стихійних лих.

Так, **екологічна катастрофа** – це надзвичайно швидка і тому небезпечна деструкційна зміна умов навколишнього середовища глобального чи локального масштабу, яка пов'язана з нанесенням величезної шкоди навколишньому середовищу, загибеллю рослин, тварин і людей.

Природнє стихійне лихо – надзвичайне природне явище, що діє з великою руйнівною силою, завдає значної шкоди району, в якому відбувається, порушує нормальну життєдіяльність населення, знищує матеріальні цінності.

В Україні мала місце 16 квітня 1986 року екологічна катастрофа світового масштабу, яка сталася на Чорнобильській АЕС. Реактор четвертого енергоблоку вибухнув, радіоактивні частки йоду, стронцію та цезію поширилися на північну частину України, Білорусі, Росії, Прибалтики, Польщі, Швеції, Фінляндії та інших країн. Чорнобильська катастрофа вважається найбільшою за всю історію ядерної енергетики, як за кількістю загиблих і потерпілих від її

наслідків людей, так і за економічним збитком, вона стала символом атомної небезпеки у світі.

Населення району Чорнобиля і міста Чорнобиля значною мірою було евакуйоване. Однак у місті і в 2020 році продовжує проживати невелика кількість населення – ті, хто відмовилися залишити рідну домівку.

В Чорнобилі розташована рота охорони Міністерства внутрішніх справ, яка здійснює охорону (патрулювання) території зони відчуження, а також проводить нагляд за Контрольно-пропускним режимом зони на 9-ти КПП. Завдяки роботі поліції виявляються та фіксуються факти проникнення на територію зони відчуження екстремальних туристів з чорнобильського сталкерства, а також осіб-мародерів.

Ділянки ЧАЕС забруднені дрібними викидами і радіоактивним пилом, очищалися спеціальною адсорбуючою плівкою. Для запобігання радіоактивного зараження ґрунтових вод, були зведені відповідні гідротехнічні спорудження під корпусом 4-го енергоблоку. Одночасно з цим велися роботи з радіаційного контролю і дезактивації радіаційних плям у межах тридцяти-кілометрової зони від місця аварії

15 травня 1986 р. була прийнята Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР згідно якої основним завданням було спорудження об'єкта укриття «Саркофаг» четвертого енергоблоку ЧАЕС.

Міністерство охорони здоров'я України підвело підсумки: понад 125 тисяч померлих до 1994 року, тільки торік із впливом аварії на ЧАЕС пов'язані 532 смерті ліквідаторів і тисячі км² забруднених земель.

Через тридцять п'ять років після аварії виявляється вплив ефектів опромінення, що наклалось на загальне погіршення демографічної ситуації і стан здоров'я населення постраждалих держав.

Сьогодні понад 60% осіб, що були в той час дітьми і підлітками і проживали на забрудненій території, складають групу ризику занедужати раком щитовидної залози. Дія комплексних факторів,

характерних для Чорнобильської катастрофи, привело до росту захворюваності дітей, особливо хворобами крові, нервової системи, органів травлення і дихальних шляхів.

Пильної уваги вимагають зараз особи, що приймали особисту участь у ліквідації аварії. Сьогодні їх нараховується понад 432 тисяч чоловік. За роки спостереження загальна їхня захворюваність зросла до 1400%.

Втішатися залишається лише тим, що результати впливу аварії на населення, могли б бути набагато гіршими, якби не активна робота вчених і фахівців. Останнім часом розроблено біля ста методичних, нормативних і інструктивних документів, але на їхню реалізацію не вистачає засобів.

Ще одним екологічним лихом для України, а особливо для нашого регіону є незаконні рубки. **Незаконні рубки** – це заготівля деревини без спеціального дозволу на використання лісових ресурсів (лісорубний квиток).

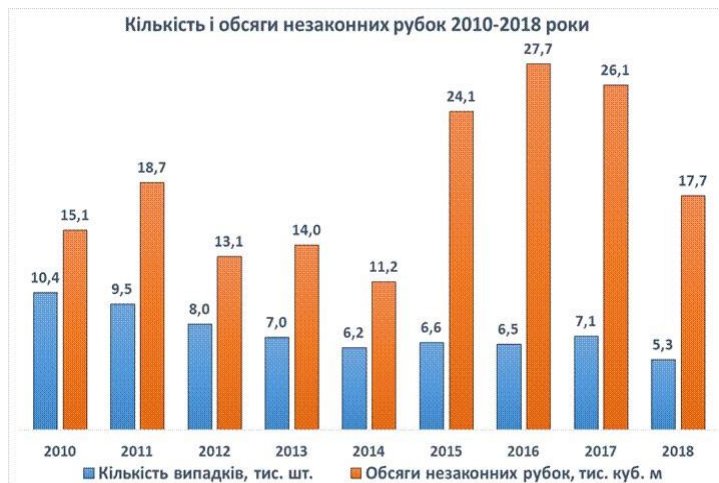
Причини виникнення незаконних рубок:

- соціальні – низький рівень соціально-економічного розвитку сільських регіонів (високий рівень безробіття серед населення, яке здійснює заготівлю дров'яної деревини для задоволення життєво необхідних потреб, низькі заробітні плати, низька інвестиційна активність тощо).

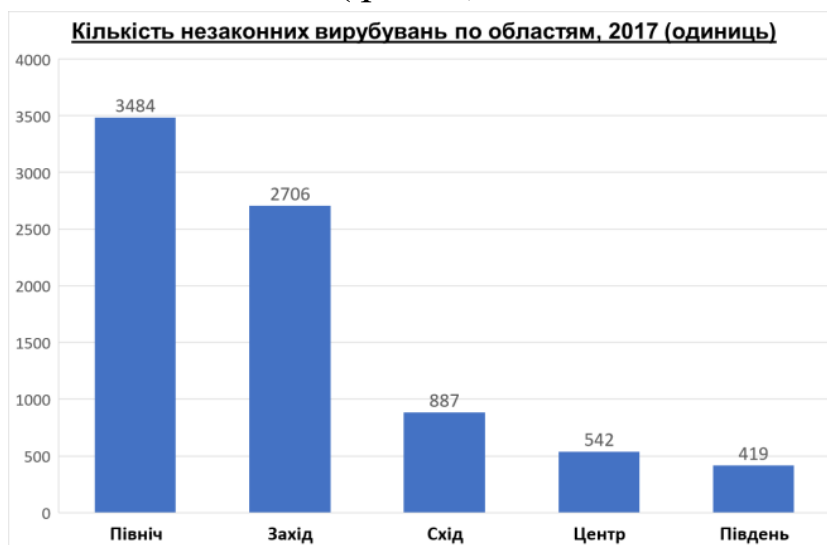
- економічні – отримання швидкої вигоди окремими громадянами або організованими групами, що здійснюють заготівлю крупномірних та цінних сортиментів деревини для переробки або комерційного продажу. Головним споживачем такої деревини є лісопильні об'єкти (пилорами), що діють за межами чинного законодавства.

За даними Державного агентства лісових ресурсів, циклічний характер випадків скоєння незаконних рубок нерозривно пов'язаний з піднесенням або спадами рівнів економічної активності в Україні (рис.1). [1]

Кількість офіційно зафіксованих порушень є: найбільшою в Північному (3484 од.) і Західному (2706 од.) регіонах; найменшою – в Південному регіоні. На першому місці по кількості зафіксованих незаконних рубок знаходиться Рівненська область (1676 од.). Значна кількість незаконних рубок фіксується у Львівській, Волинській і Івано-Франківській областях. Найнижча кількість (менше 40 од.) – в Миколаївській області (рис. 2). [2]

Незаконна рубка лісу тісно пов'язана з таким екологічним лихом як паводки. Україна належить до однієї з найменш водо забезпечених країн Європи, крім того ресурси поверхневих вод розподілені по території країни дуже нерівномірно.

Західний регіон є найбільш забезпеченим ресурсами місцевого стоку, де на 1 км² території припадає від 200 до 600, а на одного жителя – від 2 до 6 тис. м³ води. В той же час Південний регіон є найменш забезпеченим ресурсами. Серед найбільш водо забезпечених областей

можна виділити Закарпатську, Івано-Франківську і Львівську області (Західний регіон). До найменш водо забезпечених відносяться – Одеська, Запорізька і Миколаївська області (Південний регіон), а також Дніпропетровська область. Оскільки, наша область належить до найбільш водо забезпечених областей в Україні, то паводки трапляються часто. Два найбільш руйнівні були у 2008 і 2020 роках.

Паводок 2008 року – стихійне лихо, що сталося влітку 2008 року через інтенсивні грозові дощі і, як результат, різке підняття рівня води в річках. Пік паводку припав на 23–27 липня, вона вважається найбільшою в історії Західної України за останні 60 років. Загальні збитки від повені оцінювалися на суму 3–4 млрд грн.

Переважно постраждали територія Карпатських гір, Прикарпаття і Закарпаття. Також дуже постраждали населенні пункти в долинах великих річок, що мають витoki в Карпатах, як-от Дністер і Прут.

31 липня Верховною Радою України було оголошено зонами надзвичайної екологічної ситуації терміном на 90 днів території шести областей України: Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Чернівецької, Закарпатської і Вінницької, також постраждали південні райони Хмельницької області. Загинуло 30 осіб, з них шестеро діти.

Окрім Західної України постраждали від повені сусідні регіони Молдови, Румунії, Словаччини. Українськими екологами було висловлено теорію, що одним з головних факторів, що спричинив настільки руйнівні наслідки повені була масова вирубка лісів в Карпатах, які могли б відібрати значну частину дощової води.

Паводок 2020 року – стихійне лихо, яке спричинило значне підвищення рівня води річок західних регіонів України, зокрема, Дністра, Прута, Черемошів, Бистриці, яке трапилося в 20-х числах червня 2020 року внаслідок інтенсивних грозових дощів.

Інтенсивні опади протягом 22–24 червня призвели до ускладнення паводкової обстановки в Івано-Франківській, Чернівецькій, Львівській, Закарпатській та Тернопільській областях. 23 червня на Закарпатті внаслідок негоди підтопило понад 50 населених пунктів, а через погіршення погодних умов на Прикарпатті

й Буковині оголосили «червоний» рівень небезпеки. Унаслідок потужних злив гірські річки в Карпатах завдали шкоди місцевим дорогам. На Івано-Франківщині річка Дністер затопила місто Галич, зокрема, й районну лікарню в місті, де лікують хворих на коронавірусну інфекцію. У Чернівецькій області річка Черемош прорвала дві дамби й відрізала під'їзди до декількох сіл на її берегах. Підвищення рівня води зафіксували також на Пруті і його притоках. Поблизу с. Устя-Зеленого Монастирського району на Тернопільщині на Дністрі стався перелив через дамбу, внаслідок чого проводилося часткове відселення місцевих мешканців, було підтоплено сільськогосподарські угіддя та були загрози підтоплення Коропця, Устя-Зеленого й Луки.

Прем'єр-міністр України Денис Шмигаль заявив, що затоплення перевершує масштаб 2008 року. Загалом, за даними прем'єра, постраждало щонайменше 250 населених пунктів у п'яти областях, найбільше постраждала Івано-Франківська область.

Оксана Марискевич, провідний науковий співробітник Інституту екології Карпат НАНУ: «Ліс — це один із чинників паводку, але не основний. Повінь ніхто б не міг скасувати, але її наслідки могли б бути набагато меншими. Ще вплинуло шалене засмічення річок, у чому винні і місцеві мешканці, і місцева влада, адже не у всіх гірських селах налагоджений збір побутових відходів. Без сумніву, вирубування лісів також впливає. Якщо є природний незайманий ліс, то масштаби змиву, водної ерозії, на порядок нижчі».

Юрій Дебринюк, професор кафедри лісових культур і лісової селекції Національного лісотехнічного університету: «Нинішні повені не пов'язані з вирубкою лісів. Ліси рубалися завжди і значно більше, ніж зараз. Сьогодні обсяги вирубки менші, ніж були раніше, — я працював у Карпатах у 1980-ті роки, й тоді обсяги вирубки були набагато більші».

Синоптики причиною паводку називають сильні затяжні дощі.

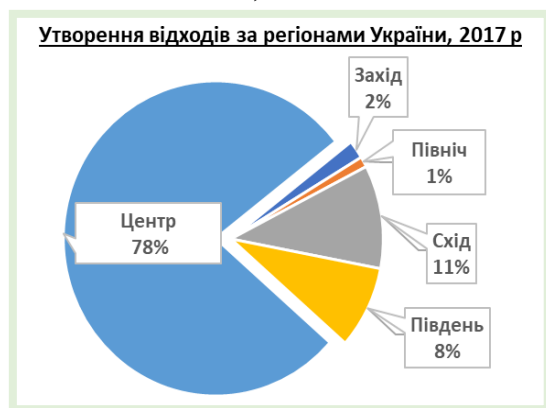
Ще одним лихом для всієї держави є відходи людської життєдіяльності.

Відходи – це будь-які речовини, матеріали і предмети, що утворилися у процесі виробництва чи споживання, а також товари (продукція), що повністю або частково втратили свої споживчі властивості і не мають подальшого використання за місцем їх утворення чи виявлення і від яких їх власник позбувається, має намір або повинен позбутися шляхом утилізації чи видалення.

В Національній стратегії управління відходами в Україні до 2030 року йдеться про проблему відходів як про масштабну, і таку, яка викликана, в першу чергу, домінуванням в національній економіці ресурсоємних багатовідхідних технологій, а також відсутністю ефективного управління відходами.

Управління відходами – це збирання, перевезення, оброблення (включаючи відновлення та видалення), нагляд за такими операціями і подальший контроль, догляд за об'єктами видалення відходів після їх закриття, а також діяльність брокерів та дилерів.

Неефективне управління відходами призводить до значного негативного впливу на довкілля (атмосферне повітря, підземні води, тваринний і рослинний світ, ґрунти, необхідність вилучення великих земельних ділянок), а також на здоров'я людей (рис. 3) [3]

Серед основних тенденцій, пов'язаних з неефективним управлінням відходами в Україні, є такі: 1) значні обсяги утворення і накопичення відходів як у промисловому, так і побутовому секторі; 2) орієнтація на полігонне захоронення відходів; 3) розміщення відходів на сміттєзвалищах та/або стихійних сміттєзвалищах, більшість з яких не відповідають вимогам екологічної безпеки; 4) низький рівень використання відходів у якості вторинної сировини; 5) низький рівень

впровадження ефективних підходів і технологій поводження з відходами тощо [4].

Для вирішення вище перелічених екологічних проблем і недопущення їх в майбутньому має бути розроблена і втілена в життя відповідна нормативно-правова база.

Проте, в Україні з 2016 року і до цього часу відсутній стратегічний документ державної екологічної політики саме щодо сталого розвитку лісового господарства та охорони, раціонального використання і відновлення лісів.

Цей факт констатувала Рахункова палата України у своєму Звіті ще у 2016 році й з того часу так і не було прийнято нової програми чи іншого стратегічного документу в Україні в цій сфері.

Зокрема, у Звіті про результати аудиту ефективності використання бюджетних коштів на ведення лісового і мисливського господарства, охорону і захист лісів в лісовому фонді та розпорядження об'єктами державної власності, які належать до сфери управління Державного агентства лісових ресурсів України, затвердженого рішенням Рахункової палати від 25.10.2016 р. № 22-1 встановлено, що нормативний акт, який би визначав основні напрями збалансованого розвитку лісового господарства, спрямовані на посилення екологічних, соціальних та економічних функцій лісів України, відсутній (Державна цільова програма «Ліси України», затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 16.09.2009 № 977, завершена у 2015 році, а нової відповідної програми протягом цього року не прийнято).

Слід вказати, що 15.11.2017р. на засіданні Кабінету Міністрів України схвалений проект Стратегії сталого розвитку та інституційного реформування лісового та мисливського господарства України на період до 2022 року, представлений Державним агентством лісових ресурсів України, але ця стратегія наразі ще не є прийнятою.

Щодо основного стратегічного правового документу з питань поводження з відходами в Україні то ним є Національна стратегія управління відходами в Україні до 2030 року, схвалена

розпорядженням Кабінету Міністрів України від 08.11.2017 р. № 820-р [5];

Національний план управління відходами до 2030 року, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20.02.2019 р. № 117-р. [6];

Відповідно до Стратегії, проблема, на розв'язання якої вона спрямована, полягає у необхідності вирішення критичної ситуації, яка склалася з утворенням, накопиченням, зберіганням, переробленням, утилізацією та захороненням відходів і характеризується подальшим розвитком екологічних загроз.

Метою цієї Стратегії є створення умов для підвищення стандартів життя населення шляхом впровадження системного підходу до поводження з відходами на державному та регіональному рівні, зменшення обсягів утворення відходів та збільшення обсягу їх переробки та повторного використання.

Визнано, що проблема відходів в Україні вирізняється особливою масштабністю і значимістю як внаслідок домінування в національній економіці ресурсоємних багатовідхідних технологій, так і через відсутність протягом тривалого часу адекватного реагування на її виклики. Ця проблема названа однією з ключових екологічних проблем і більш вагомою в ресурсному аспекті.

Відповідно, за Стратегією, існує стратегічна необхідність реформування і розвитку з урахуванням вітчизняного та світового досвіду всієї правової та економічної системи, що регулює використання природних ресурсів у цілому та управління відходами зокрема, а розв'язання зазначеної проблеми є ключовим у вирішенні питань енерго- та ресурснезалежності держави, економії природних матеріальних та енергетичних ресурсів і актуальним стратегічним завданням (пріоритетом) державної політики.

З метою належного забезпечення реалізації Стратегії повинні бути затверджені: Національний план управління відходами та відповідні регіональні плани.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що вітчизняна нормативно-правова база у сфері екології є недосконалою через те, що або відсутня взагалі, або не врегульовує потреби сьогодення!

Список використаних джерел:

1. Охорона лісу від незаконних рубок (станом на 14.01.2019 р.). Веб-сайт Державного агентства лісових ресурсів України. URL: http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=118945

2. Статистичний збірник «Довкілля України за 2017 рік» / За ред. О. М. Прокопенко. Державна служба статистики України. К., 2018. URL:

http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/11/zb_du2017.pdf

3. Статистичний збірник «Довкілля України за 2017 рік» / За ред. О. М. Прокопенко. Державна служба статистики України. К., 2018. URL:

http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/11/zb_du2017.pdf

4. Національна стратегія управління відходами в Україні до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 08.11.2017 р. № 820-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-%D1%80>

5. Національна стратегія управління відходами в Україні до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 08.11.2017 р. № 820-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-%D1%80>

6. Національний план управління відходами до 2030 року, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20.02.2019 р. № 117-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117-2019-%D1%80>

СЕКЦІЯ 6. ПРАВО НА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ТА ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Величко Вікторія Василівна,
учениця 9 класу Рогатинського ліцею № 1
Науковий керівник: вчитель правознавства
Рогатинського ліцею №1
Сердюк Василь Юрійович

Проблематика доступу до правосуддя в Україні за міжнародними стандартами та стандартами ЄС

Актуальність досліджуваної тематики проявляється в значних суспільних змінах в Україні, які потягнули за собою низку нововведень. Зокрема, політична орієнтація України на Європейський Союз вкотре порушила питання значимості норм міжнародного характеру для України, в тому числі й стосовно положення щодо верховенства права, права на справедливий судовий розгляд, та такої її складової як право на доступ до правосуддя.

У міжнародному праві забороняється відмовляти у правосудді, оскільки це є основним елементом права на судовий розгляд справи, а реалізувати право на доступ до правосуддя означає досягти кінцевої мети судочинства, тобто отримати захист своїх порушених прав.

На жаль, не зважаючи на важливість права доступу до правосуддя, воно тільки побічно згадується в національному законодавстві, та в основному базується на доктринальних підходах. Зважаючи на це, є декілька проблемних моментів які виникають при його реалізації, які варто проаналізувати та визначити, чи можливо їх вирішити в сучасних українських реаліях.

Необхідність початку дослідження питання права доступу до правосуддя саме із норм міжнародного характеру пов'язане із декількома факторами. Так, за загальними правилами, нормам

міжнародно-правового регулювання, в ієрархії нормативно-правових актів, підпорядковуються національно-правові (крім положень Конституції України, зважаючи на її особливе становище). В свою чергу, в статті 9 Конституції України закріплено положення про те, що діючі міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [1].

Зважаючи на об'ємність міжнародного регулювання питання доступу до правосуддя варто зосередити увагу на основних міжнародних актах.

Першим актом, який торкається питання доступу до суду є Загальна декларація прав людини, в статті 8 якої закріплено положення про те, що кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом» [2].

В свою чергу, Міжнародним пактом про громадянські й політичні права у статті 14 закріплено положення про те, що кожен має право при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, пред'явленого йому, або при визначенні його прав та обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону [3].

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод закріплює положення не безпосередньо щодо доступу до правосуддя, а щодо вимог до нього, а саме, необхідність справедливого та публічного розгляду справи судом, який є незалежним та безстороннім (ст. 6) [4]. Окрім згаданої Конвенції, положення що стосуються певних специфік конкретної судової справи містять такі акти, як: Конвенція про права дитини 1989 року [5]; Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 1994 року [6]; Конвенція про статус біженців від 1951 року [7].

Варто також звернути увагу на такий акт, як Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття

рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (іншими словами Орхуська Конвенція) [8]. Конвенція закріплює не тільки право на запит щодо отримання інформації з питань, які стосуються довкілля, але й на доступ до процедури розгляду прийнятого рішення в суді або іншому незалежному й неупередженому органі, заснованому згідно із законом.

Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН, містить розділ “Доступ до правосуддя і справедливе поводження” [9]. Зокрема міститься положення про те, що жертви злочинів мають право на доступ до механізмів правосуддя як одна із гарантії реалізації їх прав.

Варто також згадати рекомендаційні акти Ради Європи, першочергова мета яких полегшити державам-учасницям доступ до правосуддя, а точніше населенню відповідної держави. Особливість рекомендаційних актів в тому, що вони не носять обов’язкового характеру, а тільки пропонують державам шляхи вирішення того чи іншого питання.

Так, Рекомендація R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи для держав-членів щодо шляхів полегшення доступу до правосуддя від 14 травня 1981 р. [10]. Зокрема, Рекомендацією закріплюється ряд принципів, на основі яких пропонується державам спростити, скоротити та здешевити доступ до правосуддя; здійснювати інформування суспільства стосовно зміни порядку доступу до правосуддя; спростити судочинство; пришвидшити розгляд спору; врегулювання питання судових витрат.

Рекомендація R (78) 8 Комітету Міністрів Ради Європи про юридичну допомогу і консультації від 2 березня 1978 року серед основних положень передбачає рекомендацію державам усунути економічні перешкоди доступу до правосуддя, під якими, в першу чергу розуміються витрати на правничу допомогу [11].

З метою продовження положень попереднього акту Комітету Міністрів, Рекомендація R (93) 1 Комітету Міністрів Ради Європи

державам-членам про ефективний доступ до закону і правосуддя для найбільш вразливих верств населення від 8 січня 1993 року пропонує урядам держав-членів забезпечити населення безоплатною правовою допомогою, в разі відсутності можливості в них самотійно обрати адвоката; загалом максимально спростити порядок надання безоплатної правової допомоги тощо [12]. В національному законодавстві дані положення втілені через Закон України “Про безоплатну правову допомогу” [13].

Аналіз вказаних міжнародно-правових актів дозволяє виділити організаційні та правові стандарти право особи на доступ до правосуддя. До організаційних стандартів варто віднести: інформування громадян про засоби захисту своїх прав у суді; спрощення організації процесу судового розгляду; прискорення процесу розгляду справи; усунення економічних перешкод доступу до правосуддя; забезпечення державою суддів і судових органів необхідними матеріальними засобами для сприяння виконання ними своїх функцій. До правових стандартів варто віднести: передбачення в національній правовій системі механізму доступу особи до необхідних засобів судового захисту; гарантування права на безоплатну правову допомогу для окремих категорій осіб; заборона дискримінації права особи на доступ до правосуддя; юридичну відповідальність за порушення права особи на доступ до правосуддя; обов'язок враховувати прецедентну практику Європейського суду з прав людини [14].

Аналізуючи положення Основного закону України, стає зрозуміло, що Конституція в загальних рисах закріплює право на доступ до правосуддя і зобов'язується гарантувати саму можливість громадян звернутись до суду (стаття 8) [1]. Окрім того, в статті 55 Конституції України, закріплено положення про те, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Тобто, можна впевнено стверджувати, що право на доступ до правосуддя регламентовано на найвищому рівні, і

особа може посилатись на її норми як законну підставу при зверненні до суду.

Закон України “Про судоустрій та статус суддів” також містить положення, які спрямовані на закріплення права на доступ до правосуддя [15]. Так, зокрема, в статті 7 Закону міститься відсилка до Конституції України. Своєрідним варіантом доступу до правосуддя варто також вважати можливість доступу до судового рішення, прийнятого за результатами розгляду не тільки справи, в якій особа виступала учасником, але й інших спорів, які містять ту чи іншу цінність для особи (стаття 11). Такий доступ до судових рішень реалізується завдяки Єдиному державний реєстру судових рішень.

Необхідність забезпечення доступності правосуддя, закріплена в статті 19 Закону України “Про судоустрій та статус суддів” [15], виступає однією із підстав утворення судів, що по суті, є організаційним аспектом реалізації права доступу до правосуддя. При цьому, тут варто розуміти не тільки територіальну наближеність судів, зручність доступу до них, але й їхню завантаженість, яка впливає на швидкість судового розгляду.

Варто також зауважити, що Закон України “Про судоустрій та статус суддів” також закріплює дисциплінарну відповідальність суддів в разі незаконної відмови в доступі до правосуддя (стаття 106) [15].

Закон України “Про безоплатну правову допомогу” також здійснює регулювання питання доступу громадян до правосуддя [12]. Зокрема, саме призначення безоплатної правової допомоги полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя (стаття 13). Така правова допомога перш за все важлива для малозабезпечених осіб, хоча Закон не встановлює певних критеріїв до осіб, які бажають отримати правову допомогу.

Окремого значення набувають рішення Конституційного Суду України як органу спеціальної юрисдикції. Їх основна особливість в тому, що вони не мають такої юридичної сили як закони, проте крім того, що ними можуть визнаватись окремі положення законів

неконституційними, тощо, ними також тлумачаться конкретні норми законів, тим самим спрощуючи вирішення конкретних справ.

Так, у рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012 що, ніхто не може бути обмежений у праві на доступ до правосуддя, яке охоплює можливість особи ініціювати судовий розгляд та брати безпосередню участь у судовому процесі, або позбавлений такого права [16].

В рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням асоціації „Дім авторів музики в Україні“ щодо офіційного тлумачення положень пункту 7 частини першої статті 5 Закону України „Про судовий збір“ у взаємозв’язку з положеннями пункту „г“ частини першої статті 49 Закону України „Про авторське право і суміжні права“ від 28 листопада 2013 року № 12-рп/2013 суд дійшов висновку, що гарантією реалізації права на судовий захист в аспекті доступу до правосуддя є встановлення законом помірною судового збору для осіб, які звертаються до суду [17]. Тобто сплата судового збору за подання заяв, скарг до суду, а також за видачу судами документів є складовою доступу до правосуддя, який є елементом права особи на судовий захист, гарантованого статтею 55 Конституції України.

У висновку Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 20 січня 2016 року № 1-в/2016 суд стверджує, що запровадження інституту конституційної скарги є удосконаленням механізму індивідуального доступу особи до конституційного судочинства (що також можна вважати доступом до правосуддя) [18].

Висновком Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про

надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) (реєстр. № 1013) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 31 жовтня 2019 року № 4-в/2019 аргументується, що з аналізу частини першої статті 131-2 Конституції України у зв'язку з її статтею 59 впливає позитивний обов'язок держави, який полягає в гарантуванні участі адвоката у наданні професійної правничої допомоги особі з метою забезпечення її ефективного доступу до правосуддя за рахунок коштів держави у випадках, передбачених законом [19].

Тобто, можна стверджувати, що повноцінним продовженням міжнародних стандартів права на доступ до правосуддя є також норми національного законодавства, які більш докладно деталізують особливості реалізації цього права в українських реаліях. Сприятливою умовою для реалізації права на доступ до правосуддя є наявність закріплення цього права в нормах Конституції України, на основі якої й приймаються інші нормативні акти.

Найкраще зрозуміти сутність права доступу до правосуддя можна за допомогою ґрунтовного його аналізу. Для початку, вважаю за необхідне звернутись до наукових поглядів щодо сутності права на доступ до правосуддя.

Так, Овсяннікова О. О. аргументує відмінність схожих понять “право на доступ до правосуддя” та “доступність правосуддя”. Доступність правосуддя вона пропонує розглядати як принцип організації та діяльності судової влади, сутність якого полягає у відсутності фактичних і юридичних перешкод для звернення зацікавлених осіб до суду по захист свої прав[20; с. 50]. “Доступ до правосуддя” автор розуміє як зобов'язання держави забезпечувати право кожної людини на доступ до ефективних і справедливих послуг у сфері юстиції та правосуддя, що надаються своєчасно.

Зміст поняття «доступ до правосуддя» найбільше стосується якості правової системи, за допомогою якої люди можуть захищати свої права. Правова система має бути однаково доступною для всіх

людей, а реформи правової системи мають бути продуманими, враховувати ймовірні ризики [20; с. 27.].

В правовій доктрині Європейського суду з прав людини, чіткого визначення права на доступ до правосуддя немає, проте, у справі справа «Голдер (Golder) проти Об'єднаного Королівства» від 21.02.1975 р. Європейський суд з прав людини розуміє його в тому значенні, що заінтересована особа повинна мати можливість домогтися розгляду своєї справи у суді, і їй не повинні ставати на заваді надмірні правові або організаційні перешкоди, чому повинні сприяти держави [21].

Окрім цього, доступ до правосуддя є невід'ємним елементом верховенства права та пронизує адміністративне, кримінальне, цивільне та інші галузі права. [20; с. 28].

Щодо зміст доступу до правосуддя, то він включає в себе низку важливих елементів, які є необхідними для того, щоб громадяни та інші особи мали змогу задовольняти свої скарги та вимагати дотримання їх прав. Для цього в державі мають існувати: 1) законодавча база, яка забезпечує всебічні та рівні права усім громадянам відповідно до міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини; 2) висока правосвідомість та правова грамотність населення; 3) доступні та посильні юридичні консультації та представництво; 4) розроблені відповідно до міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини доступні, посильні, своєчасні, ефективні, кваліфіковані, неупереджені, некорупційні механізми вирішення спорів, яким довіряють громадяни; 5) ефективні та неупереджені механізми виконання судових рішень [21; с. 28].

У Посібнику зі статті 6 в пункті 49-51 тлумачиться зміст права на суд та можливі його обмеження [22]. Так, право на доступ до суду не є абсолютним і може бути обмежено рішеннями суду. Те ж саме застосовується у справах щодо критеріїв прийнятності заяви, що за своїм характером регулюються державою, яка користується певною свободою розсуду у цьому питанні. Однак, варто зауважити, що такі застосовані обмеження не можуть обмежувати чи зменшувати право

доступу до суду таким чином або до такої міри, що порушується сама сутність права. Більш того, обмеження не входить у сферу застосування статті 6 § 1, якщо не переслідує «законну мету» і якщо відсутнє «пропорційне співвідношення між використаними засобами та переслідуваною метою». Прикладами такого обмеження в українському законодавстві права на доступ до суду можна вважати неможливість оскарження вироків на підставі угод. Право на доступ до суду, за деяких обставин, також може бути предметом правомірних обмежень, таких як встановлені законом обмежені терміни позовної давності, забезпечення судових витрат, або вимоги щодо представництва.

Також різновидами легітимних обмежень права на доступ до правосуддя можна вважати вплив строків позовної давності; необхідність сплати судового збору; вимога мати представника в окремих категоріях справ; обмеження для неповнолітніх та осіб, які страждають на психічні розлади тощо [23].

Окрім того, Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях вказує на можливість відмовитись від права доступу до суду і скористатися послугами третейського суду, за умови, що така відмова можлива та висловлюється вільно і чітко [22; с. 19].

У міжнародній правовій практиці право на доступ до правосуддя гарантоване всім особам, незалежно від таких характерних рис, як стать, раса, національність, мова, релігія, політичні чи інші переконання, соціальне походження й майновий стану, приналежності до національних меншин або за будь якою іншою ознакою [14; с. 41].

На сьогодні у світі не існує універсального визначення поняття «доступ до правосуддя». Розуміння його змісту постійно трансформується, відповідаючи розвитку правових відносин, інститутів держави, механізмів реалізації, охорони та захисту прав, свобод та законних інтересів. Теж саме й стосується сутності права доступу до правосуддя, яке продовжує вдосконалюватись, реагуючи на виявлення ймовірних його порушень. Метою держави виступає

вчасно реагувати на таку проблематику та ефективно її вирішити чи то з метою вирішення справи чи прийняття нормативно-правового акта.

Почати аналізувати проблемні аспекти реалізації права на доступ до правосуддя в Україні варто з їх першопричин. Однією із таких варто вказати наслідки судової реформи - ліквідація окремих судів чи навіть їх ланок, реорганізація тощо, призвела до плутанини щодо визначення юрисдикції судів, які уповноважені розглядати спори. Надмірна завантаженість суддів, спричинена недостатністю кадрів, має своїм наслідком довгострокове відкладення розгляду справ, також це стосується і окремих судів, як от місцеві загальні суди, оскільки в них, найчастіше, розглядається чи не найбільша кількість справ, що тягне за собою затримання судового розгляду.

Варто також згадати про постійну зміну норм, перш за все, процесуального законодавства, що тягне за собою ускладнення щодо можливості самостійної реалізації права на доступ до правосуддя без звернення до адвоката, оскільки не завжди вдається віднайти чинну на момент потенційного звернення до суду норму, яка потрібна для захисту своїх прав.

Не варто виключати також фінансову складову в реалізації права на доступ до правосуддя, а саме низку витрат, які повинна здійснити особа при вступі у провадження. Прикладом можуть бути сплата судового збору, гонорару адвокату чи навіть судових витрат за результатами розгляду справи.

Щодо даної проблематики, то варто згадати про декілька факторів, які в окремих випадках можуть виключити недоступність правосуддя. Так, Закон України “Про безоплатну правову допомогу” гарантує громадянам можливість залучення адвоката, послуги якого оплатить держава [12].

Щодо необхідності сплати судового збору, то Закон України “Про судовий збір” містить перелік категорій осіб, які звільняються від його сплати, за наявності необхідних умов [24]. Окрім цього, закон також закріплює перелік процесуальних документів, за подання яких судовий збір платити не потрібно. Такий перелік є вичерпним.

Ще однією проблематикою реалізації права на доступ до правосуддя є його забезпечення в актуальних для нас умовах ведення воєнних дій на сході України.

Не можна не зауважити, що через окупацію територій Луганської та Донецької областей функціонування окремих судів стало неможливим. В результаті цього, справи судів які тимчасово припинили своє існування “перенесли” до розгляду іншими судами. У зв’язку з чим виникла низка проблем які мають безпосередній вплив на доступ до правосуддя громадян: приміщення судів та самі судді не пристосовані для додаткового навантаження; щодо територіального аспекту, то варто зазначити, що негативні зміни проявляються також фізичній у неможливості дістатись до будинку суду в умовах ведення військових дій, під час обстрілів тощо [25].

Зроблені дослідження Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини протягом 2014-2020 років дійшли висновку, що на території, яка не контролюється урядом України, ситуація з доступом до правосуддя на досить низькому рівні, не забезпечуються дотримання базових елементів права на справедливий судовий розгляд, «судові процеси» на території, яка контролюється самопроголошеними «республіками», характеризуються відсутністю доступу до самостійно обраного захисника, закритими «судовими засіданнями» та відсутністю незалежності та неупередженості «суддів» [26].

Тут варто згадати про запровадження відносного нового поняття “електронне судочинство”. Наразі, Україна використовує дистанційну участь сторін в судовому процесі через проведення відео конференції.

На сьогодні функціонує «Кабінет електронних сервісів», який дає змогу використовувати переваги електронного суду, а саме: сплатити судовий збір онлайн; отримати інформацію щодо стадії розгляду судової справи; відправляти процесуальні документи електронною поштою учасникам судового процесу; отримувати інформацію з Єдиного державного реєстру судових рішень; відправка судової

повідстки SMS-повідомленням; оприлюднення відомостей у справах про банкрутство [27].

Не зважаючи на затримку запуску Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, варто зазначити, що в разі успішного функціонування системи, особливу увагу потрібно буде приділити також безпеці персональних даних учасників справи.

Тож, зважаючи на можливі проблемні моменти при реалізації права на доступ до правосуддя, в Україні все ж таки наявні способи їх вирішення. Звичайно, це не може не тішити, проте для унеможливлення порушень права на доступ до правосуддя потрібно відслідковувати зміни в суспільстві, політичні зміни, які також впливають права громадян та інших осіб.

Таким чином, право на доступ до правосуддя є невід'ємним елементом права на справедливий суд. Право на доступ до суду полягає у забезпечення державою права кожної людини на доступ до ефективних і справедливих послуг у сфері юстиції та правосуддя, що надаються своєчасно.

Правовою національною основою закріплення права на доступ до правосуддя виступає Конституція України як Основний закон України. Значення такого закріплення виявляється в тому, що нормативні акти, які певним чином стосуються доступу до правосуддя, його реалізації тощо, повинні відповідати положенням Конституції України.

Право на доступ до правосуддя знайшло також ґрунтовного дослідження в доктринальних підходах до його тлумачення. Зокрема, право на доступ до правосуддя, не зважаючи на те, що воно саме є складовою права на справедливий суд, містить також свої внутрішні невід'ємні елементи, такі як нормативно-правова база, яка забезпечує реалізацію права на доступ до правосуддя усім громадянам відповідно до міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини; забезпечення державою правовою грамотністю населення; доступ до юридичні консультації та представництво; механізми виконання судових рішень тощо.

Окрім національної правової бази, не менш важливим є й ратифіковане міжнародне законодавство. Не зважаючи на відсутність в міжнародних конвенціях закріпленого правового визначення права на доступ до правосуддя, воно все ж таки значною мірою знаходить вираження в них.

Зокрема, завдяки міжнародному законодавству визначається спрямування національного регулювання, в тому числі й на основі рекомендаційних актів Ради Європи, в яких більш детально присвячено увагу окремим аспектам, які мають вплив на реалізацію права на доступ до правосуддя.

Проте, незважаючи на значний нормативний масив актів, які регулюють доступ до правосуддя, через суспільні зміни все ж таки виникають можливі ускладнення його реалізації.

Зокрема, крім проведення судової реформи в Україні в 2016 році, яка потягла за собою зміни судової системи, і як наслідок порядку доступу до судів окремих інстанцій, значного впливу завдали військові дії на території Луганських та Донецьких областей, а також анексія Автономної республіки Крим Російською Федерацією, що зовсім виключає можливість поширення українського законодавства на її території.

Проте, такі проблемні моменти, які виникають при здійсненні права на доступ до правосуддя мають і позитивну сторону, оскільки вони змушують наше законодавство увесь час вдосконалюватись.

Найбільш приємним нововведенням можна зазначити запровадження так званого електронного судочинства, яке дозволяє потенційним учасникам судового процесу, чи вже безпосередньо залученим у процес, здійснити низку дій, які необхідні при здійсненні судочинства. Так, напевно однією із таких варто зазначити можливість подання процесуальних документів до суду в електронному варіанті, шляхом надсилання їх на електронну пошту суду.

Окрім цього, сторони можуть і не приймати безпосередню участь у судовому засіданні із залу судового засідання, а за допомогою відеозв'язку тощо. Проте, варто зазначити, що не всі суди мають

технічну можливість вийти на відеозв'язок із учасником процесу, що також потребує подальшого дослідження та вирішення.

В загальному, наслідки діджиталізації суспільства спрощують проведення широкого кола процедур, важливих для реалізації права на доступ до правосуддя, тим самим забезпечуючи реалізацію права на доступ до правосуддя всіх осіб. Отже, право на доступ до правосуддя є невід'ємним елементом, який гарантує особі здійснення її і інших, забезпечених Конституцією та Законами України прав, з якими воно безпосередньо пов'язане, і в сучасних умовах носить важливе значення для забезпечення справедливості.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. Закон України від 28.06.1996 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141
2. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р.
3. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р.
5. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р.
6. Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 4 лютого 1994 р.
7. Конвенція про статус біженців 28 липня 1951 р.
8. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя від 25 червня 1998 р.
9. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою від 29 листопада 1985 р.
10. Рекомендація R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи для держав-членів щодо шляхів полегшення доступу до правосуддя від 14 травня 1981 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_133#Text
11. Резолюція R (78) 8 Комітету Міністрів Ради Європи про юридичну допомогу і консультації від 2 березня 1978 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_132#Text

12. Рекомендація R(93)1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про ефективний доступ до закону і правосуддя для найбільш вразливих верств населення від 8 січня 1993 р. URL: http://www.arbitr.gov.ua/files/pages/pd07072014_4.pdf

13. Про безоплатну правову допомогу. Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 51, ст.577.

14. Верба І. О. Міжнародні стандарти права на доступ до правосуддя: теоретико-правові засади. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2015. №17. Т. 1. С. 39-41.

15. Про судоустрій та статус суддів. Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 31, ст.545.

16. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#Text>

17. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням асоціації „Дім авторів музики в Україні“ щодо офіційного тлумачення положень пункту 7 частини першої статті 5 Закону України „Про судовий збір“ у взаємозв’язку з положеннями пункту „г“ частини першої статті 49 Закону України „Про авторське право і суміжні права“ від 28 листопада 2013 року № 12-рп/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-13#Text>

18. Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 20 січня 2016 року № 1-в/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002v710-16#Text>

19. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) (реєстр. № 1013) вимогам статей 157 і 158 Конституції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004v710-19#Text>

20. Овсяннікова О. О. Доступність правосуддя як чинник, що впливає на формування громадської думки щодо судової влади. Право і суспільство. 2018. Вип. №4. С. 48-54.

21. Справа «Голдер (Golder) проти Об'єднаного Королівства» від 21.02.1975 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_086#Text

22. Посібник зі статті 6. Право на справедливий суд (цивільна частина). 2013. 77 с. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_UKR.pdf

23. Яцина В. Складові права на доступ до суду в прецедентах ЄСПЛ. Судова практика. 2017. №35.

24. Про судовий збір. Закон України від 08.07.2011. № 3674-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 14, ст.87.

25. Азаренко Т. І. Вплив збройного конфлікту на доступ осіб до системи правосуддя. Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 16 жовтня 2020 р.). С. 10-12.

26. Доповідь Управління Верховного комісара ООН з прав людини Права людини в контексті відправлення правосуддя у кримінальних справах, пов'язаних з конфліктами в Україні квітень 2014 – квітень 2020. URL: <https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/Ukraine-admin-justice-conflict-related-cases-ukr.pdf>

27. Кабінет електронних сервісів. URL: https://kap.minjust.gov.ua/services?product_id=2&is_registry=-1&keywords=&usertype=all

Вознюк Катерина Русланівна,
студентка 3 курсу Івано-Франківського коледжу ДВНЗ
«Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника»

Науковий керівник: викладач вищої категорії
Івано-Франківського коледжу
Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника
Малиновська Ірина Володимирівна

Співвідношення вітчизняних, європейських та міжнародних стандарів правосуддя у правовій системі України

У період утвердження й розвитку в Україні правової держави, розвитку громадянського суспільства та його надважливих інститутів набувають актуальності дослідження сутності судової влади. Доступність правосуддя є однією з передумов становлення цієї гілки влади як повноцінного та самодостатнього механізму захисту прав і свобод людини.

Особливої актуальності дослідження проблематики доступу до правосуддя має у часи політичної, економічної та соціальної турбулентності, коли саме суд і доступ до його захисту має виступати своєрідним якорем, який втримує українську державу на шляху розвитку до європейських стандартів правової соціальної держави.

Доступом до правосуддя, як темою наукових розробок, займались багато вчених: Л. Володіна, В. Бойко, І. Гловюк, Л. Головка, Ю. Грошевий, Н. Деркач, О. Дроздов, О. Коровайко, В. Маляренко, О. Михайленко, Л. Мірза, О. Овчаренко, Ю. Оліяничук, В. Півненко, П. Пилипчук, М. Погорецький, Б. Романюк, Н. Сакара, Р. Степанюк, Д. Чекулаєв, В. Шибіко, О. Шило та ін.

Використовуючи результати їх наукових напрацювань, у даному дослідженні ми ставимо собі за мету піддати власному аналізу доступ до правосуддя в Україні, розкривши при цьому окремі аспекти цього поняття. Досягаючи цієї мети, дана робота містить дослідження змісту поняття доступу до правосуддя, окреслення окремих проблем у такому

доступі та способів їх подолання. Викладаю результати дослідження у вигляді взаємопов'язаних аналізу та роздумів, в окремі структурні елементи змістовні частини роботи ми не виділяли.

Отже, відповідно до ст. 1 Конституції України Україна є правовою державою, тобто державою, що заснована на визнанні та реальному забезпеченні прав і свобод людини і громадянина, верховенстві права, взаємній відповідальності людини і держави. Обов'язковим атрибутом такої держави є незалежна судова влада, формою здійснення якої є правосуддя, що забезпечує захист та поновлення прав і свобод людини і громадянина.

Визначальним критерієм оцінки ефективності судової влади та правосуддя в правовій державі є доступність судового захисту прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб. Конституція України у цьому відношенні в ч.1 ст. 55, ч.2 ст. 124 закріпила право на судовий захист як необмежене та невідчужуване право [1; 2, с. 3].

Аналізуючи наукові підходи щодо визначення та тлумачення сутності доступу до правосуддя, варто відзначити, що вчені досить ґрунтовно розглянули питання доступу до правосуддя з позиції організації судової системи, судоустрою та юрисдикційної діяльності суду в демократичному суспільстві.

Деякі науковці критично оцінюють сам термін «доступ до правосуддя» та роблять висновок про те, що термін «доступність» застосовний для характеристики права як певної системи норм у цілому, так і окремих правових інститутів, та відбиває рівень суспільної потреби в них і стан задоволення останньої [3, с. 33].

У дисертаційному дослідженні О. Овчаренко розкрила поняття доступності правосуддя як інституційного принципу, а також стану організації та діяльності судової влади в цілому, визначила сутність цього принципу, що полягає у відсутності фактичних і юридичних перешкод для звернення зацікавлених осіб до суду за захистом своїх прав [4, с. 179].

Досліджуючи проблему доступності правосуддя в цивільних справах, Н. Сакара визначила доступність правосуддя як певний

стандарт, який відбиває вимоги справедливого й ефективного судового захисту та конкретизується в необмеженій судовій юрисдикції, належних судових процедурах, розумних строках, і безперешкодного звернення усякої зацікавленої особи до суду [2, с. 251].

Науковці висловили пропозицію щодо визначення доступу до правосуддя як гарантованої державою можливості особи звернення до суду за захистом своїх прав. Так, Л. Мірза вважає, що поняття «доступ до правосуддя» включає в себе гарантовану державою можливість будь-якої зацікавленої особи у найбільш короткий строк звернутися до процедури судового захисту своїх прав та інтересів і відстоювати їх у встановленому законом порядку [5, с. 8].

І. Марочкін визначає доступність правосуддя як нормативно закріплену та реально забезпечену можливість безперешкодного звернення до суду за захистом своїх прав [6, с. 32].

С. Давиденко зазначає, що «право доступу до правосуддя – це нормативно закріплена і забезпечена державою реальна можливість кожної зацікавленої особи безперешкодного звернення безпосередньо до компетентних державних органів (дільництва, слідства, прокуратури) та суду за відновленням своїх порушених злочином прав, свобод і законних інтересів, без якого особа не може реалізувати право на судовий захист» [7, с. 8].

Погоджуємось з думкою О. Овчаренка про те, що доступність правосуддя слід розглядати в тісному зв'язку з таким філософсько-правовим поняттям, як справедливість. Доступність і справедливість – це стандарти, що втілюють напрацьований людством ідеальний образ судової влади. Прагнення до цього ідеалу має стати концептуальною основою організації та діяльності, а також подальшого реформування судової влади. Доступність правосуддя необхідно віднести до інституційних принципів, які стосуються організації та діяльності судової влади в цілому. Вони відіграють роль системоутворюючих чинників, що виражають сутність і призначення останньої, служать фундаментом, на якому ґрунтується устрій судової системи і процес

вирішення юридично значущих справ, що належать до юрисдикції суду [4, с. 33].

Для об'єктивності зауважимо, що слід також погодитися з думкою О. Шило про те, що доступ до правосуддя включає кілька аспектів, до яких слід віднести організаційний, процесуальний та моральний (етичний) [10, с. 180].

В цій роботі ми більше звертаємо увагу на організаційний та процесуальний аспекти доступу до правосуддя, хоча всі вони в рівній мірі заслуговують на наукову увагу.

Також слід зазначити, що у вітчизняній літературі можна простежити відсутність серед науковців єдності у використанні та розмежуванні термінології: доступ до правосуддя, доступ до суду, доступність правосуддя, доступність суду та ін. Одні вчені використовують їх як синоніми, інші – розмежовують, а треті на означення доступу до правосуддя вживають як синоніми також інші терміни: право на судовий захист, право на справедливий суд, право вільного доступу до правосуддя та ін. [8, с. 264]

Насамперед така ситуація пов'язана з непослідовністю законодавця щодо застосування термінології. Адже в Конституції України прямо не передбачено право на доступ до суду чи правосуддя. Однак, як слушно зауважує А. Лужанський та підтримує О. Балацька, попри те, що право на доступ до суду не закріплено на рівні Конституції України в буквальному розумінні, про нього все ж таки можна і потрібно говорити як про право, гарантоване Основним Законом України, принаймні у контексті складового елемента права на судовий захист [8, с. 265; 9, с. 46;]. Так, у статтях 8, 55, 64, 124 Конституції України містяться вимоги, які гарантують громадянам доступ до правосуддя і судовий захист [1].

Досліджуючи нормативний аспект доступу до правосуддя, зазначимо, що згідно зі статтею 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України,

а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Стаття 7 цього Закону «Право на справедливий суд» визначає, що «кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним відповідно до закону». Частиною 3 статті 7 передбачено, що доступність правосуддя для кожної особи забезпечується відповідно до Конституції України та в порядку, встановленому законами України [9].

Отже, доступність правосуддя Законом визначено елементом права на справедливий судовий розгляд та принципу верховенства права, що відповідає міжнародним актам з прав людини та підтверджує позицію науковців щодо співвідношення названих понять як цілого та частини [10, с. 265].

Відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) кожен, коли вирішується питання щодо його цивільних прав та обов'язків або встановлюється обґрунтованість будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти нього, має право на справедливий на відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом [12].

Конвенція, так само як і Конституція України, прямо не передбачає право на доступ до суду у статті 6. Оцінка певної судової системи і судового провадження як «доступного» сформульована у прецедентній практиці Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) та відповідних критеріїв, які Суд застосовує, керуючись Конвенцією. Тому небезпідставним є твердження, що саме ЄСПЛ вводить в обіг термін «доступ до суду», зміст якого в загальних рисах був розкритий у класичній справі «Голдер (Golder) проти Сполученого Королівства» [13].

ЄСПЛ у вказаному рішенні (пункт 25) поставив перед собою завдання прийняти рішення щодо питання дії доступу до правосуддя як гарантії ст. 6 п. 1 Конвенції. Відповідаючи на нього, у пункті 35 рішення ЄСПЛ у справі «Голдер (Golder) проти Об'єднаного

Королівства» ЄСПЛ зробив такі висновки: «На думку Суду, було б немислимо, щоб стаття 6 п. 1 містила докладний опис наданих сторонам процесуальних гарантій у цивільних справах і не захищала б у першу чергу того, що надає можливість практично користуватися такими гарантіями, – доступу до суду. Характеристики справедливості, публічності та оперативності судового провадження були б марними, за відсутності судового провадження». Далі ЄСПЛ зазначає, що «Усе вищезгадане призводить до висновку, що право доступу до правосуддя є одним з невід’ємних складників права, гарантованого статтею 6 п. 1. Це не розширювальне тлумачення, що накладає додаткові зобов’язання на Договірні держави: цей висновок заснований на термінології першого речення п. 1 статті 6, прочитаного у контексті цієї статті, з урахуванням предмету та мети нормативного договору, яким є Конвенція, а також загальних принципів права. Таким чином, Суд дійшов висновку, що, навіть і не використовуючи «додаткові засоби тлумачення», передбачені ст. 32 Віденської конвенції, стаття 6 п. 1 забезпечує кожній людині право на розгляд у суді будь-якого спору, що стосується його цивільних прав та обов’язків. Вона визнає «право на суд», де право доступу, що розуміється як право ініціювати провадження у цивільній справі, становить лише один із аспектів. До цього слід додати гарантії статті 6 п. 1, що стосуються організації й складу суду і до руху процесу. Усе це у цілому являє собою право на справедливий розгляд» [14].

У рішенні по справі «Белле проти Франції» ЄСПЛ зазначив, що «стаття 6 п. 1 Конвенції містить гарантії справедливого судочинства, одним з аспектів яких є доступ до суду. Рівень доступу, наданий національним законодавством, має бути достатнім для забезпечення права особи на суд з огляду на принцип верховенства права в демократичному суспільстві. Для того, щоб доступ був ефективним, особа повинна мати чітку практичну можливість оскаржити дії, які становлять втручання у її права» [15, с. 14]. Розвиваючи концепцію доступу до суду, ЄСПЛ у рішенні у справі «Ейрі проти Ірландії» зазначає, що «права, які гарантує Конвенція, повинні бути не

теоретичними чи нереальними, а такими, що мають реальну силу й можуть бути здійснені на практиці, особливо це стосується права доступу до суду з огляду на визначне місце, яке в демократичному суспільстві належить праву на справедливий судовий розгляд» (пункт 24 рішення). Також ЄСПЛ підкреслює, що забезпечення права ефективного доступу до правосуддя є виконанням обов'язку державою за Конвенцією, що у деяких випадках може вимагати певних конструктивних заходів з боку держави; за таких обставин держава не може просто залишатися пасивною, і «немає жодних підстав для встановлення різниці між діяльністю і бездіяльністю». Зобов'язання забезпечувати реальне право на судовий розгляд належить до цієї категорії обов'язку» (пункт 25 рішення) [16].

Отже, саме з таких позицій ЄСПЛ мало місце зародження концепції доступу до суду в Конвенційному механізмі захисту прав людини та основоположних свобод, яка розвинулася в інших прецедентних рішеннях ЄСПЛ, міжнародних документах та знайшла відображення в національному законодавстві держав-учасниць Конвенції. Враховуючи наведені положення, можна зробити висновок, що забезпечення доступу до суду державою як складової частини права на справедливий судовий розгляд ЄСПЛ відносить до позитивних зобов'язань держави-учасниці Конвенції, що передбачає виконання комплексу заходів, пов'язаних із реалізацією цього права особою та усуненням фактичних чи юридичних перешкод у доступі до суду [10, с. 266].

Поширеною є точка зору щодо інституту доступу до правосуддя як складової чотирьох елементів, необхідних для надання універсального доступу до правосуддя: 1) усі і кожен індивід у суспільстві (громадянин чи ні) повинні знати свої юридичні права і розуміти, що вони мають абсолютне право використовувати судову владу для захисту своїх прав; 2) індивід повинен вірити, що участь у юридичному процесі забезпечить захист прав і заходи проти несправедливості. Цей другий елемент є критичним, бо коли громадяни переконані, що права і доступ до правосуддя існують лише

для багатих і впливових, вони не будуть користуватися судовим захистом;3) суди й судові процеси мусять бути, говорячи комп'ютерною мовою, «доброзичливі до споживачів». Це означає, що кожен аспект судового звернення повинен бути простим і допомагати участі в ньому. Починаючи з першої розмови в офісі адвоката або в суді до судових слухань та остаточної ухвали, всі документи і процедури повинні давати можливість позивачеві розуміти, що для нього існує право вибору і наслідки кожного вибору;4) національна правова система надає кожній стороні – незалежно від рівня доходів, етнічної приналежності чи статі – справедливі слухання перед незалежним і нейтральним суддею, який забезпечує правову процедуру у відкритому і гласному судовому процесі, і що кожна людина, яка потребує послуг адвоката, отримує компетентні юридичні послуги [17].

На переконання американського професора Т. Марчіорі, здатність громадян звертатися до органів правосуддя з метою задоволення їх скарг та вирішення конфліктів, є суттєвим елементом верховенства права, демократії, прав людини та розвитку загалом. Науковець наголошує, що доступ до правосуддя охоплює елементи, необхідні для того, щоб громадяни могли задовольняти свої скарги та вимагати дотримання їх прав. Для цього в державі мають існувати: – законодавча база, яка забезпечує всебічні та рівні права усім громадянам відповідно до міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини; – висока правосвідомість та правова грамотність населення; – доступні та посильні юридичні консультації та представництво; – розроблені відповідно до міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини доступні, посильні, своєчасні, ефективні, кваліфіковані, неупереджені, некорупційні механізми вирішення спорів, яким довіряють громадяни; – ефективні та неупереджені механізми виконання судових рішень [18, с. 5]

Варто наголосити на тому, що поряд із законодавчим та іншим означеним забезпеченням доступу до правосуддя, значний вплив на конституційно-правовий механізм реалізації права на доступ до

правосуддя здійснюють різноманітні чинники соціального характеру, зумовлені відповідним ступенем активності та ефективності участі держави у забезпеченні цього права. Це і економічні (зокрема, в контексті ставок судового збору), і політичні (в контексті війни на Сході та в окупованому Криму), і соціально-психологічні та інші чинники, які потрібно розглядати в сукупності з іншими юридичними гарантіями [19].

На наш погляд, надмірна теоретизація досліджуваної проблеми заважає утримувати постійною реальною домінантою при вирішенні всіх питань доступу до правосуддя саме людину і її потребу у доступі до правосуддя.

Доступ до правосуддя має зміст лише тоді, коли суд дійсно в змозі поновити порушене право. Рішення суду повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим (ч. 1 ст. 242 КАС України, ч. 1 ст. 263 ЦПК України, ч. 1 ст. 236 ГПК України), в кримінальному процесі – законним, обґрунтованим і вмотивованим (ч. 1 ст. 370 КПК України). Відповідно до процесуальних законів України, обґрунтованим є рішення, ухвалене на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні, з наданням оцінки всім аргументам учасників справи (ч. 3 ст. 242 КАС України, ч. 5 ст. 263 ЦПК України, ч. 5 ст. 236 ГПК України). В кримінальному процесі обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом відповідно до статті 94 цього Кодексу, а вмотивованим є рішення, в якому наведені належні і достатні мотиви та підстави його ухвалення (ч. 3, 4 ст. 370 КПК України). Таким чином, процесуальний закон вимагає від суду належне обґрунтування прийнятого рішення. І це закономірно, тому що ЄСПЛ визнає порушення права особи на доступ до суду коли рішення є необґрунтованим. У справі «Проніна проти України» ЄСПЛ встановив, що українські суди не вчинили жодної спроби

проаналізувати позов з точки зору, що пенсія заявниці була нижчою за прожитковий мінімум і це було порушенням ст. 46 Конституції України, попри пряме посилення у кожній судовій інстанції. Ігноруючи це, вони не виконали свої зобов'язання щодо п. 1 ст. 6 Конвенції. ЄСПЛ вказав у рішенні, що «п. 1 ст. 6 Конвенції зобов'язує суди давати обґрунтування своїх рішень, але це не може сприйматись як вимога надавати детальну відповідь на кожен аргумент. Межі цього обов'язку можуть бути різними залежно від характеру рішення... та ... положень законодавства, юридичні традиції викладення та формулювання рішень» [21, с. 31].

З цього можна зробити висновки: 1) розгляд по суті позовної заяви, апеляційної чи касаційної скарги (в передбачених законом випадках) є складовою доступу особи до суду і обов'язком для національних судів; 2) в силу приписів процесуального законодавства, судові рішення має бути ухвалені на основі тих відомостей, доказів і аргументів, які суддя почерпнув із матеріалів конкретної справи.

Додатково зазначимо, що проф. С.Б. Поляков такі дії як «немотивованість судових актів, тобто відсутність в судовому акті висновків відносно будь-якого доводу сторони по справі і/або про значення цього доводу для вирішення справи, або відсутність посилення на закон або інший нормативно-правовий акт, яким керувався суд при прийнятті судового рішення» [22, с. 213–214], – визнає винуватими діями судді, який прийняв таке рішення. Змагальність сторін у судовому процесі – один із аспектів принципу рівності всіх перед законом і судом. Від судді вимагається, щоб він надав рівні можливості сторонам для відстоювання своїх доводів і заперечень. А в судовому рішенні має бути надана їм належна оцінка, мотиви відхилення або врахування доказів (групи доказів).

В цьому ракурсі, темою для дискусії слід вважати положення ч. 5, 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», згідно яких висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-

правовий акт, що містить відповідну норму права та враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права; положення ч. 5 ст. 242 КАС України, ч. 4 ст. 263 ЦПК України, ч. 4 ст. 236 ГПК України, згідно яких при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування норм права, викладені в постановях Верховного Суду; а також п. 1, 2, 3 ч. 4 ст. 328 КАС України, п. 1, 2, 3 ч. 2 ст. 389 ЦПК України, п. 1, 2, 3 ч. 2 ст. 287 ГПК України щодо допуску до касаційного перегляду і такої підстави для скасування судового рішення як: не правильне застосування, не застосування або відсутність висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду; п. 6 ч. 1 ст. 333 КАС України, п. 5 ч. 2 ст. 394 ЦПК України, п. 5 ч. 1 ст. 293 ГПК України, якими передбачено відмову у відкритті касаційного провадження у справі Верховний Суд уже викладав у своїй постанові висновок щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах, порушеного в касаційній скарзі на судові рішення, і суд апеляційної інстанції переглянув судові рішення відповідно до такого висновку (крім випадку наявності постанови Верховного Суду про відступлення від такого висновку або коли Верховний Суд вважатиме за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах) [21, с. 32].

На практиці всі ці норми означають, що основним завданням судів першої та апеляційної інстанцій є не вирішення спору по суті з детальним дослідженням всіх обставин у справі та належним аргументуванням судового рішення, а пошук в Єдиному державному реєстрі судових рішень постанови Верховного Суду з аналогічного питання і застосування його правових позицій при розгляді чи апеляційному перегляді справи.

Чи можемо ми за таких обставин вважати правосуддя доступним? Чи можемо ми із впевненістю говорити про реальну незалежність судді в таких випадках, маючи на увазі незалежність від правових висновків щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах? Очевидно, що відповісти на ці питання не просто, адже, в більшості

випадків, зазначені вище процесуальні норми змусять суддю вирішити спір згідно з правилами гри і не шукати самотійно правди та справедливості в конкретній судовій справі. На практиці саме так і відбувається – в більшості судових рішень судів першої, апеляційної та касаційної інстанцій, є посилання на правові позиції Верховного Суду з аналогічних питань. Чи це вірно? Ні. Тому що вимоги процесуальних законів до змісту судового рішення не містять обов'язку суду зазначати їх в тексті судового рішення, на противагу встановлення відповідних обставин справи належними, допустимими, достовірними і достатніми доказами, їх мотивованій оцінці чи відхилення; а також вказівки на норму права, мотивів її застосування чи незастосування. В цивілізованому суспільстві суду належить центральне місце у всій правовій системі. Саме суд уособлює істинне право, істинну справедливість. Чим вище роль та авторитет суду і правосуддя в цілому, чим більшою самотійністю і незалежністю володіє суд навіть у внутрішніх взаємовідносинах, тим вище в країні рівень законності і демократії, тим надійніше захищені від будь-яких посягань права і свободи громадян. Судовий розгляд справ, який має чітку, детально врегульовану процесуальну форму дійсно найкращий спосіб вирішення спорів та встановлення істини. Однак, застосування цього способу можливе лише тоді, коли суду забезпечена реальна незалежність, коли він приймає судові рішення керуючись верховенством права, на основі доказів, що були досліджені в процесі розгляду справи, за власним переконанням, по совісті і справедливості, і вільний від будь-якого тиску зовні, в тому числі від Верховного Суду і його правових позицій. Лише в таких умовах суд виступає надійним гарантом прав і свобод людини і є доступним.

Звісно, це не єдина проблема доступу до правосуддя. Ми вважаємо, що узагальнено до переліку таких проблем можна віднести: складність процедур доступу через надмірний формалізм як при формулюванні вимог до документів судового провадження, так і при їх оцінці судом; фінансові фільтри у вигляді надмірно високих ставок судового збору; процесуальні фільтри, зокрема ті, які ґрунтуються на

оціночних судженнях (наприклад, про зловживання правами, малозначність спору тощо); забезпечення можливості доступу до правосуддя до найбільш територіально наближеному суді (що виключає існування «ексклюзивних» судів, наприклад Вищого антикорупційного суду) тощо.

Подолати деякі зазначені проблеми та поліпшити можливості громадян щодо права на доступ до суду можна шляхом внесення змін до процесуальних кодексів, розроблених на підставі практики Європейського суду з прав людини й позитивного досвіду інших держав, враховуючи особливості правової та економічної систем України. З огляду на вищезазначене, М. Карташов пропонує основними шляхами вирішення проблем у реалізації права на звернення до суду за захистом цивільних прав та інтересів є такі: 1) спрощення механізму звернення до суду шляхом посилення дієвості й доступності цивільного судочинства; 2) удосконалення механізму отримання правової допомоги під час підготовки заяви (позову) та інших документів; 3) посилення відповідальності суддів за необґрунтовану відмову у прийнятті позову й інших документів щодо захисту цивільних прав та інтересів; 4) забезпечення громадського контролю за дотриманням права на звернення до суду з боку посадових осіб відповідної установи [23, с.22]

Степанова С.В. відзначає, що з метою удосконалення механізму реалізації конституційного права людини на доступ до суду, необхідно, зокрема: спростити процедури справ, які не викликають особливої складності та збільшити категорії цивільних справ за спрощеною процедурою; зменшити умови, які перешкоджають ініціювати судовий розгляд, а саме спростити зміст позовної заяви та виключити вимогу зазначення доказів, що підтверджують кожну обставину; передбачити сплату судового збору лише на стадії ініціювання судового розгляду та відсутність оплати судових витрат при реалізації сторонами процесуальних прав, насамперед при забезпеченні доказів, подачі скарги на виконавця у разі не виконання судового рішення; не зволікати з вирішенням кадрового питання з

призначення суддів; збільшити фінансування судової діяльності; передбачити судовий контроль за якістю надання правових послуг захисником в кримінальному провадженні; збільшити контроль держави за виконанням судового рішення; суддям не підходити надмірно формалізовано до вимог, встановлених законом [24, с.22].

Ми ж, повертаючись до проблеми подолання надмірної формалізації та застосування максимально соціально орієнтованих підходів до вирішення досліджуваної проблеми, наполягаємо на тому, що головним способом подолання всіх окреслених та інших існуючих проблем є сфері доступу до правосуддя є допуск як до самої системи правосуддя, так і до механізмів формування засад її функціонування, виключно соціально орієнтованих фахівців. Така соціальна орієнтованість повинна перевірятись на рівні на нижчому, ніж перевірка відповідності кваліфікаційним та іншим вимогам осіб, які претендують на зайняття відповідних посад.

На наше глибоке переконання, запропонований нами спосіб вирішення проблем доступу до правосуддя є концептуальним та визначальним, адже, якщо створювати та реалізовувати правила доступу до правосуддя будуть виключно люди, які пріоритетно усвідомлюють те, у правосудді все має бути орієнтовано на людину і задоволення її потреби у судовому захисті, то вирішення всіх інших проблем буде перебувати лише у площині пошуку для цього технічних можливостей.

Враховуючи наведене приходимо до висновків, що доступність правосуддя слід розглядати в тісному зв'язку з таким філософсько-правовим поняттям, як справедливість. Доступність і справедливість – це стандарти, що втілюють напрацьований людством ідеальний образ судової влади. Прагнення до цього ідеалу має стати концептуальною основою організації та діяльності, а також подальшого реформування судової влади. Надмірна теоретизація досліджуваної проблеми заважає утримувати постійною реальною домінантою при вирішенні всіх питань доступу до правосуддя саме людину і її потребу у доступі до правосуддя. Головним способом подолання всіх проблем є сфері

доступу до правосуддя є допуск як до самої системи правосуддя, так і до механізмів формування засад її функціонування, виключно соціально орієнтованих фахівців. Така соціальна орієнтованість повинна перевірятись на рівні на нижчому, ніж перевірка відповідності кваліфікаційним та іншим вимогам осіб, які претендують на зайняття відповідних посад.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.03.2021).

2. Сакара Н.Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Харків, 2006.

3. Севостьянова Н.І. Звернення до Європейського суду з прав людини як реалізація права на доступ до правосуддя: автореф. дисс.. ... на канд.. юрид. Наук: 12.00.11, Одеса, 2011. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/50593835.pdf> (дата звернення: 12.03.2021 року).

4. Овчаренко О.М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації: Монографія. — Х.: Право, 2008. — 304 с.

5. Мирза Л.С. Доступ к правосудию: уголовно-процессуальные аспекты: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2004. 24 с. URL: <https://www.dissercat.com/content/dostup-k-pravosudiyu-ugolovno-protsessualnye-aspekty/read> (дата звернення: 12.03.2021).

6. Марочкін І.Є. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації. Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи. Київ: Харків: Юрінком Інтер, 2002. С. 31–34.

7. Давиденко С.В. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування : авто-реф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2007. 20 с.

8. Шило О. Г. Доступність правосуддя: деякі кримінально-процесуальні питання. Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. Харків, 2005. Вип. 10. С. 179–185.

9. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 12.03.2021).

10. Балацька О. Доступ до правосуддя як загальна засада кримінального провадження // Підприємництво, господарство і право. Кримінальний процес, 8/2020. С. 262-268.

11. Лужанський А. В. Конституційна природа права на доступ до правосуддя в Україні. Вісник Верховного Суду України. 2010. № 10 (122). С. 45-48.

12. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

13. Бородинова Т. Г. Право граждан на свободный доступ к правосудию: понятие, содержание, субъекты. Общество: политика, экономика, право. 2017. № 11. URL: <https://doi.org/10.24158/per.2017> (дата звернення: 12.03.2021).

14. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Голдер (Golder) проти Об'єднаного Королівства» від 21.02.1975. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_086 (дата звернення: 12.03.2021).

15. Практичний посібник зі статті 6. Право на справедливий суд. Рада Європи. Європейський суд з прав людини. 2013. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_UKR.pdf (дата звернення: 12.03.2021).

16. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ейрі проти Ірландії» від 09.10.1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_332#Text (дата звернення: 12.03.2021)

17. Роздуми про доступ до правосуддя. Катріна Фанесток, програмний директор, Counter Point (США), за матеріалами Другої міжрегіональної конференції «Доступ до правосуддя», м. Кременчук,

березень 2001 року. Сайт Права людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи URL: <http://www.khpg.org/index.php?id=1008954601> (дата звернення: 12.03.2021)..

18. Marchiori Teresa. A Framework for Measuring Access to Justice Including Specific Challenges Facing Women. October 2015. 147 p. URL: <https://rm.coe.int/1680593e83> (дата звернення: 12.03.2021).

19. Правосуддя в Україні: загрози реалізації права на доступ: заголовок з екрану. URL: <https://radako.com.ua/news/pravosuddya-v-ukrayini-zagrozi-realizaciyi-prava-na-dostup> (дата звернення: 12.03.2021).

20. Грень Н. М. Право на справедливий суд: проблеми доступності і публічності / Н.М. Грень // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. –2015. – Вип. 825. –С. 132–137.

21. Остафійчук Л.А. Проблеми доступу до правосуддя. Сучасні виклики та сучасні проблеми судової реформи: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Чернівці, 2020. С. 30-33. URL: <https://law.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/12/Zbirnyk-16.10.20.pdf> (дата звернення: 12.03.2021).

22. Поляков С.Б. Принцип взаимной ответственности государства и личности: поня-тие и пути реализации. М.: Юрлитинформ, 2011. 296 с.

23. Карташов М. Проблеми в реалізації права на звернення до суду. Підприємництво, господарство і право. Цивільний процес, 5/2019. С. 20-23.

24. Степанова С.В. Європейські стандарти права на справедливий суд та їх імплементація у національне законодавство України: конституційно-правове дослідження. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Ужгород, 2018.

Зобків Ярослав Андрійович,
учень 9-В класу ліцею № 3 Івано-Франківської міської ради
Науковий керівник: вчитель суспільствознавчих дисциплін
ліцею № 3 Івано-Франківської міської ради
Середюк Тетяна Володимирівна

Проблеми реформування правосуддя та системи судочинства України за стандартами країн ЄС

У період утвердження й розвитку в Україні правової держави, формування громадянського суспільства набувають актуальності дослідження сутності судової влади. Доступність правосуддя є однією з передумов становлення цієї гілки влади як повноцінного та самодостатнього механізму захисту прав і свобод людини. Проблема доступності правосуддя не обмежується окремою державою, а привертає увагу міжнародної спільноти, тому можна вести мову про інтернаціоналізацію стандартів у галузі судоустрою. Міжнародно-правові акти передбачають право на справедливий суд і доступ до суду як неодмінний його елемент, підкреслюючи поряд із цим такі властивості суду, як незалежність, безсторонність і законність (ст. 6 Європейської конвенції про захист прав та основоположних свобод людини 1950 р.). Посилання на обов'язок держави забезпечити особі реальний, а не формальний доступ до суду містяться в низці рішень Європейського суду з прав людини, а також рекомендаціях і резолюціях Комітету міністрів Ради Європи.

Україна та Європейський Союз підписали Угоду про асоціацію, яка закріпила український курс на інтеграцію з ЄС. Від тоді практично у всіх сферах життя Україна намагається запровадити європейські стандарти.

Право на справедливий суд є одним з ключових елементів європейських стандартів правосуддя, імплементація яких є необхідною умовою інтеграції України до європейського правового простору у контактній реалізації Угоди про асоціацію з Європейським

союзом та проведення масштабної конституційної, у тому числі – судової, реформи після перемоги Революції Гідності та початку реальних демократичних перетворень у суспільному житті.

Крім того, комплексне конституційно–правове дослідження правової природи та практики реалізації європейських стандартів права на справедливий суд, імplementованих до національного законодавства України, відображає вкрай важливі загальні суспільні та спеціальні юридичні питання на сучасному етапі становлення та розвитку національної правової системи, серед яких наступні: 1) неможливість побудови демократичної, соціальної, правової держави (ст.1 Конституції України) без належного системного застосування принципу справедливості і, зокрема, конституційного права людини на справедливий суд у діяльності органів публічної влади; 2) об'єктивність необхідність правового забезпечення пріоритетності принципу справедливості у практичному здійсненні правосуддя, що логічно та невід'ємно впливає з принципу верховенства права, як фундаментальної основи діяльності всіх органів та посадових осіб будь – якої, у тому числі – судової, гілки влади у правовій владі; 3) відсутність у чинному законодавстві комплексного, всеохоплюючого підходу до питань імplementації та реалізації принципу справедливості, включаючи відсутність даного принципу серед встановлених конституційних засад правосуддя як на рівні конституційних норм, так і на рівні профільного законодавства

У правових системах країн Європи конституційне право як галузь вважається, як правило, фундаментальною, провідною пріоритетною галуззю публічного права. Це перед усім передбачено у національних правових традиціях, конституційній доктрині та правозастосовній практиці держав. Не можу не погодитись із відомим німецьким філософом і соціологом Ю. Габермасом, що «Права людини не конкурують із народним суверенітетом». Тож їх захист є основним обов'язком правової і демократичної держави.

Розвиток конституційного права визначає зрілість сучасної демократичної та правової держави. У вітчизняній юридичній науці

конституційність у широкому сенсі розуміється як відповідність суспільних відносин, актів і дій органів державної влади Основному Закону – Конституції, що має найвищу юридичну силу. При цьому категорія «конституційність» широко використовується для оцінки як політичного режиму в цілому, так і діяльності окремих органів держави та передбачає встановлення, визнання і підтримку чинної влади Основним Законом, її спираючись на Конституцію та закони держави.

Важливу роль в цьому процесі має значення не тільки визначення конституційності у внутрішньо–правовому порядку, а й міжнародному правопорядку також. Тут мається на увазі вплив національної конституційності на зовнішню сферу діяльності держави, зокрема, вступ до міжнародних організацій, приєднання до міжнародних угод та їх ратифікація й виконання, приєднання до певних цінностей та загально визнаних принципів та норм міжнародного права, певних стандартів з різних сфер життєдіяльності держави.

Таким чином, поняття «конституційність» виступає внутрішнім та зовнішнім фундаментальним принципом забезпечення конституційно – правових відносин, одночасно окреслюючи й коло тих явищ соціальної дійсності, які можуть і мають бути предметом конституційно – правового регулювання.

Так під впливом принципів та норм міжнародного права, європейських стандартів, Конституція України закріпила фундаментальні засади конституційного ладу, систему прав і свобод людини та громадянина, принципи формування та функціонування органів державної влади, місцевого самоврядування, громадянського суспільства, пріоритети внутрішньої та зовнішньої політики нашої держави. Останні, містять певні матеріальні та процесуальні компоненти реалізації задля досягнення головної мети функціонування сучасної європейської держави – ефективного конституційного забезпечення усіх сфер життєдіяльності суспільства відносно до вимог міжнародних та європейських стандартів.

Відповідно до ч.2 ст.3 Конституції України забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Виходячи з даної форми закону, конституційно–правове забезпечення має за мету та прагматичну спрямованість саме на забезпечення найвищої соціальної цінності в державі – існування, життя, здоров'я, честі, гідності, недоторканності, безпеки людини.

Отже, проблема конституційного забезпечення загальноновизнаних принципів та норм стає фундаментальною та системною, з точки зору конституційності, набуває пріоритетного та системно–функціонального значення та дістає не тільки свій внутрішньодержавний, а й зовнішньополітичний вимір.

Варто відмітити, що конституційні права і свобода людини і громадянина мають ряд властивостей і рис які не тільки виділяють їх із загальної системи прав, а й зумовлюють їх вирішальну роль у визначенні правового статусу особи в суспільстві та державі. Вони відрізняються від інших прав за змістом та формою закріплення, оскільки права та свободи набувають статусу конституційних лише після закріплення їх Конституцією України. Права та свободи людини і громадянина є основним за змістом, оскільки за їх допомогою глибоко і повно проявляються і регулюються найбільш важливі відносини між державою і громадянином.

Звернемо увагу на те, що серед усієї системи прав і свобод людини і громадянина та їх гарантій забезпечення та реалізації Конституцією України передбачається низка гарантій. Однією з яких є право судового захисту, що передбачена статтею ст.55 Конституції України, згідно з якою права та свободи людини і громадянина захищаються судом. Це означає, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку, що і було безпосередньо відображено у відповідному рішенні Конституційного Суду України. Зокрема у Рішенні від 25 грудня 1997 року №9 зазначається, що суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства, вважають, що їх права та свободи порушенні або порушують, створено або створюються перешкоди для їх реалізації

або мають місце інші ущемлення прав і свобод. Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно за ст.64 Конституції України не може бути обмеженим.

Зауважимо, що ст.55, яка закріплює основоположний компонент складного, багатогранного механізму захисту прав і свобод людини в Україні. Разом з тим, систему нормативної основи даного механізму складають окрім цієї статті ще декілька конституційних положень, а саме:

1) Статті Конституції, які безпосередньо пов'язані зі ст.55, зокрема ст.3, згідно з якою «утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави»; ст.8, яка проголошує положення, що безпосередньо формують основам механізму такого правового захисту (а саме: «в Україні визначається і діє принцип верховенства права» і «Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується»).

2) Статті Конституції, що опосередковано пов'язані з ст.55, але, однак суттєво впливають на судовий захист прав і свобод людини і громадянина. Вони складають основний нормативний масив у Конституції України.

3) закони України, які прийняті й приймаються в розвиток положення ст.51 Конституції. Сюди можна віднести не тільки відповідні положення кодифікаційних актів українського законодавства (цивільний кримінальний та інші кодекси України) а й закони, які приймаються в розвиток статей Конституції у сфері прав людини (закони України: «Про об'єднання громадян», «про політичні партії України», «про звернення громадян» та ін.). Тобто права на судовий захист є системо утворюючим та багаторівневим за своїм змістом.

З огляду на зазначене, слід підкреслити, що ефективність реалізації в Україні права людини на справедливий суд значною мірою залежить від прямого застосування судами України Європейської

Конвенції з прав людини та основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини.

Для України це цілком вже не новий механізм захисту прав людини, введення якого ускладняється багатьма чинниками. Зокрема проблемами реформування самої судової системи України та сприйняття її судовою практикою. Право на справедливий суд є основоположним правом людини, важливим елементом права в демократичній та правовій державі. Наявність ефективної судової системи є гарантією забезпечення «формального» та «реального» верховенства права, правової визначеності та належного здійснення правосуддя становлять основу права на справедливий суд. Функціонування права на справедливий суд є підґрунтям для системи права загалом, гарантією захисту всіх інших прав.

За своєю змістовною характеристикою, та конституційно–правовою природою право на справедливий суд має певну ієрархічну комплексну структуру, складається з багатьох елементів та охоплює надзвичайно широке поле різноманітних категорій: воно стосується, як інституційних та організаційних аспектів, так і особливостей здійснення окремих судових процедур. Це право передбачене в міжнародних документах, зокрема в загальній декларації прав людини (ст.8, ст.10); а найширше його зміст розкривається у статті Європейської конвенції про захист прав людини.

Так пункт перший ст.6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року передбачає, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом встановленим законом який вирішить опір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або обґрунтує будь яке висунуте проти нього кримінальне обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса й публіка можуть бути недопущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того потребують інтереси неповнолітніх або захист приватного життя

сторін, або – тією мірою, яка визнана судом суворо необхідною, – коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

У сучасній правовій доктрині вважають, що ст.6 посідає провідне місце в тексті Конвенції, вона гарантує право на справедливий суд, що має фундаментальне значення в демократичному суспільстві. Разом з тим, мета та предмет відповідної статті закріплюють принцип верховенства права, на підставі якого формується і будується громадянське суспільство.

У результаті вищесказаного можна дійти до таких висновків:

1. Конвенційні права і свободи людини і громадянина мають ряд властивостей і рис, які не тільки виділяють їх із загальної системи прав, а й зумовлюють їх вирішальну роль у визначенні правового статусу особи в суспільстві і державі. Вони відрізняються від інших прав за змістом та формою закріплення, оскільки права та свободи набувають статусу конституційних лише після закріплення їх Конституцією України. При цьому конституційні права і свободи людини і громадянина є основними за змістом, оскільки за їх допомогою глибоко і повно проявляються і регулюються найбільш важливі відносини між державою і громадянином.

2. Ефективність реалізації в Україні права людини на справедливий суд значною мірою залежить від прямого застосування судами України Європейської Конвенції з прав людини та основоположних свобод і практики Європейського суду з прав людини.

Отже, на підставі вищесказаного, можемо відзначити, що право на доступ до правосуддя впливає із принципу міжнародного права, який забороняє відмову у правосудді, та є одним з найважливіших елементів права на судовий захист.

Друга світова війна змінила погляди людства на гарантії миру у світі й окреслила низку проблем з прав людини. В цей період вперше в світовій історії людство збагнуло справжню цінність демократичних засад суспільства, прав і свобод людини. Варто згадати латиське

прислів'я, яке чітко говорить «Девіз громадянина: бути, а не здаватися».

Саме після Другої світової війни принципово оновилися інституційні механізми захисту прав людини, вони перестали бути внутрішньою компетенцією держав, а набули міжнародного значення, втілюючись в ідеї утворення нового міжнародного правопорядку, заснованого на повазі до основних прав і свобод країни. Як зазначено в преамбулі Статуту Організації Об'єднаних Націй, держави що його підписали, сповнені рішучості «позбавити майбутні покоління від лиха війни що двічі в нашому житті принесло людству невимовне горе», та «знову затвердити віру в основні права людини, у гідність і цінність людської особи, у рівноправність чоловіків і жінок і рівність прав великих і малих націй». Логічним продовженням розвитком цієї ідеї стало прийняття 10 грудня 1948 року Загальної декларації прав людини яка має своїм завданням сприяти створенню «такого світу, в якому люди будуть вільні від страху та нужди», а права людини охоронятимуться «силою закону з метою забезпечення того, щоб людина не була змушена вдаватися як до останнього заходу до повстання проти тиранії та гноблення».

Разом з тим, намагання забезпечити належну реалізацію прав і свобод людини проявилася не лише на глобальному, але й на регіональному рівні. В Європі, яка найбільше постраждала в наслідок війни, було ініційовано інтеграційні процеси, початок яких можна вважати конгрес Європи що відбувся в Гаазі з 7 по 10 травня 1948 році. У документах прийнятих у цьому конгресі містився заклик до створення політичного та економічного союзу європейських держав, що повинен спиратися на хартію прав людини та Суд, який би здійснював контроль, за її дотриманням. І вже через рік 5 травня 1949 року, на форумі, який відбувся в Лондоні, було підписано Статут Ради Європи. Кожен член Ради Європи «обов'язково повинен визнати принципи верховенства права та здійснення прав і основних свобод людини всіма особами, що знаходяться під його юрисдикцією і має щиро та ефективно співпрацювати у досягненні мети Ради»

Для того, щоб проголошені міжнародною спільнотою гуманістичні ідеї, в центрі яких були право та гідність людини, не залишалися лише декларативними гаслами та мріями, а отримали своє життя та ефективно реалізовувалися, необхідно було, по – перше, оформити їх у відповідних нормативних документах, і по – друге, утворити міжнародну установу, яка б змогла встановити режим дотримання та розвитку прав людини в Європі.

19 серпня 1949 року на засіданні 1 сесії Консультативної Асамблеї Ради Європи було окреслено проект майбутньої конвенції про захист прав людини та основних свобод. Відповідно до проекту Конвенція повинна була не лише закріплювати низку справ і свобод людини, але й створити Європейський суд з прав людини, який би мав право анулювати рішення урядів, законодавчі, адміністративні та судові заходи, які явно суперечать гарантованим правам, та Комісію, що мала б здійснювати попередній відбір справ для їх подальшого розгляду в суді. Асамблея вирішила доручити до опрацювання даного питання Комісію з правових питань. Ця комісія уточнила норми прав та свобод, які повинна закріпити Конвенція і подала на розгляд засідання Консультативної Асамблеї і після внесення деяких поправок його було схвалено. А вже 7 серпня 1950 року Комітет міністрів схвалив проект Конвенції. Остаточо врахувавши поправки і рекомендації Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод була підписана на сесії Комітету міністрів у Римі 04 листопада 1950 року.

Відповідні події переконливо свідчили, що Конвенція набувала не тільки міжнародно–регіонального авторитету, а й безпосередньо правового статусу в системі внутрішньо–державного права, частиною національного законодавства європейських держав, джерелом їх конституційного права. Поява такого джерела конституційного права, як Конвенція протоколів до неї виявив певний науковий інтерес як до форми права у вигляді міжнародного права. Виходячи із зазначеної позиції таку форму права можна розглядати відповідно до детальних традиційних концепції. Так, аналізуючи норми Конвенції та

Протоколів до неї можна поділити їх на три види: матеріальні, організаційні та процесуальні. Звернемо увагу, що матеріальні норми містяться переважно в Розділі I Конвенції та протоколах №1, 4, 6, 7, 12, 13 до неї, де встановлюється перелік гарантованих прав і свобод людини.

У Розділі першому закріплено такі права та свободи: ст.2 – право на життя; ст.3 – заборона катування; ст.4 – заборона рабства та примусової праці; ст.5 – право на свободу та особисту недоторканість; ст.6 – право на справедливий судовий розгляд; ст.7 – заборона зворотної дії кримінального закону; ст.8 – право на повагу до приватного і сімейного життя; ст.9 – свобода думки, совісті та віросповідання; ст.10 – свобода вираження поглядів, ст.11 – свобода зібрань та об'єднань; ст.12 – право на шлюб; ст.13 – право на ефективний засіб захисту; ст.14 – заборона дискримінації при здійсненні прав і свобод, викладених у Конвенції.

Перший протокол до Конвенції поширив міжнародні правові гарантії захисту на такі права: ст.1 – право власності; ст.2 – свобода пересування; ст.3 – заборона вислання громадянина; ст.4 – заборона колективного вислання.

Протокол № 6 зобов'язує держави – учасниці скасувати смертну кару, крім смертної кари за діяння вчинених під час війни, або неминучої загрози війн.

Протокол № 7 містить такі права та свободи: ст.1 – процесуальні гарантії, які стосуються вислання іноземців; ст.2 – право на оскарження у кримінальних справах; ст.3 – відшкодування уразі незаконного засудження; ст.4 – право не бути покараним або притягнутим до суду двічі; ст.5 – рівноправність кожного з подружжя.

Протокол № 12 до Конвенції встановлює загальну заборону дискримінації.

Протокол №13 передбачає скасування смертної кари за будь яких обставин.

Окреслений правовий зміст Конвенції має універсальний характер щодо сучасної системи прав і свобод людини і громадянина та визначає конвенційний контрольний механізм її забезпечення.

Після проголошення незалежності України, першим черговим завданням для нашої держави стало участь в міжнародних та регіональних організаціях.

Важливим є те, що 28 вересня 1995 року Парламентська асамблея Ради Європи ухвалила Висновок № 190, який стосується заявки України на вступ до цієї організації. У висновку окреслювалися етапи розвитку відносин України з Радою Європи. Зокрема Україна мала «підписати у момент приєднання Європейську Конвенцію протягом 1 року ратифікувати Конвенцію та протоколи Перший, №2,4,7 та одинадцять до неї, до набрання чинності Протоколу №11 визнати право особи до Європейської комісії з прав людини, а також визнати обов'язковість юрисдикції Європейського суду з прав людини». Відповідно до п.12 Україна забов'язалася «протягом одного року з моменту вступу підписати та протягом трьох років ратифікувати Протокол №6 Європейської Конвенції з прав людини, який передбачає скасування смертної кари в мирний час».

31 жовтня 1995 року Україна приєдналася до Статуту Ради Європи. У той же день Україна підписала Європейську Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та протоколи. Україна проголосила, що «повністю визнає на своїй території ст.46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року що до визнання обов'язковою і без укладання спеціальної угоди юрисдикцією Європейського суду з прав людини в цих питаннях. Що стосуються тлумачення і застосування Конвенції. Ст.46 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод передбачає що 2 високі Договorenі сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення суду в будь яких справах, у яких вони є сторонами».

Отже, всі особи, що перебувають під юрисдикцією України, мають право на звернення до Європейського суду з прав людини у

зв'язку з порушенням Україною їх прав і свобод що гарантовані Конвенцією і Протоколами до неї.

Поступово з моменту ратифікації Європейська Конвенція про захист прав Людини стає джерелом Конституційного права України. При цьому підкреслюється значення змісту тих суспільних відносин, які регулюються нормами міжнародного права у сфері правового регулювання конституційно–правового статусу особливості, Європейська Конвенція надає ефективні гарантії захисту основних прав і свобод людини і громадянина. Відповідно до Конституції України сама Конституція має найвищу юридичну силу, співвідношення міжнародних договорів та внутрішньо державного права має розглядатися з урахуванням цього положення. Крім того, той факт, що визнання та гарантування прав і свобод людини та громадянина в Україні відбувається не тільки відповідно до загально визнаних принципів і норм міжнародного права, але й згідно Конституцією України підтверджує вищу юридичну силу Конституційних норм. Конституція України як основоположне джерело українського права визначила, що міжнародні договори України є частиною її правової системи та користується пріоритетом у застосуванні перед законом.

У зв'язку з цим необхідно підкреслити, що Європейська Конвенція про захист прав людини не може не впливати на розвиток українського законодавства й право застосовної практики. Метою цього процесу є забезпечення відповідності законодавства України та правозахисної практики Стандартом Конвенції, що необхідно для ефективного захисту прав і свобод людини та громадянина на національному рівні. Велике значення такої групи відносин обумовлено тим, що саме людина, її права і свобода проголошені найвищою цінністю.

Відповідно до ст.9 Конституції України, Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, як і будь який інший чинний міжнародний договір, що до якого надана згода на обов'язковість Верховною Радою, є частиною національного

законодавства України. Відповідно до пункту 1 ст.19 Закону України «про міжнародні договори України» Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод є не тільки частиною українського законодавства, а й «застосовується у порядку, передбаченому для норм національного законодавства». Пункт 2 цієї ж статті забезпечує пріоритет Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод стосовно «відповідних актів законодавства України», якщо вони їй суперечать.

Спеціальна процедура імплементації головним чином забезпечена дією Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Відповідно до ст. 2 цього Закону рішення Європейського суду з прав людини «є обов'язковим для виконання Україною». У цілому цей закон детально регламентує відносини щодо виконання державними органами України конкретних рішень Європейського суду з прав людини щодо України, винесених на користь певних фізичних або юридичних осіб.

Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» створив загальні юридичні умови для найширшого застосування Конвенції і практики Європейського суду з прав людини. Зокрема, згідно зі ст.17 «суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права».

Ратифікація Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод покладає на нашу державу обов'язок неухильного додержання забор'язань за цим міжнародно – правовим документом що вимагає від нашої держави необхідності організувати свою правову систему таким чином, щоб забезпечити реальне гарантування передбаченого Конвенцією права на судовий захист, створити рівні умови доступу до правосуддя.

Імплементація європейських стандартів права на справедливий суд в Україні зводиться не лише до правотворчої діяльності держави в особі її органів по сприйняттю норм Європейського права внутрішнім законодавством, але й передбачає також проведення комплексу

системних заходів право застосовного характеру, що забезпечують фактичну реалізацію приписів міжнародно – правових норм.

Ефективності реалізації в Україні права людини на справедливий суд значною мірою сприяє застосування судами України Європейської конвенції з прав людини та основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини, Для України це цілком новий механізм захисту прав людини, введення якого ускладняється багатьма чинниками, зокрема проблемами реформування самої судової системи в Україні. Це ускладняється ще й тим, що Україна є державою з континентальною системою права, в той час як право Європейського суду – прецедентне, а отже перед суддями України гостро стоїть проблема вивчення та застосування не тільки норм Конвенції, а й прецедентних рішень Європейського суду. Такий аналіз необхідний для усунення підстав для надходження до Європейського суду заяв проти України, спричинених проблемою захисту прав людини на справедливий суд

Визначення прав людини та їх дотримання завжди були в центрі уваги людства будучи споконвічним це питання турбує нашу державу й сьогодні. Закон України «про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів 2,4,7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 року Україна визнала обов'язковою юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях що стосуються тлумачення і застосування Конвенції таким чином Конвенція стала частиною українського національного законодавства, а юрисдикція Європейського Суду з прав людини поширилася на спори громадян України з державою.

Отже, громадяни України, а також ті, хто на законних підставах перебувають на її території реалізують права, яке надає їм стаття 55 конституції України, а саме «... після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних установ чи до відповідних органів міжнародних організацій членом або учасником яких є Україна.

Для судді України застосування Конвенції та практики Європейського суду набули особливої актуальності х прийняття 23 лютого 2006 року Закону України «про виконання рішень застосування практики Європейського суду з прав людини, який увібрав у себе численні резолюції. Комітету Міністрів Ради Європи від 12 травня 2004 року щодо перевірки узгодженості законопроектів, існуючих законів та адміністративної практики зі стандартами, викладеними в Європейській Конвенції з прав людини.

Верховний Суд України ухвалив низку постанов Пленуму, яких надається роз'яснення судом загальної юрисдикції про необхідність застосування Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та рішення Європейського Суду як джерела права. Проте, незважаючи на вжиття заходів загального характеру, кількість рішень Європейського суду які поставлені проти України не зменшується.

Так, М. В. Буроменський виділяє три можливі шляхи застосування Європейської Конвенції в правовій системі України, а саме – через прийняття спеціальних законів, тлумачення існуючих законів на основі Конвенції та застосування міжнародних норм у світлі статті 9 Конституції України. Для України це цілком новий механізм захисту прав людини, введення якого ускладняється багатьма чинниками, зокрема проблемам реформування самої судової та правової системи в Україні, невідповідності право розуміння, що формувалося, та складалося у більшості представників української юридичної науки в радянський період, вимогам та реаліям сьогоденням.

Слід зазначити, що у загальнодержавній програмі адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу затвердженої Законом України, від 18 березня 2004 року, №1629 – IV із змінами вказується що джерелом права Європейського суду, до якого здійснюється адаптація законодавства України, є зокрема рішення Європейського Суду з прав людини. Крім того згідно ст.17 Закону про виконання рішень, суди України застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику суду як джерела права. Отже, Українські

суди мають не тільки право, але і обов'язок застосовувати при розгляді справ практику Європейського суду як джерела права.

Механізми застосування Конвенції та практики Європейського Суду з прав людини в більшій мірі залежить від внесення в національне законодавство необхідних змін, що впливають з процесуального права, яке створюється рішеннями Європейського Суду з прав людини.

Робота над зазначеною проблемою триває досі і найпоказовішим прикладом цьому є прийняття 13 квітня 2012 року Кримінального процесуального кодексу України, у якому вперше в кримінальному судочинстві в ст.8 закріплений принцип верховенства права «відповідно до якого людина, її права та свобода визначаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Принципи верховенства права у кримінальному впровадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду справ людини»

Таким чином, якщо за умови, що внутрішнє законодавство не регулює певних питань або регулює їх суперечливо, застосування рішень Європейського суду суперечать внутрішньому законодавству, пріоритет повинен віддаватися рішенням Європейського Суду оскільки, по – перше це означатиме визначення пріоритету міжнародних правових актів над внутрішніми, по – друге, за умови звернення учасників певного судового впровадження в Європейський Суд з прав людини останній застосовуючи свою власну судову практику визнає рішення Українського суду таким, що відповідає Конвенції.

У разі наявності колізій між нормами національного законодавства України та Конвенції в пріоритетному застосуванню підлягають саме норми Конвенції як міжнародного договору. На користь цієї позиції можна навести наступні аргументи. По – перше, діє міжнародний принцип добровільного виконання державою своїх міжнародних зобов'язань, який фактично закріплений ст.8 Конституцією України.

По – друге обґрунтовані пріоритетності норм Конвенції, необхідно акцентувати увагу на частину I ст.22 Конституції, яка визначає, що «права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними» є всі підстави стверджувати, що у разі, коли гарантії прав людини, що зафіксовані у Конвенції, з тієї чи іншої причини залишилися не повними у Конвенції України, пріоритет отримують саме Конвенція та практика Європейського Суду».

Проблемним питанням є застосування практики Європейського суду судами України, оскільки відповідно до преамбули закону України про виконання рішень, цей Закон регулює відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення Європейського Суду з прав людини у справах саме проти України; з необхідністю усунення причин порушення Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і протоколів до неї; з впровадженням в Українське судочинство та адміністративну практику Європейських стандартів прав людини.

Європейський суд з прав людини при прийнятті рішень щодо України керується усією своєю практикою, в тому числі рішеннями у справ проти інших держав, Це відповідає принципу правової визначеності, оскільки робить рішення суду прогнозованими, Отже, при застосування правових позицій Європейського суду національні суди повинні враховувати всю його практику, в тому числі сформовану щодо інших країн. Однак слід відзначити, що в Україні на Конституційному рівні ще не створено ефективного імплементаційного механізму, потрібного для забезпечення виконання нею своїх міжнародно – правових зобов'язань.

Отже, порядок імплементації міжнародних норм визначається нормами національного права. Від так у вітчизняній правовій системі треба створити дієвий механізм імплементації й умови для забезпечення реалізації та фактичного використання норм міжнародного права у різних галузях права України. На сучасному етапі ця проблема частково вирішується віденською Конвенцією про право міжнародних договорів, відповідно до якої держави не мають

права посилаються на внутрішнє законодавство для виправлення міжнародного договору. Проблеми вирішуються частково тому, що стосується лише міжнародних договорів. А міжнародне право складається не тільки з міжнародних договорів, а й звичаєвих норм, резолюцій міжнародних організацій, інших джерел, У кожній державі це питання вирішується по різному. Тому на практиці всі демократичні держави закріплюють принципи пріоритету міжнародного права у своїх Конституціях.

У зв'язку з впровадженням в Українське судочинство та адміністративну практику міжнародних стандартів прав людини судова діяльність покликана забезпечити імплементацію до національного права застосування високих норм Європейських зв'язків. На разі в період політичної нестабільності, коли правосуддя намагається використовувати у власних інтересах представників різних політичних сил та органів влади, важливо з'ясувати сутність справедливості як загально правової категорії, а також визначити роль і місце права на справедливий судовий розгляд і його стандарти в системі судочинства.

У широкому розумінні стандарт – це зразок, еталон, модель, що є первісними для порівняння з ними подібних об'єктів. Поняття правової природи стандартів справедливого суду становить сукупність модельних вимог, покликаних забезпечувати безумовно правильне здійснення правосуддя, що є сферою практичного втілення та реалізації у правозастосуванні. При цьому комплексне поняття справедливого суду слід розглядати в аспектах матеріальної та процесуальної справедливості що по'єднанні змістом та процедурою прийняття судового рішення, передбачає справедливість кожного судового рішення та розгляд кожної справи згідно з визначеними законом етапами.

Виходячи з викладеного, можна вказати такі ключові європейські стандарти, що підлягають впровадженню у сферу процесуально – правового регулювання цивільного судочинства в Україні: доступність правосуддя у цивільних справах; незалежний та справедливий суд;

ефективний судовий захист та виконання судових рішень. Ці стандарти названі в схваленій у 2015 році Указом Президентом України Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015 – 2020 роки, яка набрала чинності 26 травня 2015 року. Серед пріоритетів реформування системи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів у стратегії було визначено необхідність практичною реалізації принципу верховенства права та забезпечення функціонування судової влади, що відповідає суспільним очікуванням щодо незалежного та справедливого суду, а також європейським цінностям та стандартам захисту прав людини.

Досліджуючи процес імплементації міжнародних правових норм у сфері цивільного судочинства, слід зважати на динамічний характер цивільних процесуальних норм та особливість форми їх закріплення. Основним нормативним актом, який регулює здійснення цивільного судочинства є Цивільний процесуальний кодекс України, до якого у 2017 році було внесено істотні зміни згідно із Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України, та інших законодавчих актів», що були покликані наблизити процес цивільного судочинства у відповідність до європейського стандарту права на справедливий суд та зробити процес судочинства максимально доступним, швидким, ефективним та прозорим.

У нормах Цивільного процесуального кодексу України, крім основних засад (принципів) цивільного судочинства, отримали закріплення: принципи безперешкодного звернення особи до суду; права особи на інформацію щодо справи; верховенство права (ст.10), з вказівкою у ч.8 ст.10, що у разі не відповідності правового акта міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України суд застосовує міжнародний договір; запровадження спрощених судових процедур; розумні строки судового розгляду цивільних справ та ін.

На сьогодні судова реформа не завершена, а знаходиться у процесі реалізації, тому лишається сподіватися, що реорганізація основних процесуально – правових інститутів здійснення цивільного судочинства в Україні призведе до створення сучасної Європейської системи правосуддя.

Таким чином, у результаті дослідження Європейських стандартів права на справедливий суд та їх імплементації у національне законодавство України можна дійти до таких висновків:

1. Конституційні права і свободи людини і громадянина мають ряд властивостей і рис, які не тільки виділяють їх із загальної системи прав, а й зумовлюють їх вирішальну роль у визначенні правового статусу особи в суспільстві і в державі. Вони відрізняються від інших прав за змістом та формою закріплення, оскільки права та свободи набувають статусу конституційних лише після закріплення їх Конституцією України. При цьому Конституційні права і свободи людини і громадянина є основним за змістом, оскільки за їх допомогою глибоко і повно проявляються і регулюються найбільш важливі відносини між державою і громадянином.

2. Практична ефективність реалізації в Україні права людини на справедливий суд значною мірою залежить від прямого застосування судами України Європейської Конвенції з прав людини та основоположних свобод і практики Європейського суду з прав людини.

3. Вдосконалення механізму застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського Суду в національне законодавство та національну судову практику потребує застосування таких практичних механізмів, як внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування, забезпечення юридичної експертизи законопроектів, перевірка на відповідність чинних законів, належне обслуговування, швидке та ефективне розповсюдження на національному рівні тексту рішень суду серед Суддів, прокурорів, адвокатів, працівників правоохоронних органів та інших категорій працівників, професійна діяльність, яких

пов'язана із правозастосуванням, а також триманням людей в умовах позбавлення волі, забезпечення їх професійної підготовки з питань вивчення Конвенції та практики Європейського Суду.

Отже, враховуючи практичні кроки України на шляху до утвердження верховенства права та останні позитивні зміни в українському правовому полі, можна сподіватися, що застосування положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Суду з прав людини національними органами та судовими інстанціями дозволять у майбутньому уникати конституції Європейським Судом порушення Україною положень Конвенції.

Список використаних джерел:

1. Конституційне право України / за редакцією В. Я. Тація, В. Ф. Погорілка, Ю. М. Тодики. К.: Український центр правничих студій.
2. Степанова С.В. Проблеми застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини // Вісник Маріупольського державного університету серія : право, 2015.
3. Рабінович П. М. Права людини і громадянина: навч. посіб. / П. Рабінович, М. І. Хавронюк. К., 2004.
4. Савчук К. О. Стандарти міжнародні / К. О. Савчук // Юрид. енцикл. К., 2003. Т. 5.
5. Європейські правові стандарти та їх імплементація в українське законодавство / За ред. О. В. Зайчука. К: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2013.
6. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації: монографія. Харків: Право, 2008.
7. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві . Науково-методичний посібник для суддів. К., 2015.

8. Онопенко В. В. Механізм захисту прав людини в Україні потребує істотного вдосконалення // Вісник Верховного Суду України. 2011. № 7.

9. Про забезпечення прав на справедливий суд . Закон України , № 192-VIII, 12.02.2015 // Відомості Верховної Ради. 2015. № 18 – №19. С. 20.

10. Кампо В. Конституція про захист прав людини і основоположник свобод 1950 року та Конституційний Суд України // Право України. 2010. №10.

11. Про загальну державну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 року №1629-IV // Відомості Верховної Влади України. 2004. № 29.

12. Конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 року // Відомості Верховної Ради України. 1997. № 40.

13. Гриценко І. Право на справедливий суд // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2012. Випуск 91.

Санітович Наталія Василівна,
учениця 10 класу ліцею № 12
імені Івана Франка Івано-Франківської міської ради
Науковий керівник: вчитель правознавства ліцею № 12 імені
Івана Франка Івано-Франківської міської ради
Болюк Галина Дмитрівна

Проблеми до справедливого правосуддя: ретроспективне та перспективне дослідження

Уявлення про справедливе і доступне правосуддя формується під впливом двох обставин: суб'єктивних, що характеризують зміст поняття “справедливість”, і об'єктивних, що характеризують зміст поняття «доступність» і ґрунтуються на нормах чинного законодавства, судової практики [3].

Доступність правосуддя є тією складовою судової влади, яка показує повноцінність і самодостатність механізму захисту прав і свобод людини. . Доступ до правосуддя має зміст лише тоді, коли суд дійсно в змозі поновити порушене право А в Україні з цим завжди була проблема. Вирішити її спробували ще в 2014 році, коли розпочали судову реформу, а в 2016 році Верховною Радою України навіть був прийнятий закон “ Про внесення змін до Конституції України(щодо правосуддя)”.Сукупність законодавчих, інституційних та кадрових змін, були спрямовані на покращення судової системи України (зокрема в частині доступу до правосуддя) .З огляду на всі реформи, які були приведені в дію і мали б спростити доступ до правосуддя, ми би мали відчувати , що судова система вийшла на новий рівень і досягає Європейських стандартів. Але все склалось не так, як би хотілось.

Від того часу великих змін не відбулося. Сьогодні, на жаль, залишається актуальною тема реалізації права на доступ до правосуддя в Україні. І я спробую проаналізувати її, опираючись на міжнародне, європейське та українське законодавство та праці вітчизняних науковців та юристів.

Право кожного на доступ до правосуддя – один із наріжних каменів, що гарантує верховенство права. Цьому присвячені ст. 8 Загальної декларації прав людини, ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та інших актів. Міжнародні органи із захисту прав людини неодноразово підкреслювали про важливість реального, а не формального доступу до правосуддя. Право доступу до суду Європейський Суд з прав людини розуміє в тому значенні, що заінтересована особа повинна мати можливість домогтися розгляду своєї справи у суді, і їй не повинні ставати на заваді надмірні правові або організаційні перешкоди, чому повинні сприяти держави.[15]

Правильне та якісне надання доступу до правосуддя дає нам змогу побачити в якому стані знаходиться правова система. Стан доступу до правосуддя є відображенням усіх демократичних перетворень, демократичних управлінь та соціальної спрямованості держави.

Доступ до правосуддя має зміст лише тоді, коли суд дійсно в змозі поновити порушене право. Рішення суду повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим. Професор В. Городовенко наголошує, що для кожної людини у правовій системі насамперед важливо мати доступ до правосуддя і можливість вільно, й швидко, безперешкодно реалізувати право на судовий захист залежно від належності до певної соціальної групи або інших персональних характеристик особи.[1]

М. Капелетті дійшов висновку, що зміст поняття «доступ до правосуддя», хоч і не легко визначити, однак воно стосується якості правової системи – системи, за допомогою якої люди можуть захищати права та/або вирішувати суперечки під загальною егідою держави. Він стверджує, що правова система по-перше, має бути однаково доступною для всіх людей, а по-друге, має забезпечувати досягнення результатів, які є індивідуально та соціально справедливими. У своїй праці науковець наголошує на необхідності подолання існуючих бар'єрів, які перешкоджають різним категоріям громадян отримати

доступ до правосуддя. Водночас, він звертає увагу на те, що реформи правової системи мають бути продуманими, враховувати ймовірні ризики, а також існуючі можливості та потенціал судів, процесуальних процедур та адвокатів [7]

Доступ до правосуддя, як вважає І. Жаровська, є складним правовим механізмом, що являє собою систему правових заходів та засобів, які забезпечують можливість особі або іншому суб'єкту безперешкодно звернутися до органів правосуддя та отримати захист свого права. Автор визначає доступ до правосуддя не тільки, як можливість подання звернення до органу правосуддя, але і як право на отримання справедливого рішення у справі.[4]

Загалом, доступ до правосуддя є надзвичайно широким поняттям, яке розглядають як концепцію, принцип або право.

У сучасних дослідженнях європейських фахівців вказано, що доступ до правосуддя є не лише самим по собі правом, він також забезпечує реалізацію інших прав. Доступ до правосуддя дозволяє людям захищатися від посягань на їхні права, відшкодовувати шкоду, завдану цивільними правопорушеннями, притягувати до відповідальності виконавчу владу та захищати себе у кримінальних провадженнях. На переконання експертів доступ до правосуддя є важливим елементом верховенства права та пронизує адміністративне, кримінальне, цивільне та інші галузі права. Доступ до правосуддя одночасно є і процесом і метою, він має вирішальне значення для осіб, які прагнуть скористатися даним правом.

Варто наголосити на тому, що поряд із законодавчим забезпеченням доступу до правосуддя, значний вплив на конституційно-правовий механізм реалізації права на доступ до правосуддя здійснюють різноманітні чинники соціального характеру, зумовлені відповідним ступенем активності та ефективності участі держави у забезпеченні цього права. Це і економічні, і політичні, і соціально-психологічні та інші чинники, які потрібно розглядати в сукупності з іншими юридичними гарантіями.

Згідно з п.1 ст.6 Конвенції про захист прав людини і основних свобод у разі вирішення питання, щодо громадянських прав та обов'язків або пред'явлення будь-якого обвинувачення «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи, упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір, щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення.».

Доступ до суду розуміється як можливість конкретно і ефективно оскаржити те чи інше рішення, яке порушує або дотикається до ваших прав. Перш за все розглядають справи, які стосуються вразливих осіб. До них належать ув'язнені, діти, потерпілі, іноземці, духовно хворі, підозрювані, національні меншини.

Конституція України заклала підвалини становлення доступності правосуддя в Україні, визначивши, що звернення до суду для захисту прав і свобод людини та громадянина гарантується безпосередньо на підставі Основного Закону (ст. 8), а юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, які виникають у державі (ст. 124).

В Україні право на доступ до правосуддя закріплює 55 стаття Конституції України. Йдеться про те, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених Конституцією, та у порядку, визначеному законом. Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Після підписання Угоди про асоціацію, яка закріпила український курс на інтеграцію з

ЄС, Україна почала встановлювати європейські стандарти у всіх сферах нашого життя.

Перш за все, що таке “Європейські стандарти”? Я посилаюсь на дефініції українських правників.

Д. Ю. Матєєв зазначає, що європейські стандарти - це юридичні норми, які стосуються всіх загальноприйнятих прав та свобод людини, а також механізмів їх гарантування. Л.А. Луць вважає, що європейські стандарти - це єдині, типові принципи і норми, які зафіксовані в основних джерелах права, регіональних міжнародно-правових систем та є мінімальними правовими вимогами, щодо правових систем держав-учасниць. Один із європейських стандартів, який підтверджує право на доступ до правосуддя є - незалежний суд, якому довіряє суспільство.

Отже, під «європейськими стандартами» слід розуміти типові норми і принципи, котрі закріплені в основних документах Європейського Союзу та Ради Європи і котрих мають дотримуватися всі їхні держави-члени. Для країн, котрі претендують набути членства в ЄС, обов'язковим є застосування стандартів його установчих документів, а для України – ще й норм, зафіксованих в Угоді про асоціацію між Україною і ЄС. Дотримання таких міжнародних і європейських стандартів судами демократичних країн світу і Європи сприятиме забезпеченню єдності судової практики, чого вимагають міжнародні документи ООН та інституції ЄС і Ради Європи.

У зв'язку з тим, що серед вчених наявні різні підходи до визначення поняття «міжнародні» і «європейські» правові стандарти у сфері правосуддя, щодо визначення понять «міжнародні» і «європейські» правові стандарти у сфері правосуддя, то зазначимо таке. На думку експертів, під міжнародними стандартами слід розуміти установлені міжнародно-правовими актами (документами) певні мінімальні вимоги, закріплені правовими нормами і принципами, котрих зобов'язані дотримуватися у процесі законотворчої діяльності всі держави. [13].

А стосовно європейських стандартів, то найповніший їх перелік «справедливого суду» можна знайти в прецедентній практиці ЄСПЛ: 1) розгляд справи незалежним, вільним і безстороннім судом; 2) розгляд справи упродовж розумного строку; 3) публічність судового розгляду, що допускає обмеження в інтересах моралі, громадського порядку, державної безпеки в демократичному суспільстві, а також в інтересах неповнолітніх, для захисту приватного життя й інтересів правосуддя; причому у всіх випадках судові рішення проголошується публічно; 4) визнання обвинуваченого невинним доти, доки його вина не буде встановлена в законному порядку; 5) наділення обвинуваченого щонайменше такими правами: бути негайно і детально поінформованим, зрозумілою для нього мовою, про характер і підстави обвинувачення проти нього; мати достатній час і можливість для підготовки свого захисту; захищати себе особисто чи використовувати правову допомогу на власний розсуд, або, якщо в нього немає достатніх коштів для оплати послуг захисника, мати призначеного йому захисника безкоштовно, якщо того вимагають інтереси правосуддя тощо [7].

Отже, під доступом до правосуддя, згідно зі стандартами ЄСПЛ розуміється здатність особи безперешкодно отримати судовий захист як доступ до незалежного й безстороннього вирішення спорів за встановленою процедурою на засадах верховенства права. Розглядувана категорія разом із такими елементами, як остаточність судового рішення та своєчасність виконання остаточних рішень, є невід'ємними складниками права на суд, яке, у свою чергу, посідає одне з основних місць у системі фундаментальних цінностей будь-якого демократичного суспільства.

Ратифікація Україною Конвенції про захист прав людини і основних свобод покладає на нашу державу обов'язок неухильного додержання зобов'язань за цим міжнародно-правовим документом, що вимагає від нашої держави необхідності організувати свою правову систему так, щоб забезпечити реальне гарантування передбаченого

Конвенцією права на судовий захист, створити рівні умови доступу до правосуддя.

На жаль, залишається актуальною тема реалізації права на доступ до правосуддя в Україні. Відомо, що Україна знаходиться на третьому місці за кількістю справ на розгляді Європейського суду. Більшість з цих справ повторюється, що свідчить про наявність декількох глобальних проблем, які тягнуть за собою інші. Основу складають порушення статті 6 Конвенції, щодо розумних термінів розгляду справ, виконання судових рішень, доступність до судових інституцій та презумпція невинуватості.

На сьогодні визначають такі основні проблемні сфери, яких стосується права на доступ до правосуддя: в Україні а) Нестабільність системи, відсутність або нестача правоздатності з боку заявника для подання цивільного позову або апеляції в кримінальній справі чи для отримання судового рішення (б) процесуальні перешкоди доступу, такі як обмеження строків і судові витрати (в) практичні перешкоди доступу, такі як недостатність правової допомоги (г) непідсудність відповідачів у цивільних справах. Це є не всі проблеми, які впливають на доступ до правосуддя.

Аналізуючи чинники, які загрожують реалізації права на доступ до правосуддя в Україні, неможливо не говорити про це крізь призму постійної трансформації судової системи.

Нестабільність системи – першооснова для обмеження права на доступ до правосуддя. Нестабільність проявляється в багатьох напрямках: проблемою є корумпованість сфер державного сектору. Це зумовлено багатьма факторами. Суб'єктивною причиною - є негативне сприйняття суддів населенням, а об'єктивною - прийнятність корупційних практик на рівні суспільної свідомості Соціальні дослідження показують, що у 2013 році рівень довіри до суду складав не більше 16%, а це був один із найгірших показників у світі. До 2016 року відсоток знизився до 10% ,тобто рівень довіри знизився. Водночас результати дослідження, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова спільно з Фондом «Демократичні

ініціативи» імені Ілька Кучеріва» з 3 по 9 липня 2020 року щодо оцінки громадянами діяльності влади, рівня довіри до соціальних інститутів, засвідчили недовіру, висловлену у тому числі судовій системі загалом -77,5%. Невтішним показником є те, що протягом десятиліття рівень довіри особливо не змінювався. А це свідчить про те, що всі заходи, які вживалися протягом цього часу були неефективними та не принесли суттєвих змін до судової системи України [15].

Ще однією проблемою є кадрове «голодування» суддів. На сьогодні в Україні вакантними є близько 2 тисячі посад суддів, що складає понад 30 % від усіх суддівських посад, ще 30% суддів мають право на відставку. У 2020 році президентом України було призначено 424 судді, але ця цифра не є достатньою і такою, що може суттєво змінити кадрову ситуацію. [15]

Кадровий дефіцит фактично паралізував роботу тих судів, у яких за штатом було передбачено невелику кількість суддівських посад (3-5). У таких судах була відсутня можливість утворювати колегії для розгляду справ, формувати новий склад суду після задоволення відводів (самовідводів), повернення справ на новий розгляд .

Реорганізація та ліквідація судів, утворення на їх основі нових (так зване укрупнення), перейменування судів, зміни у процесуальних кодексах. Все це породжує низку проблем на шляху реалізації права на доступ до правосуддя, які проявляються в наступному.

Передусім, це затягування розгляду судових справ у зв'язку з нестачею суддів та великою кількістю судових справ. Трапляються випадки, коли в районних судах в судовому засіданні оголошують перерву на 5-6 місяців та навіть більше. Для прикладу, щодо розумних термінів розгляду справ, розглянемо справу “Закутній проти України”. Заявник скаржився на те, що тривалість відповідного кримінального провадження була несумісною з вимогою «розумного строку», та на відсутність ефективного засобу юридичного захисту у зв'язку з цим. Він посилався на статтю статтю 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує право на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і

безстороннім судом, встановленим законом, при визначенні цивільних прав і обов'язків особи чи при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення.

Під час звернення до суду найперше, з чим доводиться зіштовхнутися громадянам, так це з процесуальним порядком звернення до суду, особливостями написання позовної заяви чи іншого процесуального документа, порядком їх подання та низкою інших процесуальних нюансів.

Отже, в цьому випадку потрібно акцентувати увагу на перешкодах у доступі до правосуддя саме в процесуальному аспекті, оскільки сьогодні можна констатувати про існування такого поняття в українській системі правосуддя як надмірний формалізм, який остаточно закріпило оновлене процесуальне законодавство.

Зміст права доступу до суду, окрім забезпечення можливості безпосереднього звернення до суду та розгляду і вирішення справи в суді, розуміється ще й в аспекті дотримання додаткових гарантій, пов'язаних з реалізацією цього права. Тут враховується та розглядається забезпечення права на правову допомогу як гарантію ефективного доступу до суду.

Право на правосуддя включає до себе право на правову допомогу, в тому числі й на безоплатну. Це право має не тільки людина, яка була притягнута до кримінальної відповідальності, а й та людина, яка вчинила адміністративне правопорушення, також йдеться про дисциплінарні правопорушення. Згідно з частиною першою статті 59 Конституції України кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно.

Як практичну перешкоду в доступі до правосуддя варто розглядати відсутність правової допомоги або її недостатність. При цьому доцільно зазначити, що право на одержання безоплатної правової допомоги під час розгляду цивільних справ відсутнє як таке. На сьогодні питання надання безоплатної правової допомоги врегульовано Законом України «Про безоплатну правову допомогу».

А система безоплатної вторинної правової допомоги (БВДП) була створена в Україні тільки у 2015 році. БВПД включає такі види правових послуг, як: захист та здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; складення документів процесуального характеру. Держава повинна забезпечити людину перш за все захисником, а саме адвокатом. В Україні з 2016 року не всі адвокати можуть бути залучені до безоплатної вторинної правової допомоги. В Україні проходить конкурс, який підбирає адвокатів для вразливих груп населення. Адвокати мають до 2 годин для того, щоб приїхати на місце затримання свого клієнта. Адвокат працює безоплатно для клієнта, але не безоплатно для держави. Тому ми і маємо результат: відсутність фінансової мотивації веде до вкрай низьких результатів роботи адвокатів БВПД.

В Україні є актуальною проблема, пов'язана з порушенням права на доступ до правосуддя через значні розміри судового збору. В Україні у 2021 році для фізичної особи мінімальна ставка судового збору складає 908 гривень, а максимальна-11350 гривень. Для пересічного українського пенсіонера, який звернувся до суду, бо йому нарахували «космічну» суму за опалення, ця ставка є непомірною. І не тільки для нього. Через незадовільне матеріальне становище низка категорій осіб не в змозі сплатити непомірний для них розмір судового збору, через що не мають можливості як звернутися до суду, так й оскаржити в апеляційному чи касаційному порядку вже постановлені судові рішення.

Окрім цього, не менш важливим складником права на доступ до суду, гарантованого ст. 6 Конвенції, є своєчасне виконання остаточного судового рішення. У різні роки рівень виконання судових рішень був різним, однак ніколи не перевищував 40-45%, а в окремі роки знижувався до критичних позначень 5-10.

Натепер проблемною в Україні залишається ситуація, коли судова практика не визнає де-факто прямої дії норм про права людини

та основні свободи в так званих важких справах, коли ці норми не можуть застосовуватися судами безпосередньо, а потребують конкретизації шляхом прийняття відповідних законів, які б визначали зміст цих прав і встановлювали б обмеження їх реалізації. Така позиція суперечить принципу прямої дії норм Конституції, відповідно до якого «звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі норм Конституції України гарантується» (ч. 3 ст. 8 Конституції України). Зазначене вказує на те, що суди не можуть відмовляти у здійсненні правосуддя або в захисті порушеного права на підставі відсутності конкретизувального законодавства або наявності прогалин у законодавстві. У таких випадках практика Європейського суду з прав людини покликана відігравати вирішальну роль, адже остання разом із положеннями Конвенції має прямо застосовуватися національними судами як правовий інструмент, покликаний компенсувати відсутність конкретизувального законодавства, а також сприяти вирішенню юридичних справ за умов наявності прогалин у національному законодавстві.

Варто наголосити на тому, що поряд із законодавчим забезпеченням доступу до правосуддя, значний вплив на конституційно-правовий механізм реалізації права на доступ до правосуддя здійснюють різноманітні чинники соціального характеру, зумовлені відповідним ступенем активності та ефективності участі держави у забезпеченні цього права. Це і економічні (зокрема, в контексті ставок судового збору), і політичні (в контексті війни на Сході та в окупованому Криму), і соціально-психологічні та інші чинники, які потрібно розглядати в сукупності з іншими юридичними гарантіями [13].

Вже кілька років поспіль судову систему в Україні лихоманить, вона постійно піддається «хірургічному втручанням», на жаль, невдалому, що завдає серйозного удару по забезпеченню доступу до правосуддя для пересічного українського громадянина.

На підставі викладеного можемо відзначити, що право на доступ до правосуддя впливає із принципу міжнародного права, який забороняє відмову у правосудді, є одним із найважливіших елементів права на судовий захист. Сьогодні можна констатувати, що найбільш проблемними сферами в забезпеченні права на доступ до правосуддя, які з року в рік встановлює Європейський суд з прав людини, в Україні залишаються недодержання розумних строків розгляду справ, невиконання судових рішень, судові витрати, практичні перешкоди доступу, такі як недостатність правової допомоги, відсутність або нестача правоздатності з боку заявника. Названі проблеми потребують невідкладного розв'язання, адже їх існування позбавляє гарантій доступу до правосуддя будь-якого практичного ефекту.

Аналізуючи практику Європейського суду з прав людини, щодо України можна зробити висновок, що причини порушення прав людини частіше за все полягають у недосконалому законодавстві нашої держави, а ще більше в його практичному застосуванні державними органами та судовими інстанціями. І в першу чергу – судовими інстанціями.

Список використаних джерел:

1. Гарантії права на доступ до правосуддя /Конституційний суд України. URL:<https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/4391-dostup-do-sudu>
2. Городовенко В. Принцип рівності громадян перед законом і судом. Вісник Конституційного Суду України. 2012. № 1. С. 178–186.
3. Барабаш О. О. Право на судовий захист і право на справедливий суд: проблеми принципу процедурної справедливості.
4. Матат Ю. І. Право на доступ до суду: європейська традиція та проблеми забезпечення в Україні // Національний юридичний журнал :теорія і практика. Грудень, 2017, С. 20.
5. Загальна декларація прав людини URL:<https://www.coe.int/uk/web/compass/the-universal-declaration-of-human-rights-full-version->

6. Закон України про безоплатну правову допомогу в Україні
URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>.

7. Ірха Ю.Б. Сучасні підходи розуміння «Доступ до правосуддя»
// Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні /
Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції. Чернівці,
2020.

8. Конвенція про захист прав людини і основних свобод (стаття 6)
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

9. Казакевич П.В. Реформування судової влади України в світлі
євроінтеграції та міжнародного досвіду // Сучасні виклики та актуальні
проблеми судової реформи.

10. Конституція України. URL:[https://zakon.rada.gov.ua/laws/
show/n0054700-01#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0054700-01#Text)

11. Конституція України стаття 124)
URL:[https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-
%D0%B2%D1%80#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text).

12. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права
URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

13. Матат Ю. І. Право на доступ до суду: європейська традиція та
проблеми забезпечення в Україні // Національний юридичний журнал:
теорія і практика. Грудень, 2017. С. 19-23.

14. Овчаренко О.М. Доступність правосуддя та гарантії його
реалізації. Харків: Право, 2008.

15. Овчаренко О.М. Рівень довіри до суду та рівень
корумпованості судової гілки влади /Проблеми забезпечення права на
справедливий суд URL:[https://helsinki.org.ua/problemy-zabezpechennya-
prava-na-spravedlyvyj-sud-o-ovcharenko/](https://helsinki.org.ua/problemy-zabezpechennya-prava-na-spravedlyvyj-sud-o-ovcharenko/)

16. Основні міжнародно-правові та європейські стандарти у сфері
правосуддя та їх вплив на забезпечення єдності судової практики.
Часопис Київського університету права. 2019.

17. Практика Європейського суду справа «Закутній проти
України». URL:[https://zakon.rada.gov.ua/laws/
show/974_e83#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e83#Text)

Тимчій Максим,
ліцеїст 9 класу Івано-Франківського фізико-технічного ліцею
Івано-Франківської обласної ради
Науковий керівник: вчитель правознавства
Івано-Франківського фізико-технічного ліцею
Івано-Франківської обласної ради
Остап'юк-Субичева Марія Василівна

Оптимізація екологічного законодавства України як засіб профілактики екологічної катастрофи в Україні

Доступність правосуддя є невід'ємним атрибутом правової держави. Чітке і недвозначне законодавче врегулювання суспільних відносин, що пов'язані з правами особи, — це необхідна передумова додержання відповідних прав, а в разі їх порушення — запорука санкціонованого та регламентованого державою захисту. Повною мірою це стосується і гарантій реалізації права на звернення до суду, невід'ємною складовою якого є доступ до правосуддя. З об'єктивних причин і з огляду на різноплановість та багатоаспектність зазначена проблема, очевидно, буде надзвичайно актуальною протягом усього часу існування судової влади, незалежно від рівня економічного розвитку та політичного устрою тієї чи іншої держави. А тому реальне забезпечення доступу до правосуддя залишатиметься, найімовірніше, бажаним результатом. Одним із невирішених аспектів цієї загальної проблеми є відсутність у законодавстві України нормативного визначення поняття «доступ до правосуддя». Її розв'язання має неабияке прикладне значення, адже від цього залежать як рівень дотримання прав і свобод людини і громадянина, так і належне функціонування механізму судового захисту в цілому. Доступність судового захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних та юридичних осіб — один із визначальних критеріїв оцінки ефективності судової влади та правосуддя в правовій державі. Різні складові поняття «доступ до правосуддя» розкриваються у ряді рішень

Європейського суду з прав людини 3 . У чинному законодавстві України (зокрема, 3 ст. Закону «Про судоустрій України») зазначено, що судова система забезпечує доступність правосуддя для кожної особи в порядку, встановленому Конституцією України та законами. У ч. 1 124 Конституції України закріплене право на судовий захист як необмежене та невідчужуване. Однак у Конституції немає визначення поняття «доступ до правосуддя». Про наявність такого права і можливості його захисту на національному та міжнародному рівнях свідчить практика міжнародних судових установ, відповідно до якої право доступу до правосуддя є особливою і невід’ємною складовою права на судовий захист. Порушення прав особи у сфері діяльності судової системи здебільшого стосуються саме права на доступ до правосуддя, адже не кожен і не за будь-яких обставин має реальну можливість звернутися до суду за захистом своїх прав. Але немає визначення поняття «доступ до правосуддя» і в текстах міжнародних договорів, учасницею яких є Україна. Деякі з них містять лише елементи такого визначення. Вирішенню питань, пов’язаних із забезпеченням доступного, якісного і справедливого судочинства, останнім часом приділяється дедалі більше уваги. Забезпечення доступного судочинства визначено однією з основних засад внутрішньої політики у сфері побудови сучасної європейської держави.

Запровадження децентралізованої та доступної для людини системи судочинства зазначено як пріоритетне завдання в Угоді про створення парламентської Коаліції.

Про вільний доступ до правосуддя як основу справедливого судочинства йшлося і в Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів. в конституції демократичної країни, окрім визначення судової влади, структури судової системи, організаційно-правового порядку реалізації повноважень судовими органами, гарантій здійснення судової влади, мають бути закладені основи гарантування доступу до правосуддя. Законодавче ж визначення

основних категорій, зокрема й поняття «доступ до правосуддя», як запорука і гарантія реалізації відповідного права, є своєрідним індикатором, який демонструє, наскільки правовою є держава. Таким чином, гарантування державою доступу до правосуддя — це шлях від декларацій до реального забезпечення реалізації права на звернення до суду. Цікавим, на мій погляд, є досвід Республіки Молдова, де право доступу до правосуддя захищене на рівні Основного Закону. Так, у ст. 20 Конституції цієї держави передбачено, що будь-яка особа має право на ефективне поновлення у правах компетентними судами в разі порушення її прав, свобод і законних інтересів. Жодний закон не може обмежити доступ до правосуддя. Правова держава повинна мати конституцію, яка врегульовує владні відносини таким способом, що діяльність держави стає підзаконною. Конституція як ядро конституційного права закладає основи конституційного регулювання і, таким чином, впливає на суспільні відносини. До того ж відсутність у законах України визначення поняття «доступ до правосуддя» унеможлиблює отримання його офіційного тлумачення Конституційним Судом України у разі виникнення такої потреби. Наведене вище дає підстави для висновку, що наразі є актуальним гарантування в Конституції України права на доступ до правосуддя й подальше законодавче визначення поняття та змісту такого права. Першим кроком на шляху до вирішення цієї проблеми було б передбачення в Основному Законі гарантованого державою права на доступ до правосуддя. На нашу думку, з метою врахування інтересів не лише фізичних, а й юридичних осіб. Доступність правосуддя — це певною мірою той ідеал, до якого прагне держава, що позиціонує себе як правова. Зважаючи на це, навряд чи можна очікувати в найближчому майбутньому на появу універсального стандарту доступності правосуддя. Адже шлях від нормативного закріплення правового принципу до практичного втілення є дуже довгим шляхом. Подальший пошук нових шляхів удосконалення методів та механізмів забезпечення права особи на доступ до правосуддя має надзвичайно важливе значення, тому потребує додаткового вивчення як на

теоретичному рівні, так і в практиці. В українських реаліях в національному законодавстві присутні прогалини та недоліки системи права, що істотно впливають на доступність до правосуддя, обмежуючи доступ до суду. Неточність і неповнота у вирішенні важливих для правосуддя питань створює перешкоди на шляху реалізації основних завдань судочинства. Неврегульованість законодавством того чи іншого в сфері судочинства може значною мірою вплинути на рух усього процесу, істотно завадити досягненню його цілей. Тому питання підвищення якості правового регулювання має бути постійною функцією законодавця.

У міжнародних документах стандарти незалежності суду передбачають насамперед, що призначення (обрання) суддів на посади здійснюється органом, незалежним від інших органів влади, а участь в такому призначенні політичного органу, якщо її неможливо уникнути, зводиться до мінімуму, наприклад до надання акту призначення судді форми рішення глави держави. Безперечно, це стосується і незалежної України, яка рухається шляхом до справжньої демократії. Європейська практика із забезпечення незалежності судових органів засвідчує, що тимчасове призначення суддів на посади, у тому числі в рамках так званого «випробувального» строку, також може бути загрозливим для судді. Незалежне становище судів значною мірою визначається їх належним фінансовим забезпеченням з боку держави. При цьому забезпечення суддів відповідними засобами для належного відправлення правосуддя, включаючи матеріальні засоби та приміщення, які створювали б відповідні умови для незалежної, гідної та ефективної роботи суддів, належний судовий та адміністративний персонал і достатній поточний бюджет, мають стати найвищим пріоритетом держави. З огляду на забезпечення потрібних ділових здібностей та моральних якостей у кандидатів на посаду судді. На мою думку потрібно встановити у законодавстві обов'язок особи, яка претендує на зайняття суддівською діяльністю, пройти перевірку наявності у неї зазначених здібностей, якостей, інших ознак. встановити у законодавстві обов'язок особи, яка претендує на зайняття

суддівською діяльністю, пройти перевірку наявності у неї зазначених здібностей, якостей, інших ознак. Суддівська діяльність за своїм змістом і характером є специфічною, вимагає від її виконавця відповідних здібностей та якостей, без наявності яких він не може бути допущений до її здійснення. На мій погляд, при вирішенні цієї проблеми основну увагу слід зосередити на такому. Насамперед забезпечити справжню, а не декларативну, незалежність судової влади. На думку іноземних експертів, необхідність вирішення в Україні проблем у сфері правосуддя має здійснюватися саме з точки зору незалежності суддів і судової системи. Тут актуалізується потреба усунення політичного впливу на судову владу з боку інших органів державної влади, їх посадових осіб, в першу чергу стосовно питань утворення судів, фінансування діяльності суддів, добору суддів, а також розширення та зміцнення повноважень органів суддівського самоврядування, удосконалення механізму притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності. Як вважають іноземні експерти, необхідно кардинально переробити судову систему України. Від того, хто і яким чином, на яких правових і моральних засадах здійснює правосуддя, передовсім і залежить головна сутність та мета суспільно доцільного та необхідного упорядкування судової влади, забезпечення її незалежності, професійності, доброчесності. Незалежне здійснення правосуддя можливе за належного кадрового забезпечення судової влади. Тому нові концептуальні підходи, які може запропонувати юридична наука, просто необхідні для вирішення кадрової проблеми в судах. У зв'язку з цим серед першим завданням має стати приведення існуючого і пропонованого порядку добору суддівських кадрів у відповідність до міжнародних та європейських стандартів незалежності судових органів. Для цього потрібно брати до уваги наукові розробки щодо процесів добору, перевірки, спеціальної підготовки, визначення професійної кваліфікації та моральних якостей осіб, які претендують на зайняття суддівською діяльністю. Першочерговим у цій роботі має бути спрямування практики на виявлення серед таких осіб тих, які за своїми діловими здібностями,

психологічними рисами та моральними якостями здатні виконувати таку діяльність, і тільки потім на спеціальну підготовку цих осіб до роботи на посаді судді, визначення їх професійної кваліфікації, наступний відбір на конкурсних засадах та надання рекомендацій для призначення на посаду. Незалежне здійснення правосуддя можливе за належного кадрового забезпечення судової влади. Необхідні нові концептуальні підходи або оновлення існуючих також для вирішення інших важливих питань у сфері правосуддя, зокрема щодо забезпечення повноти функцій судової влади та засобів їх реалізації, її єдності, яка не повинна порушуватися через запровадження спеціалізації судів з розгляду окремих категорій судових справ, адміністрування судів, соціальні та матеріальні гарантії суддів тощо. При цьому важливо, щоб визначення та вирішення цих та інших питань у сфері правосуддя, здійснювалися на основі досконалого обґрунтування. Не менш важливим складником права на доступ до суду є своєчасне виконання остаточного судового рішення. Право на справедливий суд було б ілюзорним, якби національна правова система держави допускала невиконання остаточного судового рішення на шкоду одній з сторін. Обов'язковість виконання судових рішень разом з іншими складниками права на справедливий суд, зокрема такими як суб'єктивна неупередженість суду, принцип правової визначеності, заборона втручання законодавця. Сьогодні можна сказати, що національні суди застосовують практику Суду здебільшого за відсутності конкретного припису національного законодавства, на підставі якого можна було б вирішити справу по суті. Разом із цим, як свідчить практика міжнародних судових органів захисту прав людини, ці органи прикладають багато зусиль для застосування національними судами норм конвенцій з прав людини. Водночас під час застосування національними судами положень з Конвенції про права людини потрібно враховувати таке: 1) положення Конвенції та рішення суду мають верховенство над національним правом для держав; 2) якщо права не передбачені в Конституції, їх можна реалізувати на підставі Конвенції; 3) прогалина в

національному законодавстві не перешкоджає використовувати в національному суді норми Конвенції, а судам виносити на їх основі рішення, в тому числі в разі наявності прогалини щодо таких прав людини; 4) у випадку, коли законодавче регулювання на національному рівні на підставі рішення суду, під час застосування цих норм потрібне звернення до положень Конвенції, тому що інший підхід унеможливило б застосування цих норм національного законодавства.

Доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень: 1) кожному гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону; 2) вирок та ухвала суду, що набрали законної сили в порядку, визначеному цим Кодексом, є обов'язковими і підлягають безумовному виконанню на всій території України; 3) кожен має право на участь у розгляді в суді будь-якої інстанції справи, що стосується його прав та обов'язків; 4) здійснення кримінального провадження не може бути перешкодою для доступу особи до інших засобів правового захисту, якщо під час кримінального провадження порушуються її права, гарантовані Конституцією України.

На сьогодні можна констатувати, що найбільш проблемними сферами у забезпеченні права на доступ до правосуддя, які з року в рік встановлює Європейський суд з прав людини, в Україні залишаються недодержання розумних строків розгляду справ та невиконання судових рішень. Названі проблеми потребують невідкладного розв'язання, адже їх існування позбавляє гарантій доступу до правосуддя будь-якого практичного ефекту. Стандарти Європейського суду з прав людини, викладені в його рішеннях, стосовно умов доступу до правосуддя. Судова влада в Україні має працювати та здійснювати правосуддя з повагою до прав людини. Правосуддя має бути доступним для всіх громадян, а особливо для малозабезпечених, внутрішньо переміщених осіб, ветеранів війни, людей з інвалідністю, представників національних меншин. Однак не всі громадяни сповна

володіють знаннями та всіма інструментами, аби скористатися своїми правами.

Доступ до суду – це безумовне досягнення людства у сфері охорони та захисту прав людини і громадянина. Але право на доступ до суду у кримінальному процесі має специфічний характер. Кримінальний процес, у порівнянні, наприклад, з процесом цивільним, має, крім судових стадій, стадії досудові, на яких і здійснюється основний обсяг діяльності з доказування й первісно на яких застосовуються заходи процесуального примусу, обмежуються права та свободи людини, втягнутої до орбіти кримінального процесу. Ця процесуальна діяльність здійснюється не тільки «до суду», але й «для суду», що обумовлює необхідність судового контролю дій та рішень на досудових стадіях провадження у кримінальній справі. Судовий захист у цьому випадку є найбільш прийнятним та доцільним, оскільки суд є неупередженим арбітром, на відміну, наприклад, від прокурора, який у тому числі й на досудових стадіях представляє сторону обвинувачення і звернення до якого зі скаргами не є ефективним заходом правового захисту, оскільки статус прокурора в національному праві та його участь у кримінальному провадженні не надають відповідних гарантій незалежного та безстороннього розгляду скарг. Таким чином, можна зробити висновок, що у кримінальному процесі доступ до суду – це наявність можливості розгляду та вирішення по суті кримінально-правового та кримінально-процесуального спору судом як на досудових (доступ до судового контролю), так і у судових (доступ до правосуддя) стадіях, а доступ до правосуддя слід розуміти як забезпечення можливості розгляду кримінальної справи по суті у судових стадіях кримінального процесу. При цьому право на доступ до правосуддя (як елемент права на доступ до суду) одночасно є елементом права на справедливий судовий розгляд, яке включає у себе комплекс процесуальних прав, реалізація яких змістовно обезцінюється за відсутності реального доступу до правосуддя. Право особи на доступ до правосуддя може бути унеможливлене або утруднене на досудових стадіях кримінального

процесу шляхом прийняття певних процесуальних рішень, а саме: відмови у порушенні кримінальної справи, закриття кримінальної справи, зупинення провадження у кримінальній справі. Саме тому при наявності таких процесуальних рішень право на доступ до правосуддя як до вирішення судом кримінальної справи по суті може бути реалізований тільки шляхом ініціації невідкладного судового контролю з метою перевірки законності тих процесуальних рішень, які унеможливають або утруднюють доступ до правосуддя.. Наявність невідкладного та відстроченого судового контролю не суперечить Конституції України.

СЕКЦІЯ 7. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Озьмінська Лілія Ігорівна,
учениця 10-В класу ліцею № 3 Івано-Франківської міської ради
Науковий керівник: вчитель суспільствознавчих дисциплін
ліцею № 3 Івано-Франківської міської ради
Середюк Тетяна Володимирівна

Проблеми становлення ювенального права та ювенальної юстиції в Україні та світі

У процесі поступального розвитку людства статус дитини зазнав вражаючих перетворень: від правового режиму речі – приналежності родини, точніше, її глави – батька – до статусу автономного суб'єкта права. Водночас, дитина як член людської спільноти та дитинство як соціально-культурне явище еволюціонували від рівня суто домашніх до рівня глобальних, загальнопланетарних проблем.

Правдивим є те, що правовий статус уразливих груп населення є показником рівня цивілізованості суспільства, в якому право, що розпочинало свою історію як право сильного, стає силою слабких. Одним із проявів гуманізації права, посилення його соціальної спрямованості та захисного потенціалу є становлення ювенального права, провідною метою якого є захист та утвердження прав однієї з найуразливіших та найнезахищеніших груп населення – дітей. Не можу не погодитись із думкою Оскара Уайльда, котрий відмітив, що «найкращий спосіб зробити дитину хорошою – це зробити її щасливою».

Що ж до сучасної України, то охорона дитинства та захист прав дітей об'єктивно стають одним із пріоритетів юридичного забезпечення національної безпеки, оскільки наявна депопуляція та невтішні демографічні прогнози, рівень якості життя дітей та молоді, що не відповідає гуманітарним світовим стандартам, зниження

освіченості, незадовільний стан правової культури, відсутність позитивної динаміки у протидії негативним явищам у дитячому та молодіжному середовищі ставлять під загрозу майбутнє та саме існування українського суспільства. Від «молодіжного» та «дитячого» чинників, яким від природи властивий великий інноваційний потенціал, значно залежать реформування українського суспільства, його подальший соціальний та економічний розвиток, просування до інформаційного суспільства та демократії.

Поняття «ювенальне право» на теперішній час вже не є чимось новим в порядку розвитку нашої держави, так як одним із найголовніших пріоритетів та завдань, які вона має та ставить перед собою – це турбота про майбутні покоління.

Звернемо увагу, що ювенальне право – це комплексна галузь українського права, що є ціннісно орієнтованою системою матеріальних, процесуальних та організаційних правових норм, спрямованих на забезпечення виживання, розвитку та соціалізації дитини, шляхом закріплення особливого статусу дитини як суб'єкта права, встановлення компетенцій інших суб'єктів права, зобов'язаних опікуватися справами дітей, і регулювання відносин, одним із учасників яких є дитина.

Норми ювенального права наявні як у нормативно-правових актах, що регулюють виключно відносини, одним із суб'єктів яких є дитина (Закон України «Про відпочинок та оздоровлення дітей»), так і в галузевих законодавчих актах (наприклад, норма ЦК України щодо часткової та неповної цивільної дієздатності). Об'єднання ювенальних норм в єдиний кодифікований акт є не можливим, так як він буде занадто великим, тому що регулювання ювенальних відносин має охопити головні сфери соціального буття дітей.

Отже, ювенальне право в Україні покликане створювати економічні, правові, організаційні, соціальні умови для життєзабезпечення молодого покоління та неповнолітніх осіб, підвищення якості його життя та бути соціально-правовою підтримкою. Аргументуємо і те, що молодіжна політика спрямована

на створення правових, економічних та організаційних умов і гарантій для самореалізації особистості молодшої людини – особи віком від 14 до 30 років. У свою чергу, ювенальна політика спрямована на захист дитини – особи віком до 18 років. Крім того, основна мета молодіжної політики – сприяння більш повному включенню молоді у соціально-економічне, політичне і культурне життя суспільства, розвитку молодіжних об'єднань, рухів та ініціатив, а ювенальної – сприяння реалізації та зміцненню гарантій прав дитини. Тому їх основними відмінностями є вік осіб, щодо яких провадиться політика, а також мети здійснення.

Звісно, питання запровадження ювенальної юстиції та відновного правосуддя для України є дуже актуальним, оскільки стан підліткової злочинності в державі викликає глибоку занепокоєність та зумовлює необхідність пошуку нових засобів її попередження.

Спробуємо з'ясувати основні функції ювенальної юстиції, зокрема:

1. Охоронна. Забезпечення судового захисту неповнолітнього як потерпілого, підсудного, засудженого тощо шляхом закриття справи про злочин неповнолітнього або про посягання на злочин, зменшення розміру покарання у зв'язку з неповноліттям відповідно до Кримінального кодексу України; надання переваги виховному впливу перед примусовими заходами тощо; цей принцип пов'язаний із відновною та примирною функціями;

2. Відновна та примирна. Ювенальна юстиція має базуватися на відновному принципі. У цьому її істотна відмінність від сучасного «дорослого» правосуддя. Правосуддя у справах неповнолітніх має бути не каральним, а передовсім таким, що відновлює порушені права та свободи жертви злочину або потерпілого від правопорушення, сприяє усвідомленню правопорушником необхідності відповідати за свої вчинки і здійсненню заходів для відшкодування завданої шкоди. Залагодження конфліктів та вирішення ситуацій, пов'язаних з правопорушеннями, відбувається шляхом досягнення порозуміння

між сторонами судового процесу із залученням їх соціального оточення та представників місцевих громад;

3. Реабілітаційна. Реабілітація стосується і дитини, яка потерпіла від жорстокого поводження або недбалого піклування, і неповнолітнього правопорушника, який має бути ресоціалізований. Для цього ювенальний суд має стати координатором програм і проєктів, а також центральною інституцією серед низки державних та недержавних, які працюють з дітьми.

Треба зазначити, що в Україні вже зроблено певні кроки для втілення у життя прогресивних положень міжнародно-правових актів, що дає підстави вести мову про позитивні зміни у національному (внутрішньодержавному) законодавстві. Нині в судах України практикується спеціалізація суддів, які розглядають справи про злочини неповнолітніх, і це є вагомим кроком до запровадження ювенальної юстиції.

Підсумовуючи, варто зауважити думку Ф. Ламенне, котрий заявив: «Обов'язок без права є рабство; право без обов'язку – анархія». Погоджуюсь із цими словами. Адже якщо людина не буде мати прав тоді, на що їй надіятись. Оскільки права дають нам так звану «захисну оболонку». Отож бо, одним із засобів забезпечення прав і свобод дітей є активне впровадження в нашій державі ювенальної політики. У свою чергу, ювенальна політика повинна виступати гарантом та основним вектором розвитку ювенального права. Водночас слід наголосити на неможливості повноцінного впровадження ювенальної політики в Україні без її нормативного закріплення. На наш погляд, таке закріплення має знайти своє відображення в нових нормативно-правових актах Верховної Ради України.

Поняття «традиція» у різних варіантах (правова традиція, традиція права тощо) все більше і більше входить до поняттєво-категорійного апарату юридичної науки, що є очевидним хоча би зважаючи на кількість наукових праць, присвячених цим сюжетам. Відмітною рисою цього напряму у розвитку

загальнотеоретичної юриспруденції є його зв'язок з історико-правовою наукою, адже саме традиція поєднує історію та сучасність.

Вважається, що найбільш точним і водночас стислим є визначення правової традиції, яке дає К. Осакве: «Під правовою традицією розуміється глибоко укорінене у свідомості людей та історично зумовлене їхнє ставлення до ролі права у суспільстві, до природи права та політичної ідеології, а також до організації та функціонування правової системи в цілому». Отже, правова традиція – це, передусім, компонент суспільної правосвідомості. В такій якості правова традиція виступає як один із засобів правового регулювання, тобто впливу на поведінку людей, в тому числі – на суспільні відносини.

У рамках традиції ювенально-правового регулювання може бути виокремлено декілька традицій правових інститутів і навіть окремих правових норм.

Правовий статус дитини у давньоруському суспільстві не виходив за межі сімейно-родової організації, а сама дитина не розглядалась як суб'єкт права. Звичаєве право встановлювало вікові особливості дитини; церковне право певною мірою охороняло особисті права дітей (право на життя та на свободу, але не на вільне виховання); державне право охороняло майнові права дітей, передусім, спадкові, а також порядок влаштування дитини-сироти. Дитинство як пора людського життя ще не становила собою правової цінності.

Звернемо увагу на традицію сімейних форм виховання дитини. Позитивні аспекти її полягають у тому, що сім'я є природним і тому найкращим середовищем для виховання дитини. Звідси традиції опіки та піклування над дітьми, усиновлення сиріт (відомі з часів Русі-України й проходять через усі відомі нам кодифікації права, що діяли на території України). Разом з тим є й негативні аспекти цієї традиції, оскільки дитина сприймається як приналежність сім'ї (батьків, особливо – батька). Звідси традиція невизнання за дитиною статусу самостійної особи, особливого суб'єкта права. Як субтрадиція може розглядатись роль матері у процесі виховання дитини. На відміну від

Західної Європи та Росії мати дитини з часів Русі розглядалась як повноцінний опікун дитини, маючи в цьому перевагу перед родичами-чоловіками. Порівнюючи, то у сучасному українському праві встановлені рівні права та обов'язки батьків щодо утримання та виховання дитини. Але все-таки традиція пріоритету материнства перед батьківством у формі правового звичаю, згідно з яким при розлученні батьків діти залишаються з матір'ю, діє досі.

Візьмемо до уваги традицію підвищеної охорони життя та здоров'я дитини. Церковне право Русі-України, а саме – Статуту Володимира Святославича та Статуту Ярослава встановлювали покарання за позбавлення життя новонародженої дитини та за аборт. Щоправда, після хрещення дитини інтерес до неї спадав.

Права дитини у добу високого середньовіччя в Україні, можна прослідкувати на підставі аналізу Статутів Великого князівства Литовського. Акцентуємо увагу на тому, що правове регулювання відносин, пов'язаних із дітьми, будувалося на принципах становості та полірелігійності. Державного законодавця, передусім, цікавила доля дітей шляхти. Саме вони певною мірою були захищені правом. Неповнолітні діти перебували під батьківською владою, а у разі смерті батька – під опікою, яка встановлювалася за волею батька або за законом. Норми Статутів ВКЛ є досить скупими щодо особливостей кримінальної відповідальності дітей та молоді, причиною чого був невисокий за часів середньовіччя рівень злочинності неповнолітніх. У світському праві ця традиція є молодішою.

Наголосимо, що лише у Статуті 1588 р. з'являється стаття, що карає батьків за вбивство дитини, та стаття, яка встановлювала порядок сплати нав'язки (майнового відшкодування) неповнолітньому, потерпілому від тілесних ушкоджень.

Погоджуюсь з тим, що підвищена охорона особистих прав дітей простежується до наших днів – через кримінальні кодекси 1922, 1927, 1960 рр., чинний Кримінальний кодекс України, що містить як загальні, так і спеціальні норми, які охороняють право дитини на життя. Зокрема, ст. 117 встановлює кримінальну відповідальність за

умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після пологів, що прямо співвідноситься з постановами церковного та світського права минулих часів.

Також традиція охорони майнових прав дитини тягнеться ще з часів княжої Русі. Саме вона обіймає основний масив норм досучасного ювенального права. Дитина згадується всього у 16 статтях «Руської Правди» Ярослава Мудрого і всі вони гарантують саме майнові права дитини. Зокрема, мати-удова була зобов'язана зберегти майно померлого чоловіка для передачі дітям, незважаючи на перебування чи неперехування у другому шлюбі.

Майнові права дитини шляхетного походження складають значний масив опікунського права Великого князівства Литовського. Зокрема, майно підопічних опікун міг витратити лише на їхні потреби та підтримання майна у доброму стані. За Статутом 1588 р. лише 1/10 майна підопічної дитини опікун міг привласнити як плату за виконання своїх опікунських обов'язків.

В сучасному українському праві особлива охорона майнових прав дитини проявляється, передусім, в охороні та захисті прав дитини на нерухоме майно, яке може бути відчужене батьками, або особами, які їх замінюють, лише з дозволу органів опіки та піклування. Зауважимо, що ХІХ ст. стало добою формування особливого інституту кримінальної відповідальності неповнолітніх. Закони Кримінальні Російської імперії 1832 р., встановлювали принцип нерозуміння і неосудності дітей у віці до 10 років. У разі вчинення такими особами злочину вони підлягали передачі батькам або поміщику для покарання.

У чинному Кримінальному кодексі України особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх є окремим інститутом. Варіант недержавного (за суб'єктом застосування) кримінально-правового реагування на суспільно небезпечні діяння малолітніх осіб мав коріння у середньовічному праві, праві абсолютистської Росії і знайшов продовження у сучасному інституті примусових заходів виховного характеру, застосовуваних до осіб, що вчинили злочин до досягнення віку настання кримінальної відповідальності.

Щодо традиції особливостей юридичної відповідальності дитини, то вона простежується з часів Статутів ВКЛ. Так, у Статуті 1566 р., який мав окремий артикул «Про шляхтича неповнолітнього», проголошувалося, що дитина у віці до 14 років «за молодістю років» не відповідає за злочинство, але спричинену злочином шкоду мають усунути батьки. У разі відсутності у батьків відповідних коштів, винна дитина мала відпрацювати у потерпілого «що зашкодила». Такі санкції встановлювалися тільки у разі вчинення злочину неповнолітнім уперше. Норма поширювалася, незважаючи на заголовок артикулу, не тільки на дітей шляхетського, але й простого походження. Кодекс 1743 р. також містив постанови щодо кримінальної відповідальності неповнолітніх. Неповноліття особи, яка вчинила злочин, звільняло від катувань та смертної кари, зате породжувало обов'язок батьків відшкодувати завдані збитки. Покарання ж таким особам призначалось за розсудом суду.

Наголошуючи на існуванні традиції ювенально-правового регулювання в національній правовій системі, слід відмітити явища, які, на жаль, або не стали традицією, або перестали бути традицією. Наприклад, в усіх системах права, що діяли на теренах українських земель, яскраво виражена вимога поважати батьків і передбачалася відповідальність дитини за образи щодо батьків. Мірою юридичної відповідальності за цей делікт за Статутом 1566 р. було позбавлення спадщини або зречення батька від дитини. За Законами цивільними 1835 р. непокора дітей була законною підставою для застосування «домашніх виправних заходів», а уперта непокора, розбещеність та інші «очевидні хиби» – підставою для звернення до судових установ та установ для виконання покаран. Жахливим є той факт, що традиція шанування батьків була перервана радянським варіантом регулювання відносин між поколіннями, коли батьки розглядалися як особи, яким державою делеговано обов'язки належно виховувати дітей і не більше. На нашу думку, слід погодитися з авторами, які стверджують, що праву батьків на виховання відповідає обов'язок дитини узгоджувати свою поведінку з вимогами, які пред'являють їй батьки. На жаль, не

стала традицією ювенально-правового регулювання ювенальна юстиція. Надто невеликий строк було відміряно їй на теренах України: перші суди для малолітніх з'явилися у Києві, Харкові, Миколаєві, Катеринославі, Одесі у 1910-х рр. і припинили своє існування після революції 1917 р.

У підсумку слід зазначити, що ювенально-правове регулювання має міцне коріння в історії українського права, простежується магістральна його спрямованість на забезпечення відтворення українського суспільства, наступність у ряді його інститутів, хоча його еволюція і не була лінійно-прогресивною, зазнавала переривів, відступів і регресу. Традиція ювенально-правового регулювання ще чекає свого дослідника, зокрема, такими плідними для аналізу та висновків сюжетами можуть стати історія ювенальної юстиції, історичні аспекти практики застосування ювенально-правових норм, формування ювенально-правових доктрин тощо.

На мою думку, правові відносини між різними поколіннями різняться. Тому що це різні покоління та різні потреби. Ювеніальне право закріпило в Україні рівність прав між усіма. Незалежно скільки ти заробляєш, чи які у тебе зв'язки, ми – усі різні, але рівні у правах та законом.

Кожна третя дитина сьогодні живе за межею бідності. Як мінімум, кожна сьома дитина страждає від насильства в сім'ї. 150 тис. дітей мають інвалідність і не можуть ходити в школу або в садок. Кожна друга дитина живе з одним з батьків, зазвичай це мама. З народженням кожної другої дитини в сім'ї, 80 % сімей потрапляють за межу бідності. Ми в перших рейтингах по дитячій смертності. Україна нині посідає 186 місце у світі за показником народжуваності і 13 місце у світі – за показником вимирання нації. Кожна 50 дитина живе в спецзакладі по типу інтернату. Майже 106 тис. дітей, або 1,5 % усього дитячого населення країни, виховуються в інтернатах, але тільки 8 % з них є сиротами – решта 92 % мають батьків. Кожні три дні 250 дітей потрапляють до інтернатних закладів переважно через бідність і неспроможність надати необхідні послуги для дитини. Приблизно 600

тис. дітей перебуває на окупованих територіях. Майже 250 тис. дітей є переселеними. 100 тис. дітей живуть у зоні зіткнення.

Відмітимо, що 19 січня 2017 р. народні обранці ухвалили законопроект «Про внесення змін до статті 4 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» щодо удосконалення правового статусу служб у справах дітей», один з необхідних нормативних актів задля посилення охорони дитинства в Україні. А вже 8 лютого 2017 р. Президент України П. Порошенко підписав закон № 1824-VIII про посилення державних гарантій захисту прав дітей. Ухваленим Законом чітко встановлена штатна чисельність працівників районних, міських служб у справах дітей: у розрахунку один працівник служби на не більше ніж тисячу дітей, які проживають у районі, та не більше ніж на 2 тис. дітей, що проживають у місті або районі у місті. У випадку, коли дитяче населення громади становить менше тисячі дітей – не менше одного працівника на об'єднану територіальну громаду.

Ще у 1997 році, ратифікуючи Конвенцію ООН про права дитини, Україна взяла на себе зобов'язання щодо запровадження ювенальної юстиції на національному рівні. Проте і до сьогодні це питання не вирішилося, більш того, воно набуло суспільного загострення. Оскільки, готуючи проекти реформування системи, на жаль, ніхто не замислився над проведенням роз'яснювальної роботи з населенням, що і призвело до суспільного спротиву. Навіть той проект Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, який підготовлено Міністерством юстиції України, не є оптимальним, оскільки враховує забезпечення прав тільки тих дітей, які знаходяться у конфлікті із законом, не приділяючи жодної уваги інтересам дітей, які перебувають у контакті із законом, тобто тих дітей, які потерпіли від правопорушень.

І Комітет ООН з прав дитини, і Комітет Міністрів Ради Європи неодноразово вказували Україні на відсутність існування на національному рівні процедур, дружніх до дітей. Необхідно констатувати, що чинну кримінально-процесуальне законодавство не

враховує інтереси дітей, які постраждали або стали свідками злочинів. Аналіз чинного кримінально-процесуального законодавства України вказує на те, що нерідко законодавець, орієнтуючись на міжнародно-правові норми, забезпечує безпрецедентний захист та розширення прав осіб, що вчинили злочин, у той час, коли потерпілі від злочинів, зокрема діти-жертви залишаються без належної державної допомоги та уваги. У чинному українському законодавстві не враховується уразливість дітей-жертв, не адаптовано процедури для визнання їхніх особливих потреб. Навіть найбільш розповсюджена слідча дія на досудовому слідстві – допит неповнолітнього потерпілого, виходячи з аналізу ст. 171 КПК України, може поводитися за аналогією з допитом дорослої особи.

У жовтні та листопаді 2020 р. у Верховній Раді України зареєстровано 2 законопроекти, що мають за мету вдосконалити чинне кримінально-процесуальне законодавство в аспекті дотримання прав дітей, які потерпіли або стали свідками злочинів, під час досудового та судового слідства. Це, зокрема, законопроекти № 7340 «Про внесення змін та доповнень до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України (щодо допиту неповнолітніх потерпілих і свідків)» та № 7391 «Про внесення змін і доповнень до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України (щодо захисту дитини від торгівлі людьми та експлуатації)».

Водночас, певними політичними структурами та при підтримці російської православної церкви розгорнутий рух проти впровадження ювенальної юстиції. Ними створені спеціальні сайти, проводяться вуличні акції та протести, вони активно працюють в різноманітних інтернет-форумах та соціальних мережах.

Українська громадськість почала боротьбу з введенням інституту ювенальної юстиції в Україні. Про неприпустимість цього заявили 19 травня 2020 р. на прес-конференції експерти більш ніж десяти громадських організацій, у тому числі «Православний батьківський комітет», Союз Жінок України «За майбутнє дітей», «Здорова Нація», «Батьківська держава».

З критикою ювенальної юстиції виступила Валентина Семенюк-Самсоненко, голова організацій «Союз жінок України» та «За майбутнє дітей»: «Ювенальна Юстиція, під яким би «соусом» вона не подавалася, неминуче веде до корупції. І у нас буде не лише торгівля майном і землею, але і торгівля дітьми. У нинішній концепції людині далекому від політики може бути складно помітити загрози, які вона несе: знищення сімейних цінностей, створення конфлікту в сім'ї, масову крадіжку українських дітей, які стануть донорами людських органів за кордоном, використання захищених ювенальною юстицією підлітків для скоєння кримінальних злочинів. Я б порівняла цю концепцію з красивим тортом з хорошою дозою миш'яку усередині».

Концепцію ювенальної юстиції серед населення практично ніхто не читав, але збурення в суспільстві дуже серйозне. Так відбувається тому, що в Росії вже є ця інституція, вони зробили багато хибних кроків, з цього вийшло багато негараздів. Зокрема, там дуже негативно налаштовані релігійні організації, тому що вони зводять всю суть ювенальної юстиції до того, що дитина може поскаржитися на своїх батьків за те, що її б'ють. Це насправді зовсім не суть ювенальної юстиції, бо це буде дуже серйозна і важлива галузь регулювання стосунків закону і неповнолітніх. Вона стосується всіх сфер життя неповнолітнього, який є в конфлікті з законом. Це і самі підлітки, які скоюють якісь правопорушення або вживають наркотики, або, наприклад, ситуації, якщо батьки розлучаються чи якщо батьків позбавляють батьківських прав.

Карний кодекс для неповнолітніх фактично повторює ті самі статті, що і для дорослих, просто прописаний менший строк і відповідно вік (для 14 років такі-то статті, для 16 – інші). Але це неправильний підхід, тому що це ще діти, у них не сформована особистість. Тому принцип «відповідності» нашої юстиції, тобто чим більший злочин, тим більше карати, не підходить для дітей. Принципова відмінність ювенальної юстиції від юстиції для дорослих в принципі «доцільності». Там покарання не відповідно до серйозності злочину, покарання застосовують саме таке, яке буде доцільним для

цього підлітка. Це дуже важливо, тому що одні і ті самі правопорушення скоюють підлітки, які мають зовсім різний тип дисадаптації. Якби була ювенальна юстиція, тоді б можна було говорити про якісь спеціальні заклади та програми відповідно до кожного з чотирьох типів дисадаптації.

Якщо буде ювенальна юстиція, то це і інститут судових вихователів, тобто це буде обґрунтоване соціальне втручання в дисфункційну сім'ю, що буде можливістю кризової інтервенції. Якщо будуть технології соціальної роботи та психологічної допомоги, які на сьогодні для нас нереальні, тому що немає законних підстав допомогти дитині, яка виховується в несприятливих умовах, тоді все це запрацює. Це буде дуже важливий і великий крок в розвитку нашого суспільства та для попередження злочинності. Якщо на сьогодні завдяки цим програмам ми можемо допомогти із ста дітей груп ризику, які потім стануть наркоманами та злочинцями, одній-двом дітям, то тоді принаймні п'ятдесят дітей можна буде врятувати від цього шляху.

За результатами дослідження можна зробити такі висновки:

1. У сучасній юриспруденції формується новий дослідницький напрямок – ювенальне право, що виступає як система теоретичних та прикладних знань про традиції, сучасний стан та перспективи правового регулювання суспільних відносин за участю дітей та молоді, про правове забезпечення умов виживання, належного розвитку та соціалізації підростаючого покоління. Перспективними напрямками подальших досліджень у правовій ювеналістиці є правова історія дитинства, порівняльне ювенальне право, порівняльна ювенальна юстиція, ювенально-деліктне право.

2. Упродовж багатовікової традиції регулювання відносин між поколіннями сформувалися три ювенально-правові метадоктрини – патерналістська, протекціоністська та автономістська. Подальший розвиток ювенального права України буде визначатися їх нестійким, незбалансованим співвідношенням. Захисно-охоронний масив норм ювенального права (наприклад, ювенальне кримінальне право) буде формуватись під переважаючим впливом протекціоністської доктрини

ювенального права, тоді як правонаділяючий блок норм ювенального права (наприклад, розширення участі дитини у правовому житті громадянського суспільства) буде відчувати вплив автономістської доктрини ювенального права.

3. Ювенальне право України пройшло складний, прогресивний шлях формування. Правовий статус дитини – пережив вражаючу еволюцію від розуміння дитини, до усвідомлення дитини як потенційної людини, до трактування дитини як об'єкта піклування та турботи аж до утвердження статусу дитини як самостійного, хоча й з особливими потребами, суб'єкта права. Ювенально-правове регулювання має міцні традиції в історії України.

4. Ювенальне право – це комплексна галузь українського права, що є ціннісно орієнтованою системою матеріальних, процесуальних та організаційних правових норм, спрямованих на забезпечення виживання, розвитку та соціалізації дитини, шляхом закріплення особливого статусу дитини як суб'єкта права, встановлення компетенцій інших суб'єктів права, зобов'язаних опікуватися справами дітей, і регулювання відносин, одним із учасників (безпосереднім або через представника) яких є дитина.

5. У галузі ювенального права виокремлюються загальна, особлива і спеціальна частини. До загальної частини належать інститути та норми, дія яких поширюється на всі регульовані галуззю відносини, стани, акти поведінки. Особлива частина ювенального права має складну багаторівневу структуру, в якій можна виокремити підгалузі ювенального матеріального права, ювенального процесуального права, ювенального організаційного права. До спеціальної частини ювенального права належать міжнародно-правові норми, якими встановлюються особливості міжнародного усиновлення, спілкування дітей з батьками, які проживають в різних державах, тощо.

6. Ювенальне право вирізняється поєднанням публічних та приватних засад, принципів, прийомів та засобів правового регулювання.

7. Унікальні властивості дитинства (вразливість, енергійність, допитливість, зацікавленість) сьогодні набувають характеру правових цінностей, що закріплено як на міжнародному та регіональному, так і на національному рівні.

Список використаних джерел:

1. Проект Національної програми розвитку дитячої та підліткової юстиції.

2. Концепція створення та розвитку системи ювенальної юстиції в Україні.

3. Правове положення неповнолітніх в Україні: Збірник нормативних актів. Конвенція о правах ребенка. Харків: Еспада, 2002. 576 с.

4. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан: автореф. дис. д-ра юрид. наук / Н.М. Крестовська. О., 2008. 40 с.

5. Ювенальна юстиція: правовий захист дітей / І.Я. Мокрицька // Наук. зап. НаУКМА. Сер. Юрид. науки. 2005. Т. 38 С. 56-6.

6. Шевченко А. Є. Вплив традицій права на правоутворення у Київській Русі // Теорія та практика сучасної юриспруденції: матер. XXI Всеукраїнської наук.-практ. конф., 01 листопада 2019 р. / Нац. юридичний ун-т ім. Ярослава Мудрого, Асоціація випускників нац. юридичного ун-ту ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2019. С. 9–10.

7. Галина Каплюк та Альона Блохтур. Підводні камені ювенальної юстиції в Україні. «Главком». URL: <http://glavcom.ua/articles/7143.html>

8. Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/13600.html>

9. Іллюк М. Ювенальна юстиція в Україні: утопія чи реальність? / Юридичний вісник України. 2012. 12 – 18 травня. № 18-19.

10. Пилипчук П.П. На шляху до ювенальної юстиції. URL: <http://www.scourt.gov.ua>.

Островська Діана Степанівна,
учениця 9 класу Верхньолипицького ліцею
Рогатинської міської ради
Науковий керівник: вчитель правознавства
Верхньолипицького ліцею Рогатинської міської ради
Волощинський Семен Степанович

Перспективи розвитку ювенальної юстиції в Україні

Перші законодавчі акти, які торкаються захисту неповнолітніх від несправедливого і жорстокого покарання, сягають часів раннього Середньовіччя, коли за наказом імператора Візантії Юстиніана I в 528-534 рр. було укладено зібрання законів «Звід громадянського права», де поєдналися давні правові норми Риму й духовні цінності християнства. Проголошувалася рівність усіх перед законом, а також у Дигестах у четвертій книзі було закріплено титул IV «Про осіб, які не досягли 25 років», де зроблено намагання захистити неповнолітнього від несправедливого і жорстокого покарання. У документі було закріплено положення, згідно з яким обов'язок здійснювати захист осіб у віці до двадцяти п'яти років стосовно угод майнового характеру покладається на їхніх опікунів, крім випадків, коли неповнолітній вчинить злочин умисно. У Законі XII таблиць було закріплено положення, згідно з яким неповнолітня особа звільнялася від відповідальності у випадку, коли вона не зрозуміла характеру скоєного злочинного діяння. На основі цього правила було започатковано і покладено в основу сучасної ювенальної юстиції принцип розуміння.

«Звід громадянського права» Юстиніана I став основою для розроблення законів більшості країн Західної Європи у XII-XIV століттях. Дигести, як і римське право залишили в історичній спадщині доказ захисту неповнолітніх державою. Йдеться про теорію держави-батька, в якій держава оголошується найвищим опікуном дитини. Ця концепція вперше була задекларована в кінці XIX ст., коли в історії

ювенальної юстиції виник момент створення так званих дитячих суддів.

Першим документом, який офіційно проголосив перелік прав дитини стала загальна Женевська Декларація, прийнята в 1924 році Лігою Націй. Вона стверджувала, що діти мають право на забезпечення нормального фізичного і духовного розвитку, зростати і розвиватися в любові, не зазнавати експлуатації, бути впевненими, що риси характеру та якості, які виховують, будуть корисні людям. Одним з перших кроків генеральної асамблеї ООН щодо захисту прав дітей було створення 11 грудня 1946 року дитячого фонду ООН, ЮНІСЕФ (UNICEF). Саме цей фонд є світовим лідером із захисту прав та інтересів дітей який працює вже у понад 190 країнах і територіях світу заради захисту і підтримки дітей з моменту їх народження і до початку дорослого життя. В Україні Представництво ЮНІСЕФ було відкрито у 1997 році.

На сучасному етапі у багатьох високорозвинених країнах сформувалися і успішно функціонують системи ювенальної юстиції. Це США, Канада, Великобританія, Франція, Німеччина, Австрія, Нідерланди та низка інших. Більшість країн пройшли чималий шлях задля досягнення цієї мети. Саме в історичному розвитку ювенальної юстиції виробились міжнародні принципи, які головним чином закріплені у Конвенції ООН «Про права дитини», яка була прийнята 20 листопада 1989 року. Основною метою Конвенції є запровадження дієвих заходів і засобів задля захисту прав дітей щодо запобігання вчиненню правопорушень неповнолітніми. На основі вказаної Конвенції було розроблено і прийнято ряд міжнародних актів, які деталізують та уточнюють положення Конвенції.

Дослідивши сучасні міжнародні тенденції функціонування ювенальної юстиції в провідних країнах Європи та США, можна стверджувати, що впровадження ювенальної юстиції в Україні є необхідним кроком. Адже ювенальна юстиція – це не лише ювенальні суди, а ціла система взаємодії судової влади, державних та громадських інституцій, закріплена на законодавчому рівні, яка

спрямована на забезпечення неповнолітніх правом на безпечне дитинство. Міжнародна та вітчизняна практика свідчить, що запровадження ювенальної юстиції є важливим фактором, який позитивно впливає на суспільство.

Якщо розглядати організацію кримінального судочинства щодо неповнолітніх в Україні, то можна з впевненістю стверджувати, що в нас вона побудована за радянським зразком, основа якого була закладена ще в 30-ті роки ХХ ст. в період формування системи ГУЛАГ. Зараз ювенальна юстиція в Україні перебуває на етапі створення. Існує чимало перспектив для її розвитку: зменшення рівня злочинності серед неповнолітніх, посилення захисту дітей державою, поява прогресивнішої системи соціальної реабілітації дітей, надання неповнолітнім права на безпечне дитинство.

На даний момент в Україні простежується зменшення дитячого населення: за останні три десятиліття дитяче населення зменшилося майже у два рази. І більшість цих смертей спричинені насильством, бідністю чи іншими соціальними проблемами, які мала б регулювати ювенальна юстиція. Саме це робить важливим питання розвитку ювенальної юстиції в Україні. Якщо сьогодні на державному рівні терміново не вжити необхідних заходів, нинішня загрозлива тенденція до скорочення дитячого населення України буде розвиватися надалі. В свою чергу це спричинить катастрофи.

Розвиток ювенальної юстиції в Україні вже є питанням нашого існування, як окремої нації, питанням національної безпеки майбутнього нашої держави.

Ювенальна юстиція (лат. *juvenālis* — юнацький; лат. *Jūstitia* — правосуддя) — це правова система щодо захисту прав дітей, яка має у своєму складі установи і організації, що здійснюють правосуддя у справах про правопорушення скоєні неповнолітніми. Всі її основні положення, функції та статус закріплені на законодавчому рівні.

Саме глава 38 Кримінально-Процесуальний Кодекс (КПК) України присвячена кримінальному провадженню щодо неповнолітніх. Особливості проваджень щодо неповнолітніх у

кримінальному процесі визначено положеннями частини 4 статті 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, згідно з якою “стосовно неповнолітніх процес повинен бути таким, щоб враховувалися їх вік і бажаність сприяння їх перевихованню”.

В основі ювенальної юстиції лежить три функції:

- Охоронна. Забезпечення судового захисту неповнолітнього як потерпілого, підсудного, засудженого тощо шляхом закриття справи про злочин неповнолітнього або про посягання на злочин, зменшення розміру покарання у зв'язку з неповноліттям відповідно до Кримінального кодексу України; надання переваги виховному впливу перед примусовими заходами тощо; цей принцип пов'язаний із відновною та примирною функціями;

- Відновна та примирна. Ювенальна юстиція має базуватися на відновному принципі. У цьому її істотна відмінність від сучасного «дорослого» правосуддя. Правосуддя у справах неповнолітніх має бути не каральним, а передовсім таким, що відновлює порушені права та свободи жертви злочину або потерпілого від правопорушення, сприяє усвідомленню правопорушником необхідності відповідати за свої вчинки і здійсненню заходів для відшкодування завданої шкоди. Залагодження конфліктів та вирішення ситуацій, пов'язаних з правопорушеннями, відбувається шляхом досягнення порозуміння між сторонами судового процесу із залученням їх соціального оточення та представників місцевих громад;

- Реабілітаційна. Реабілітація стосується і дитини, яка потерпіла від жорстокого поводження або недбалого піклування, і неповнолітнього правопорушника, який має бути ресоціалізований. Для цього ювенальний суд має стати координатором програм і проектів, а також центральною інституцією серед низки державних та недержавних, які працюють з дітьми.

Загальновизнаною метою системи ювенальної юстиції, яку задекларовано в усіх відповідних міжнародних положеннях щодо захисту прав людини, є реабілітація та соціальна реінтеграція дитини. Треба зазначити, що в Україні вже зроблено певні кроки для втілення

у життя прогресивних положень міжнародно-правових актів, що дає підстави вести мову про позитивні зміни у національному законодавстві.

Ювенальна юстиція існує вже понад 100 років. Свого найбільшого розвитку ювенальна юстиція набула у країнах Європи та Америки. Ці країни прийшли до висновку, що без спеціального судочинства для неповнолітніх правопорушників проблема підліткової та дитячої злочинності не може бути вирішена. Перші суди у справах неповнолітніх були створені в Австралії в 1890р., у Канаді в 1894р., у США в 1899р., які базувалися на спеціалізації правосуддя та наявності спеціалізованого суду. В Італії, наприклад, у свій час, був прийнятий Закон «Про спеціалізовані суди у справах неповнолітніх». в Португалії в 1911 р. створені трибунали у справах неповнолітніх, поєднані з опікунськими судами. Також, автономні судові системи у справах неповнолітніх було створено у свій час в Угорщині, Польщі, Румунії, Греції, Швейцарії, Японії та інших.

Цікаві з наукової точки зору тенденції розвитку ювенальної юстиції простежуються у США. Суть ювенального правосуддя у США полягає не в покаранні винної особи, а в забезпеченні піклування, охорони і захисту. Ювенальна юстиція у США функціонує шляхом взаємодії різноманітних піклувальних інституцій, участі державних структур та судової влади. У більшості штатів США система ювенальної юстиції незалежна від системи загального правосуддя. В основному вона управляється соціальною службою, а саме: Агентством соціальної служби – в 23 штатах і службою з роботи із сім'єю і дітьми – в 6 штатах. В 11 штатах система ювенального правосуддя підконтрольна системі правосуддя у справах повнолітніх. Здійснення правосуддя у справах неповнолітніх має дві мети: реабілітацію підлітка і забезпечення громадської безпеки. У системі ювенальної юстиції працюють поліція, офіцери, прокурори, захисники, ювенальні судді, соціальні працівники.

Існує декілька моделей ювенальної юстиції і якщо звернутися до практики зарубіжних країн у питанні протидії злочинності серед

неповнолітніх осіб, то можна віднайти багато прогресивних підходів, за допомогою яких ці країни змогли знизити рівень підліткової злочинності.

Англосаксонська модель ювенальної юстиції передбачає наявність відокремленого ювенального суду, який розглядає усі види правопорушень, вчинених неповнолітніми, за винятком тяжких злочинів. Такі суди чітко організовані та виокремлені в окрему судову систему.

Континентальна (Німецька) модель ювенальної юстиції передбачає наявність системи ювенальних судів, але на відміну від попередньої моделі, вони розглядають усі види правопорушень, вчинені неповнолітніми. Також передбачається наявність ювенальних прокурорів, спеціальних підрозділів поліції, соціальних служб та неурядових організацій.

Скандинавська (Шведська) модель ювенальної юстиції не передбачає окремих ювенальних судів, але в місцевому суді працює ювенальний суддя або створюється ювенальний відділ суду для розгляду справ неповнолітніх. Провідну роль серед державних інститутів, відіграє соціальна служба, організована за територіальним принципом.

Французька модель ювенальної юстиції має реінтеграційну спрямованість. До елементів цієї моделі відносять поліцію, прокуратуру, ювенальні суди, органи пробації та неурядові організації. Основною вимогою до організації ювенального правосуддя є те, що працівники відповідних органів повинні обов'язково мати спеціальну підготовку в сфері ювенальної юстиції.

Порівняльний аналіз положень Кримінального процесуального кодексу України та Кримінального кодексу України свідчить про реалізацію та дотримання міжнародних принципів та засад щодо здійснення спеціалізованого судочинства відносно неповнолітніх. Зокрема, особливості кримінального провадження передбачені окремою главою 38 КПК України, яка містить норму про те, що кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи здійснюється

слідчим, який спеціально уповноважений на це керівником органу досудового розслідування. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх містяться у розділі 15 Кримінального кодексу України. Вперше статтею 98 Кодексу передбачена система покарань щодо неповнолітніх, а стаття 105 Кодексу передбачає розширене коло примусових заходів виправного характеру, які суд вправі застосовувати до неповнолітнього. Законодавцем України враховані також вимоги міжнародних нормативних актів щодо подальшої гуманізації покарань для неповнолітніх. На відміну від дорослих, розміри штрафу для яких встановлені до п'ятдесяти тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян, для неповнолітніх – до п'ятисот. В узагальнюючому плані є підстави виокремити подальшу гармонізацію ювенального судочинства, спрямованого на поступовий перехід від каральних функцій до реабілітаційних, виховних, охоронних та відновних. Судова практика свідчить про подальшу гуманізацію призначених мір покарання неповнолітнім. Основними серед них стали примусові заходи виховного характеру, накладення штрафу, призначення громадських робіт. Вказані міри кримінального покарання суди призначали до кожного четвертого засудженого. Аналогічна тенденція збереглась і в минулому році. Про це свідчить також те, що суди звільнили від відбування покарання з випробуванням 61,3% від загальної кількості засуджених неповнолітніх. Вагомим кроком до запровадження ювенальної юстиції є передбачена статтею 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» спеціалізація судів із здійсненням кримінального провадження щодо неповнолітніх. Вони обираються зборами суддів на строк не більше трьох років і можуть бути переобрані повторно. До такого судді пред'являються особливі вимоги, не лише до його суддівського досвіду, він повинен знати дитячу та юнацьку психологію, враховувати вікові, соціально-психологічні та інші особливості розвитку неповнолітнього. Для комплексного впровадження системи ювенальної юстиції в Україні необхідні, крім суддів, ювенальні прокурори, ювенальні слідчі, ювенальні адвокати, медіатори,

працівники органів апробації та соціальних служб, які повинні пройти спеціальну підготовку та кваліфікаційне оцінювання здатності здійснювати ювенальне правосуддя.

Питання запровадження ювенальної юстиції в Україні неодноразово піднімалося на державному та місцевому рівнях. Але до одностайної думки, яка ювенальна юстиція в Україні має бути і чи взагалі вона має бути ніколи не вдавалося дійти. Одні виступають проти, інші пропонують вводити її лише частково, а хтось пропонує комплексно вирішувати це питання та розвивати її в нашій державі. Тим не менш, проблема злочинності серед неповнолітніх в Україні існує і вона потребує нагального вирішення.

Система кримінального судочинства щодо неповнолітніх в Україні побудована за радянським зразком, основа якого була закладена в 30-ті роки ХХ століття в період формування системи ГУЛАГ. Організаційні підвалини системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні визначені Законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» 1995 року. Відповідно до нього, здійснення соціального захисту дітей і профілактики серед них правопорушень покладається в межах визначеної компетенції на такі органи і установи: центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері сім'ї та дітей; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері сім'ї та дітей та їх територіальні органи; уповноважені підрозділи органів Національної поліції; приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції; школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти; центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я; спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України; притулки для дітей; центри соціально-психологічної реабілітації дітей; соціально-реабілітаційні центри.

Відповідно до вищезгаданого закону, вони всі повинні здійснювати соціальний захист та профілактику правопорушень серед

неповнолітніх осіб. Проте, досягти такої мети вони не можуть. Тому замість того, щоб реабілітувати дітей вони ламають їм життя або ще гірше вирощують злочинців власноруч. Найбільш яскравим прикладом є діяльність приймальників-розподільників для дітей, до якого можна помістити дитину 11-річного віку, якщо є підстави вважати, що вона вчинила кримінальне правопорушення. При цьому, слідчий, суддя чи суд самостійно визначає строк такого тримання. Фактично такі дії можна розцінювати як позбавлення волі. Таким чином, ювенальна юстиція в Україні має каральний характер, що зовсім не сприяє тим функціям, які вона повинна виконувати.

Тим не менш, в історії розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні є і позитивні сторінки. Найяскравішим прикладом того є досвід впровадження в окремих містах України проекту «Реформування системи кримінальної юстиції по відношенню до неповнолітніх в Україні», який реалізовувався при підтримці Канади, але нажаль після буремних подій на сході нашої держави, був згорнутий. Під час діяльності цього пілотного проекту в Мелітополі, Івано-Франківську, Миколаєві та Запоріжжі були створені служби для дітей, що перебувають у конфлікті з законом, які діяли за зразком аналогічних служб Канади. У своїй діяльності вони використовували підходи, які засновані на виявленні сильних сторін та потенціалу особистості, що вважаються такими, що підвищують відповідальність підлітків та їхніх батьків шляхом усвідомлення ними власної відповідальності за прийняте рішення. Це спонукає персонал перетворювати молодь з пасивних отримувачів програмних послуг на активних учасників корекційних програм.

В Україні існує серйозна проблема злочинності серед неповнолітніх осіб. Серед злочинів, які вчиняються неповнолітніми переважають корисливі, насильницькі та корисливо-насильницькі злочини. Це є проявом матеріального зубожіння населення, упущення у вихованні молодих людей, проблеми шкільного виховання, а також пагубного впливу ЗМІ та сучасного егоїстичного суспільства і його цінностей. Для того, щоб знизити рівень злочинності серед

неповнолітніх потрібна комплексна реформа кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в плані впровадження ювенальної юстиції. Реформа повинна вдосконалювати кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство щодо притягнення до відповідальності неповнолітніх правопорушників, а також продовження реформи кримінально-виконавчої служби і розвиток пробації щодо неповнолітніх. Позитивними кроками у сфері розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх було б запровадження процедури медіації у справах, які не завдали істотної шкоди та відновного правосуддя. Також позитивним було б запровадженням в життя заходів превенції, які визначені Ер-Ріядськими правилами ООН.

Що торкається організації органів кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, було б доцільно запровадити єдину соціальну службу, яка увібрала б у себе всі розпорочені функції у сфері протидії підліткової злочинності. Державна система органів ювенальної юстиції не завжди спроможна забезпечити її реалізацію відповідно до міжнародних стандартів. Вирішення цього питання можливе шляхом залучення інститутів громадянського суспільства.

В Україні є необхідність формування окремої системи ювенальних судів. Особливої уваги потрібно приділяти працівникам органів ювенальної юстиції щодо їх компетенції та професіоналізму. Таке реформування потрібно втілювати невідкладно, оскільки кримінальна статистика щодо неповнолітніх є досить невтішною. Що в свою чергу сприяє зростанню загальної злочинності і негативно впливає на розвиток держави.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» № 2342-IV від 13.01.2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 6. – ст. 147.

2. Закон України «Про Національну поліцію» № 580-VIII від 02.07.2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2015 р. – № 40–41. – с. 1970.

3. Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей». № 20/95-вр. (1995).

4. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» № 580-VII від 02.07.2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2016 р. – № 40–41. – с. 1970.

5. Керівні принципи ООН щодо запобігання злочинності неповнолітніх (Ер-Рядські принципи). №45/112 (1990).

6. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної ради України 28 червня 1996 р. – К.: Видавництво «Україна», 1996. – 54с.

7. Кримінальний Кодекс України. Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

8. Кримінально-Процесуальний Кодекс України. Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

9. Міжнародний пакт «Про громадянські і політичні права». Взято з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

10. Мінімальні стандартні правила ООН відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила). (1985).

11. Методичні рекомендації «Ювенальна юстиція: український та зарубіжний досвід». (2017). Взято з <https://www.ztobljust.gov.ua/image/yuven%20just.doc>.

12. Ювенальна юстиція : навчальний посібник / А.І. Гусєв, Ю.Б. Костова, Н.М. Крестовська, Т.Є. Семікоп, В.І. Шмеріга, І.Г. Терещенко; за ред. Н.М. Крестовської. Одеса: ОЮІ ХНУВС, 2006. 243 с.

СЕКЦІЯ 8. ЗАХИСТ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Саврей Юліанна Олександрівна,
учениця 9-А класу ліцею № 11 Івано-Франківської міської ради

Науковий керівник: вчитель суспільствознавчих дисциплін
ліцею №11 Івано-Франківської міської ради

Волошенюк Любомира Володимирівна

Проблеми захисту сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві України

Розвиток суспільства дає підстави стверджувати, що захист прав і свобод дитини є основним чинником у формуванні правосвідомості й культури майбутнього покоління та забезпечує правову основу формування правової держави і громадянського суспільства. Дитина, як суб'єкт суспільних відносин має особливий статус. Це обумовлено її фізичною, розумовою, моральною та духовною незрілістю, залежністю та можливістю зловживань з боку інших осіб. Забезпечення прав та свобод дитини передбачає ряд відповідних загальних та спеціальних гарантій для їх реалізації, як системи узгоджених соціально-економічних, політичних, культурних (духовних), юридичних умов, засобів і способів, спрямованих на охорону, реалізацію й захист прав та свобод дитини.

Створення належних організаційно-правових умов для повноцінного забезпечення прав і свобод дітей є важливим завданням для будь-якої сучасної демократичної держави, України, яка розбудовує свої демократичні засади у складній соціально-економічній ситуації. У контексті активного політико-правового зближення України з Європейським Союзом воно набуває ще більшої актуальності.

У сучасних умовах питання сімейних прав та інтересів, їх захисту потребує все більшого вдосконалення та розвитку. Щодо реалізації права на захист сімейних прав та інтересів у судовому порядку, то нині спостерігається виникнення чималої кількості помилок у даному процесі, які призводять до порушення окремих прав та інтересів учасників сімейних правовідносин. Ряд помилок викликані нинішнім матеріальним становищем молодих сімей. Шукаючи виходу із ситуацій трапляються випадки, що ведуть до розриву сім'ї, а в свою чергу і порушення прав дитини. Це і викликало інтерес, щодо аналізу ситуації, яка склалася в Україні і підтверджує актуальність цієї теми. Питання захисту сімейних прав є доволі вагомим, оскільки за допомогою нього досягається відновлення становища, що існувало до порушення, попередження й припинення протиправних дій. Саме тому дана тема є досить актуальною та необхідною на сьогоднішній день.

Правове регулювання в галузі захисту прав дітей здійснюється великою кількістю правових актів та має свою історію. Зокрема, виникнення нормативно-правових актів, у яких закріплювалися гарантії захисту прав і свобод дітей, можна розподілити на певні етапи відповідно до періодів становлення і розвитку української державності.

Кожен член суспільства має права. Оскільки дитина є повноцінним членом суспільства, вона також має свої права, деякі особливості реалізації яких обумовлені виключно тим фактом, що її фізична та розумова незрілість потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист. В залежності від віку дитини, законодавством передбачено різний обсяг та механізми реалізації її прав. Повноцінний та дієвий захист прав дитини є обов'язком держави.

Основним міжнародним документом, який регулює відповідне питання є Конвенція про права дитини від 20.11.89. В українському законодавстві основними правовими документи з цього питання є – Конституція України, Сімейний кодекс України (далі – СК України),

Закон України «Про охорону дитинства», Цивільний кодекс України (далі – ЦК України).

Хто має статус «дитини»? За загальним правилом згідно з зазначеним вище міжнародним та українським законодавством дитиною є особа віком до 18 років (тобто до досягнення нею повноліття). Малолітньою вважається дитина до досягнення нею 14 років, а неповнолітньою – у віці від 14 до 18 років (ст.6 СК України [11]).

Які права дитини передбачені законодавством в сфері сімейного життя? Окрім загального права на проживання в сім'ї, для дитини передбачені й інші права у сфері сімейного життя.

Статтею 150 СК України [11] передбачені обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини, яким відповідають певні права дитини. Виходячи з цих законодавчих приписів, дитина має право на піклування з боку батьків про її здоров'я, фізичний, духовний та моральний розвиток, на забезпечення батьками здобуття нею повної загальної середньої освіти, підготовку її до самостійного життя, повагу. Батькам заборонено здійснювати будь-які види експлуатації дитини, застосовувати фізичні покарання та інші види покарань, які принижують людську гідність дитини.

Відповідно до ст. 153 СК України дитина має право на безперешкодне спілкування з батьками (це право може бути обмежене у деяких випадках, передбачених законом). Схожі норми передбачені й у ст.ст. 15, 16 Закону України «Про охорону дитинства», згідно з якими дитина, яка проживає окремо від батьків або одного з них, має право на підтримання з ними регулярних особистих стосунків і прямих контактів, в тому числі дитина, батьки якої проживають у різних державах. Крім того, дитина має право на отримання інформації про відсутніх батьків, якщо це не завдає шкоди її психічному і фізичному здоров'ю [11].

Місце проживання дитини, яка не досягла 10 років, визначається за згодою батьків. Дитина ж, яка досягла 10 років, має право визначати місце свого проживання спільно з батьками. Дитина, якій виповнилося

14 років, взагалі може самостійно визначати де їй проживати у випадку, якщо її батьки проживають окремо (ст. 160 СК України [11], ст. 29 ЦК України [13]).

Після досягнення 14 років дитина набуває право самостійно звертатися до суду з позовом про позбавлення батьківських прав своїх батьків або одного з них.

Дитина має право дати або не дати згоду на усиновлення (ст. 218 СК України). Згода дитини на усиновлення потрібна у всіх випадках, коли вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити. Крім того, дитина має право бути проінформованою про правові наслідки усиновлення (тобто їй має бути роз'яснено доступним способом що таке усиновлення, що це означає для неї, які наслідки усиновлення тощо).

Згода дитини на усиновлення не обов'язкова лише у випадках, коли вона у зв'язку з віком або станом здоров'я не усвідомлює факту усиновлення, а також, якщо вона вже проживає в сім'ї усиновлювачів і вважає їх своїми батьками.

Дитина у віці від 14 до 16 років має право змінити своє власне ім'я або прізвище за згодою батьків або, у деяких випадках, – одного з них (наприклад, якщо другий з батьків помер, позбавлений батьківських прав, визнаний безвісно відсутнім тощо). Дитина ж, якій виповнилося 16 років, має право змінити своє власне ім'я або прізвище на власний розсуд (ст. 295 СК України).

Сімейним кодексом України закріплено загальне правило, згідно з яким дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками чи іншими членами сім'ї, а також будь-якими посадовими особами з приводу питань, що стосуються її особисто або її сім'ї. Незалежно від свого віку, кожна дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні будь-яких спорів як між її батьками, так і між іншими особами з питань, що стосуються її виховання, місця проживання і т.п. (ст. 171 СК України).

У передбачених законом випадках дитина може отримати право одружитися або вийти заміж. Так, за загальним правилом, право на

шлюб виникає після досягнення повноліття. Тобто право одружитися чи вийти заміж має людина, які виповнилося 18 років. Проте, згідно зі ст. 23 СК України дитині, яка досягла 16 років, також може бути надано право шлюб. Відповідне рішення приймається судом, якщо буде встановлено, що це відповідає інтересам дитини.

Які права дитини передбачені законодавством в сфері майнових відносин? Відповідно до ст.ст. 174, 175 СК України все майно, яке було придбане батьками для забезпечення виховання, розвитку чи навчання дитини (наприклад, іграшки, книги, одяг, взуття, меблі, спортивний інвентар, музичні інструменти, приладдя для творчості, інші дитячі аксесуари) є власністю дитини.

Відповідно до ст.ст. 174, 175 СК України все майно, яке було придбане батьками для забезпечення виховання, розвитку чи навчання дитини (наприклад, іграшки, книги, одяг, взуття, меблі, спортивний інвентар, музичні інструменти, приладдя для творчості, інші дитячі аксесуари) є власністю дитини.

За загальним правилом, управління майном, що належить малолітній дитині (тобто у віці до 14 років), здійснюють батьки, проте, якщо така дитина може самостійно визначити свої потреби та інтереси, таке управління здійснюється з урахуванням потреб та інтересів дитини. Після припинення управління батьки зобов'язані повернути дитині майно, яким вони управляли, а також доходи від нього.

Дитина має право на одержання в спадщину майна і грошових коштів батьків у разі їх смерті при спадкуванні за законом (тобто за відсутності заповіту). Також, законом передбачені випадки, коли дитина має право на обов'язкову частку у спадщині і за наявності заповіту незалежно від його змісту, тобто навіть тоді, коли батьки заповіли своє майно іншим особам (ст.ст. 1235, 1241 ЦК України [13]). Такі права має й дитина, батьки якої позбавлені батьківських прав (ст. 17 Закону України «Про охорону дитинства» [7]).

Неповнолітня дитина розпоряджається доходом від свого майна відповідно до законодавства.

Статтею 180 СК України на батьків покладено обов'язок утримувати дитину. Таким чином, дитина має право на утримання з боку батьків до досягнення нею повноліття. Також, законом передбачені випадки, коли право на утримання дитини зберігається й після досягнення нею 18 років, а саме: якщо дочка чи син є непрацездатними і потребують матеріальної допомоги (за умови, що батьки мають можливість надавати таку матеріальну допомогу); якщо дочка чи син, які не досягли 23 років, продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги (за умови, що батьки мають можливість надавати таку матеріальну допомогу).

У випадку, якщо має місце сплата аліментів одним з батьків, такі кошти є власністю того з батьків, на ім'я кого вони виплачуються, проте вони можуть використовуватися лише за цільовим призначенням, тобто на утримання дитини, а сама дитина також має право брати участь у розпорядженні ними.

В деяких випадках дитина має право й на самостійне одержання аліментів та розпоряджання ними.

Відповідно до ст. 35 ЦК України в деяких випадках дитина, яка не досягла повноліття, має право на отримання повної цивільної дієздатності. Зокрема, у випадках: 1) якщо дитина досягла 16 років і працює за трудовим договором; 2) якщо дитина записана матір'ю або батьком дитини; 3) якщо дитина досягла 16 років і бажає займатися підприємницькою діяльністю.

Права людини починаються з прав дитини. Захист прав дитини є одним із найважливіших в Україні, адже ставлення до дітей, рівень їхньої безпеки та захищеності у державі, стан їхнього всебічного розвитку є одним із показників цивілізованості та гуманності суспільства. Наша держава визнає, що діти є особливо уразливою групою з огляду на їх вік, психічний і фізичний розвиток, життєву недосвідченість, тому вони потребують спеціального постійного догляду та захисту. Незважаючи на значні зрушення, що відбулися у сфері охорони дитинства протягом останніх років, стає очевидним, що існуюча в Україні система захисту прав дітей не в змозі повною мірою

забезпечити реалізацію їхніх прав. Це зумовлює необхідність пошуку та створення нових механізмів реалізації державної політики щодо підтримки дітей.

В Україні ще не напрацьовано чіткого механізму забезпечення реалізації та контролю за виконанням норм сімейного законодавства, що стосуються виховання та захисту прав дитини [1, с. 89].

На сучасному етапі розвитку для України першочерговим завданням є створення юридичної бази щодо виховання дітей, яка б повною мірою відповідала міжнародним вимогам і забезпечувала реалізацію прав кожної дитини та передбачала механізм захисту цих прав у випадку їх порушення.

Здійснення права на захист сімейних прав та інтересів у судовому порядку врегульовується статтями глави 2 та іншими СК України, а також статтями ЦК України. Процесуальні аспекти реалізації права на захист – Цивільним процесуальним кодексом України (далі – ЦПК України). Право на захист сімейних прав та інтересів передбачене також на рівні міжнародних нормативно-правових актів.

Частина 1 ст. 55 Конституції України [3] встановлює, що права та свободи людини і громадянина захищаються судом. А ч.2 ст. 124 Конституції України передбачає, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

Ці норми Основного Закону України знайшли своє відображення у ст. 18 СК України [13], яка закріплює, що кожен учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу.

Вчені дуже схоже визначають поняття захисту сімейних прав. Так, Ю.С. Червоний зазначав, що «під захистом сімейних прав треба розуміти передбачені законом заходи, що здійснюються державними, як правило, судовими, та іншими, органами і спрямовані на визнання цих прав, поновлення останніх та покладання краю їх порушенням» [8, с. 102].

І.В. Жилінкова вказувала, що «суб'єктивне сімейне право на захист – це законодавчо забезпечена можливість уповноваженої особи

використовувати правоохоронні засоби для відновлення свого порушеного права або його визнання» [9, с. 73].

О.І. Харитонова вважає, що «під захистом прав мається на увазі передбачений нормами права можливий вплив на суспільні відносини, які зазнали противоправного впливу, з метою поновлення порушеного, невизнаного чи оспорюваного права» [10, с. 60].

За загальним правилом процесуальна дієздатність, тобто здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді, виникає при досягненні особою повноліття (ч.1 ст.29 ЦПК України [14]).

Судова форма захисту сімейних прав та інтересів є особливою, універсальною, докладно регламентованою нормами сімейного та цивільного права. Саме судова форма захисту забезпечує та гарантує неодмінне відновлення порушених прав та свобод, установлення реальних прав та обов'язків. Захист сімейних прав та інтересів у судовому порядку є доволі складним процесом, що включає в себе низку особливостей. Насамперед, законодавчо закріплено широкі повноваження суду у сфері захисту сімейних прав порівняно з повноваженнями інших юрисдикційних органів.

По-друге, кожна особа наділена правом звернутися до суду за захистом своїх прав, при цьому суд зобов'язаний керуватися галузевими та міжгалузевими принципами у своїй діяльності, які гарантують законність, об'єктивність та незалежність судового розгляду. Такими принципами, зокрема, є гласність, відкритість судового розгляду справи та його повна фіксація технічними засобами; диспозитивність та процесуальна рівність сторін; змагальність сторін; безпосередність судового розгляду; усебічність, повнота й об'єктивність установлення судом обставин справи.

По-третє, законодавець закріпив особливі способи захисту сімейних прав та інтересів саме за судом, не надавши таких можливостей іншим юрисдикційним органам. До прикладу, відшкодування майна і моральної шкоди, відповідно до ч. 2 ст. 18 СК України [12, с. 35].

Ще однією особливістю захисту сімейних прав та інтересів у судовому порядку є можливість апеляційного та касаційного розгляду справи у разі незадоволення рішення суду [15, с. 83].

Отже, можна дійти висновку, що поняття захисту сімейних прав та інтересів у судовому порядку є доволі складною правовою категорією, яка включає в себе низку особливостей. Насамперед, це – регламентована процесуальним законом діяльність суду, яка має досить ускладнений характер і спрямована на забезпечення та відновлення порушених сімейних прав та інтересів учасників сімейних правовідносин.

Реформування сімейного законодавства Україна розпочала від дня проголошення незалежності. Незважаючи на існування двох альтернативних проектів, законодавець традиційно для вітчизняного сімейного права ухвалив концепцію окремого кодифікованого акта.

На жаль, навіть з прийняттям Сімейного кодексу Україна далека від регулювання сімейних відносин на більш ліберальних засадах, ми і досі намагаємося регулювати сімейні правовідносини з позиції тотального регулювання, а не з позицій широкої диспозитивної поведінки в сімейних правовідносинах.

Сучасний СК України, закріплюючи норми щодо регулювання правовідносин по утриманню батьками своєї дитини, закріпив значну кількість новел. Відповідно до змісту цих новел батькам було надано значних прав вирішувати всі питання у договірному порядку. Із введенням новел законодавець намагався одночасно вирішити дві проблеми: закріпити договірний порядок вирішення всіх питань виховання дитини та розвантажити суди, оскільки справи щодо стягнення аліментів на той час були найчисельнішими.

У СК України було закріплено норми, які надають батькам дитини право врегулювати відносини щодо виховання дитини у договірному порядку, визначати за домовленістю спосіб виконання обов'язку щодо її утримання (ст. 181 СК). Однією з найбільш цікавих є новела, яка передбачає можливість для платника аліментів на власний розсуд, без попередньої домовленості з іншим з батьків

визначати розмір аліментів на дитину та порядок їх сплати, оскільки СК передбачено можливість відрахування коштів на утримання дитини за письмової заяви платника до бухгалтерії установи або підприємства, в якій він працює (187 СК). Спірною, але також прогресивною, на думку законодавця, є норма, закріплена в ст. 189 СК України, яка передбачає можливість батьків врегулювати питання щодо виплати коштів на утримання дитини договором, передати дитині нерухоме майно у власність (ст. 190 СК).

Однак, незважаючи на таку кількість новел та систематичні зміни, які здійснюються саме у гл. 15 СК України, нагальними проблемами чинного законодавства України так і залишаються проблеми, які виникають та тісно пов'язані з вирішенням спорів між батьками, особами, які замінюють батьків, батьками та уповноваженими державою органами щодо виховання дітей, тобто проблема вирішення саме сімейних конфліктів.

Як доведено практикою та чисельними науковими працями найефективнішою формою захисту сімейних прав та інтересів є юрисдикційна форма, зокрема, судовий захист порушеного, оспореного чи невизнаного права, оскільки саме він забезпечує особі найефективніший захист порушеного або оспорюваного права. Саме в судовому порядку може бути захищене будь-яке порушене (оскаржене) право дитини.

Оскільки метою судового процесу за участю малолітньої або неповнолітньої дитини, насамперед, має бути захист саме прав дитини, що може досягатися судовим рішенням, спрямованим на відновлення внутрішньосімейних відносин в інтересах дитини, а не в інтересах одного з батьків, як це зазвичай відбувається на практиці, судам слід неухильно дотримуватися норм, які надають процесуальні права дитині.

Проблеми вирішення справ, пов'язаних з вихованням дітей, в даний час вимагають комплексного дослідження з метою підвищення ефективності судового захисту порушених (оскаржених) прав дитини, однак, на жаль, суди ігнорують право дитини навіть на отримання

інформації щодо розгляду судом спору, який прямо стосується інтересів дитини.

Щодо забезпечення процесуальних прав дитини в Україні слід зазначити, що попри норму ст. 27-1 ЦПК України [14], яка зобов'язує суд сприяти здійсненню малолітньою або неповнолітньою особою своїх прав, а також дитина має право висловлювати свою думку в суді, як правило, суди ігнорують цю норму. У випадку надходження клопотання від законного представника щодо необхідності заслуховування думки дитини суди відмовляють у задоволенні цього клопотання, мотивуючи свою відмову саме недопущенням негативного психологічного впливу на дитину, при цьому сталої судової практики у цьому питанні не існує. Суд може відмовити надати можливість висловити свою думку як неповнолітній, так і малолітній дитині.

З метою забезпечення права дитини на висловлення своєї думки щодо спору, який прямо її стосується, вбачається за необхідне закріпити в чинному ЦПК України норму, відповідно до якої суд буде зобов'язаний заслухати думку дитини, якщо психолог визначить, що дитини за своїм розумовим розвитком здатна розуміти предмет спору та висловити свою позицію щодо спору в об'єктивній для сприйняття людини формі.

Дитина відповідно до чинного законодавства України у рідких випадках виступає стороною спору. Норми чинного Цивільного процесуального кодексу України, зокрема ст. 28 ЦПК України [14], встановлюють, що всі фізичні особи мають цивільну процесуальну правоздатність, тобто здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки сторони мають також і діти, однак здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді мають фізичні особи, які досягли повноліття, а в окремих випадках неповнолітні.

Відповідно до норми ст. 39 ЦПК України права, свободи та інтереси малолітніх, а також неповнолітніх захищають їх законні представники, як правило, це батьки.

Окремо слід зазначити, що відповідно до норми ст. 27-1 ЦПК України малолітня або неповнолітня дитина може здійснювати процесуальні дії і виконувати процесуальні обов'язки, передбачені міжнародним договором, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Саме з огляду на зазначені вище положення ми вважаємо, що малолітня або неповнолітня дитина у справах, які безпосередньо стосуються її прав та обов'язків, є стороною спору, а не третьою особою, оскільки саме дитина, як суб'єкт спірного правовідношення, буде відчувати (нести) всі правові наслідки судового рішення, яке винесено за позовом одного з батьків (або осіб, які їх замінюють).

Поняття сторони в цивільному процесі безпосередньо пов'язується з матеріально-правовим відношенням, який став предметом судового розгляду. Представляє інтереси дитини в суді, як правило, законний представник – батьки, оскільки представники органу опіки та піклування у низці категорій справ не беруть участь. Так, зокрема, при вирішенні питання щодо визначення способу участі одного з батьків у вихованні дитини орган опіки та піклування (служба у справах дітей) не залучається.

У зв'язку з викладеним вбачається за необхідне доповнити загальні процесуальні положення про сторони в цивільному судочинстві вказівкою на те, що становище позивача в процесі можуть займати малолітні або неповнолітні діти, на захист прав яких порушується провадження у цивільній справі, незалежно від наявності у них процесуальної дієздатності.

Щодо виникнення конфлікту інтересів батьків і дітей – то досить цікавим та малодослідженим у цивілістичній літературі є питання щодо конфлікту інтересів батьків, як законних представників дитини і самої дитини. Якщо між інтересами батьків і дітей у судовому процесі виникає конфлікт, вбачається за необхідне забезпечувати кожній малолітній або неповнолітній дитині, як учаснику цивільного процесу, безкоштовну юридичну допомогу незалежно від присутності в процесі законних представників. Таким представником дитини має бути

обов'язково особа, яка має вищу юридичну освіту, досвід забезпечення інтересів громадян у цивільному процесі у справах, які пов'язані з сімейними спорами, тобто виникають з сімейно-правових відносин. З метою забезпечення прав та інтересів дитини, визначення можливості участі дитини у цивільному процесі також, на нашу думку, є обов'язковою участь психолога.

Судова гілка влади відіграє важливу роль у системі охорони дитинства. У цивільному процесі вирішуються такі питання, як позбавлення батьківських прав та відібрання дитини, усиновлення, визначення місця проживання дитини, спілкування із тим з батьків, який проживає окремо, призначення аліментів, майнові питання тощо.

Після внесення змін до Конституції України органи прокуратури втратили функції представництва інтересів дитини в суді та нагляду за додержанням прав і свобод дитини, проте відповідні функції не були передані жодному державному органу. Орган опіки та піклування, який має представляти дитину в суді у випадку ухилення батьків від виконання батьківських обов'язків, не завжди вчасно реагує на порушення прав дитини.

Позбавляючи органи прокуратури зазначених вище функцій, Верховна Рада передбачала, що громадянин України, у тому числі і дитина, зможе захистити свої права в суді, як це успішно відбувається в країнах Європейського Союзу.

Сьогодні у зв'язку із проведенням судової реформи, неукомплектованістю багатьох судів, багато справ, що стосуються захисту прав дитини, у тому числі щодо усиновлення, позбавлення батьківських прав, відібрання дитини розглядаються з порушенням встановлених законодавством термінів. Це призводить до серйозних порушень прав дитини.

Доцільно зробити основний акцент на двох питаннях: врахування точки зору дитини у судовому процесі та врегулювання питання спільного вирішення батьками питань щодо виховання дитини, виходячи з найкращих інтересів дитини. Саме принцип врахування

найкращих інтересів дитини має бути покладений в основу всіх судових рішень.

Останнім часом у суспільстві загострилась дискусія щодо прав батьків, які проживають окремо один від одного, на виховання дитини. Ця дискусія має вкрай конфліктний характер і в цьому легко переконатися, подивившись повідомлення у соціальних мережах. Такі підходи поширюються серед багатьох чоловіків та жінок, посилюючи ворожнечу між батьками, незважаючи на інтереси своїх дітей. Він наголосив на тому, що у будь-якому конфлікті між батьками завжди найбільше страждає дитина.

Такі конфлікти є наслідком недосконалого законодавства щодо визначення місця проживання дитини та участі у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо. Поки триває судовий процес щодо вирішення цих питань, не визначено, з ким має проживати дитина. Це призводить до посилення конфлікту між батьками, та непоодиноких випадків так званого «викрадення» дитини. І, як це не сумно, ці «викрадення» знаходяться в правовому полі».

Необхідно передбачити ухвалення попереднього рішення суду, в якому буде визначене місце проживання дитини та порядок спілкування з дитиною іншого з батьків на час судового розгляду. Також має бути передбачене обов'язкове вжиття заходів примирення між батьками.

Необхідно створити систему правосуддя, дружньої до дітей, яка є доступною, зрозумілою та надійною, прислухається до дітей, серйозно ставиться до їх думок і гарантує, що інтереси дітей, захищені, що всі діти мають адекватний доступ до правосуддя, а ставлення до них є шанобливим і чуйним.

Для формування такої системи необхідним є законодавче врегулювання питання захисту прав дітей у цивільному судочинстві, належна організація та взаємодія органів державної влади та місцевого самоврядування, єдність судової практики, спеціалізація суддів, що розглядають вказану категорію справ, врахування міжнародного

законодавства та прецедентної практики Європейського суду з прав людини.

Виникає необхідність послаблення конфлікту між батьками та забезпечення сталого середовища дитини з моменту виникнення непорозуміння між батьками. Чинне законодавство, навпаки, налаштовує батьків на конфлікт, оскільки конфлікт дає набагато більше вигоди, ніж досягнення домовленості.

Сьогоднішнє матеріальне забезпечення молодих сімей не є високим. Тому у пошуках шляхів батьки знаходять вихід у розірванні шлюбу та отримання матеріальної допомоги від держави на утримання дітей. А в кінцевому результаті це призводить і до остаточного розірвання сімейних відносин.

Для послаблення конфлікту між батьками Центр сімейно-правових досліджень пропонує, по-перше, вживати заходів досудового примирення між батьками, спрямованих на досягнення компромісу, по-друге, одночасного вирішення у цивільному процесі всіх питань визначення місця проживання дитини, участі другого з батьків у спілкуванні з дитиною, навчання та лікування дитини, та (у разі необхідності) виїзду дитини за межі України, по-третє, запровадження такого заходу забезпечення позову, як винесення ухвали, в якій попередньо, до вирішення справи, врегульовуються всі спірні питання. Крім того, необхідно посилити кримінальну відповідальність за невиконання як такої ухвали, так і остаточного рішення суду, щодо визначення місця проживання дитини, та участі другого з батьків у спілкуванні з дитиною.

Не завжди реалізовано рішення суду про виплату аліментів батьками, як наслідок – недосконалість виконавчої служби.

З моменту народження дитина має двох батьків, які є відповідальними за її майбутнє, і від будь-якого конфлікту між ними завжди страждає саме дитина. Тому маємо так змінити законодавство, щоб максимально зменшити ризик виникнення таких конфліктів, стимулюючи батьків для пошуку компромісу у питаннях виховання дитини. Необхідно захистити дитину і від, так званого,

«внутрішньосімейного викрадення», і від налаштування дитини одним з батьків проти іншого. Інакше, будемо постійно бачити у соціальних мережах сльози дитини, яка не бажає спілкуватися з іншим з батьків або повертатися до нього.

Основним міжнародним документом, в якому викладені права дитини, є Конвенція ООН про права дитини. В українському законодавстві правовими документами, які регулюють це питання, є Конституція України, Сімейний кодекс України, Закон України “Про охорону дитинства” та Цивільний кодекс України.

Відповідно до міжнародного та українського законодавства, дитиною є особа віком до 18 років (тобто до досягнення нею повноліття). Згідно зі статтею 6 Сімейного Кодексу України малолітньою вважається дитина до досягнення нею 14 років, а неповнолітньою – у віці від 14 до 18 років.

У загальному розумінні порушенням прав дітей є обмеження їх у правах та можливостях, які надаються їм державою від народження для нормального й всебічного розвитку та формування особистості.

Ми змушені констатувати, що в нашій країні посилюються негативні тенденції в сфері забезпечення і захисту прав дітей, оскільки питання захисту прав дітей відходять на другий план в діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Сучасний підхід до вирішення сімейних спорів за участі дитини динамічно змінюється. Усе частіше для всіх дій чи рішень щодо дітей він стає зорієнтованим на «забезпечення найкращих інтересів дитини» (замість широко розповсюджених «презумпції на користь матері» чи «рівності прав та обов’язків батьків стосовно дитини»). Указане питання нині є досить актуальним, оскільки третина цивільних справ виникає саме з сімейних правовідносин, що безпосередньо чи потенційно стосуються інтересів дітей.

З огляду на окремі процесуальні проблеми розгляду спорів, пов’язаних із захистом прав та інтересів дитини необхідно окреслити такі напрями удосконалення чинного законодавства з метою удосконалення захисту прав та інтересів дитини: 1) доповнити загальні

процесуальні положення про сторони в цивільному судочинстві вказівкою на те, що становище позивача в процесі можуть займати малолітні або неповнолітні діти, на захист прав яких порушується провадження у цивільній справі; 2) закріпити в чинному ЦПК України норму, відповідно до якої у разі існування або виникнення конфлікту інтересів законного представника дитини та самої дитини суд зобов'язаний залучити до участі у справі незалежного представника дитини, яким може бути особа, яка має вищу юридичну освіту та досвід забезпечення інтересів громадян у цивільному процесі у справах, які пов'язані з сімейними спорами, тобто виникають з сімейно-правових відносин; 3) закріпити в чинному ЦПК України норму, відповідно до якої суд буде зобов'язаний заслухати думку дитини, якщо психолог визначить, що дитини за своїм розумовим розвитком здатна розуміти предмет спору та висловити свою позицію щодо спору в об'єктивній для сприйняття людини формі; 4) з метою забезпечення належного захисту прав та інтересів учасників сімейних правовідносин, зокрема дітей, для розгляду справ, пов'язаних із захистом прав та інтересів дитини повинна бути введена відповідна спеціалізація судів та/або суддів.

Список використаних джерел:

1. Головченко В. Правові засади виховання та захисту прав дитини // Право України. 2008. №5. С. 88-91.
2. Конвенція про права дитини від 20.11.89. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
3. Конституція України від 28.06.1996 №254к/96-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
4. Левківська С. А. Судовий захист прав та інтересів дитини (окремі проблеми) // Приватне право і підприємництво. 2016. Вип. 15. С. 57-61.
5. Права дітей. Що про них треба знати? URL: <https://www.legalaid.gov.ua/novyny/prava-ditej-shho-pro-nyh-treba-znaty/>

6. Права дитини в Україні. URL: <http://stepmnvk.net.ua/prava-ditini-v-ukra%D1%97n%D1%96.html>
7. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
8. Сімейне право України : підручник / за ред. Ю. С. Червоного. – К. : Істина, 2004. 400 с.
9. Сімейне право України: підручник / За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Жилінкової. 4-е вид., перероб. і доп. Х. : Право, 2012. 322 с.
10. Сімейне право України : підручник / За ред. Є. О. Харитонова, Н. Ю. Голубевої. К.: Істина, 2010. 320 с.
11. Сімейний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
12. Сімейний кодекс України : наук.-практ. коментар / за заг. ред. І. В. Жилінкової. Харків : Ксилон, 2008. 855 с.
13. Цивільний кодекс України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T030435>
14. Цивільний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
15. Чурпіта Г. В. Захист сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства : монографія. Київ : Алерта, 2016. 434 с.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	3
СЕКЦІЯ 1. ПРОБЛЕМИ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ОКУПАЦІЇ.....	5
<i>Бойчук В. Р.</i> Механізми забезпечення конституційних прав людини в умовах воєнного стану та окупації.....	5
<i>Фенин А. В.</i> Забезпечення та захист конституційних прав людини в умовах окупації.....	19
<i>Чеботару Д. І.</i> Гарантії та обмеження конституційних прав людини в умовах воєнного стану та окупації.....	36
СЕКЦІЯ 2. ПРОБЛЕМА ЮРИДИЧНИХ МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ТА ДОПУСТИМОЇ ПОВЕДІНКИ ПРЕДСТАВНИКІВ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ.....	50
<i>Журавльова А. О.</i> Права людини: стандарти західних країн та українська дійсність.....	50
СЕКЦІЯ 3. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ТА ВІТЧИЗНЯНІ ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ.....	59
<i>Борсук А. В.</i> Правові шляхи вирішення збройних конфліктів..	59
<i>Ворох Р. В.</i> Міжнародні та національні механізми вирішення збройних конфліктів.....	67
<i>Гудима О. М.</i> Шляхи вирішення сучасних збройних Конфліктів.....	87
<i>Клим І. І.</i> Генеза та сучасний стан урегулювання збройних конфліктів.....	98
<i>Радзіх Н. Р.</i> Правові шляхи вирішення збройних конфліктів в Україні та світі.....	106
<i>Савич М. Д.</i> Соціальна природа збройних конфліктів та правові шляхи їх подолання.....	130

<i>Собко К. В.</i> Проблеми модернізації шляхів вирішення збройних конфліктів.....	147
<i>Травінський С. А.</i> Шляхи вирішення збройних конфліктів (міжнародно-правові та вітчизняні аспекти).....	168

СЕКЦІЯ 4. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕДИЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ПАНДЕМІЇ «COVID – 19».....184

<i>Данилюк А. В.</i> Проблеми правового забезпечення реформування медицини в Україні у надзвичайних умовах.....	184
<i>Зарінчук Д. М.</i> Правові та організаційні аспекти боротьби з пандемією «Covid – 19».....	200
<i>Павчак О. М.</i> Шляхи розвитку медичної галузі України в умовах пандемії «Covid – 19».....	208
<i>Феденько В. В.</i> Стан та перспективи удосконалення медичного законодавства України в умовах пандемії «COVID-19».....	221

СЕКЦІЯ 5. ЕКОЛОГІЧНА КАТАСТРОФА ТА ПРИРОДНІ СТИХІЙНІ ЯВИЩА ЯК ПОКАЗНИК НЕДОСКОНАЛОСТІ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ.....239

<i>Белінкіс А. Г.</i> Екологічна катастрофа в Україні та організаційно-правові шляхи її подолання.....	239
<i>Прокоп'юк Л. М.</i> Правове регулювання екологічної безпеки в Україні та світі.....	254
<i>Стефанко А. М.</i> Співвідношення стану довкілля та проблем екологічного права України.....	263
<i>Ходан О. Т.</i> Оновлення екологічного законодавства України як засіб профілактики екологічної катастрофи.....	278
<i>Чобану Т. С.</i> Екологічна катастрофа та природні стихійні явища як підстава системного оновлення екологічного законодавства України.....	285

**СЕКЦІЯ 6. ПРАВО НА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ
ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ТА ПРОБЛЕМИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ.....296**

Величко В. В. Проблематика доступу до правосуддя в
Україні за міжнародними стандартами та стандартами ЄС.....296

Вознюк К. Р. Співвідношення вітчизняних, європейських та
міжнародних стандартів правосуддя у правовій системі України....312

Зобків Я. А. Проблеми реформування правосуддя та
системи судочинства України за стандартами країн ЄС.....329

Санітович Н. В. Проблеми до справедливого правосуддя:
ретроспективне та перспективне дослідження.....351

Тимчій М. Оптимізація екологічного законодавства України
як засіб профілактики екологічної катастрофи в Україні.....364

**СЕКЦІЯ 7. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЮВЕНАЛЬНОЇ
ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ.....373**

Озьмінська Л. І. Проблеми становлення ювенального права
та ювенальної юстиції в Україні та світі.....373

Островська Д. С. Перспективи розвитку ювенальної
юстиції в Україні.....388

**СЕКЦІЯ 8. ЗАХИСТ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА
ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ:
ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ.....399**

Саврей Ю. О. Проблеми захисту сімейних прав та
інтересів дитини у цивільному судочинстві України.....399

Наукове видання

II КОНКУРС ПРАВНИЧИХ ТВОРІВ-ЕСЕ
(для учнів 9-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів)
«Сучасні проблеми правового регулювання та модернізації правової системи України (погляд учнів-правників)»

*Збірник матеріалів переможців та призерів конкурсу творів-есе
(м. Івано-Франківськ, 02 квітня 2021 року)*

Упорядник: Книш В. В., доктор юридичних наук,
доцент, професор кафедри конституційного, міжнародного та
адміністративного права
Навчально-наукового Юридичного інституту
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

Комп'ютерний макет – *Книш В. В.*
Дизайн обкладинки – *Книш В. В.*
Коректор – *Книш В. В.*

Підписано до друку 05.05.2021. Формат 60x84/16
Папір офсетний. Друк цифровий.
Гарнітура «Times New Roman». Умовн. друк. арк. 24,4.
Наклад 100. Зам. № 115 від 05.05.2021.

Видавець: Супрун В.П.
м. Івано-Франківськ, вул. Володимира Великого, 12а/Х
тел./ф.: (0342) 71-04-40, e-mail: printsv@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серії ІФ № 25 від 17.10.2005 р.

Друк: підприємець Голіней О. М.
76008, Україна, м. Івано-Франківськ, вул. Галицька, 128,
тел.: (0342) 580 432, +38 050 540 30 64